

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMLERİNDE EPHEOS KENT
PLANLARININ MEKAN DİZİM ANALİZ YÖNTEMİYLE
İNCELENMESİ

HAZIRLAYAN

MEDİNE PINAR YÖRENÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANKARA-2021

**BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMLERİNDE EPHEOS KENT
PLANLARININ MEKAN DİZİM ANALİZ YÖNTEMİYLE
İNCELENMESİ**

HAZIRLAYAN

MEDİNE PINAR YÖRENÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. SEMA ATİK KORKMAZ

ANKARA-2021

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tezli Yüksek Lisans / Doktora Programı çerçevesinde Medine Pınar Yörenç tarafından hazırlanan bu çalışma, aşağıdaki jüri tarafından Yüksek Lisans / Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: ... / ... /

Tez Adı: Hellenistik Ve Roma Dönemlerinde Ephesos Kent Planlarının Mekan Dizim Analiz Yöntemiyle İncelenmesi

(Tez konusunun başlığı, kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde “bold” yapılmadan yazılacaktır.)

Tez Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı - Soyadı, Kurumu)

(Jüri üyelerinin Unvanı, Adı-Soyadı ve Kurumları “bold” yapılmadan yazılacaktır.)

İmza

Tez Danışmanı Prof.Dr. Sema Atik KORKMAZ, Ankara Bilim Üniversitesi

Başkan Prof. Dr. Müge BAHÇECİ, Başkent Üniversitesi

Üye Dr.Öğr.Üyesi Emre SÜMER, Başkent Üniversitesi

ONAY

Prof. Dr. Ömer Faruk ELALDI

Fen Bilimleri Enstitüsü Müdürü

Tarih : ... / ... /

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: ... / ... / 20...

Öğrencinin Adı, Soyadı: Medine Pınar Yöreñç

Öğrencinin Numarası: 21910012

Anabilim Dalı: Mimarlık

Programı: Mimarlık

Danışmanın Unvanı/Adı, Soyadı: Prof. Dr. Sema Atik KORKMAZ

Tez Başlığı: Hellenistik Ve Roma Dönemlerinde Ephesos Kent Planlarının Mekan Dizim

Analiz Yöntemiyle İncelenmesi

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam224..... sayfalık kısmına ilişkin, 19 / 12 / 2021 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından ...Turnitin... adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7'dir. Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç
3. Beş (5) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

“Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esaslarını” inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası:.....

ONAY

Tarih: ... / ... / 20...

Öğrenci Danışmanı Unvan, Adı, Soyadı, İmza:

Prof. Dr. Sema Atik KORKMAZ

Bu tezi 2010 yılında kaybettiğim ve yokluğunu her gün hissettiğim sevgili babama ithaf ediyorum.

Medine Pınar YÖRENÇ

Ankara-2021

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın hazırlanmasında kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösteren ve destek olan değerli danışman hocam Prof. Dr. Sema Atik KORKMAZ' a, Efes'te uzun yıllardır yürütülen kazı çalışmaları ve araştırma bulgularını paylaşılarak sağladıkları büyük katkı için Martin STESKAL ve Michael KERSCHNER'e, yayınladığı çalışmalarla tez konumu seçmemde ilham kaynağı olan ve çalışmam süresince desteğini esirgemeyen Arş.Gör. M. Korhan ÖZKÖK'e ve her zaman yanımda olan sevgili eşim Arda YÖRENÇ'e teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

M. Pınar YÖRENÇ

HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMLERİNDE EPHEOS KENT PLANLARININ MEKAN DİZİM ANALİZ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ

Başkent Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Mimarlık Anabilim Dalı

2021

Antik kentlerin kazılması, on yıllar boyunca devam eden uzun çalışma dönemleri ve uzman kadroların ve cihazların temini bir yana bu uzun soluklu çalışmayı finanse edebilmek bile özellikle de ülkemiz gibi arkeolojik kalıntılar açısından bu denli zengin bir ülke için önemli bir problem teşkil eder.

Çalışmamız özelinde Ephesos antik kentinin seçiminde rol oynayan etmenler, kentin ulusal ve uluslararası alandaki tanınırlığı ve iyi derecede korunmuş antik kentlerimizden biri oluşu ile özetlenebilir. Ephesos, 1893 yılından günümüze yaklaşık 150 yıldır sistemli şekilde kazıları devam eden, jeolojik ve jeofizik çalışmaları yapılmış, yerleşim tarihi ve kent planı üzerinde çalışılmış, gelişim evreleri incelenmiş bir antik kentlerimizdir.

Kazılarda ortaya çıkartılan arkeolojik bulgularla, in situ veriler birlikte değerlendirilerek hazırlanan vaziyet planları, hava fotoğraflarıyla da desteklenerek kentin planlama kurgusu ve kullanımı ile ilgili çok değerli verilere ulaşmamızı sağlar. Henüz gün yüzüne çıkartılmamış verilerin de bu planlara dâhil edilebilmesini sağlayan ve son yıllarda yaygın biçimde kullanıldığını gördüğümüz ‘uzaktan algılama’ ve ‘ jeofizik’ araştırmaların ki; Ephesos kazı çalışmalarında da bu teknolojiden faydalanılmıştır, arkeolojik çalışmalara değerli katkılar sunacağı açıktır. Elde eden tüm bu verilerin birleştirildiği kent planları okunarak, antik kentlerin planlama kurguları hakkında çok değerli çıkarımlar yapılacak, geçmişten gelen bu bilgi birikimi modern kentlerin planlanmasında bize değerli ipuçları sağlayacaktır.

Çalışmamız kapsamında, Efes Antik Kenti özelinde, ‘Mekân Dizimi Analiz Yöntemi’ (MDAY=Space Syntax) uygulanarak yapılacak mekânsal analizlerle, kentin en yoğun kullanılan bölgeleri, kent çekirdeği, en yoğun kullanılan yaya aksları ya da en yalıtılmış bölgeler tespit edilmeye çalışılacaktır. Sonuç olarak, antik kentlerin mekân organizasyon okunmasında, arkeolojik çalışmalarda da faydalanılabilecek bir matematiksel model olan MDAY.’nin kullanılabilirliği tartışılacaktır.

çok sayıda uzmanın ortaklaşa dahil olacağı multidisipliner bir çalışmayı gerekli kılar. İhtiyaç duyulacak

ANAHTAR KELİMELEER: Ephesos, kent, mekan dizim, planlama, fonksiyonel yapılanma, ızgara.

ABSTRACT

M.Pınar YÖRENÇ

**ANALYSIS OF THE HELLENISTIC AND ROMAN PERIOD
EPHESOS CITY PLANS USING THE SPACE ARRANGEMENT
ANALYSIS METOD**

Başkent University Graduate School of Natural And Applied Sciences

Department of Architecture

2021

Excavation of ancient cities requires long working periods over decades and a multidisciplinary study in which many experts will be involved. Aside from the supply of specialist staff and equipment that will be needed, even financing this long-term study poses a significant problem, especially for a country such as our country, which is so rich in terms of archaeological remains.

The factors that played a role in the selection of the ancient city of Ephesos in our study can be summarized as the city's national and international recognition and being one of our well-preserved ancient cities. Ephesos is one of our ancient cities that have been systematically excavated for 150 years since 1893, geological and geophysical studies have been carried out, the settlement history and city plan have been studied, and the stages of development have been examined.

The site plans prepared by evaluating the archaeological findings and in situ data together with the archaeological findings unearthed in the excavations, supported by aerial photographs, enable us to reach very valuable data about the planning setup and use of the city. The 'remote sensing' and 'geophysics' researches that enable the inclusion of data that have not yet been unearthed in these plans and that we have seen widely used in recent years; This technology was also used in Ephesos excavations, it is clear that it will make valuable contributions to archaeological studies. By reading the city plans in which all these obtained data are combined, valuable inferences will be made about the planning fictions of ancient

cities, and this knowledge from the past will provide us with valuable clues in the planning of modern cities.

Within the scope of our study, the most intensively used areas of the city, the city core, the most heavily used pedestrian axes or the most isolated areas will be tried to be determined with the spatial analyzes to be made by applying the 'Space Syntax Analysis Method' (MDAY=Space Syntax) specific to the Ancient City of Ephesus. As a result, the usability of MDAY., a mathematical model that can also be used in archaeological studies, in reading the spatial organization of ancient cities will be discussed.

KEYWORDS: Ephesos, city, syntax, planning, functional structuring, grid.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜRLER.....	i
ÖZET... ..	ii
ABSTRACT... ..	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xvii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	
1.1. Mekan Dizim Analiz Yönteminin Kuramsal Temelleri	3
1.2. Yöntem ve Terimler.....	5
1.3. Mekan Dizim Analiz Yönteminin Kullanıldığı Alanlar	13
1.3.1. Kent Ölçeğinde Yapılan Çalışmalar	16
1.3.2. Sokak Ölçeğinde Yapılan Çalışmalar	18
1.3.3. Yapı Ölçeğinde Yapılan Çalışmalar.....	18
2.BÖLÜM	
2.1. Kentin Tanımı ve Kentleşme Kriterleri.....	20
2.2. Kentleşmenin Mezopotamya’ daki Kökleri ve İlk Kentlerin Doğuşu	21
2.3. Tarihsel Süreç İçinde Kent Planlarının Gelişimi.....	25
2.3.1.Düzensiz Planlı Kentler	25

2.3.2.Düzenli Planlı Kentler ve Hippodamos	25
2.4. Yunan Dünyasında İlk Izgara Planlı Kentler (M.Ö. 7-6. yy.)... ..	29
2.5. Gelişkin Izgara Planlı Kentler (M.Ö. 5-4. yy.)... ..	30
2.5.1. Ege Tipi Izgara Plan (M.Ö. 5.-4. yy.)... ..	31
2.5.2. İtalya Tipi Izgara Plan (M.Ö. 5. yy.)... ..	41
2.5.2.1. İtalya Tipi Izgara Plan / Tip-1... ..	41
2.5.2.2. İtalya Tipi Izgara Plan / Tip-2... ..	42
2.6. Doğu Akdeniz’ de Hellenistik Çağ Şehirciliği.....	50
2.6.1. İskender ve Haleflerinin Kurduğu Şehirler.....	51
2.6.2. Seleukos’ ların Kurduğu Şehirler.....	54
2.6.3. Ptolemaios’ ların Kurduğu Şehirler	58
2.7. Izgara Planın Araziyle Uyumlu Uygulanması (M.Ö.4. yy.).....	58
2.8. Araziye Bağlı Kalan Şehircilik Anlayışı (M.Ö.4. yy.).....	65

3.BÖLÜM

3.1. Ephesos’ un Tarihi Coğrafyası, Adı ve Kuruluş Mitolojisi	71
3.2. Tarihsel Süreç İçinde Küçük Menderes Deltasının İlerleme Senaryosu.....	85
3.3. Arkaik ve Klasik Dönem Yerleşim Bölgeleri (M.Ö. 560- M.Ö. 294)... ..	96
3.4. Hellenistik Dönem Yerleşim Bölgeleri (M.Ö. 294 -M.Ö. 129)... ..	101
3.5. Hellenistik Dönem’de Kent Tasarımını Etkileyen Faktörler	104
3.6. Hellenistik Dönem Ephesos Kenti Sokak Izgarası	105
3.7. Hellenistik Dönem’de Ephesos Kent Meydanları.....	116
3.7.1. Yukarı Agora.....	116
3.7.2. Aşağı Agora.....	116
3.8. Hellenistik Dönem’de Ephesos Kentinde Sokaklar.....	118

3.8.1. Kuzey Ephesos Bölgesinde Sokaklar.....	118
3.8.2. Batı Ephesos Bölgesinde Sokaklar.....	122
3.8.3. Alay Yolu.....	123
3.9. Ephesos Kentinde Hellenistik Dönem Kült Yapıları.....	126
3.9.1. Hermaion	126
3.9.2. Felsspalttempel (Kaya Çatlağı Tapınağı)... ..	126
3.10. Roma Dönemi Yerleşim Bölgeleri (M.Ö.129- M.S.4 / 5. yy.)... ..	127
3.10.1. Bölge-I.....	130
3.10.2. Bölge-II	146
3.10.3. Bölge-III.....	158
3.11. Roma Dönemi Ephesos Kenti Sokak İzgarası.....	164
4. BÖLÜM	
4.1. Ephesos Kent Planlarının İncelenmesinde Yöntem ve Süreçler	170
4.2. Hellenistik Dönem Kent Planının MDAY. İncelenmesi	174
4.3. Roma Dönemi Kent Planının MDAY. İncelenmesi	189
4.4. Sonuç ve Bulgular	220
KAYNAKLAR.....	224

TABLÖLER LİSTESİ

Sayfa

Tablo 3.1. Ephesos'un yerleşim tarihi	74
Tablo 3.2. Helenistik sokak ızgarasında kentsel alanların uzunlukları.....	112
Tablo 3.3. Helenistik Dönem kentlerine ait kentsel alan ölçüleri ile (en/boy) oranları	113
Tablo 3.4. Ephesos'u Helenistik Dönem sokak ızgarasına ait kentsel alan ölçüleri ile (en/boy) oranları	114
Tablo 4.5. Hellenistik Dönem global ve lokal bütünleşme en yüksek ve en düşük değere sahip arterlerin tercih, bağlantı, uzunluk ve ort. derinlik parametreleri ile karşılaştırılması.....	180
Tablo 4.6. Hellenistik Dönem global bütünleşme analiz sonucuna göre en yüksek değeri alan ilk on iki arterin sıralaması ve bağlantı, tercih ve ortalama derinlik parametrelerine göre karşılaştırılması	180
Tablo 4.7. Koressos Kapısı'ndan Magnesia Kapısı'na 'Alay Yolu' nun global bütünleşme, bağlantı, tercih ve ortalama derinlik değerlerinin karşılaştırması	185
Tablo 4.8. Hellenistik Dönem buluntularının yerleri ve bilinen işlevleri.....	187
Tablo 4.9. Doğu-batı doğrultulu en güçlü iki arterin tercih, bağlantı ve ortalama derinlik değerlerinin karşılaştırması	189
Tablo 4.10. Kuzey-güney doğrultulu en güçlü dört arterin tercih, bağlantı ve ortalama derinlik değerlerinin karşılaştırması.....	189
Tablo 4.11. Roma Dönemi'nde doğu-batı doğrultulu 1-45. caddelerin genişlikleri	194
Tablo 4.12. Roma Dönemi'nde kuzey-güney doğrultulu sokak genişlikleri.....	195
Tablo 4.13. Hellenistik ve Roma Dönemi sokak genişliklerinin Karşılaştırılması.....	196
Tablo 4.14. Alay Yolu'nun ölçülebilir genişlikleri ve gövde genişlikleri.....	197
Tablo 4.15. Roma Dönem global ve lokal bütünleşme en yüksek ve en düşük değere sahip arterlerin tercih, bağlantı, uzunluk ve ort. derinlik değerlerinin karşılaştırılması.....	204

Tablo 4.16.Limandan, 50.Sokağa yönelen doğu-batı doğrultulu caddelerin global bütünleşme ve tercih değerlerin karşılaştırılması	209
Tablo 4.17. Alay Yolu'nun global bütünleşme, bağlantı ve tercih değerleri	213
Tablo 4.18. Roma Dönemi'nde yeni bölgede planlanan caddelerin bütünleşme, bağlantı ve tercih değerleri	213
Tablo 4.19. Roma Dönemi'nde tercih değeri en yüksek ilk onbir hattın tercih ve bağlantı değerlerinin karşılaştırılması.....	215
Tablo 4.20. Roma Dönemi'nde en yüksek bütünleşme ve tercih değerlerine sahip iki arterin sıralamadaki yerleri	218
Tablo 4.21. Birbiri ile kesişen iki ana caddeli plana sahip Hellenistik Dönem Ephesos' unun MDAY. tanımlanmış ana arterleri.....	220
Tablo 4.22. Birbiri ile kesişen iki ana caddeli plana sahip Roma Dönem'i Ephesos' unun MDAY. tanımlanmış ana arterileri	220

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Eksen haritasının global entegrasyonu'	11
Şekil 1.2. Eksen haritasının global bağlantısı'	11
Şekil 1.3. 'Kavranabilirlik' saçılım grafiği	12
Şekil 1.4. Eksen haritalarının ve entegrasyon değerlerinin temsili	13
Şekil 2.5. Zernaki Tepe'deki Urartu yerleşimine ait kent planı	28
Şekil 2.6. Zernaki Tepe'deki Urartu yerleşimine ait hava fotoğrafı	28
Şekil 2.7. Ege tipi ızgara planın gelişim evreleri	32
Şekil 2.8. Miletos kent planı, gözden geçiren Marie Saldana	33
Şekil 2.9. Pireaus kent planı	35
Şekil 2.10. Pireaus kenti güncel hava fotoğrafı.....	35
Şekil 2.11. Kos kent planı, gözden geçiren Gülden Varinlioğlu.....	37
Şekil 2.12. Kos kenti rekonstrüksiyon çalışması, gözden geçiren Youssef Maguid	38
Şekil 2.13. Priene kent planı	39
Şekil 2.14. Priene kenti güncel hava fotoğrafı	39
Şekil 2.15. İtalya Tipi Izgara Plan / Tip – 1	41
Şekil 2.16. Kapua kent planı , gözden geçiren Diane Favro	42
Şekil 2.17. İtalya Tipi Izgara Plan / Tip – 2... ..	44
Şekil 2.18. Marzobotto kent planı, gözden geçirme Güzden Varinlioğlu.....	45
Şekil 2.19. Pompeii rekonstrüksiyon çalışması, gözden geçiren Marie Saldana	46
Şekil 2.20. Pompeii kent planı, gözden geçiren Michael Rocchio.....	47
Şekil 2.21. Pompeii kenti güncel hava fotoğrafı	48
Şekil 2.22. Rodos sokak ızgarasının oluşturulması sırasında izlenen adımlar.....	50
Şekil 2.23. Ephesos Devlet Agorası rekonstrüksiyonu... ..	52
Şekil 2.24. Ephesos kent planı, gözden geçiren Diane Favro... ..	53

Şekil 2.25. Ephesos kenti güncel hava fotoğrafı	53
Şekil 2.26. Dura-Europos kent planı, gözden geçiren Diane Favro.....	56
Şekil 2.27. Dura-Europos kenti güncel hava fotoğrafı.....	56
Şekil 2.28. Antiokheia kent planı, gözden geçiren Diane Favro.....	57
Şekil 2.29. Kremna kent planı, gözden geçiren Marie Saldana	61
Şekil 2.30. Sagallusus kent planı, gözden geçiren Rui Xiong.....	62
Şekil 2.31. Sagallusus kenti rekonstrüksiyonu, gözden geçiren Marie Saldana	62
Şekil 2.32. Perge kenti güncel hava fotoğrafı	64
Şekil 2.33. Perge kent planı, hazırlayan Youssef Maguid... ..	65
Şekil 2.34. Pergamon için hazırlanan rekonstrüksiyon, Richard Bohn.....	67
Şekil 2.35. Pergamon kısmi planı, hazırlayan Rui Xiong, Diane Favro... ..	68
Şekil 2.36. Pergamon kenti güncel hava fotoğrafı	68
Şekil 3.37. Efes Antik kentinin yerini gösteren harita.....	72
Şekil 3.38. Küçük Menderes havzasını çevreleyen dağlık coğrafya.....	73
Şekil 3.39. M.Ö. 7. yy. olası kıyı şeridi ve yerleşim bölgeleri.....	75
Şekil 3.40. Efes Artemis Tapınağı ve Altarı	76
Şekil 3.41. Artemis Tapınağı'nda peribolosta yer alan yazıt	76
Şekil 3.42. Ephesos Sikkesi	77
Şekil 3.43. Artemis Tapınağındaki Süslemeli Sütun, columnae celate.....	77
Şekil 3.44. Artemis Tapınağı columnae celate blokları	78
Şekil 3.45. Artemis Tapınağı columnae celate bloklarına ait çizim.....	78
Şekil 3.46. Küçük Menderes Irmağı deltasının ilerleme senaryosu.....	86
Şekil 3.47. Küçük Menderes Irmağı deltasının ilerleme senaryosu (M.Ö.600-400)	87
Şekil 3.48. Küçük Menderes taşkın yatağının jeomorfolojisi	88
Şekil 3.49. 1897' de Küçük Menderes Nehri ve Antik Liman'ın konumu... ..	89

Şekil 3.50. Holosen ortasında (6000 yıl önce) Efes Körfezi'nin en yüksek deniz seviyesini gösteren harita. Bu döneme ait olduğu bilinen iki arkeolojik alan; kuzeyde Neolitik alan (N) ve Magnesia Kapısı'nın yaklaşık 400 m. güneydoğusunda bulunan Kalkolitik Dönem yerleşimi (C).90

Şekil 3.51. Ayasulug Tepesi, Panayırdağ ve Bülbüldağ eteği boyunca gelişen dolgu alan ve kıyı şeridi ile Ephesos'un Arkaik ve Klasik dönemlerine ait paleocoğrafik haritası. Yay-A ve Yay-B, Herodot' un (M.Ö.500) anlatımlarında geçen ilk Yunan göçmenlerin yerleştiği bölgenin belirlenmesi için çizilmiştir.....91

Şekil 3.52. Proto ve Orta Geometrik Dönem'de Efes (M.Ö.11. yy. -M.Ö. 750)... 98

Şekil 3.53. Geç Geometrik Dönem'de Efes (M.Ö. 750-680/670).....98

Şekil 3.54. Erken Arkaik Dönem'de Efes (M.Ö. 680/670-600)99

Şekil 3.55. Geç Arkaik Dönem'de Efes (M.Ö. 550 - 480)..... 99

Şekil 3.56. Klasik Dönem'de Efes (M.Ö. 480- 330)..... 100

Şekil 3.57. Geç Antik yol ağı (mor: Sardeis'ten gelen Kral Yolu; kırm.: Menderes Vadisi' nden gelen ana yol)..... 102

Şekil 3.58. Hellenistik Dönem sokak ızgarası, önerilen sahil şeridi ve Hellenistik Dönem'e ait buluntuları yerleri 107

Şekil 3.59. Hellenistik ve Roma dönemlerine ait kentsel alan sıraları, cadde ve sokak numaraları108

Şekil 3.60. Hellenistik ve Roma dönemlerine ait kentsel alan, cadde ve sokak numaraları109

Şekil 3.61. Hellenistik Dönem kentsel alan uzunlukları (kırm.: 136 m., khv.: 104,7 m.)111

Şekil 3.62. Hellenistik Dönem kentsel alan bölümlenmesi 115

Şekil 3.63. Aşağı agora batı salonu alanında (SF 827 -927) ortaya çıkartılan Hellenistik Dönem'e ait iki yapı kompleksi.....117

Şekil 3.64. Hellenistik Dönem sokak ızgarası, Alay Yolu ve buluntuların yerleri...121

Şekil 3.65. Scherrer göre kuzey agora kapısının altında (SF 925) ortaya çıkartılan Hellenistik şehir kapısı 'Koressisches Kapı' 123

Şekil 3.66. Aşağı agora alanının gelişimi (1: Klasik Dönem, 2: Hellenistik Dönem)124

Şekil 3.67. Hellenistik ve Roma Dönemi kent ızgarası içinde eski Alay Yolu' nun rotası.....	125
Şekil 3.68. İmparatorluk döneminde Alay Yolu'nun (kırmızı) seyri	125
Şekil 3.69. Üstte Kaleburun Tepe'nin kuzeybatı ucunda bulunan Hermaion; altta 19. Cadde' yi Hermaion'a bağlayan doğu-batı eksenini	126
Şekil 3.70. Solda, kare içine alınmış alanda Felsspalttempel kalıntıları; sağda Felsspalttempel'in planı görülmekte	127
Şekil 3.71. Ephesos'un Roma Dönemi yerleşim gölgeleri	129
Şekil 3.72. Vadius Gymnasium'u rekonstrüksiyon çalışması, gözden geçiren Martin Steskal	131
Şekil 3.73. Vadius Gymnasium'u kat planı, gözden geçiren Fikret Yegül	131
Şekil 3.74. İmparatorluk döneminde Alay Yolu'nun seyri.....	138
Şekil 3.75. Augustus Dönemi'nde düzenlenen anıtsal 'batı kapısı', ve Sarapeion Tapınağı, gözden geçiren Youssef Maguid.....	139
Şekil 3.76. Hadrian Kapısı, gözden geçiren Rui Xiong.....	139
Şekil 3.77. Celsus Kütüphanesi planı	140
Şekil 3.78. Kütüphane meydanının görünüşü.....	141
Şekil 3.79. Tetragonos Agora'ya ait plan ve kesit.....	142
Şekil 3.80. Efes Tiyatrosu' nun planı	143
Şekil 3.81. Tiyatro ve çevresini gösteren hava fotoğrafı.....	144
Şekil 3.82. Kureter Caddesi (Embolos) çevresi kısmi vaziyet planı	146
Şekil 3.83. Yukarı Agora ve Augustus basilikası, gözden geçiren Youssef Maguid	147
Şekil 3.84. Hexagon plan ve görünüş	153
Şekil 3.85. Helenistik çeşme yapısı Nymphaeum (Oktagon).....	153
Şekil 3.86. Kureter Caddesi'nde yer alan Oktagon, gözden geçiren Marie Saldana	154
Şekil 3.87. Marien Kilisesi yapım evreleri. A: Olimpeion Tapınağı güney salonunun batı ve doğu ucuna eklenen apsisler ile Meryem Ana'ya ithaf edilen salon, M.S.290 yılına kadar konsil kilisesi olarak kullanılmıştır. B: İkinci yapım	

evresinde, yapı kompleksinin batı yarısı erken Hristiyanlık kilisesine dönüştürülmüştür ve atriyumdan girilebilen batı salonunun güney ucuna bir vaftizhane ile derslikler ve mesh odası olarak kullanılmak üzere iki oda inşa edildi. Kubbenin altında yer alan vaftiz odasına ek olarak, batıda iki oda daha inşa edilmiştir. C: Üçüncü yapım evresinde, yapı daha da küçültülerek bazilikanın batı kısmı yerine kubbeli bir kilise inşa edilmiştir	161
Şekil 3.88. 'Neuland' adı verilen yeni yerleşim bölgesi	165
Şekil 3.89. Roma Dönemi'nde decumanus hatlarının genişliği (sarı: 5 m; yeşil: 10 m; mavi: 15–18 m; kırm.: 22–24 m)	165
Şekil 3.90. Roma Dönemi'nde kentsel alan genişlikleri (kırm.: 45 m., khv.: 40m.) ..	167
Şekil 3.91. Roma Dönemi'nde kentsel alan uzunlukları (kırm.: 136 m.; khv.: 104.7m.)	167
Şekil 4.92. Celsus kütüphanesi meydanı rekonstrüksiyonu, gözden geçiren Fikret Yegül.....	173
Şekil 4.93. Kureter Caddesi (fotoğraf: Fikret Yegül).....	173
Şekil 4.94. Hellenistik Dönem Global Bütünleşme (R-n) en az çizgi (fewest line map) haritası. (Global Bütünleşme Max. değer: 5,06409; Min. değer: 1,58494)	176
Şekil 4.95. Hellenistik Dönem Lokal Bütünleşme (R-3) en az çizgi (fewest- line map) haritası. (Lokal Bütünleşme Max. değer: 5,12183; Min. değer: 1,77046)..	177
Şekil 4.96. Hellenistik Dönem Bağlantı (connectivity) (R-1) en az çizgi (fewest-line map) haritası. (Connectivity Max. değer: 53; Min. değer:1)...	178
Şekil 4.97. Hellenistik Dönem Tercih (choice) en az çizgi (fewest-line map) haritası. (Tercih (choice) Max. değer: 2539; Min. değer: 0).....	179
Şekil 4.98. Hellenistik Dönem sokak ızgarası, önerilen sahil şeridi ve Hellenistik Dönem buluntu yerleri	182
Şekil 4.99. Hellenistik Dönem buluntu yerleri, sokak ve cadde numaraları	183
Şekil 4.100. Aşağı Agora alanının gelişimi: 1. Klasik Dönem, 2. Hellenistik Dönem, 3. Roma Dönemi	183
Şekil 4.101. Hellenistik Dönem Kavranabilirlik Saçılım Grafiği (R^2 :0,90).....	188
Şekil 4.102. Hellenistik ve Roma dönemlerinde kentsel alan genişlikleri (kırm.: 45m., khv.: 40m.)... ..	190

Şekil 4.103: Hellenistik ve Roma dönemlerinde kentsel alan uzunlukları (krm: 136m., khv.: 104.7m.)...	191
Şekil 4.104. Hellenistik ve Roma Dönemi kentsel alan sırası, cadde ve sokak numaraları	192
Şekil 4.105. Roma Dönemi'nde decumanus genişlikleri (sarı: 5 m; yeşil: 10 m; mavi: 15–18 m; kırmızı: 22–24 m)	197
Şekil 4.106. Roma Dönemi Global Bütünleşme (R-n) tüm hat haritası (all line map)	198
Şekil 4.107. Roma Dönemi Global Bütünleşme (R-n) en az çizgi haritası (fewest line map).....	199
Şekil 4.108. Roma Dönemi Lokal Bütünleşme (R-3) tüm hat haritası (all line map)	200
Şekil 4.109. Roma Dönemi Lokal Bütünleşme (R-3) en az çizgi haritası (fewest line map).....	201
Şekil 4.110. Roma Dönemi Bağlantısallık (R-1) tüm hat haritası (all line map).	202
Şekil 4.111. Roma Dönemi Bağlantısallık (R-1) en az çizgi haritası (fewest line map)	203
Şekil 4.112. Roma Dönemi eksenel hat ağı haritasının, Tercih (choice) parametresine göre hiyerarşisini gösteren harita	216
Şekil 4.113. Roma Dönemi Kavranebilirlik Saçılım Grafiği ($R^2 :0,77$).....	219

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	Bakınız
cm.	Santimetre
foto.	Fotoğraf
GFE.	Efes Dostları Derneği (Gesellschaft Der Freunde Von Ephesos)
h.	Yükseklik
m.	Metre
MDAY.	MDAY.
mm.	Milimetre
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
ÖAI	Avusturya Arkeoloji Enstitüsü
ÖAW	Avusturya Bilimler Akademisi
Şek.	Şekil
vb.	Ve benzeri
krm.	Kırmızı
khv.	Kahverengi

1.GİRİŞ

Antik kentlerin mekânsal yapılanma kurguları ve kentsel gelişim süreçlerine etki eden faktörler, arkeologlar ve şehir plancılar kadar biz mimarların da ilgisini çeken araştırma konuları arasındadır. Antik kentlerin mekansal yapılanma kurgularının okunması, kentleşme tarihine yönelik önemli bilgilerin üretilebilmesine katkı sağlayarak, günümüz kent planlama ilkelerini oluşturulmasında yol gösterici olacaktır.

Kentsel mekânların bir araya gelerek anlamlı bütünler oluşturmasında en önemli nokta ‘ilişkisel’dir. Mekânlar arası ilişkiler, kentin düzenli ya da düzensiz yol ağı şebekesiyle ilişkili biçimlenmesi şeklinde açıklanabilir [1].

Bu kapsamda yapılacak bir çalışma arkeolog, şehir plancı ve mimarların birlikte çalışmasını gerekli kılar. Antik kentlere dair arkeolojik bulguların, kent planlama ilkeleri ile birlikte ele alınması önemlidir. Arkeolojik çalışmalar değerlendirildiğinde çoklukla bölgesel ilişkileri anlamaya yönelik üst ölçekli analizler ile yapı özelinde analizlerin yapıldığı alt ölçekli çalışmaların ağırlıkta olduğu, buna karşılık antik kentlerin mekansal yapılanma kurgularının irdelendiği çalışmaların sayıca az olduğu görülür. Bu alanda yapılan çalışmaların artması, antik kentlerin kuruluşunda fonksiyonel yer seçiminin ve kentsel gelişim süreçlerinin hangi etkenlere bağlı değiştiğini anlamamıza ve belirli ilkeler geliştirmeye yardımcı olacaktır.

Bu tez çalışması, kent planlama ilkeleri ve arkeolojik bulgular birlikte değerlendirilerek, antik kentlerde fonksiyonel yapılanma özellikleri ile mekânın biçimlenme özellikleri arasındaki ilişkinin Mekan Dizim Analiz Yöntemi (Space Syntax) ile araştırılması üzerine kurgulanmıştır. Çalışma alanı olarak seçilen Ephesos, Batı Anadolu’nun en ünlü ve en iyi korunmuş arkeolojik alanlarından birisidir. 1893 yılında Viyana Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Otto Bendorf tarafından başlatılan kazı çalışmaları, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü (ÖAI.) denetiminde yaklaşık 150 yıldır devam etmektedir. Ephesos antik kenti özelinde yapılan bu çalışmanın, diğer antik kentler için örnek oluşturacağı öngörülmektedir.

Bu kapsamda, öncelikle Mekân Dizim Analiz Yöntemi’nin (MDAY.) kuramsal temelleri açıklanacak, ardından MDAY.’nin kullanıldığı alanlardan bahsedilecektir. Çalışmamızla ilgili olarak MDAY.’nin özellikle kent planlaması ve arkeoloji alanındaki

kullanımı üzerinde durulacak, bu alanda daha önce yapılmış çalışmalar hakkında bilgiler aktarılacaktır. Ephesos antik kenti özelinde mekansal yapılanma özellikleriyle ilgili inceleme ve MDAY. ile Ephesos antik kentinin mekan organizasyon kurgusunun okunmasına çalışılacaktır. Ephesos antik kentinde yapılan çalışmanın, antik kentlerde yapılacak araştırmalara yol göstermesi öngörülmektedir. Sonuçta, elde edilen veriler ışığında antik kentlerin mekan organizasyon kurgularının okunmasında, MDAY.'nin kullanılabilirliği tartışılacaktır.

1.1. Mekân Dizim Analiz Yönteminin Kuramsal Temelleri

Bir kenti okumak, kentin bileşenlerinin birbiriyle olan ilişkilerini kavramayı, o kentin geleceğine dair kestirimler yapabilmeyi gerektirir. Bir kenti okumak, o kente yapılacak herhangi bir müdahalede gereken ön adımdır. Kentin farklı katmanlarının birbirleriyle nasıl örtüştüğünü anlamadan o katmanlardan herhangi birine müdahalede bulunmak şüphesiz doğru bir yaklaşım olmayacaktır [2].

Kenti anlamak için sadece fiziksel bileşenler arasındaki ilişkiye incelemek yeterli olmayacaktır; ‘fiziksel’ olanla ‘olgusal’ olanın arasındaki ilişkiyi anlamak gerekir. Bugüne kadar yapılan kent okumalarının pek çoğu, mekânın fiziksel özelliklerinin birbiriyle ilişkilerini incelemekle yetinen çalışmalar olmuştur. Sadece fiziksel bileşenlerin kendi aralarındaki ilişkilerle yetinmeyip sosyal, ekonomik ve kavramsal olanla fiziksel bileşenlerin arasındaki ilişkiyi kurarak ‘kenti okuma’ yaklaşımı 1970 sonrası mimarlık alanında da yaygınlaşmaya başlamıştır [2].

MDAY., Bill Hillier ve Jullienne Hanson başkanlığında bir araştırma grubu tarafından Bartlett School, University College London’da geliştirilmiş bir mekanokuma yöntemidir. Hillier ve Hanson’un 1984’te yayımlanan kitabı ‘Social Logic of Space’in (Mekânın Sosyal Mantığı) adından da anlaşıldığı gibi MDAY.’nin kuramı, Mekanı yaratan sosyal yapının mekanın fiziksel kurgusundan çıkarılabileceği düşüncesine dayanmaktadır. Nesnel bir kent okuma yöntemi olan MDAY., mekanın örgütlenmesiyle sosyal yapı arasında doğrudan ilişki olduğu savıyla oluşturulmuştur. Bu yöntemle özellikle kentsel açık alanlarda hareket ve görüş alanları çakıştırılarak insanların bir araya gelme potansiyelleri araştırılmaktadır [2].

Mekân Dizim Analizi, geometrik olandan ziyade topolojik bir düzlemde mekân organizasyonunun okunmasını amaçlamaktadır. Bu yöntem, biçimin gerisinde mekansal dokuyu oluşturan sosyal mantığı anlamak için kurulmuştur. Öncelikli hedefi, içindeki harekete bağlı olarak fiziksel mekânın insanları bir araya getirme potansiyelini anlamaktır [2].

Sosyal yapı-mekân ilişkisi karşılıklıdır. Bu düşünce sadece, analizin kuramcıları Hillier ve Hanson'ın iddiası değildir; mekanüzerine çalışmış önemli isimlerden olan Henri Lefebvre de 'Production of Space' başlıklı kitabında çok benzer savları tartışmıştır. Lefebvre, kitabında her toplumun kendi mekanını ürettiğini belirtmektedir. Lefebvre'e göre Mekân, hem toplumun bir ürünüdür hem de toplumu sürekli dönüştüren bir mekanizmadır. Lefebvre'nin 'fiziksel Mekân, zihindeki soyut mekân ve yaşanan mekan' üçlemesi, bir yerin farklı katmanlarını açıklamak için kullanılabilir. Lefebvre'e göre, doğal mekân ile toplumsal mekân arasındaki en önemli fark, doğal mekanın basitçe yan yana gelmiş dağınık durumuna karşın, toplumsal mekanın esas olarak birleştiren, belli alanlarda bir araya gelmeyi sağlayan ve böylece merkez-çevre ayrımı doğuran bir özelliğinin olmasıdır [2].

Hillier ve Hanson'ın iddiası, toplumsallığın ya da kamusallığın, farklı imkanlar sunan güncel olanaklara rağmen hala fiziksel kurgudan beslendiğidir. Hillier ve Hanson, insanların fiziksel olarak bir araya gelme olasılıklarının mekânın düzenlenmesi yoluyla artırılmasının gerekli olup olmadığı ya da bir araya gelmenin nasıl toplumsal sonuçlar doğurabileceği konularını tartışmaz; bu durumun bir gereklilik olduğu ön kabulüyle hareket eder. Bu bağlamda, mekandizimi ve sosyal yapı arasındaki ilişkiyi açıklayan kuramları normatif bir yapıdadır [2].

Hillier'a göre, fiziksel çevrenin toplumu oluşturma potansiyeli sınırlı olsa da, etkisi kesin ve tanımlıdır. Her mekân kurgusunun kullanıcıları üzerinde kaynaştırıcı ya da ayırıştırıcı bir etkisi vardır. Mekânsal kurgu, sosyal katmanda ve gündelik yaşamda insanların birbirleriyle karşılaşmasında önemli bir etkindir. [3]. Bu etkenin en net algılandığı alanlar ise kentsel açık alanlardır. Sosyalleşme şüphesiz sadece kentsel açık alanlarla sınırlı değildir; kamusal yapılar olarak adlandırdığımız yapılar da buna dahil edilebilir. Burada, 'kamusal yapı' teriminden anlaşılması gereken herkesin teklifsizce bir araya gelebileceği mekânlardır [2].

Hillier'ın incelemeye çalıştığı diğer bir konu da, farklı işlevleriyle insanları bir araya toplama potansiyeli olan halka açık yapıların kent planı içinde nerede ve hangi mekansal ilişkilerle konumlandığıdır. Bu konumlanma, sadece bölgenin kimliği ya da o lokasyonun kent hareket şebekesine nasıl eklemlendiği bağlamında değil, hareket halindeki algıya hâkim olan ya da onun dışında kalan yapıların kent kurgusuyla çakıştırılmasıyla irdelenebilir. Nitekim Hillier'ın kaleme aldığı 'Space Is The Machine' isimli kitabın bir bölümünde,

sembolik ve araçsal akslar olarak adlandırılan görüş akslarının toplumu yeniden üretme etkileri üzerine tartışılmaktadır [2].

Kentsel ortak alanlar üzerine yapılan çalışma ve tartışmalarda ortak argüman, kentsel mekanlarda bireylerin bir araya gelmesinin sağlıklı bir toplum için gerekli olduğu savıdır. Sağlıklı bir toplumun sahip olması gereken asgari özelliklerin başında demokratik yapı, suç oranının azlığı ve ekonomik dengenin varlığı gelmektedir. Ancak, tüm bunların mekansal düzenlemelerle sağlanabileceğini ya da mekandizimsel analizin bu sosyal olguları Mekanda okuyabileceğini düşünmek yanıltıcı olacaktır. Mekandizimsel analizin argümanı, insanların etkileşim potansiyelinin dolaylı da olsa fiziksel çevrenin ürünü olduğu savıdır. Ancak bu noktada, insanların bir araya gelişlerinde, önceden anlaşılarak olanlar ve kendiliğinden olanlar arasında bir ayırım yapmak gerekir. Zira insanların bir araya gelmesi önceden anlaşılarak gerçekleşiyorsa bu buluşma herhangi bir yerde gerçekleşebilir. Ancak insanların bir araya gelmesi kendiliğinden gerçekleşiyorsa bu buluşma mekanın örgütlenmesinden kaynaklanan bir durum olacaktır [2].

Christopher Alexander, kuramsal açıdan Hillier'in düşüncelerine en yakın araştırmacıdır. Alexander da Hillier gibi 'yaşayan mekân' ile 'başarılı tasarımı' bir tutmaktadır. Her iki araştırmacı da, mimari kurgunun başarısını, bireylerin kolektifliklerini kavratma potansiyelinde görürler. Mekanlar, özellikle de kentsel açık alanlar, insanları kendiliğinden bir araya getirecek kurguda düzenlenmelidir. Bu iki araştırmacıdan Alexander, kuramsal söylemlerinde sosyal biçimle mimari/kentsel biçimi birlikte ele alırken; Hillier, mekansal kurguyu kullandığı graflarla soyut düzlemde inceler [2].

1.2. Yöntem ve Terimler

Çalışma, Ephesos'un Hellenistik ve Roma Dönem'lerine ait kent kurgusunun anlaşılması için yapılmıştır. Çalışmada; antik kent analiz modeli ölçütleri kullanılarak kent bulgularının elde edilmesi, kent envanterlerinin oluşturulması ve MDAY. kullanılarak kent kurgusunun sayısal olarak yorumlanmasını içeren geniş kapsamlı bir metodoloji kullanılmıştır. Çalışma kapsamında başvuru kaynakları ve kullanılan bilgisayar programları:

- Hava fotoğrafları (Google Earth)
- Kent planları (Garfik çizimler, eski çizimler, haritalar ve gravürler)
- Aksial haritalar (Autocad 2018)

- Bilgisayar yazılımları (AutoCAD2018, DepthMapX, Google Earth)
- Literatür taraması (tarihi belgeler ve yazılı kaynaklar, kazı raporları, makaleler, kitaplar ve akademik çalışmalar)

- Gözlem verileri
- 1/1000 ölçekli kent planları (AutoCad 2018)

Çalışma üç temel aşamadan meydana gelmektedir:

1. Antik kent analiz modeli ölçütlerinin belirlenmesi,
2. Antik kent envanterlerinin oluşturulması,
3. MDAY. kullanılarak kent planının analiz edilmesi.

Üçüncü aşama olan MDAY. kullanılarak kent planının analiz edilmesi aşaması da kendi içerisinde 6 adımdan meydana gelmektedir.

1. Çalışma alanı ile ilgili fiziksel verilerin elde edilmesi:

2. Antik kente ilişkin planların elde edilmesi ve mekansal öğelerinin belirlenmesi: Bu aşamada literatür taraması ile antik kentin planlarına ulaşılmış, kazı ekibinin yayınladığı kitaplar ve makaleler taranarak kent içindeki mekansal öğelerin belirlenmesine çalışılmıştır.

3. Kent Planlarının AutoCAD yazılımı aracılığıyla sayısallaştırılması: Aksiyel haritaları oluşturabilmek için yapılması gerekli ilk işlem çalışılacak alana ait kent planının AutoCad ortamında (dwg formatında) yeniden çizilmesidir. Kent planının yeniden çizilmesi planın gereksiz detaylardan arındırılması, kentsel alanların ‘kapalı poligonlar’, kent içi yol ağının ise ‘Açık Sokak Haritaları’ biçiminde ifade edilebilmesi için gereklidir. AutoCad ortamında hazırlanan çizimler bir sonraki adım için ‘dxf’ formatında kaydedilerek DepthMapX programına aktarılır.

4. AutoCAD formatında hazırlanan kent planları kullanılarak aksiyel haritaların oluşturulması: Bu aşamada AutoCAD ortamında hazırlanan kent planları ‘DepthMapX yazılımına aktarılarak kentin sokaklarına ait aksiyel görüş hatları belirlenmiştir. Bu hatların tamamı o kente ait olan aksiyel haritayı oluşturmuştur. Antik kent planlarının sayısallaştırılarak, kent örüntüsünü analiz etmek üzere yapıların dışında kalan tüm alanlara çizilebilecek en uzun doğru, içinden geçebileceği en çok alanı kat ederek çizilmektedir. Birbiriyle kesişerek çizilen bu çizgiler aksiyel çizgileri oluşturmaktadır. Bu çizgiler kentsel Mekânda hareket eden kişinin potansiyel olarak görüşü en uzağa erişen göz hizasını tanımlamaktadır. Çizilen doğrular ya da aksiyel görüş hatları, hareket alanları ile potansiyel görüş alanlarının çakıştırıldığı bir temsil biçimidir.

5. MDAY. ile aksiyel haritaların analiz edilmesi: Bu aşamada aksiyel haritalarda bulunan aksiyel görüş hatları DepthMapX yazılım programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Analizler sonucunda, içinden en çok geçilen sokaklardan en az geçilen sokaklara doğru, yerleşimdeki sokakların hiyerarşisi oluşturulmuştur. İçinden en çok geçilen sokaklar ‘bütünleşik’, az geçilen sokaklar ise ‘yalıtılmış’ olarak tanımlanmıştır.

6. DepthMapX yazılımı aracılığıyla elde edilen analitik verilerin değerlendirilmesi: Ephesos kentine ait analitik veriler bu aşamada değerlendirilmiş ve kent kurgusu tanımlanmaya çalışılmıştır. Analiz ile en bütünleşik görüş akslarından en yalıtılmış olanına doğru renklerle kodlanmış yeni bir harita ortaya çıkarılmıştır. En bütünleşik sokaklar, bir yerleşimin en kamusal, tüm insanları bir araya getirme potansiyeli sunan, bir yere gitmek için içinden en çok insanın geçme olasılığının bulunduğu ortak açık alanlar olarak değerlendirilmiştir. Bütünleşikliği yüksek değerlerde bir sokakta gidilecek yön ve yol kolayca bulunabildiği için bu sokaklar mekandizim analizi açısından yerleşimin en okunabilir mekanları olarak değerlendirilmiştir. Yalıtılmış sokaklar ise yalnızca bir amaca bağlı olarak o sokaktaki bir yere gitmek için kullanılan yollar olarak öngörülmüştür.

MekanDizim Analizi’nin sonraki adımları için oluşturulan aksiyel harita (eksen haritası), yaya hareketleri ile sokak morfolojisi arasındaki ilişkiyi incelemek için temel teşkil edecektir. Aksiyel harita, açık alanlarda çizilebilecek en uzun düz çizgilerin oluşturduğu kümeyi içerir. Hillier ve Hanson aksiyel haritayı, sistemdeki tüm açık alanları kesen ve birbirine bağlayan engelsiz hareketin en uzun düz çizgilerinin minimum seti olarak tanımlanmıştır. Aksiyel haritayı grafik olarak da ifade etmek mümkündür. Grafik gösterim ile harita arasındaki fark, bir alana ait özelliklerin farklı biçimde temsilinden ibarettir. Aksiyel haritasına atıfta bulunduğumuzda, çizgi sayısını; grafiğe atıfta bulunduğumuzda ise düğüm sayısını elde ederiz. Mekandizim analizi yapılırken, kent halkı tarafından kullanılan ya da kullanılma olasılığı olan tüm yürüyüş yolları analize dâhil edilir, ancak yine de aksiyel haritanın kent içindeki tüm sokakları kapsadığı söylenemez. Çalışmada ortaya konan aksiyel harita, kent içindeki yaya akışını göstermeyi amaçlamaktadır. Birbiriyle kesişerek çizilen bu çizgiler bir anlamda, kentsel Mekanda hareket eden kişinin potansiyel olarak en uzağa erişen göz hizasıdır. Çizilen doğrular ya da ‘görüş aksları’(lines of sight ya da axial lines), hareket alanları ile potansiyel görüş alanlarının çakıştırıldığı bir temsil biçimidir. [2].

Kent bağlamında gerçekleştirilecek analizlerde potansiyel hareket şebekesini açıklamak üzere en az iki farklı ölçek dikkate alınmalıdır. (*R-Max*) tüm yerleşimin ‘global bütünleşme’ değerini, (*R-3*) ise yerleşim içindeki ‘lokal bütünleşme’ değerlerini verir.

‘Maksimum-çap’ analizi (makro analiz), herhangi bir aksın diğer tüm akslarla mesafesini dikkate alıp tüm sistemde ne kadar bütünleşik ya da yalıtılmış olduğunu incelerken, ‘üç-çap’ analizi (mikro analiz) her aksın kendisinden üç adım uzaklıkta olan akslar içindeki değerini araştırır. Makro analiz, sadece yerleşim sakinlerinin bir araya gelme potansiyelinin yüksek olduğu alanları değil, aynı zamanda ziyaretçilerle karşılaşma olasılığının yüksek olduğu alanları ortaya çıkarır. Mikro analiz ise, mahalli örüntülerin kendi aralarındaki hiyerarşisini belirleyerek, yerleşimde ikamet edenlerin birbirine rastlama olasılığının yüksek olduğu alanları ortaya çıkarır. Bir yerleşimin en bütünleşik bölgeleri, aynı zamanda o yerleşimin dışardan gelenlere doğrudan açık alanlarıdır. Bütünleşik alanlar, bir yerleşimin geometrik olarak da merkezinde ise, o yerleşimin ‘dışardan gelenleri içine alan bir sistemi’ olduğu söylenebilir. Bunun aksi ise, ziyaretçilerin hareket şebekesine entegre olmadan yerleşime girip- çıkmaları durumudur [2].

‘Okunabilirlik’ ve ‘entegrasyon’ (bütünleşiklik) mekandizimi analizinin, bir yerleşimin biçimsel özellikleri ile sosyo-kültürel dünyası arasındaki ilişkiyi yorumlamaya yarayan iki temel kavramdır. Makro ve mikro ölçekteki analizleri birbiriyle ilişkilendiren kavram ‘okunabilirlik’ (intelligibility) tir. Okunabilirlik, parçaların birbiriyle bağlanabilmesi yoluyla bütünü çıkarsanması olarak tanımlanabilir. Hillier, daha önceki araştırmacıların kullandığı okunabilirlik (legibility) kavramı yerine kavranabilirlik (intelligibility) kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Hillier’in belirttiği gibi ‘kentsel mekânın bütünü, insanın durduğu noktadan tam olarak görülemez ve deneyimlenemez; kişinin sistem içinde hareket etmesi ve parçaları zaman içinde birleştirerek resmin bütünü elde etmesi gerekir’. Mekân dizim açısından okunabilirlik, sokak şebekesine ait hareketi yönlendirme potansiyeli ile ilgilidir. Başka bir deyişle, hem makro hem de mikro ölçekte bütünleşik sokaklarda yürüyen birinin, yerleşimin bütününe dair imgeyi aklında daha kolay tutması ve yolunu daha kolay bulması beklenir. Bu demektir ki, mikro seviyede bütünleşik ama makro seviyede yalıtılmış olan sokaklar, bütüne ait imgeyi sunmada görece zayıf olan kent mekanlarıdır. Bu açıdan en zayıf olan sokaklar ise, tahmin edilebileceği gibi, hem mikro hem de makro ölçekte yalıtılmış olan sokaklardır [2].

Lynch’e göre, şehir okunabilirse, görsel olarak düzenlenebilir ve sembollerin ilişkili kalıpları olarak anlaşılabilir. Lynch, kenti okunabilir yapan fiziksel yapı ve elemanların tanımlanmasında, beş öge kategorisini ortaya çıkartmaktadır. Yollar, sınırlar, bölgeler, odaklar ve nirengiler. Kentsel sistemde bu öğeler bağımsız tek başlarına bir şey ifade etmezler. Bunlar birbirleri ile bir bütün içinde ele alındıklarında tamamlanırlar [4].

Rapoport'a göre, okunabilirlik, mekanda algılanabilir farklılıkların optimum olduğu durumlar olarak ifade edilmektedir. Algılanabilir farklılıkların hareket kuramındaki gibi, süreklilikler, kesintiler ya da sınırlar içinden geçerek, hareket halinde iken anlaşılabilmesi mümkündür [5].

Garling mekânsal yönlenmede, algılama ve kavramaya, tercih edilen mekansal formların bir modelinin oluşturulmasıyla etki edebileceğini savunmuştur. Garling'in çalışması, okunabilirliğe ilişkin, mekânsal biçimlenmenin sistematik tanımlanması için yapılan önemli bir çalışmadır. Bu çalışma; mekânsal formun analitik ve objektif tanımlamasından çok, etkili ve çıkarımcı özelliklerini vurgulayan bir yaklaşımdır [6].

'Hillier ve Hanson, Social Logic of Space adlı kitabında; mekangörünümleri ile şehrin biçimlenme yapısını belirleyen, mekânların bir araya gelmesindeki ilişkilerin açıklanmasında, 'ortak bir dilin' varlığından bahsetmektedir. Bu her dilin bir gramer yapısı ve sözcükleri bir arada tutan belli kuralları olduğu gibi, yapılanmada her kültürün biçimlendirdiği mekandizileri için de belli kuralların olduğu gerçeği ile birebir örtüşmektedir.' [1]

Sınırlarını kavrayabildiğimiz açık alana dair verilerle (lokal /mikro bilgi), o yöne doğru gitmesek bile görebildiğimiz başka alanlara dair verilerin (global/makro bilgi) eş zamanlı olarak ilişkilendirilebilmesi yönelme açısından 'mekan algısının' püf noktasıdır. Özellikle, fiziksel çevre karmaşılaştıkça iki farklı ölçekten gelen verilerin o mekaniçindeki birey tarafından kavranması önem kazanır; bunun tersi bir durumda ise yönelme sorunları ortaya çıkacaktır. Mekandizim analizi açısından okunabilirlik, bu iki ölçeğin (mikro ve makro bilgi) ilişkilendirilmesiyle doğrudan bağlantılıdır [2].

İkinci entegrasyon (bütünleşiklik) ölçüsü de, her bir konumun diğerlerine göre ne kadar 'derinde' olduğudur. İyi entegre edilmiş bir konum, diğer tüm konumlara giden adımların sayısı açısından sığdır, bu nedenle, sistemdeki bir konumdan diğerine gitmek için sık sık dönmek zorunda kalmazsınız. Zayıf entegre edilmiş bir konum, diğer konumlara göre daha derindir. İyi entegre edilmiş yerler kırmızı, zayıf entegre olanlar mavi renktedir. Ayrıca entegrasyon, belirli bir sokağa veya eksen haritasının çizgisine ne kadar kolay ulaşılabilirliğini gösterir. Izgara planla tasarlanmış kentler için söz konusu olduğunu belirttiğimiz 'ulaşım zorluğu' konusunun bu analizde karşımıza çıkması beklenebilir. Eksen haritasındaki tüm çizgilerinden bir hatta erişimin hesaplanması ile bulunan entegrasyon

değeri ‘global entegrasyon’, verilen sayıda satır (yarıçap) üzerinden hesaplanan entegrasyon değeri ise ‘yerel entegrasyon’ olarak adlandırılır [8].

DepthMapX

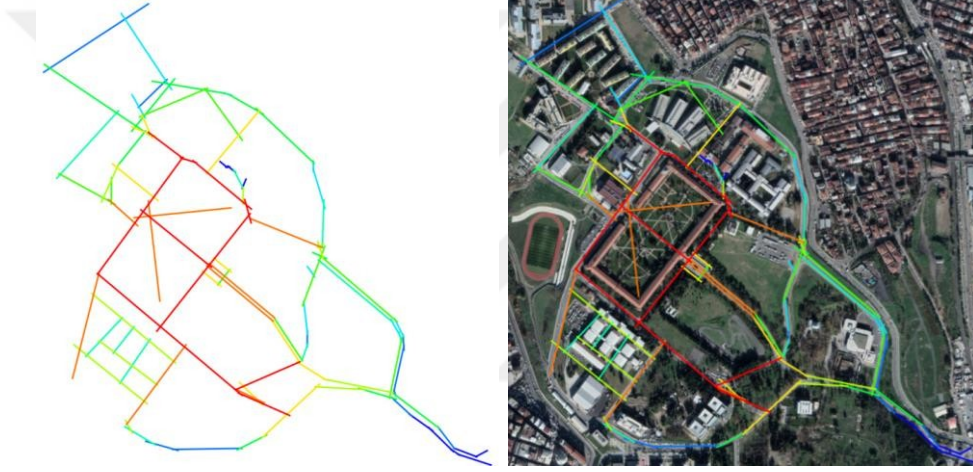
DepthMapX, yapılı çevredeki sosyal süreçleri anlamak için Tasos Varoudis tarafından geliştirilmiş, çok platformlu bir yazılımdır. DepthMapX’in yapı ölçeğinden kent ölçeğinde kadar farklı büyüklüklerdeki alanların analizi için kullanılması mümkündür. Her ölçek için yazılımın amacı, açık alan elemanlarının bir haritasını üretmek, bunları karşılıklı görünürlük veya örtüşme gibi bazı ilişkilerle birbirine bağlamak ve ardından ortaya çıkan ağın grafik analizini yapmaktır. Analizin amacı, sosyal veya deneyimsel öneme sahip değişkenleri türetmektir [8].

Mekân Dizim Analiz Yöntemi Araç Takımı (Space Syntax Toolkit)

Space Syntax Toolkit (SST), MekanDizim Analiz için bir QGIS eklentisidir. Temel olarak, standart CBS verilerinin gelişmiş analizini ve ayrıca görselleştirme özelliğini sağlar. SST iki modül içerir; ‘grafik analizi’ ve ‘öznitelik explorer’. Aslen Jorge Gil tarafından Space Syntax Laboratory, The Bartlett, UCL’ de geliştirilen eklenti, yenidir ve 2017’de Lizbon’daki 11. Uluslararası Mekan Dizim Analizi Sempozyumu’nda tanıtılmıştır [8].

SST’nin temel özelliği, Mekân dizim Analizi için eksenel ve segment grafiği analizinde DepthMapX ile çalışmasıdır. Grafik analiz modülü, bir eksenel harita katmanı ve bağlantı kesme katmanı içerir. Bağlantı kesmeler nokta, çizgi veya çokgen olabilir. Bu modül, bu katmanların her birinin geometrik ve topolojik bütünlüğünü kontrol etmek için doğrulama aracına sahiptir. Analizi çalıştırmadan önce doğrulama işlemi gerçekleştirilmelidir (Gil, Varoudis, Karimi ve Penn, 2015). Çalışmada, doğrulama işlemi gerçekleştirildikten sonra QGIS’ten doğrudan bağlantı ile DepthMapX’te eksenel (topolojik) ve segment (açısal) analizleri yapılmıştır. Yarıçap mesafesi “n” veya “0” olarak seçildiğinde ‘global analiz’ anlamına gelir. Yarıçap 1, bağlantıya eşittir ve yarıçap 2, çoğu literatürde R3 olarak ‘yerel analiz’ anlamına gelir. Tüm analizler yapıldıktan sonra, Attributes Explorer aracı kullanılarak analiz sonuçları incelenmiştir. Bu modül ile katmanların bireysel özniteliklerinin hızlı analizi, değerlerin harita üzerinde görselleştirilmesi, tanımlayıcı istatistiklerin hazırlanması kolaylıkla yapılabilmektedir [8].

Ephesos'a ait sokak ağı yapısı, eksenel ve segment harita analizi ile irdelenmiştir. Elde edilen haritada, koyu kırmızı ve turuncu tonlarla ifade edilen eksenler bütünleşmenin yüksek olduğu alanları; yeşil ve mavi tonlarla ifade edilen eksenler ise daha az bütünleşmiş alanları temsil etmektedir. Hem eksenel hem de segment analizi için hareket potansiyeli kırmızıdan maviye doğru azalmaktadır. Şekil 2'de 'eksen haritasının global entegrasyonu' (global integration) ve Şekil 3'de 'eksen haritasının global bağlantısı' (global connectivity) görülmektedir. Burada kırmızı segmentler en entegre parçalardır ve bu bölümlerin yayalar için erişilebilirliği diğer segmentlere göre daha fazladır. Açık mavi segmentler ise en çok ayrışan kısımlardır; bu, segmentlerin sokak ağına entegre olamadığı söylenebilir [8].

Şekil 1.1. Eksen haritasının global entegrasyonu [9]

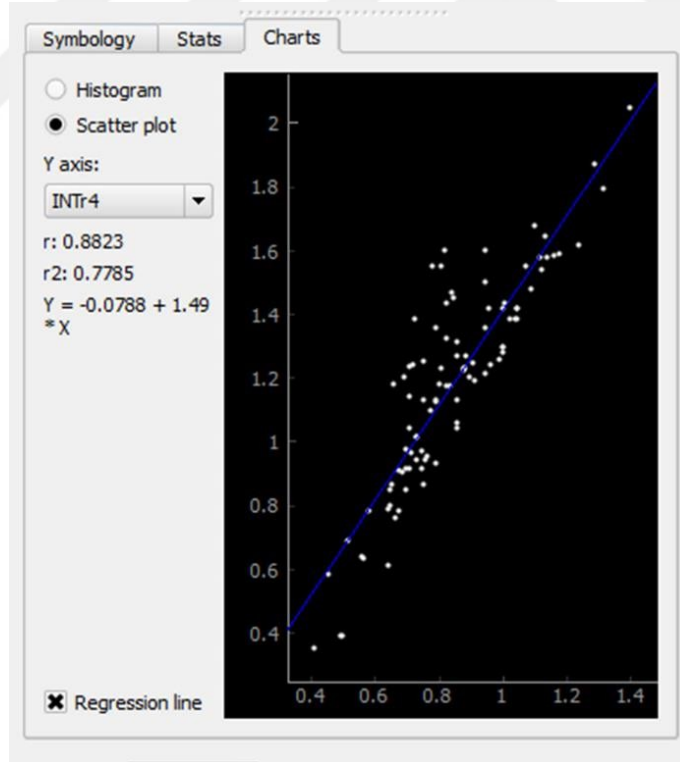
Şekil 1.2. Eksen haritasının global bağlantısı [9]

Bu, kırmızı çizgilerin uzamsal sistemde daha fazla bağlantılı çizgiye sahip olduğu anlamına gelir. Şekil 5'te segment haritasının bağlanabilirliği, 'global bağlantı' (global

connectivity) ve ‘açısal bağlantı’ (angular connectivity) haritaları ile gösterilmiştir. ‘Açısal bağlantı’, bir segmentin toplam dönüş açısı; ‘Global bağlantı’ bir segmenti doğrudan bağlayan segmentlerin sayısı olarak tanımlanabilir [8].

Bu entegrasyon ve bağlantı değerlerinden hesaplanan iki sonuç vardır; ‘okunabilirlik’ (anlaşılabilirlik) ve ‘sinerji’. Eksenel analize dayanan ‘okunabilirlik’, bağlantı (connectivity) ile global entegrasyon (global integration) arasındaki korelasyonu ifade eder (Şekil 6). Bir sistem tam olarak okunabiliyorsa (anlaşılabiliriyorsa), o sistemin parçalarına dayanarak bütününe dair bir çıkarsama yapılabileceği sonucu çıkarılabilir [10].

Bu çalışmada ölçülen okunabilirlik (anlaşılabilirlik), global entegrasyon ve yerel bağlanabilirlik arasındaki korelasyondur. Şekil 6’daki dağılım grafiğinde, y eksenini (bağımlı değişken) sabit kalır ve nitelikler listesinde seçilen farklı bağımsız değişkenlerin hızlı bir şekilde karşılaştırılmasına olanak tanır. Saçılım grafiğinde, korelasyon katsayısı (r) ve iki değişkenin doğrusal regresyonu, r^2 ve doğrusal denklem gösterilmektedir.

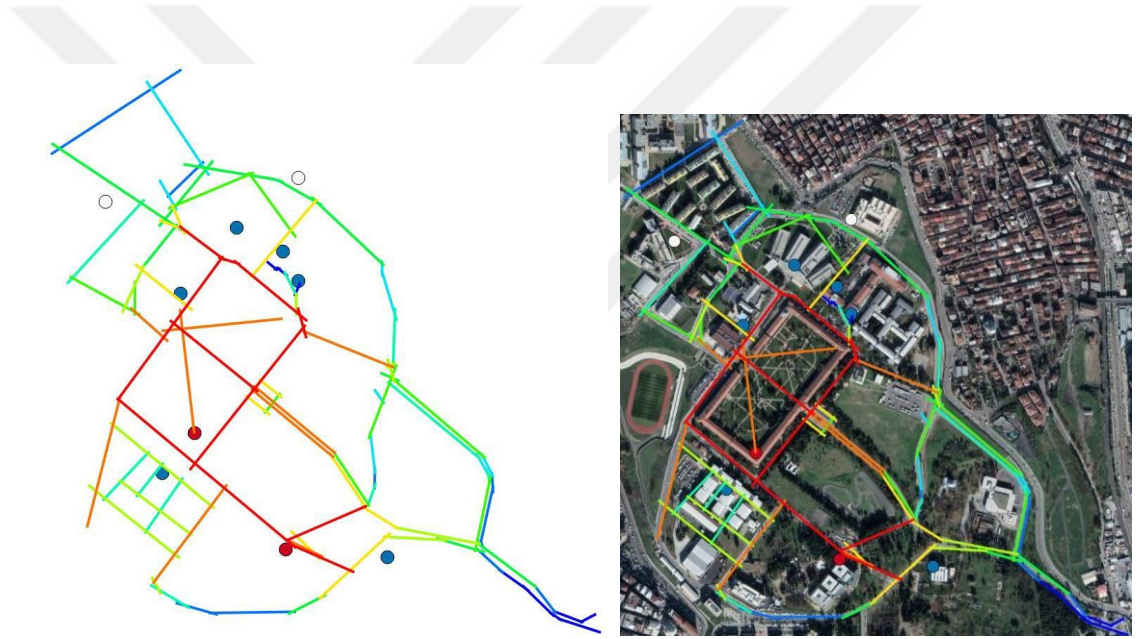

Şekil 1.3. Kavranabilirlik saçılım grafiği [9]

‘Kavranabilirlik’, yerel ve global entegrasyon arasındaki korelasyondur. Bu ilişki Şekil 7’de gösterilmiştir. R^2 değeri 0.7785’tir. Mekanın sinerjisinden anlaşılacağı üzere, yerel

ve global entegrasyon arasındaki ilişki başarılıdır. Buna dayanarak mekanın hem mikro hem de makro düzeyde iyi entegre bir sistem olduğu söylenebilir [8].

Şekil 8'de kullanıcı popülasyonu renklerle temsil edilmiştir. Kullanıcı nüfusu koyu mavi > beyaz > kırmızı doğru azalmaktadır. Okunabilirlik düşükken, mekânın sinerjisi yüksektir. Kullanıcı popülasyonunun yoğun olduğu yerlerin en entegre alanlar olduğu açıkça görülmektedir. Bunun yanı sıra entegrasyon değeri yüksek hatlar, kullanıcı nüfusunun yoğun olduğu yerlere ulaşımın daha kolay olmasını sağlamaktadır. Böylece mekanın, yaya nüfusunun yoğun olduğu, kolay erişilebilir alanlara sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu sonuca göre sokak morfolojisinin mevcut durumu yaya ihtiyaçlarını karşılamaya yeterlidir denebilir [8].

Şekil 1.4. Eksen haritalarının ve entegrasyon değerlerinin temsili [9].

1.3. Mekân Dizimi Analiz Yöntemnin Kullanıldığı Alanlar ve Yapılan Çalışmalar

David Seamon'a göre 'space syntax' yaklaşımını aynı dönemlerde ortaya atılan diğer analitik yaklaşımlardan ayıran en önemli özelliği; Mekânı betimlerken kullandığı tekniklerin doğrudan insanların mekânsal deneyimlerine odaklanmasıdır. [11].

1980'lerin başında space syntax tekniklerinin bir arada anlatıldığı ilk yayın yapılmıştır. Tüm çalışmalar 'The Social Logic of Space' [1] adlı kitabında toplanmıştır. Bu kitap sosyo-mekansal çalışmalarda yeni bir teorik harita oluşturmuştur. Ve bu yayınla birlikte çok sayıda

öğrenci ve araştırmacı birçok farklı alanda, kendi problemlerini ve çalışma konularını bu analitik tekniklerden yararlanarak çözümler üretmiştir. Özellikle İngiltere ve Amerika başta olmak üzere birçok ülkede mimarlık, kentsel tasarım, ulaşım, iç mimarlık, arkeoloji, enformasyon teknolojisi, kent ve insan coğrafyası, antropoloji, peyzaj mimarlığı ve bilişim alanlarında bu teknikler kullanılmaya başlanmıştır. Ülkemizde ise 1990'ların başlarından itibaren özellikle mimari, kentsel tasarım ve şehircilik alanlarında çalışmalar yapıldığını görmekteyiz [12].

Yöntemin anlaşılabilirliği ve kullanılması, tüm araştırmaların uluslararası düzeyde değerlendirmesi, araştırmalarda farkındalık ve paylaşım ortamının oluşturulması, teorik yaklaşımın ve metodolojinin geliştirilmesi hedeflenerek başlanan ve ilki 1997 yılında İngiltere'de University College of London'da, 8 ülkenin (Hollanda, Brezilya, İsveç, Portekiz, Amerika, Güney Kore, İskoçya ve Belçika) katılımıyla gerçekleştirilen Uluslararası Space Syntax Sempozyumu ile olmuştur. Gelenekselleşerek iki senede bir yapılmaya başlanan Uluslararası Space Syntax Sempozyumları 1997 yılında İngiltere'de, 1999'da Brezilya'da, 2001'de ABD, 2003'te İngiltere'de, 2005'te Hollanda'da, 2007'de Türkiye'de, 2009'da İsveç'te, 2011'de Şili'de, 2013'te Güney Kore'de (Seul), 2015'te İngiltere'de, 2017'de Portekiz'de Lizbon'da, 2019'da gerçekleşmiştir. Mekân dizim Komitesi öncülüğünde iki yılda bir gerçekleşen sempozyumların, yöntemin gelişimi ve bu alanda yapılan bilimsel paylaşımlar açısından büyük önem taşıdığı tartışılmaz [12].

Nesnelerden çok nesneler arası ilişkilere, birey ya da bireylere dair mekansal deneyimden toplumsal olgulara doğru çerçeveyi genişleten mekandizimi analizi, bugüne kadar kent ölçeğinden yapı ölçeğine kadar pek çok farklı ölçekte uygulanmıştır. Ancak, bir kentsel alan ile bir yapının örgütlenmesi farklı yöntemlerle incelendiğinden bu tez çalışması kapsamında kentsel alanları incelemek için kullanılan yöntemler üzerinde durulacaktır [3].

MDAY.: kentlerin karmaşık fiziksel yapılarını tanımlama; yaya hareketleri ve kentsel doku arasındaki ilişkiyi anlama ve yeni tasarımlarda alternatifler geliştirme; yaya hareketlerini inceleyerek yol bulma ve mekanın okunabilirliği; gösteri merkezi, hastane, müze gibi karmaşık fonksiyonlu yapılarda hareketin organizasyonunu çözümleme ve planlama; herhangi bir yapı ve aktivite için yapım öncesi yer seçiminde ve eklenen yapının hareketin organizasyonu bağlamında kente etkisini kestirmede; suç-mekan ilişkisini tanımlamada; kullanım alanlarına ulaşılabilirliğin değerlendirilmesinde; sosyal bağlamda, mekana ilişkin mahremiyet, kontrol ya da sosyal hiyerarşiyi kavramada; bir mekanın ya da bir yerin içe kapalılık - dışa açıklık bağlamında irdelenmesinde kullanılmıştır [3].

1980'lerin ikinci yarısından sonra kullanılmaya başlanan ve hızla yaygınlaşan MDAY., gerek yöntemin sınırlılığı ve deterministik yaklaşımı gerekse yöntemdeki hatalar üzerine akademik çevrelerde sıklıkla tartışılmıştır. Ancak bu tartışmaların pek azı, analiz yönteminin dayandığı kuramsal tabanı irdelemiş ve yöntem-kuram arasındaki ilişkiyi diğer yöntemlerle karşılaştırarak incelemiştir [3].

Ülkemizde de MDAY.'ni temel alan pek çok lisansüstü çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında; Özlem Özer'in 'Yaya Hareketleri ve Mekan İlişkisi: İstanbul-Galata Bölgesi Örneği' yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Ens., 2006., Asuman Dağ'ın 'Mekansal Dizim ve Görünür Alanın Mimari Mekan Algısına Etkisi' yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Ens. 2005., Fırat Sarı'nın 'Şehirsel Mekanda Biçim ve İşlev İlişkileri: İzmir Liman Bölgesi...' yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Ens., 2003., Mehmet Topçu'nun 'Şehir Morfolojisi Üstüne bir Çalışma: Konya ve Antakya...' yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Ens. 2003, Ceyda İlhan'ın ' Sayısal Analiz Yöntemiyle Mimari Dokuyu okumak: Bursa-Hisar' yayımlanmış yüksek lisans tezi , Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Ens., 2019., Yelda Durgun Şahin'in 'Ovalık Kilikya Bölgesi Roma Antik Kentlerinin Mekan dizim yöntemi İle Analizi' yayımlanmış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Ens. 2019 sayılabilir [3].

Mekân, fiziksel değerlere sahip bir kavram olmakla birlikte coğrafi, ekonomik, sosyo kültürel, algısal, psikolojik etkilere ve değerlere sahip, kendi tarihsel dönemine ait yapılardan kentsel alanlara kadar farklı ölçeklerde değişen ve kullanıcısının hareketlerini biçimlendiren ve yönlendiren aynı zamanda kullanıcısının davranış ve hareketlerinden etkilenerek şekillenip gelişen alanlardır. Bu tanım doğrultusunda literatürde mekan ve mekanlar arası ilişkilerden doğan yapı, sokak ve kent ölçeğindeki çalışmalar listelenerek üç başlık altında ele alınmıştır [13].

1.3.1. Kent Ölçeğinde Yapılan Çalışmalar

Ye ve Josefsson (1997), İsveç'in Linköping tarihi kent merkezinden uzak bir kentsel alana yapılmış olan büyük bir hastane yapısının, şehir merkezi ile bütünleştirilmesinde mekandizimi analizlerinden yararlanmıştı. Bu bağlamda çalışma, hastane alanının mekansal kurgusunun anlaşılmasında ve var olan bir yapı tarafından sunulan sınırlamalar aşılacak henüz tasarımın ilk aşaması olan karar üretmede tasarımcıya nasıl katkı sağlayabileceğini irdelemektedir. Bu doğrultuda eski kent dokusu ile yeni yerleşim alanları arasındaki kent

dokusunun nasıl bütünleştirilmesi gerektiği üzerinde durulmuş ve şehir merkezinin ana arter hattının yeni yerleşim alanında bulunan hastane bölgesine kadar uzatılarak bütünlük sağlanabileceği belirtilmiştir [13].

Foster (1997), Dünya Meydanları Projesi kapsamında ele aldığı Trafalgar Meydanı'nın (İngiltere) MDAY. ile analizini yapmış, sonuç olarak meydanın çevresi ile bütünleşmediği, düşük değerlerle çevresinden ayrılmış bir meydan olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yapılan analizlerin ardından, meydan için yeni öneriler geliştirilmiş ve aynı analizler yeniden uygulanarak, bütünleşik alan örnek uygulama önerisi olarak sunulmuştur [13].

Karimi (1999), İran ve İngiltere'den seçtiği bir grup ile şehri ele alarak incelemiştir. Yaptığı analizlerle kentler arasındaki benzerlik ve farklılıkları incelemiş, tarihi çekirdeğin varlığının, mekansal organizasyonun dönüşümü ile güçlü bir bağı olduğunu ortaya koymuştur.

Çil (2006), sosyal yapı ve mekanörgütlenmesiyle arasında doğrudan ilişki olduğu savıyla kurguladığı çalışmada, MDAY.nin kuramsal ve yöntemsel tartışmasını yapmış, kentsel açık alanlarda hareket ve görüş alanlarını karşılaştırarak insanların bir araya gelme sıklıklarını araştırmıştır [13].

Kubat ve Ark. (2007), İstanbul Boğazı üzerindeki köprü geçişlerinin İstanbul'un gelişimine etkilerini incelediği çalışmada, yapımı planlanan 3. Boğaz Köprüsü'nün olası etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. 3. Boğaz Köprüsü'nün kent makroformunu ve kentsel yerleşme bölgelerinin kullanımını etkileyeceği öngörülen çalışmada, bahsi geçen 3. köprü'nün mevcut iki köprü arasında yapılması durumunda doğacak olası sonuçların neler olabileceği ortaya koymaya çalışılmıştır [13].

Çil (2008), Kula'nın 20. yüzyıldaki fiziksel dönüşümünü MDAY. ile incelemiş ve bu dönüşümün koruma altındaki kentin sosyal yaşantı potansiyelini nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışmıştır [13].

Alper (2009), İzmir kent mimarisinde morfolojik çözümlemeler bağlamında etnik kentsel formu ve yapıyı incelemiştir. Bu çalışma, kentsel formun geometrik özelliklerinin incelenmesi amacıyla tipolojik analiz yaklaşımı ile kentsel dokunun temel elemanlarından olan yapı adalarını şekil ve yerleşim yönünden irdelemektedir. Çalışma bulguları ile, zamanla değişen kentin kurgusunun incelenebileceği, fiziksel verilerin sosyal veriler tarafından desteklenebileceği ancak sosyal verilerin fiziksel özellikleri desteklemesinde derinlemesine bir çalışmanın yapılması gerekmekte olduğunu, metrik olmayan kent

verilerinin metrik datalarla desteklenerek kent kapasitesi ve alan ölçümünün belirlenebileceği anlamında bir kapı aralamıştır [13].

Özkök ve Gündoğdu (2017), Antik Kentlerde Fonksiyonel Yapılanma Özellikleri ile Mekanın Biçimlenme Özellikleri Arasındaki İlişki: Pompeii Kent Örneği çalışmasında İtalya'daki Roma Dönemi kentinin MDAY. ile analizi yapılmıştır. Çalışma antik kentler üzerinde yapılmış nadir çalışmalardan biri oluşu nedeniyle kıymetlidir.

Yıldırım ve Çağdaş (2018), Gaziantep Geleneksel Mimari Dokusunun Sosyo-Kültürel Bağlamda mekandizimsel analizinin yapıldığı çalışmada, organik bir şekilde oluşan Gaziantep kent dokusunun oluşum süreci, sosyal ve mimari dinamiklerin birlikte ele alındığı nesnel bir analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Şahin (2019), Ovalık Kilikya Bölgesi Roma Antik Kentlerinin Mekan dizim yöntemi ile Analizini yapıldığı doktora tezinde, Roma kentlerinin plan kurgularını MDAY.'ni kullanarak irdelemiştir. Söz konusu çalışma antik kentler üzerinde yapılmış az sayıdaki çalışmadan biri oluşu nedeniyle önemlidir [13].

Şahin ve Altunkasa (2020), Tarsos Antik Kenti'nin MDAY. ile analiz edildiği çalışma antik kentler üzerinde yapılmış az sayıdaki çalışmadan biri oluşu nedeniyle önemlidir.

MDAY.'nin kullanıldığı çalışmalar incelediğinde, yapı ölçeğinde derinlemesine çalışmaların bulunduğu, kent ölçeğindeki çalışmaların daha kısıtlı olduğu, antik kentler üzerine yapılan çalışmaların ise genel olarak tek yapı ölçeği ile sınırlı kaldığı, arkeolojik kent dokusu üzerinde çok az sayıda ve dar kapsamda çalışmaların bulunduğu görülmektedir. Bu anlamda antik kent kurgularının anlaşılmasında öncü çalışmalardan biri olma niteliği içeren araştırmanın, gelecekte bu alanda yapılacak çalışmalara da ışık tutabileceği düşünülmektedir.

Önceki çalışmaların kapsamları dikkate alındığında:

1. Bölgesel çalışmaların yapıldığı analizlerde bölgeye dair kentsel öğelerin birbirleriyle olan ilişkileri incelenerek sonuçlara varıldığı,
2. Yapısal çalışmalarda yapının mekansal öğeleri arasındaki ilişkiler incelenerek sonuçlara varıldığı,
3. Daha büyük kentsel alanlarda yapılan analiz çalışmalarında ise kenti oluşturan mekânsal öğeler arası ilişkiler tespit edilerek, kentin oluşum kararlarına ulaşmaya çalışıldığı görülmüştür [13].

1.3.2. Sokak Ölçeğinde Yapılan Çalışmalar

Alkım (2006), Süleymaniye (İstanbul) Mahallesi'nde yaptığı çalışmada, mahallenin morfolojik durumunu mekân dizim yöntemi kullanarak analiz etmiş ve mahallenin mekankurgusunu şekillendiren morfolojik etmenleri ortaya koymuştur. Çalışmada mahallenin özgün dokusunun oluşmasında dönemin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısının önemli etkisi olduğu ve bir sokağın oluşum kurgusundaki analitik ilişkilerin, mekânsal deneyim ve bilgi birikiminin okunmasında önemli bir işlev üstlendiği sonucuna varılmıştır [13].

Özkan (2007), İstanbul-Arnavutköy örneğinde bölgenin mekankurgusunun sosyal ilişkiler açısından incelenmesine odaklanmıştır. Çalışmada, geleneksel ve modern yerleşmelerin sahip olduğu fiziksel yapıların, sosyal ilişkilerin belirleyicisi konumundaki yaya hareketliliğini oluşturmadaki etkileri ele alınmış ve karma fonksiyonların bu hareketlilikteki etkileri araştırılmıştır [13].

Semerci (2017), İstanbul'da Tarihi Yarımada'da gerçekleştirilen Eminönü Meydanı Saha Çalışması'nda, mekân dizim analizi verileri kullanılarak işlevsel ve sürdürülebilir mekânların üretilmesi amaçlanmıştır.

Gezer ve Qurraie (2021), Karabük Kent Meydanı'ndaki 'meydan' deneyiminin MDAY. ile değerlendirildiği çalışmada analiz çıktıları ile alandan toplanan verilerin karşılaştırılması yoluyla Karabük kent meydanı tanımlanmaya çalışılmıştır.

1.3.3. Yapı Ölçeğinde Yapılan Çalışmalar

Bustard (1997), ABD'nin güneybatısındaki Four Corners Bölgesi'nde bulunan Choco Kanyonu'nun 14 km'lik bölümünde tarih öncesinden günümüze ulaşan yaklaşık 12 adet yapıyı incelemiştir. Oda sayıları 54'ten 200'e kadar çıkan karmaşık ve çok katlı yapıların fonksiyonlarının araştırılmasında MDAY. kullanmıştır. Çalışma arkeoloji alanında yapı ölçeğinde karmaşık fonksiyonlu mekanların tanımlanabilmesinde önemli bulgular sunmakla birlikte, yapıdaki karmaşıklık mekanları birbirleriyle olan doğrudan veya dolaylı ilişkilerine bakarak yani ilişkideki sosyo-kültürel mantığa bakarak değerlendirme yapılabileceğini savunmuş olması açısından yapısal ölçekte yol gösterici olmuştur [13].

Yıldırım (2002), yapı işlevi-yapı formu arasındaki ilişkiyi nesnel olarak ortaya koymak için MDAY.'ni kullanmıştır. Ancak yöntemin tek başına yapı formunu oluşturmada yeterli olamayacağı sonucuna ulaşmıştır [13].

Edgü ve Ünlü (2003), konut kullanıcısının davranışları ile mekanın dizimsel verileri arasındaki ilişkinin varlığını ve yönünü araştırmayı hedefledikleri çalışmada, konut kullanıcılarının yaşam biçimi, sosyal statüsü ve mekansal tercihlerinin mekanın dizimsel karakterine yansıdığını, kullanıcıların da konutun olanaklarına ya da kısıtlamalarına uyum sağladıklarını ortaya koymuşlardır [13].

Özyılmaz (2007), Diyarbakır’da geleneksel konutların güncel kullanımlarını incelediği çalışmasında, dönem kullanıcılarının sosyo-ekonomik durumu, günlük yaşam tarzları ve yapıların mekankurgularını belirlemiştir. [13].

Ünlü ve Ark. (2008), acil durumlarda hastane sirkülasyon sistemlerinin performansını değerlendirerek insan faktörü, geometrik yapı ve mekansal dizim girdilerinin etkili olduğu bir model ortaya koymuşlardır. [13].

Cimşit ve Ünlü (2009), Nevşehir-Uçhisar yerleşmesinde psikososyal alan olgusunun Anadolu tepe kentlerindeki konut örüntüleri ile ilişkisinin sorgulanmasında tanımlı bir coğrafyanın etkileri altındaki insan davranışlarının, mekana nasıl yansıdığını ve mekanı nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaya çalışmışlardır [13].

Nezhad ve Bastani (2012), İran’ın Erdebil kenti tarihi evlerinde yaptıkları çalışmada, sosyo-kültürel özelliklerin mekâna yansımalarını MDAY. ile incelemiş ve evlerin iç mimarisi ile binaların biçimlenme şekillerinin önemli ölçüde iklime göre şekillenmiş olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca dini inanışlarının da evlerin biçimlenmesinde etkin bir rol oynadığına vurgu yapmışlardır [13].

Choi (1997), sanat müzelerinin mekankurgusu ile müze içinde sergilen eserlerin algılanmasında mekansal deneyimin, yani kullanıcıların algılarının harekete yansımalarının önemini incelemiştir. Çalışmada yeni yapılacak müzeler için tasarım aşamasında mekansal analizlerin yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır [13].

2.BÖLÜM

2.1. Kentin Tanımı ve Kentleşme Kriterleri

Kent sözcüğü, birçok dilde uygarlık ve medeniyet sözcükleriyle ilişkilidir. Günümüzde kullandığımız ‘uygar’ sözcüğü, Orta Asya’da yaşayan Uygurlar’la ilişkilidir. Batı’da kullanılan ‘civilisation’ (medeniyet) sözcüğü, Latince’de ‘millet, yurttaş’ anlamına

gelen ‘civitas’ sözcüğünden türemiştir. ‘Medeniyet’ sözcüğü ise benzer şekilde, Arapça’da ‘şehir’ anlamına gelen ‘medine’ sözcüğünden türemiştir [14].

Kentler, insanoğlunun kültürel açıdan gelişmesini sağlayan en önemli yerlerdir. Görece kalabalık topluluklar halinde bir arada yaşayan insanların, güven içinde yaşamalarını sürdürmesini ve sağlıklı fiziksel ortamlarda barınmasını olanaklı kılar; temiz suya ve yeterli yiyeceğe ulaşmasını sağlar. Kentler bugün bildiğimiz anlamının ötesinde, kendi kendine yetebilen, ekonomik, askeri, dini ve politik yönlerden bağımsız oluşumlardır [15] Pireausne’nin de söylediği gibi, insanların topluluklar halinde kentlerde yaşamalarının en temel nedeni hayatta kalabilme dürtüsüdür [16].

Arkeolojik çalışmalar çoğunlukla, geçmişte yaşamış insan topluluklarını, yaşadıkları yerleşim yerleriyle birlikte incelemiş, bir anlamda antik dönem kentlerine ve kentleşme tarihine ışık tutmuştur [15].

Childe 1950’de kaleme aldığı ve eleştirisinde kentleşme tarihi üzerine yapılmış en önemli çalışmalardan biri olarak kabul edilen ‘The Urban Revolution’ (Kentsel Devrim) isimli makalesinde, kentleşme ölçütü olarak kabul ettiği on maddelik bir listeye yer vermiştir. Childe’a göre bir yerleşmenin ‘kent’ olarak tanımlanabilmesi için;

- Büyük bir nüfusu barındırması
- Besin üretimiyle ilgilenen meslek grupları ile besin üretimi dışında farklı uzmanlıklara sahip zanaatkâr ve din adamlarının birlikte yaşıyor olması
- Artı ürünün denetiminin tanrı ya da kral gibi tek bir kişinin elinde olması
- Anıtsal yapıların varlığı
- Alt sınıfa mensup bireylerin beden gücü gerektiren ağır işlerde çalışırken, üst sınıfa mensup bireylerin alt sınıfın güvenliğini sağlama karşılığında bu tür işlerden muaf tutulması
- Günlük yaşamı kolaylaştırıcı bilimsel çalışmaların yürütülmesi
- Yazının kullanılıyor olması
- Sanatsal aktivitelere önem verilmesi
- Uzak coğrafyalarla ticaretin yapılıyor olması
- Akrabalık bağı olmaksızın, hangi meslek grubuna mensup olursa olsun, her bir bireyin, topluluk bilinci ile bir arada hareket edebiliyor olması kriterlerinin sağlanması beklenirdi [17].

Childe, özellikle makalesinde kullandığı ‘devrim’ kelimesi ile çokça eleştirilse de kendisinden sonra, kentleşme tarihi üzerine araştırma yapan birçok bilim insanı, onun görüşlerini destekleyen fikirler ortaya koymuştur. Mumford:

‘Kentleşmede belirleyici olan, kısıtlı bir alanda birlikte yaşayan insanların çokluğu değil, beslenme ve hayatta kalma gibi temel ihtiyaçların ötesinde çok çeşitli işler gören bir toplumun, ortak bir yönetim altındaki birlikteliğidir’ [18].

Nissen’in kenti tanımlamak için kullandığı kriterler, Childe’in makalesinde sıraladığı kriterler ile birçok noktada benzerlikler gösterir. Nissen’in kenti tanımlamak için belirlediği kriterler;

- Büyük bir nüfusu barındırıyor olması,
- Başında kralın bulunduğu, dini inançlardan beslenen bir düzenle yönetilmesi,
- Mal ve iş gücü yönetiminin kralın tekelinde olması,
- Mazi, silindir mühür gibi denetim mekanizmasının varlığı;
- Büyük sanat yapıtlarının varlığı,
- Anıtsal yapıların varlığı, şeklinde sıralanır [19]

2.2. Kentleşmenin Mezopotamya’daki Kökleri ve İlk Kentlerin Doğuşu

Childe’in ‘The Urban Revolution’ adlı makalesinde sıraladığı kentleşme kriterleri, kendinden sonraki araştırmacılar tarafından her dönem ve her bölge için geçerli olamayacağı yönünde eleştirilmiş olsa da Güney Mezopotamya bölgesinde ortaya çıkan ilk kentler, sözkonusu kriterleri sağlamaktadır.

M.Ö. 4. binin son çeyreğine gelindiğinde [19] (Mezopotamya kronolojisinde Geç Uruk Dönemi) ‘ilk gelişkin uygarlık dönemi’ olarak tanımlanacak olan ve Güney Mezopotamya’da ortaya çıkmış, tam bir kentleşmeden söz edilebilmektedir [20] Güney Mezopotamya’da ortaya çıkan ilk kentler; kendi yönetimlerinden sorumlu birer kent devleti durumundaydı. Henüz İmparatorluklardan söz edemediğimiz bu dönem M.Ö. 2340’larda Akkadlar tarafından kurulacak ilk imparatorluk dönemine kadar, irili ufaklı kent devletleri biçiminde devam edecekti. Akkad kralları, Sümer kent devletlerini tek bir yönetim altında birleştirmekle kalmayıp; Mezopotamya topraklarının tamamını, Suriye ve İran topraklarının ise bir kısmını himayesi altına alacaktı [21].

Güney Mezopotamya’ da ortaya çıkan ilk kentler barındırdıkları kalabalık nüfus, çok katmanlı toplum yapısı, yazı, silindir mühür, seri üretim kaplar gibi idare ve denetim mekanizmasının varlığını kanıtlayan somut bulgular, anıtsal yapıların varlığı ve uzak coğrafyalarla ticaretin yapıldığını gösteren egzotik buluntularıyla, kenti tanımlamamızı sağlayan tüm kriterleri kendisinde toplamaktaydı [22].

Güney Mezopotamya, yaşam koşullarının zor olduğu bir coğrafyaydı. Yazları çok sıcak, kışları soğuk ve yıllık yağış miktarı yetersizdi. Yaşamsal öneme sahip tek su kaynağı ırmaklardı [23]. Irmaklar, geniş çaplı tarıma olanak vermediği gibi su taşkınları, tarım ürünlerine zarar veriyordu. Bölgede yaşayabilmenin ilk koşulu suyu kontrol altına almaktı. Kanallar kazılmalı, su setleri inşa edilmeliydi. M.Ö.4. binin ikinci yarısında Güney Mezopotamya’daki dağınık nüfusu, belli merkezlerde toplanarak geniş kitleler halinde yaşamaya zorlayan gerekçeler bunlardı ve bu gerekçeler aynı zamanda bölgeyi kentleşmeye götüren nedenlerin başında geliyordu. [20]. Tarımdaki zorluklar aşıldığında elde edilen artı ürün, yerel ihtiyaçların çok ötesinde olmuştu. Artı ürün, her aşaması yöneticinin (rahip-kral) denetiminde olmak koşuluyla kamusal yapılarda muhafaza ediliyor ve olasılıkla düzenlenen dini törenlerle halka dağıtılıyordu. Bu uygulama halkın gelecek kaygısını azaltırken yöneticinin gücünü de perçinliyor olmalıydı.

Kentleşmenin en önemli bileşenlerinden olan ‘toplumsal sınıflaşma’, toplumun en az iki sınıftan meydana gelmesi anlamını taşımaktaydı. Oysa elimizdeki yazılı kaynaklara dayanarak, Mezopotamya toplumunda, hem soya hem de mesleklere dayalı çok daha karmaşık bir sosyal tabakalaşmanın olduğunu söyleyebiliyoruz. Mezopotamya toplumlarında sınıfsal ayrım kendini ilk olarak, M.Ö. 5000’de (Obeyd Dönemi) mal denetiminin belli kişi ya da ailelerin tekeline geçmesi biçiminde göstermiştir [24]. Bu durumu, her yerleşimde karşımıza çıkan ve diğerlerinden daha büyük planlanmış, olasılıkla din adamı vasfını da üzerinde barındıran yönetici konutlardan anlıyoruz. Yapılan kazı çalışmalarında ele geçirilen ‘token’ (hesap taşları) ve mühürler bu konutlarda mal denetiminin yapıldığına dair düşünceleri destekleyen bulgulardır [24]. M.Ö. 5000’de, kentin idaresinin yürütüldüğü yönetici konutları, M.Ö. 4000’e gelindiğinde yerini anıtsal tapınaklara bırakmıştı [24]. Yönetimin tapınaklardan yürütüldüğü düzen M.Ö. 3000 yılının ortalarına kadar devam etmiş; bu tarih itibarıyla ortaya çıkan saraylar, tapınaklarla birlikte idarenin iki ayaklı yeni bir düzene evrildiğini göstermiştir [22].

Mezopotamya'daki sosyal sınıfların en tepesinde, erkini dine dayandıran kral ve kraliyet ailesi yer alırdı [19]. M.Ö.2000 yılının ilk yarısına tarihlenen ve toplumsal yaşamı düzenlemeye yönelik yasaların kaleme alındığı metinlerde geçen (Eşnunna Kanunları) 'avilum' toplumun üst tabakasını; 'muşkenum' toplumun alt tabakasını; 'vardum' ise köleleri tanımlamak için kullanılan sözcüklerdi [25]. Soya dayanan bu sınıf ayrımı, mesleklere göre oluşan sınıfsal katmanlaşmanın ötesinde, çok daha köklü ve derin bir sınıf ayrımını işaret ediyor olsa da Mezopotamya toplumlarında, mesleklere göre tanımlanan sınıfsal ayrımın da son derece baskın olduğunu görürüz. İlk kez Geç Uruk Dönemi'nde (yazının ilk icad olduğu dönem) kaleme alınmış ve takip eden 700 yıl boyunca kopyalanarak çoğaltılmış metinlerde, meslek adlarının ve resmi görevlilerin unvanlarının belli bir hiyerarşiyle listelendiği anlaşılmıştır [19]. Üstelik bu listelerde meslekler, sadece isimleriyle değil, kendi içindeki farklı rütbe düzeyleri ile detaylı şekilde tanımlanmıştır.

Kenti tanımlamamıza yarayan bileşenler arasında saydığımız yazı, silindir mühür ve seri üretim kaplar gibi denetim mekanizmasının varlığını gösteren bulgular; nüfus yoğunluğu ve ticaret ile yakından ilişkilidir. Güney Mezopotamya'nın ilk kentleri arasında yer alan Uruk, söz konusu dönemde sahip olduğu 40.000 kişilik nüfusu ile Yakın Doğu'da daha önce rastlanmamış bir nüfusa ev sahipliği yapmaktadır [19]. Böylesi bir topluluğun mal akışı ve ticari ilişkileri, Mezopotamya' da köklü bir geçmişi olan 'token' (hesap taşları) ile yönetilemeyecek ölçüde karmaşık olmalıdır [20]. Silindir mühür ve yazı bu ekonomik gereksinimin karşılanması motivasyonu ile icat edilmiş olmalıdır. E-Anna kutsal alanında (Uruk) ele geçen ve neredeyse tümü mal hareketlerini tanımlayan 1500 yazılı tablet [29], yazının ekonomik hareketlerin denetlenmesi ihtiyacı ile ortaya çıktığını ispatlamakla kalmaz aynı zamanda yönetimin tapınaklardan yürütüldüğünü de ispatlar [22].

Arkeolojik çalışmalar, aynı dönemde, Güney Mezopotamya'da anıtsal yapıların inşa edilmeye başlandığını da göstermektedir. İlk kamusal yapılar olarak karşımıza çıkan ve kent idaresinin de yürütüldüğü bu yapılar aynı zamanda dini özellik de göstermektedir [26]

Ham madde açısından fakir olan Güney Mezopotamya, hem temel ham madde ihtiyacını (maden, taş, ağaç vb.) hem de kentleşmeyle birlikte ortaya çıkan üst sınıfın talep edeceği 'lüks tüketim mallarını' uzak coğrafyalardan getirmek zorundaydı. M.Ö. 3000 yılının en belirgin özelliği, küresel çaptaki ticaret ağlarının kurulması olacaktı. Merkezinde Mezopotamya'nın bulunduğu kervan yolları, doğu'da Hindistan ve Orta Asya'ya, kuzeyde Kafkasya'ya, batıda Anadolu ve Ege' ye uzanmaktaydı [27]. Uzak coğrafyalarla ticaret;

Mezopotamya kent devletleri için ihtiyaç duyduğu hammadde ve lüks tüketim mallarının temini; Mezopotamya ile ticaret yapan ülkeler için ise, köklü değişimler anlamına geliyordu [27]. Küresel çapta bir dönüşümün tetikleyicisi olacak süreç, Mezopotamya’da ortaya çıkan yeni kent düzeninin ve gıpta ile bakılan uygarlık algısının, ticaret yolu ile tüm bölgeye yayılmasıyla sonuçlanacaktı.

Güney Mezopotamya kentleşme modelindeki ‘din’ olgusu, ilk kentlerin ortaya çıktığı tarihten itibaren belirleyici bir öneme sahip olmuştur. Yöneticiler kutsal kabul edilmiş, tanrılar ve insanlar arasında aracılık eden ‘rahip-krallar’ olduklarına inanılmıştır. [26] İnsanların belleğinde kırılmaz bir kutsallığı olan bu dini yapılanma, Güney Mezopotamya kentleşme modelinin başarılı olmasında önemli rol oynamıştır. Çağlar boyunca fazla bir değişikliğe uğramadan uygulanmaya devam eden Güney Mezopotamya kentleşme modeli öyle başarılı ve etkili olmuştur ki, sadece birkaç yüzyıl içinde Hindistan’dan Anadolu’ya kadar uzanan çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır [22].

M.Ö. 4000’in son çeyreğinde başlayıp, M.Ö. 3000 yıl boyunca devam eden kentleşme sürecinde, farklı bölgelerde farklı yerleşimlerin geliştiği gözlenmiştir. Yakın zamana kadar, Mezopotamya’nın taşrası olduğuna inanılan Doğu Anadolu topraklarında yaşayan kuzeyli toplulukların, kendi kentleşme süreçlerini özgün biçimde yaşadıkları, Malatya ovasında bulunan Arslantepe yerleşmesi kazılarında gün yüzüne çıkarılan buluntularla (M.Ö. 3800-3500) ortaya konmuştur (Frangipane, 2012; Frangipane, 2018). Arslantepe, Güney Mezopotamya’daki çağdaşlarının aksine, dini merkezine almayan bir yönetim düzeni benimsemiştir. Ancak insanların belleğinde herhangi bir kutsallığı bulunmayan bu yönetim şekli uzun süre ayakta kalamayacak, M.Ö. 3000’lere gelindiğinde tümüyle ortadan kalkacaktır. Bulunduğu bölgede, böylesine gelişim gösteren tek yerleşim yeri örneği olan Arslantepe, büyük olasılıkla çevresindeki küçük yerleşmelerin idaresinin de yürütüldüğü merkez konumundadır [22]. Mezopotamya’nın kuzeyinde, geniş çaplı bölgelerin tek merkezden yönetildiği bir düzen hüküm sürerken, Güney Mezopotamya’da görece daha küçük bölgelerin birkaç merkezden yönetildiği daha farklı bir düzen hüküm sürmektedir.

2.3. Tarihsel Süreç İçinde Kent Planlarının Gelişimi

Antik kentler, kent planları açısından incelendiğinde, düzenli ve düzensiz planlı kentler olmak üzere iki ana başlık altında ele alınır [28].

2.3.1. Düzensiz Planlı Kentler

Köylerin zaman içindeki doğal gelişiminin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu tip kentlerin kuruluşu ve gelişimi kişilerin inisiyatifine bırakılmıştır. Burada, arazinin fertlere eşit şekilde dağıtılmasını gözetecek merkezi bir otoriteden bahsedemeyiz. Doğaçlama gelişimin bir sonucu olarak düzensiz planlı kentler genellikle iç içe geçmiş, dar ve eğrisel sokak hatları, karışık kümeler halinde yapıları ile mevcut topoğrafya üzerinde kendi karakteristik dağılımlarını sergilerler. Sokaklar topoğrafyaya uygun biçimde şekillenirken kent, bireylerin birbirlerinden bağımsız ve bir planlama kurgusu olmaksızın inşa edeceği yapılarla zaman içinde gelişir. Atina, Thebai ve Argos gibi Arkaik Dönem'in önemli ve büyük pek çok kenti düzenli planla sahip değildi ve yine bu kentlerin pek çoğu (savaş, deprem, yangın, sel vb. felaketlerle büyük yıkımlar yaşamayan kentler) tarih boyunca gelişimini aynı düzensiz planı koruyarak sürdürdüler [28].

2.3.2. Düzenli Planlı Kentler ve Hippodamos

Düzenli kent planları, yerleşik hayata geçen insanoğlunun düzen arayışının bir ürünüdür. Bu arayışlar sonucunda ızgara planlı kentler ortaya çıkmıştır. Bronz Çağı'ndan itibaren, Doğu Akdeniz krallıklarında ve ardından Batı Akdeniz'deki Yunan kolonilerinde ızgara plan kullanılmıştır [28].

Bir kentin 'ızgara plan' ile yeniden inşası, ancak mevcut yerleşimin savaş, deprem ya da yangın benzeri bir felaketle tümüyle tahrip olması ya da artan ticaretin getirdiği zenginleşme ve buna bağlı artan nüfusun beslenmesi, yönetilmesi ve denetlenmesinde karşılaşılan problemlerin, kent nüfusunun kısmen yeni kentlere aktarılmasıyla çözümlenmesi durumunda mümkün olabilmekteydi. Korinth, Megara ve Rodos başta olmak üzere pek çok kent devleti bu sürece dahil olarak iklim ve coğrafi açıdan Yunanistan ile benzerlikler gösteren Güney İtalya ve Sicilya' da koloniler kurmuşlardır [28].

M.Ö. 5. yy. başında Hippodamos, düzenli kent planı anlayışına yeni bir boyut kazandırmıştır. Hippodamos tarzı kent planının ana ilkesi 'isonomia' yani 'eşitlik'tir (kanunlar karşısında herkesin eşit olması). Hippodamos tarzı planlamada kent, birbirini dik olarak kesen sokak ızgarası ile eş büyüklüklerde insulalara ayrılmıştır. Topoğrafik verileri yok sayan bu katı yaklaşım, kente dama tahtasına benzer, ihtişamdı uzak, renksiz bir görünüm kazandırmıştır [29].

M.Ö. 476'da kurulan Pireaus, birçok yazılı kaynakta, Hippodamos'un bizzat planladığı ilk kent olarak belirtilse de, M.Ö. 499-494 İonia ihtilalinin bastırılması sırasında Persler tarafından tümüyle tahrip edilen Miletos'un M.Ö. 479'da yeniden planlanması sürecinde de planlayıcı olarak yer aldığına dair görüşler bulunmaktadır (Özbay, 2015). Belki de Pireaus' un planlanması görevi, Miletos'daki başarılı çalışması nedeniyle kendisine verilmiştir [28]. Miletos ve Pireaus dışında, M.Ö.444/ 443 yıllarında Güney İtalya'da kurulan Thurioi kentinin planlamasına fikir düzeyinde (yazılı kaynaklardan Hippodamos'un o dönemde Thurioi kentinde yaşadığını biliyoruz). M.Ö. 408'de kurulan Rhodos'un planlanmasına ise dolaylı biçimde (Pireaus ile arasında 68 yıllık bir zaman dilimi var) destek verdiği yönünde görüşler bulunmaktadır [29]. Strabon, Pireaus'yi planlayan mimarın Rodos'u da planladığını söylemiştir. Eustathos ise, Rodos'un Hippodamos tarzında planlandığını ifade etmiştir.

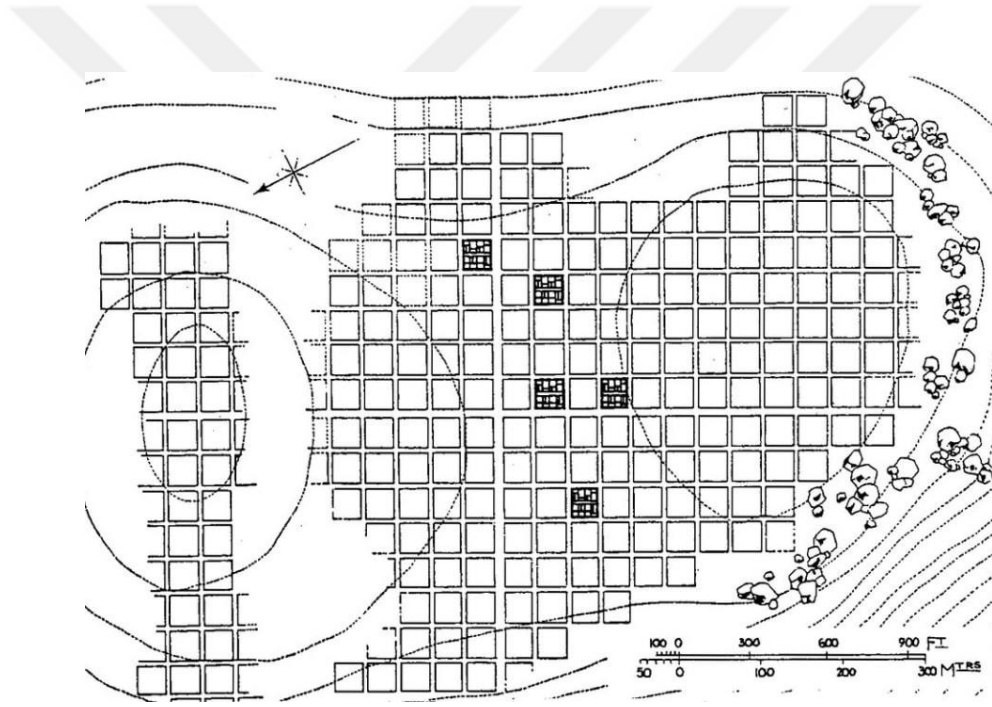
Rhodos' un planlanmasında kullanılan yöntem 'synoikismos' dur. Synoikismos, bakir topraklarda yeni bir kent kurmanın farklı bir yoludur. Rhodos'da örneğini gördüğümüz uygulamada (M.Ö. 408), adada bulunan üç kent Kameiros, Ialysos ve Lindos, adanın farklı bir bölgesinde kurulacak yeni bir kente Rodos' a taşınmıştır. Thurioi kenti (İtalya) ile Rhodos, coğrafi olarak birbirine uzak olsa da cadde, sokak ve insulaların planlanması açısından önemli benzerlikler içermektedir. Bu bilgi, Hippodamos' un her iki kentin planlanması sürecine de katkı verdiği yönündeki görüşleri desteklemektedir [29].

Batılı birçok bilim insanı, Anadolu'lu Hippodamos'un geliştirdiği ve kendi adıyla anılır hale gelen Hippodamik planın köklerini, Güney İtalya ve Sicilya'da M.Ö. 8-7. yy' da kurulan Yunan kolonilerine dayandırılmak istese de, düzenli kent planının dünya mimarlık tarihindeki yeri incelendiğinde, bundan çok daha erken tarihlere dayanan örneklerin olduğunu görürüz [29].

İlk ızgara planlı kentlerle Mısır'da karşılaşırız. Mısır'da Orta krallık döneminde Kraliçe Khent-Kawes gözetiminde kurulduğu bilinen ve Firavun II. Sesostris' in (M.Ö. 1897-1878) piramidi ile ilişkili biçimde tasarlanan Kahun kenti düzenli kent planı ile dikkat çekicidir. Mısır'da kurulan ızgara planlı bir diğer kent 'işçilerin köyü' olarak adlandırılan ve IV. Amenhotep (M.Ö.1353-1336) tarafından Tell El-Amarna'da kurulan yerleşmedir; Geç Bronz çağında kurulan Enkomi kenti yine birbirini dik olarak kesen sokak ağı ile dikkat çekici bir örnektir. Doğu Akdeniz'de Filistin' in Megiddo kenti (Asur dönemine ait diagonal

sokak hattı tespit edilmiştir), Ürdün vadisinde Tell Es-Saidiyeh yerleşimi (M.Ö.9.yy), ızgara planın kullanıldığı önemli ve erken örnekler arasında sayılabilir [29].

Doğu Anadolu’da, Zernaki Tepe’de (M.Ö. 713-685, II. Arğişti dönemi) kurulan ve kusursuz grid planıyla öne çıkan Urartu yerleşimi; Kuzey Ionia’da bilinen tek örnek oluşu ile önemli Klazomenai, Batı Anadolu’da Smyrna ve Khyton kentleri, Anadolu’nun bilinen, en erken ızgara planlı kentleri arasında sayılabilir.

Şekil 2.5. Zernaki Tepe’deki Urartu yerleşimine ait kent planı (flickr.com/foto/quadralectics/4361579489)

Şekil 2.6. Zernaki Tepe’deki Urartu yerleşimine ait hava fotoğrafı (Google Earth, 2021)

Doğu Akdeniz’de karşılaştığımız erken dönem ızgara plan uygulamaları ile Batı Akdeniz’deki Yunan kolonileri (M.Ö.8 yüzyılın ortalarından görülmeye başlanan ve Klasik dönemde zirveye ulaşan) arasında önemli farklar bulunmaktadır. Bu nedenle bir kısım bilim insanı, Doğu yerleşmelerini Yunan kolonilerinin öncülleri olarak kabul etmezler. Doğu yerleşmeleri ile Yunan kolonileri arasındaki en temel fark, yönetim biçimleri ile ilgilidir. Zira Doğu yerleşmelerinde merkezi otorite tarafından dikte edilen otokratik bir yapı hüküm sürerken, Yunan dünyasında kent devleti kavramı içinde Tyranların kent meclisi ile birlikte hüküm sürdüğü bir idare şekli söz konusudur. Başka bir deyişle Yunan dünyasına demokratik idealler ve ‘isonomia’ ilkesi hâkimdir [30]. İtalya’daki erken Yunan kolonilerinde karşılaştığımız ızgara plan ile Hippodamos tarzı ızgara plan arasında da farklılıklar gözlenmektedir. İtalya’da uygulanan ızgara plan sadece sivil yapıları kapsarken (kamusal ve dini yapıların ızgara sisteme dâhil edilmesi konusunda esnek bir tavır gözlenir); Hippodamos tarzı ızgara plan sivil, kamusal ve dini yapıların tamamını insula sistemine dâhil eder. İtalya’da karşılaştığımız dar-uzun insulalar, Hippodamos tarzı kent planında yerini kare ya da kareye yakın insulalara bırakır; Hippodamos tarzı kent planı kent ile sınırlıyken, İtalya’daki Yunan kolonilerinin bazılarında kentin dışında yer alan tarım arazilerinin de ızgara plana dâhil edildiği görülür. İtalya’ daki erken Yunan kolonilerinde, konutlar için eşit büyüklükte insulalar oluşturulsa da insulalar içine standart konutların inşa edildiği görülmezken; Hippodamos tarzı kent planında, konutların büyüklüğü, yüksekliği ve plan şeması ile belli bir standartta olmasına çalışıldığı anlaşılmaktadır [29].

Klasik dönem boyunca Yunanistan, İtalya ve Anadolu’ da kullanılan Hippodamos tarzı ızgara plan, Hellenistik ve Roma döneminde de kullanılmaya devam etmiştir.

2.4. Yunan Dünyasında İlk Izgara Planlı Kentler (M.Ö. 7.- 6. yy.)

‘İlk gelişkin uygarlık dönemi’ olarak adlandırılan ve M.Ö. 4000 yılının son çeyreğinde Güney Mezopotamya’da başlayan süreç, tarihte bilinen ve tam anlamıyla kent olarak tanımlayabildiğimiz ilk kentlerle karşılaştığımız dönemdir. Güney Mezopotamya’da ortaya çıkan kentleşme modeli, M.Ö. 3000. yıl süresince Suriye, İran, Hindistan, Levant ve Anadolu coğrafyasına [21]; daha sonraki süreçte ise tüm Akdeniz dünyasına yayılmıştır [15]. Hansen, Yunan dünyasının (Hellenlerin) Akdeniz’de sahip olduğu kent devletlerinin sayısını yaklaşık bin beş yüz olarak vermiştir [30]. Bu kentlerin yaklaşık üç yüzü, Fırat’ın batısında kalan Anadolu topraklarında kurulan kentlerdir [31].

Tarihte ‘deniz kavimleri göçü’ olayı olarak bilinen istila hareketi sonunda (Geç Tunç Çağı sonu) kuzeyli kavimler Anadolu’da Hitit, Yunanistan’da ise Miken Uygarlığı’na son vermiştir. Yunanistan’da Miken uygarlığına son veren istilacı Dor kavimleri, önce Tesalya ve Boeotia halklarını ardından Attikalıları göçe zorlamış; topraklarını terk eden Yunanlar, Batı Anadolu kıyılarına, kendi verdikleri isimleri ile Aiolia ve İonia bölgelerine yerleşmişlerdir (Kaikos Nehri ile Hermos Nehri arası ‘Aiolia’ Hermos Nehri ile Meandros Nehirleri arası ‘İonia’) [29].

Yunan dünyasında ilk ızgara planlı şehirlerle M.Ö.7. yy’ın sonunda karşılaşırız. Bu tarih, aynı zamanda, Batı Anadolu topraklarına göçen Yunanların Akdeniz’de yeni yerleşmeler kurduğu döneme rastlar. Bu dönemde Yunanların sık sık karşılaştıkları bir sorun ‘yeni kentlerin planlanması’ sorunudur. Yunan ana karadan Batı Anadolu kıyılarına gruplar halinde göçen Yunanlar, yerleşmek için öncelikle savunulması kolay noktaları tercih ettiler. Başlarda kurulan kentlerde, belirli bir planlama kaygısı görülmezken; sonraları kurulan kentlerin düzenli plana sahip olduğu anlaşılmıştır. Kent arazisinin birbirine eşit parsellere ayrılması, kentin planlanması sürecini önemli ölçüde hızlandıracak ve kolaylaştıracak bir düzenlemedir. Ayrıca bu yaklaşım, Akarca’nın da değindiği gibi, toplumda bir eşitlik fikrinin doğmuş olduğunun göstergesidir [28].

İlk ızgara planlı kent örneklerine İonia, Rodos, İtalya ve Sicilya’da karşılaşırız. Symirna Bayraklı Tepe kazılarında ortaya çıkan ve M.Ö. 7. yüzyıl sonuna tarihlenen sokak kalıntıları; Miletos’un Arkaik Evresi’ne ait kalıntılar, Rodos’da Vrulia yamacında ortaya çıkarılan ve yine M.Ö. 7. yüzyıl sonuna tarihlenen sokak kalıntıları ile deniz aşırı coğrafyalarda karşılaştığımız örnekler arasında Güney İtalya’da, Poseidonia’da, Sirakusai

adasında Akradine mahallesinde; Güneydoğu Sicilya'da Monte Casale'de ortaya çıkarılan ve M.Ö.7-6. yüzyıla tarihlenen şehir kalıntısı ile Karadeniz'da bir Miletos yerleşmesi olan Olbia'da yangın sonrası yeniden inşa edilen bir mahallede ortaya çıkarılan kalıntılar ilk ızgara planlı kentlere örnek olarak sayılabilir [28].

2.5. Gelişkin Izgara Planlı Kentler (M.Ö. 5.-4. yy.)

Gelişkin ızgara plan, M.Ö. 5. yüzyılda Ege'de ve İtalya'da aşağı yukarı aynı dönemde ortaya çıkmıştır. Gelişkin ızgara planda, her iki yönde planlanan sokaklar genişlik ve darlık bakımından benzerdir. Hâkim eksen bulunmaz. Izgara plan, bu biçimiyle, anıtsallıktan uzak, sert ve renksizdir. Bazı kentlerde, sokak ızgarasını çapraz biçimde keserek kentin iki merkezini birbirine bağlayan bir caddeye rastlanır. Bu cadde hem iki merkezi arasındaki mesafeyi kısaltır hem de yan sokaklardan merkezlere akan trafiği rahatlatır [28].

Izgara plan ile şehirler, 'yararlılık' ve 'olaylık' esasına göre planlanır. Plana sadelik hâkimdir. Şehir, fonksiyonlarına göre bölgelere ayrılmıştır. Kentin merkezinde kamusal alanlar yer alır, bu çekirdeği konutların yer aldığı mahalleler çevrelerde (aynı kurguyu düzensiz planlı kentlerde) görmek mümkündür. Amaç, vatandaşların şehir merkezinde konumlanan kamusal alanlara kolaylıkla ulaşmasıdır. Planlama yapılırken, sonraki yüzyıllarda ihtiyaç duyulacak rezerv genişleme alanları da hesaba katılarak, plan içinde geniş boş alanlar öngörülmüştür [28].

Yunanlar, ızgara planı ovada, tepe üzerinde, yamaçta vb. her tür arazide rahatlıkla uygulamışlardır. Düz arazide rahatlıkla uygulanabilen ızgara plan, katı geometrisi nedeniyle oldukça renksizken; eğimli arazide yapılan uygulamalar özellikle de büyük kütleli yapılar (tiyatro, agora, hamam, stadion, tapınaklar vb.) doğru konumlandığında çok daha hareketli ve etkileyici sonuçlar verebilmekteydi. Eğimli araziye yerleşmenin birinci koşulu, arazinin setlenerek (teraslama yapılarak) kullanılabilir düz alanların elde edilmesi idi. Eğimli arazide sokaklar, setleme ile paralel doğrultuda ise düz, dik doğrultuda ise yokuş ya da merdiven biçiminde uygulanmaktaydı. Bu tipte yapılmış en başarılı planlama örnekleri arasında Priene, Ephesos, Latmos Herakleia'sı ve Knidos sayılabilir.

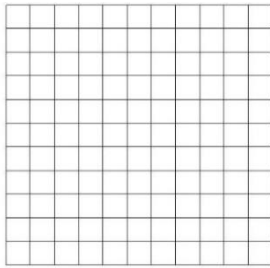
Şehir planının temel unsurları; insulalar (yapı adaları) ve sokaklardır. İnsula ölçü ve oranları (en/boy) gibi cadde ve sokak genişlikleri de bölgeden bölgeye ve çağdan çağa değişim göstermektedir. Bu bağlamda ızgara planlı şehirleri, sokak sisteminin planlanmasına göre Ege tipi ve İtalya tipi olmak üzere iki başlık altında incelenebiliriz [28].

2.5.1. Ege Tipi Izgara Plan (M.Ö. 5.- 4. yy.)

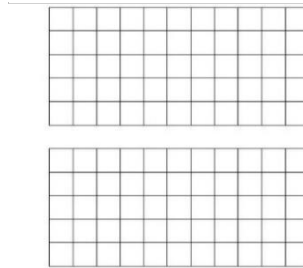
Ege tipi ızgara plan, sokakların dar ve aşağı yukarı aynı ölçüde olduğu plan tipidir. Bu plan tipi çoklukla Ege’de ve Hellenistik çağda Suriye’de kullanılmıştır. [28].

Ege tipi ızgara planda sokak sistemi, zaman içinde şu şekilde bir gelişim göstermiştir: M.Ö. 5. yüzyılın başında sokaklar birbirine eşittir ve bu şekliyle şehir planı adeta bir dama tahtasını andırır (Miletos ‘kuzey ve kuzeydoğu mahallesi’); yüzyılın sonuna doğru şehrin ortasından geçen sokaklardan biri (ki bu genellikle agoranın önünden geçen sokak olurdu) şehir trafiğini rahatlatmak adına diğerlerinden daha geniş biçimde planlanır (Olinthos, Priene, Antiokheia vb.). Bu, ‘tek caddeli ızgara plan’ biçiminde tanımlayabileceğimiz bir plan şemasıdır.

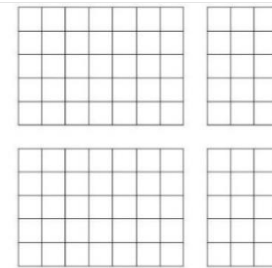
M.Ö. 4. yüzyıla gelindiğinde, şehrin ortasından geçen tek bir caddenin, şehir trafiğini rahatlatmada yeterli olamayacağı kanısı doğmuş olmalıdır ki şehirler, merkezinden geçen ve birbirini kesen iki cadde ile planlanmaya başlanmıştır (Miletos güney mahalle, Kos, Knidos, Ephesos, İskenderiye, Şam, Laodikeia, Dura-Europos vb.) [28]. Birbirini kesen iki caddeli ızgara planda, caddelerden biri diğerine göre daha geniş ve uzundur; bu kentin ana caddesi olarak tanımlanabilir. Ana cadde, çoğunlukla kentin merkezinden ve agoranın bir kenarından geçerken; görece daha dar ve kısa olan ikincil cadde kentin merkezine yakın bir yerde (agora yakınında) ana cadde ile kesişir. Ege tipi ızgara plana örnek olarak sayabileceğimiz kentle Miletos, Pireaus (Peiraeos), Olinthos, Kos, Priene, Latmos Herakleia’ sı, Menderes Magnesia’ sı ve Knidos sayılabilir.

1.Evre / M.Ö. 5. yy. başı

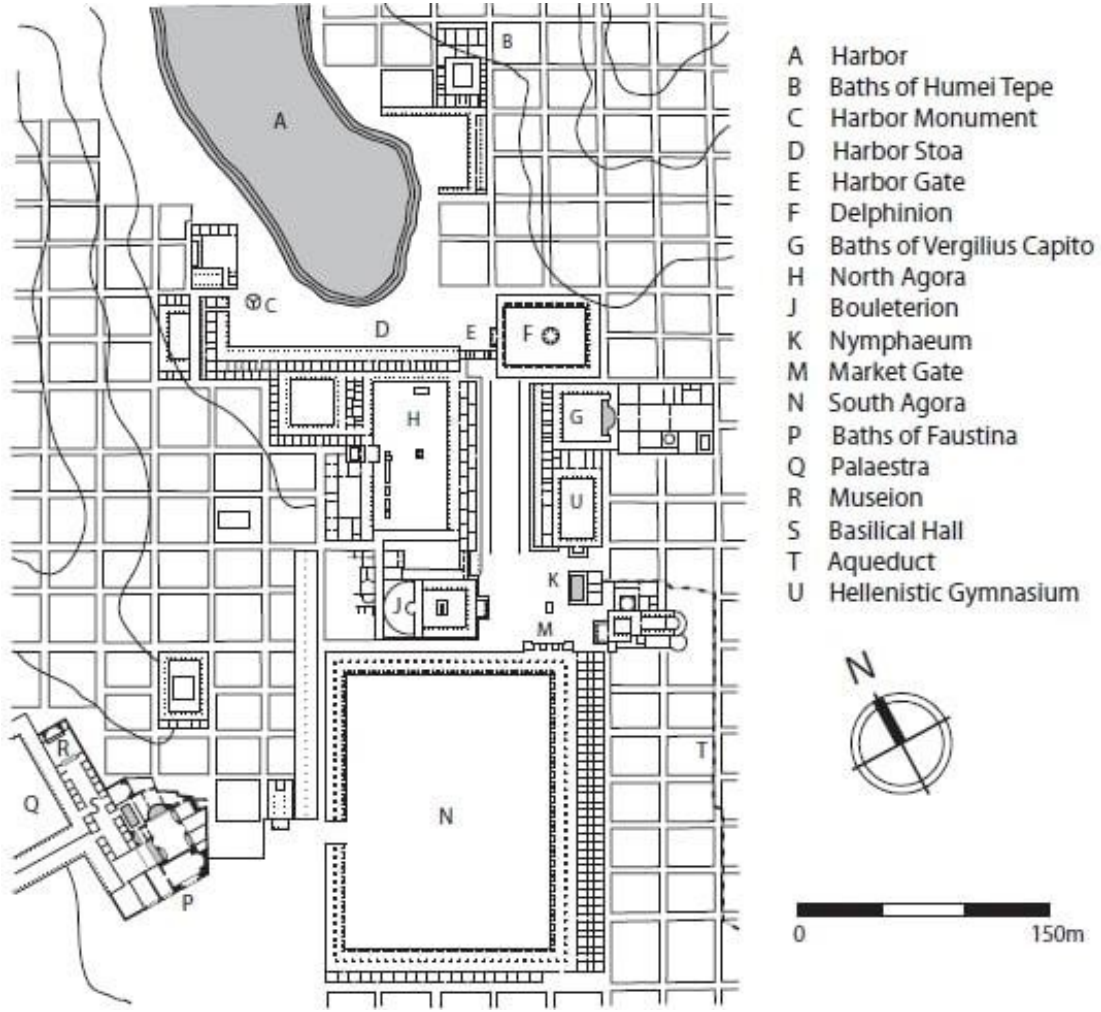
2.Evre / M.Ö. 5. yy. sonu

3.Evre / M.Ö. 4. yy. başı

Şekil 2.7. Ege tipi ızgara planının gelişim evreleri [28].

Arkaik Dönemde de kısmen düzenli bir plana sahip olduğunu kazılarından öğrendiğimiz Miletos'un ızgara plan ile yeni baştan inşası, M.Ö. 479 yılında meydana gelen İonia ihtilalinde Persler tarafından tümüyle yıkılmasının ardından gerçekleşmiştir. M.Ö. 479 ile 450 yılları arasında, büyük olasılıkla Miletos'lu mimar Hippodamos tarafından, kısmen eski Miletos'un bulunduğu arazi üzerine, kısmende bakir araziler üzerine, ızgara plan tarzında inşa edilmiştir. Alman ekiplerce kazısı yürütülen Miletos'un kent planı tümüyle ortaya çıkartılmıştır. Elimizdeki kent planı incelendiğinde, Miletos'un üç farklı dönemde planlandığı (bölge arası açısal sapmalar ve yapı adası ölçülerinde farklar) anlaşılmaktadır. Birinci bölge (kuzey iskân bölgesi), bugün kara içinde kalmış 2 km. uzunlukta bir yarımada üzerinde, kazılarda verilen ismiyle Tiyatro limanı ve Arslanlı liman arasında küçük bir tepede kurulmuştur. İkinci bölge (kuzeydoğu iskân bölgesi), yarımada'nın kuzeydoğu ucunda bulunan tepenin üzerinde ve eteklerinde, minik açısal sapmalarla kurulmuştur. Üçüncü bölge (güney iskân bölgesi), yarımada'nın güneyinde kalan geniş düzlükte, yine minik açısal sapmalar ve daha büyük ada ölçüleri ile kurulmuştur. Bu bölgenin görece büyük ada ölçülerine sahip oluşu ve 7.50 metre Genişlikte birbirini kesen iki ana caddesinin bulunması, diğer iki bölgeden sonraki bir dönemde, belki Hellenistik dönemde belki de daha sonraki bir dönemde kurulduğunu düşündürmektedir. Bu üç bölgenin merkezinde, kentin idari, ticari ve dini yapılarının bulunduğu çekirdek yer almaktadır. Şehir surlarla çevrelenmiştir [28].

Şekil 2.8. Miletos kent planı, gözden geçiren Marie Saldana [32]

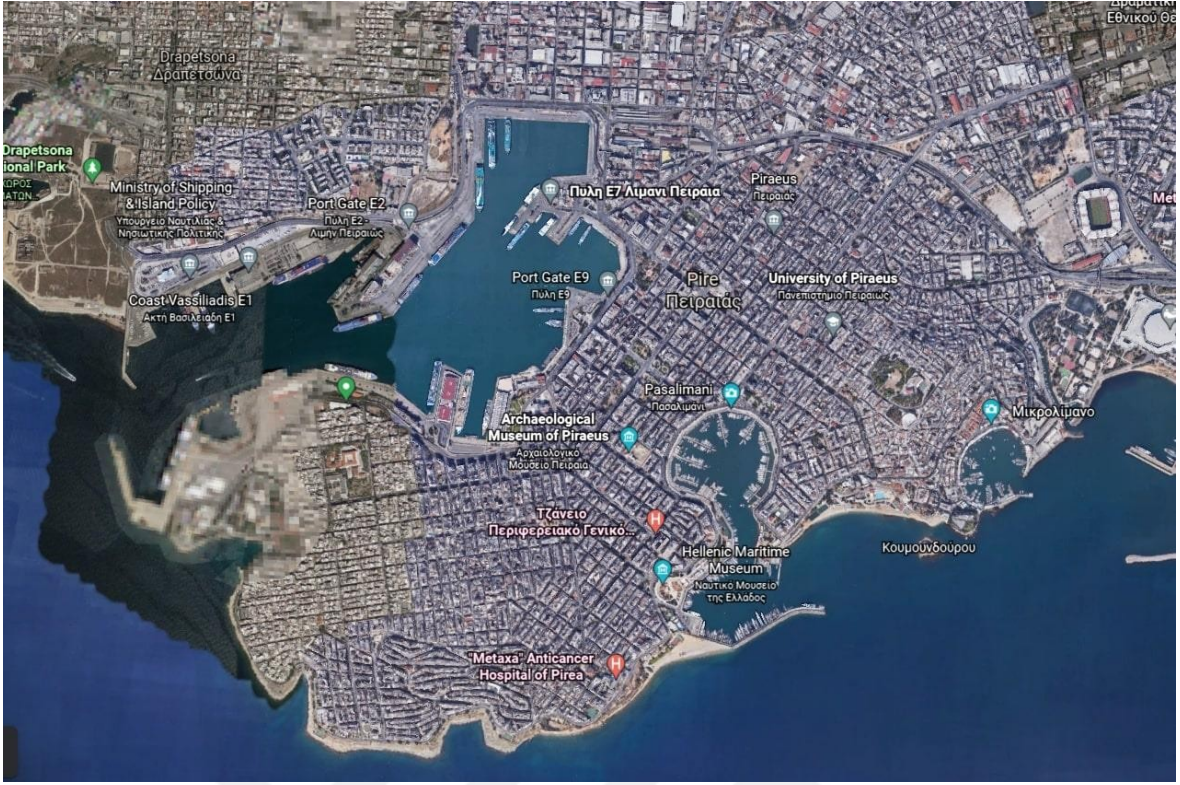
Pireaus, Pers savaşlarının ardından, Atina için büyük bir liman ve tersane olarak, Aristoteles'dan öğrendiğimiz kadarıyla Miletos'lu Hippodamos tarafından ızgara plan tarzında tasarlanmış ve inşa edilmiştir. Kazılarda ele geçen ve 'horos' adı verilen sınır taşları, hem ızgara planın nasıl uygulandığı konusuna hem de kentin kurulma sürecinin tarihlemesine ışık tutmaktadır. İki çeşit horos taşı bulunmaktadır. Birinci tür (ikinci türden daha erkene tarihlenir), 'liman sınırı', 'hazine mülküyeti sınırı' gibi kentin büyük ayrımlarını; ikinci tür 'agora sınırı', 'resmi propylon sınırı' biçiminde yapı sınırlarını göstermektedir. Horos taşlarının tarihlemesi, arazinin öncelikle bölgelere ayrıldığını daha sonra bölgeler içinde yapıların yerlerinin tespit edildiğini göstermektedir [28]. Pireaus kentinin ızgara plan ile inşasının Themistokles döneminde başlayıp Perikles dönemi boyunca devam ettiği bilgisi de yine horos taşlarının tarihlemesi ile ortaya çıkmıştır.

Topografyası itibarıyla bir tiyatroyu andıran kent, deniz seviyesinden uzaklaştıkça kademeli olarak yükselir. Atina için büyük bir liman olması düşüncesiyle kurulan kentin yeri

kuşkusuz bu doğrultuda özenle seçilmiştir. Kentin Munikhia (küçük liman), Zea (Paşa limanı) ve Kantharos (büyük liman) olmak üzere üç limanı bulunmaktadır. Zea korunaklı şeklinden ötürü askeri amaçla, büyük liman ise ticaret için kullanılmıştır. Ticaret merkezi büyük limanın çevresinde toplanırken Agora, Zea ve Büyük liman arasında konumlanmıştır [29].

Şekil 2.9. Pireaus kent planı (sk.pinterest.com/lubome/hippodamus-of-miletos/)

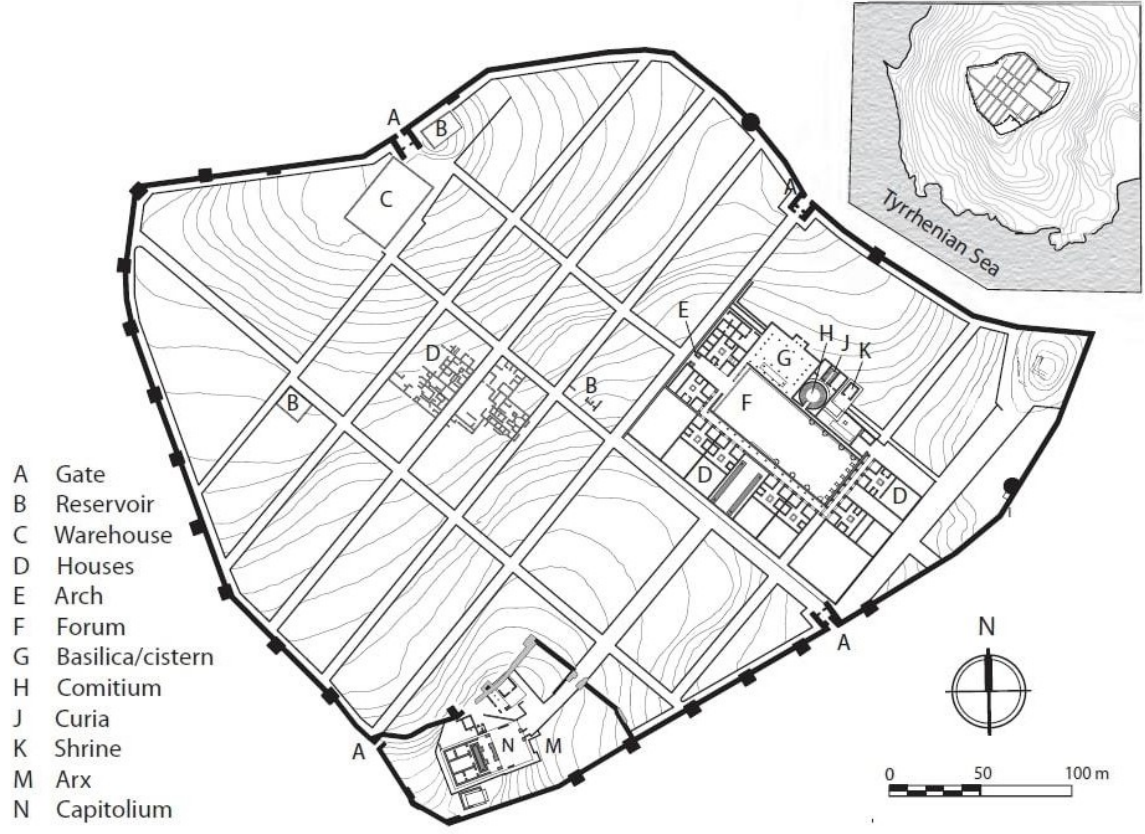
Şekil 2.10. Piraeus kenti güncel hava fotoğrafı (Google Earth,2021)

Olinthos'un kent planı Amerikalı arkeolog D. M. Rabinson tarafından 1928-1938 yılları arasında ortaya çıkartılmıştır. Arkaik dönem yerleşmesi, M.Ö. 1000'den 5. yüzyılın ortalarına kadar, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve hafif bir çöküntü ile birbirinden ayrılan iki tepeden daha küçük ve dik olan güney tepe üzerinde kurulmuştur (Wycherley, 1949) (Gallion, 1993). Olinthos, M.Ö. 432'de Khalkidikeia birliğinin merkezi olunca, kuzeydeki tepe ile tepenin doğu ve güneydoğusundaki ovaya doğru ızgara planla genişlemiştir. Ege tipi ızgara plana sahip olan kentte, kent merkezinden geçen kuzey-güney doğrultulu ve 7.00 m. genişlikte tek bir ana cadde tespit edilebilmiştir. Kent planı çizilirken tüm sokakların 5.00 m. genişlikte tasarlanmıştır. Bununla birlikte uygulanma esnasında (M.Ö.5. yüzyılın sonlar) Ege tipi ızgara planda yeni yeni görmeye başladığımız bir uygulama olan 'eşit genişlikte planlanan sokak sisteminde merkezden geçen sokaklardan birinin diğerlerinden daha geniş çizilmesi' eğiliminden etkilenilerek agoranın kenarından geçen bir sokağın diğerlerinden daha geniş bırakılmasına karar verilmiştir. Agoranın hemen doğusundan geçen sokağın genişliği, o kısımdaki yapı adalarını 2.00 m. küçültme pahasına 7.00 m.'ye çıkartılmıştır. Olinthos'ta her kentte görmeye alışık olmadığımız bir uygulamayla, ızgara planı çapraz biçimde kesen bir cadde ile karşılaşırız. Kuzey tepesini çapraz olarak kesen bu cadde, eğimle birlikte tepeden alt kotlara inip güneydoğudaki limana bağlanmaktadır. Kuzey tepenin güneybatı ucunda konumlanan agora, hem yeni yerleşimden

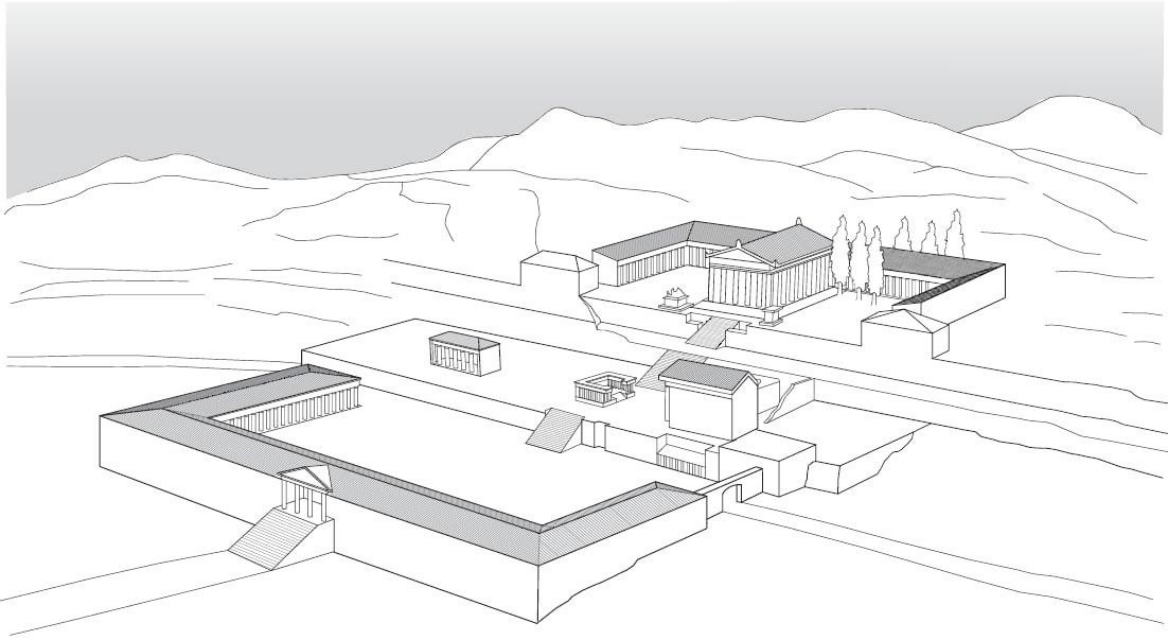
(kuzey tepe) hem de eski yerleşimden (güney tepe) rahatça ulaşılabilir bir merkezi bir noktadadır. Yapılan kazı çalışmalarında agoranın, M.Ö. 348'de, henüz inşaatı bile tamamlanmadan, Makedonia kralı Filippus II tarafından yıkıldığı anlaşılmıştır.

Tepe üzerinde, 600 x 350 m. genişlikte ve 10 m. yükseklikte bir alanda kurulan yeni mahallenin sokak ızgarası, kuzey-güney doğrultusunda beş sokak ile bu sokakları dik biçimde kesen doğu-batı doğrultulu sokaklardan meydana gelmektedir. Izgara planının tespit edilebilen tek ana caddesi daha önce de değindiğimiz gibi kuzey-güney doğrultusunda agoranın hemen doğusundan geçen ve 7.00 m. genişlikteki caddedir. Bu cadde dışında kalan sokakların tamamı 5.00 m. genişliktedir. Izgara planı kuzeydeki tepenin dışında, tepenin yumuşak eğimli yamaçları ile doğu ve güneydoğudaki düzlük alanlarda da devam etmektedir. Ancak kentin ovada ne kadar yayıldığına dair bilgimiz bulunmamaktadır. Ovada ortaya çıkartılan ızgara plana dair veriler, kuzey-güney doğrultulu iki sokak ve bu sokakları kesen ve yer yer arazi eğimine göre hafif sapmalar gösteren doğu-batı doğrultulu sokaklardan ibarettir. Olinthos için kayda geçen ada ölçüsü 300x120 ayaktır (86.30 x 35.50 m.) [29].

Kos, Arkaik Dönem'de adanın Anadolu'ya bakan doğu bölümündedir. M.Ö. 366/5 tarihinde adanın kuzeyine taşınan yeni kentin planı İtalyan kazı ekibi tarafından ortaya çıkartılmıştır. Ege tipi ızgara plana sahip kentin omurgasını, kent merkezinde dik açıyla kesişen iki ana cadde oluşturmaktadır. Bu caddelerden doğu-batı doğrultusunda uzanan ve 10.50 m. genişlikte olan kentin ana caddesidir. Bu caddeyi dik olarak kesen ikincil cadde, güney-kuzey doğrultusunda uzanan ve 8.80 m. genişlikte olan caddedir. Kos'un ızgara planını oluşturan, kuzey-güney doğrultulu sokakların genişlikleri sırasıyla 4.20, 4.20, 3.40, ikincil cadde ve 3.00 m. biçiminde sıralanmıştır. Yapı adalarının ölçüleri birbirine eşit değildir. İtalyan kazı ekibinin raporlarında yapı adaları 53.00x25.00/ 31.00/ 35.00 m. olarak belirtilmiştir. Kenti çevreleyen surların iç tarafında yaklaşık 6.00 m. genişlikte bir sokak hattı bırakılmıştır [29].

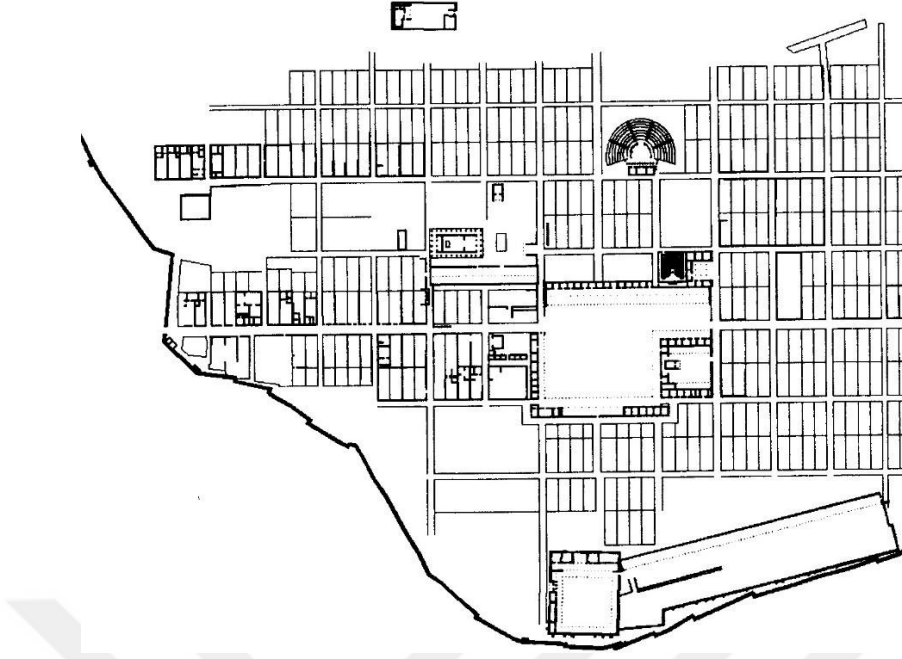
Şekil 2.11. Kos kent planı, gözden geçiren Gülden Varinlioğlu [33].

Şekil 2.12. Kos kenti rekonstrüksiyon çalışması, gözden geçiren Youssef Maguid [33].

Priene, eğimli arazide setlemeler yapılarak oluşturulmuş kent planları içinde en başarılılardan birisidir. Arkaik dönem yerleşiminin yeri kesin olarak tespit edilemese de Büyük Menderes'in denize döküldüğü kısımda olduğu tahmin edilmektedir. Büyük Menderes'in zaman zaman taşması ve taşıdığı sedimanların nehrin ağzını doldurmasıyla oluşan bataklık alanlar, zamanla kenti yaşanmaz hale getirmiş olmalıdır. M.Ö. 4. yüzyılın ortalarında, eski yerleşim bölgesini terk eden Prieneliler, Mikale (Samsun) dağının güney yamacından Menderes ovasına doğru kademelerle inen dört set üzerine yeni bir kent inşa etmiştir. Kentin ızgarası, doğu-batı doğrultusunda (dağın eğimine paralel) yedi düz sokak ve kuzey-güney doğrultusunda (dağın eğimine dik) on beş dik eğimli ya da merdivenli sokaktan meydana getirmektedir. Kent içinde araçların kullanılabildiği tek arter, agoranın kuzeyinden geçen ve batıdaki kent kapısına bağlanan, 7.36 m. genişlikteki ana caddedir. Priene, Ege tipi ızgara plana sahiptir ve tek ana caddeli kentlerdendir [28].

Eğimli arazide kent planlarken, özellikle büyük kütleli yapıların doğru konumlanmasıyla son derece başarılı mimari kompozisyonların elde edilebildiğinden bahsetmiştik. Priene örneğinde de büyük kütleli yapıların, kent planında farklı kotlara başarıyla dağıtıldığını görmekteyiz. Priene'nin perspektifine, agoranın üst kotundaki Athena tapınağı hâkimdir. Agoranın bulunduğu kottan yetmiş iki basamakla (yaklaşık 14.50-18.00 m.'lik bir kot farkına karşılık gelir) Athena Polias tapınağına ulaşılabilir. Kentin diğer iki büyük kütlesi tiyatro ve gimnasion kentin en üst ve en alt kotlarına yerleştirilmiştir. Mikale dağının üst yamaçlarında Demeter tapınağı ve konutların bulunduğu mahalleler yer almaktadır. Zirvede 381 m. yükseklikte bulunan kayalık alan, kale olarak kenti çevreleyen zigzaglı surların içinde bırakılmıştır.

Şekil 2.13. Priene kent planı (flickr.com/photos/quadralectics/4362320780/in/phtostream/)

Şekil 2.14. Priene kenti güncel hava fotoğrafı (Google Earth, 2021)

Knidos, Arkaik Dönem’de, kent merkezi Datça Dalacak’da, limanı Tekir Burnu’nda olan bir kenttir. Bu konumu ile ekilebilir daha fazla araziye sahip olan kent, M.Ö. 4. yüzyılın ortalarında deniz ticaretinin daha da önemli hale gelmesiyle birlikte Tekir Burnu ucuna ve önündeki adaya taşınmıştır. Strabon’un aktarımlarından kentin, hem Tekir Burnu ucundaki

arazide hem de burnun hemen önündeki dik yamaçlı adada ızgara plan ile kurulduğunu anlıyoruz [33].

Knidos, antik çağdaki en zengin ve ünlü kentlerden biridir. Mimari, bilim, sanat alanında ileri kozmopolit bir kent olan Knidos, Akdeniz'i güzergah olarak kullanan bazı gemiler için stratejik bir konuma sahiptir. Kentte ünlü matematikçi, fizikçi, yasakoyucu ve mimar Eudoksos, ünlü ressam Polygnotos, Doktor Euryphon ve dünyanın yedi harkasından biri olan İskenderiye Feneri'nin ünlü mimarı Sostratos yaşamını sürdürmüştür [34]

Günümüzde kara ile birleşmiş olan ada, o dönemde mendirek ile karaya bağlı idi. Eğimli arazide kurulan diğer kentler gibi Knidos da setler üzerinde kademe kademe inşa edilmiştir. Setler üzerindeki cadde ve sokaklar düz iken, setler arası dolaşım yokuş ya da merdivenlerle sağlanmaktadır. Amerikalı kazı ekibinin çalışmalarıyla birbirini kesen iki ana caddeli Ege tipi ızgara plana sahip olduğu anlaşılan kentin, doğu-batı doğrultusundaki ana caddesinin kentin ortasından geçtiği ve 10.00 m. genişliğe sahip olduğu; ana caddeyi batıda limanın gerisinde kesen kuzey-güney doğrultulu ikincil caddenin genişliğinin ise 5.50 m. olduğu tespit edilmiştir. 19. yüzyıl ortalarında Knidos'da kazı ve incelemeler yapan C.T. Newton, kentin planını çıkartmış ancak ada ölçülerini kaydetmemiştir. Kentin ada ölçüleri, Newton'un planı üzerinden Von Gerkan tarafından 55x33 m. olarak kaydedilmiştir. Ancak Amerikalı kazı ekibinin ortaya çıkardığı veriler, Newton'un planında bazı düzeltmelerin yapılmasının gerektiğini göstermiştir [28].

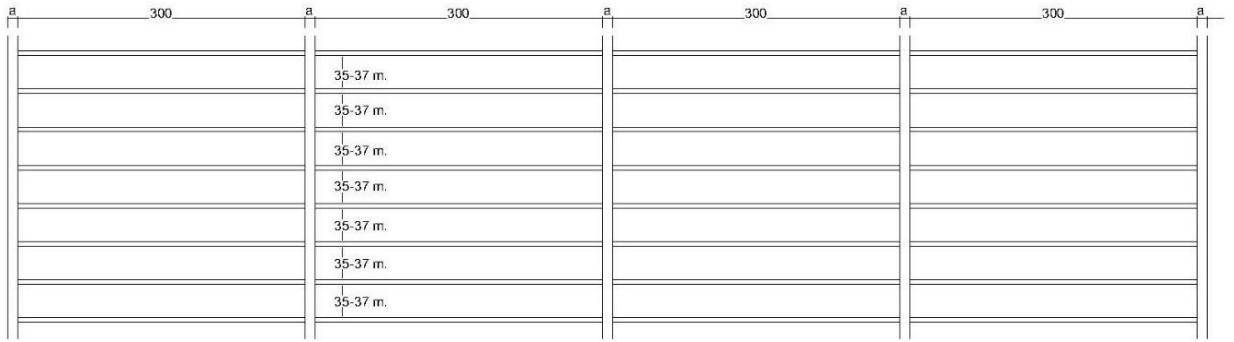
Menderes Magnesia'sı, Strabon'un aktarımlarına dayanarak, M.Ö. 4. yüzyılın ortalarında, Menderes ırmağı kenarındaki yerinden, olasılıkla Priene ile benzer gerekçelerle taşınarak Mikale dağının devamı olan Thoraks dağı (Gümüş Dağı) eteğine kaldırılmıştır [33]. Yeni kurulan kentin ortasında kalan ve çok eski bir dini merkezi olan Artemis Leukofriene tapınağı, arazi ile uyumlu biçimde kuzey-güney doğrultusunda çizilen ızgara plan içinde çapraz durmaktadır. Alman kazı ekibinin yaptığı çalışmalar sonucunda tespit edilen sokak genişliği yaklaşık 5.00 m., ada ölçüsü ise 98.50x 42.50 m.'dir. Bu ölçüleri ile Magnesia'nın ince-uzun yapı adaları, bölgede görmeye alışık olduğumuz kısa-toplu yapı adalarından ayrılmaktadır. Tapınağın avlusu ile bitişik hatta kent planından da kolayca anlaşılacağı gibi Artemis tapınağı avlusuna kısmen girerek yerleştirilen agora, altı adayı kaplayacak büyüklüktedir. Tiyatro, agoranın hemen güneyindeki dağa yaslanmış biçimde, Stadion ise bir vadi içinde inşa edilmiştir [28].

2.5.2. İtalya Tipi Izgara Plan (M.Ö. 5. yy.)

İtalya tipi ızgara plan, İtalya’da, Sicilya’da, Doğu Akdeniz’de Kirenaika’da ve Rodos’da karşılaştığımız bir plan tipidir. İtalya tipi plan, geniş cadde – dar sokak esasına göre tasarlanır ve iki farklı biçimde uygulanır.

2.5.2.1. İtalya Tipi Izgara Plan / Tip-1

Bir yöndeki sokakların tümünün genişletilerek cadde haline getirildiği ızgara plan tipidir. Plan çizilirken kullanılan ölçüler; caddeler arası 300 m. (1000 ayak), sokaklar arası 35 m. (120 ayak) şeklindedir. Bu ölçülere göre çizilen planda elde edilen ada oranı (8,5:1) dir [29]. Birinci tipte çizildiğini bildiğimiz iki kent Poseidonia (İtalya) ve Akragas’dır (Sicilya). Ayrıca Yunanlı olmayan halklar tarafından İtalya’nın Kampania bölgesinde kurulmuş Kapua’da, ada oranları açısından diğer iki örnekten ayrışsa da ızgara planının çizilişi yönünden birinci tipe dahil edilebilir [28].

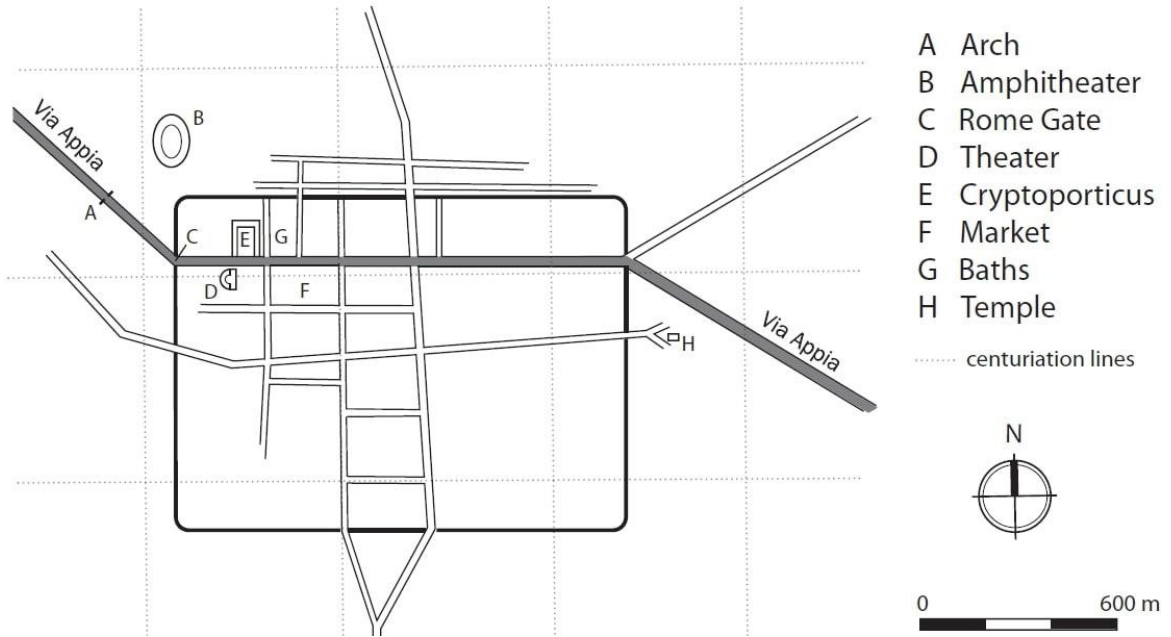

Şekil 2.15. İtalya Tipi Izgara Plan / Tip – 1 [28]

Poseidonia (Paestum); sokak genişlikleri 4.35-4.40 m., ada ölçüsü 300x35 m., ada oranı (8,5:1) dir. Poseidonia, komşusu Kroton tarafından M.Ö. 510’da kentleri tahrip edilen Sibaris halkı tarafından kurulmuştur.

Akragas, M.Ö. 580’de Rodos, Gale ve çevre ada halkları tarafından ızgara plan ile kurulmuştur. Izgara planının kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda olduğu hava fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Geniş bir vadi üzerine yayılan kentte ızgara plan, arazideki engebeler dikkate alınmaksızın katı biçimde uygulanmıştır. Yapılan kazılar sonucunda; iki sokak arası mesafe (yapı adasının kısa kenarı) 36.55- 35.90- 34.65 m., iki cadde arası mesafe (yapı adasının uzun kenarı) 300m, ada oranı (8.5:1), sokak genişliği 4.75- 5.35 m., cadde genişliği 10.00 m. olarak tespit edilmiştir. [28].

Kapua, İtalya' nın Kampania bölgesinde, daha eski ve küçük bir yerleşimin yanında, Yunan olmayan halklar tarafından kurulmuştur. Hava fotoğrafları ile tespit edilen kent planı, Poseidonia ve Akragas' da kullanılanla planla aynıdır. Planlar arasındaki fark, Poseidonia ve Akragas' da caddeler arası mesafe 300 m. iken Kapua' da 180 m. (1 stadion= 5 aktus), ada oranı (5:1) dir. Yazılı kaynaklar kentin ızgara planını, M.Ö.474' de Cumae açıklarında Etrusklerin yenilmesi ile sonuçlanan savaşın sonrasına tarihlemektedir [28].

Şekil 2.16. Kapua kent planı, gözden geçiren Diane Favro [32].

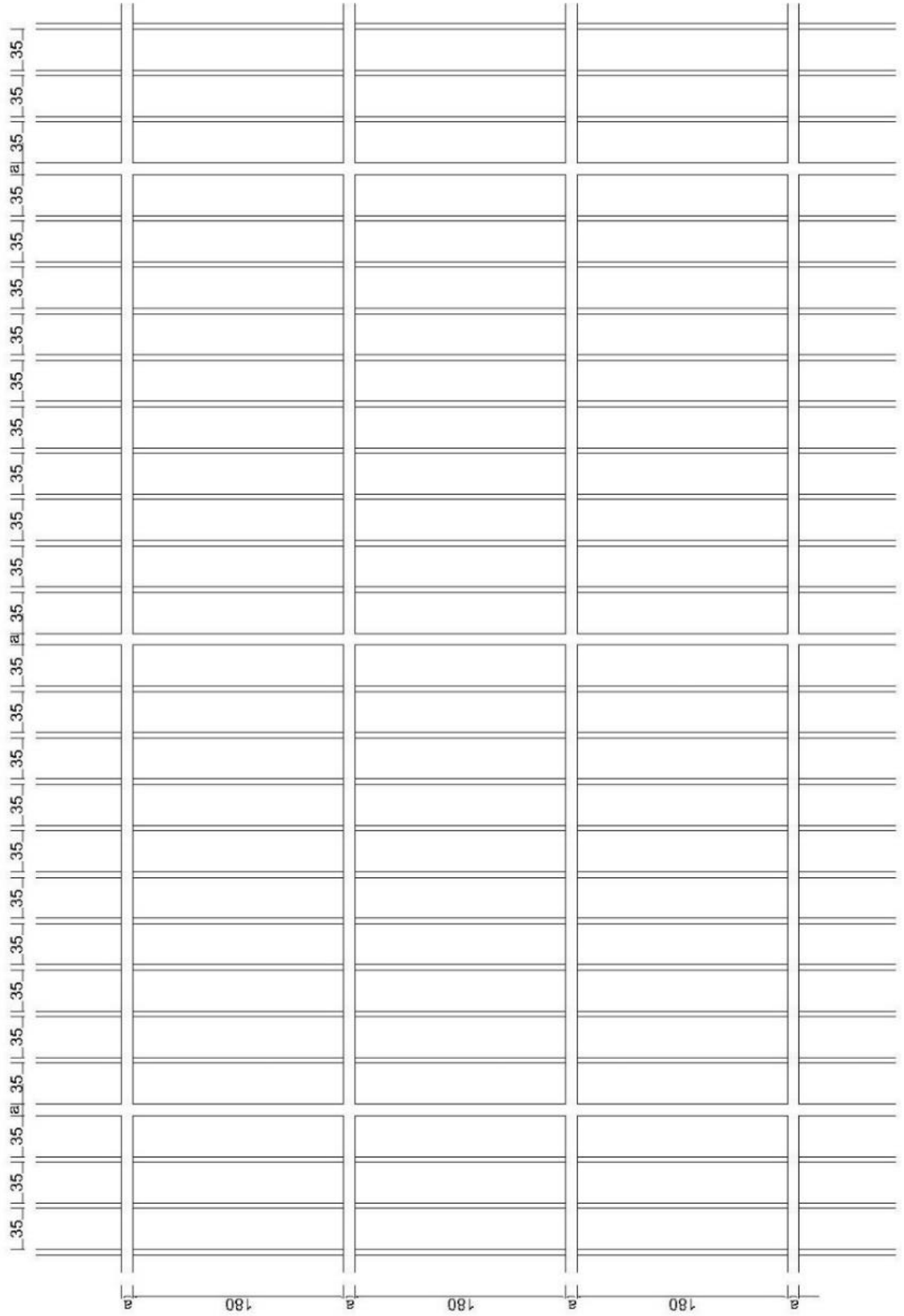
2.5.2.2. İtalya Tipi Izgara Plan / Tip-2

Her iki yöndeki sokakların genişletilerek cadde haline getirildiği ızgara plan tipidir. Plan çizilirken kullanılan ölçü, caddeler arası yaklaşık 180 m. (600 ayak = 1 stadion= 5 aktus), sokaklar arası 35 m. (120 ayak= 1 aktus) şeklindedir. Yaklaşık 180 m. aralıkla her iki yönden geçirilen caddeler ile arazi kare ya da dikdörtgen bölümlere ayrılır. Bir yöndeki caddeler, ince-uzun adaların 180, 185, 190 m.'lik uzun kenarlarını sınırlandırırken, diğer yöndeki caddeler arasına çizilecek sokaklar, caddeler arasında kalan bloğu yaklaşık 35- 37 m.'lik parsellere ayırır. Böylece elde edilen adanın oranı (5:1) olacaktır. İtalya tipi ızgara planda, her iki tipte de ortak olan ölçü, sokaklar arası mesafeyi ve aynı zamanda adanın kısa kenarını veren 35 m.'lik ölçüdür. Otuz beş metrelik bu ölçü, 120 ayağa, o da 1 ' 'aktusa' karşılık gelir. Dönemin ölçü birimi olan ayak hesabı ile Tip-2'nin ada oranı (5:1) aktustur. Tip-2 ile çizildiğini bildiğimiz kentler Tip-1'den sayıca daha fazladır; bu kentler

Metapontum (İtalya), Neapolis (İtalya), Selinus (Sicilya), Thurioi (İtalya), Kaulonia (İtalya), ve Cyrenaika bölgesinde (Libya' nın doğusunda ve kıyıda kalan bölge) Ptolemais'dır. Tip-2 plan, İtalya' da yaşayan ve Yunanlı olmayan halklar tarafından da kullanılmıştır. Marzabotto (Bologna yakınlarında Etrusk şehri), Pompeii (İtalya), Herkulaneum (İtalya) ve Sicilya'da bir Kartaca şehri olan Solus Yunan olmayan halklar tarafından kurulmuş kentlerdir. (Akarca, 1987). Akarca'nın Ege tipi ızgara planlı kentler arasında ele aldığı Rodos'u, Kontis'in (Rodos ile ilgili çalışan üç bilim insanı, Pierre Lavedan, John Bradford ve İ.Kontis) tespitleri doğrultusunda İtalya tipi ızgara plan Tip-2 içinde incelemeyi tercih ettim. Aşağıda, isimlerini verdiğim kentlerden sadece cadde, sokak ve ada ölçüleri kazılarla tespit edilmiş olanlar [28].

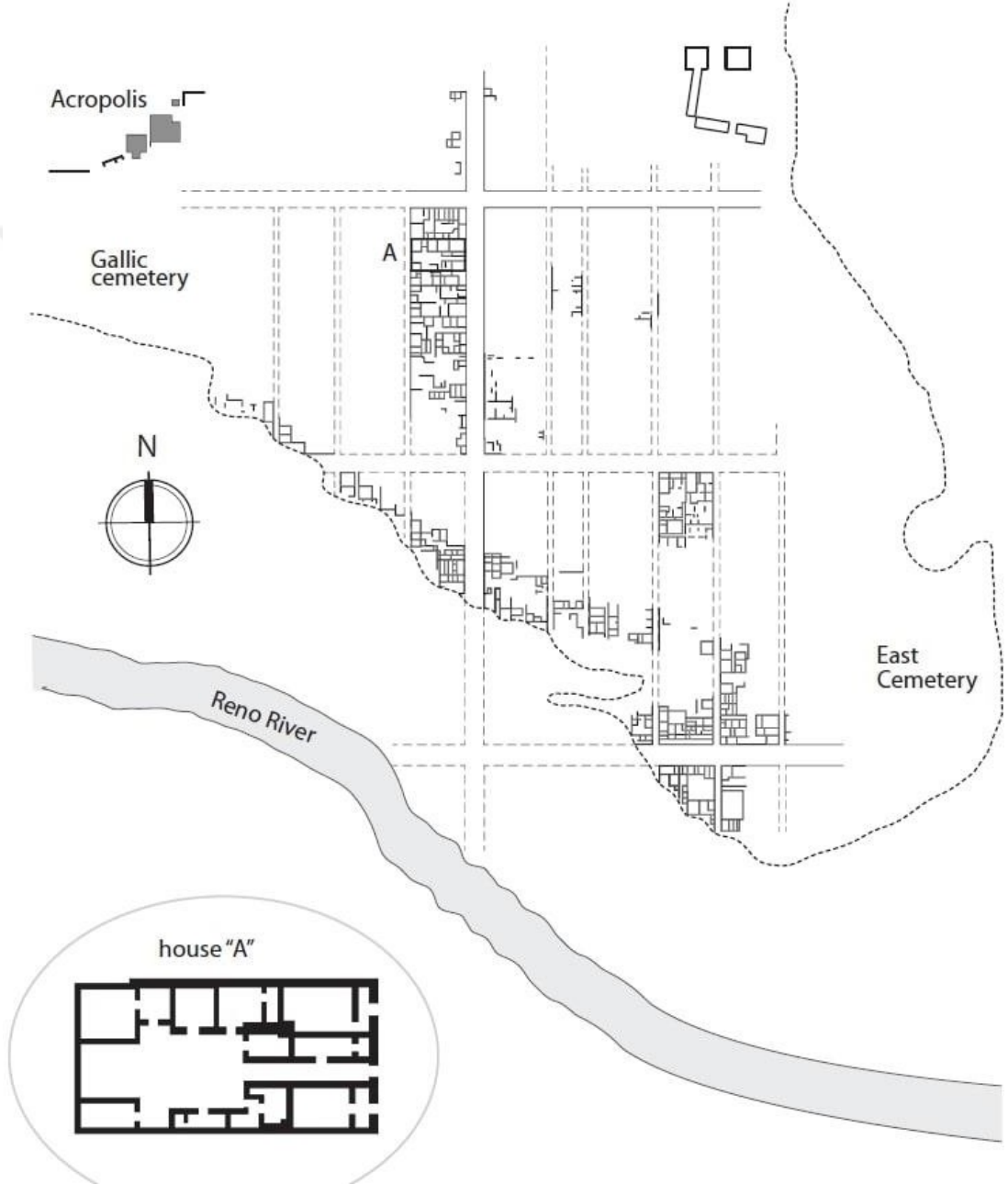
Metapontum, M.Ö.7. yüzyılın başında, arkası dağlarla sınırlanmış geniş bir ovanın kenarında, iki dere arasına (Bradano ve Basento dereleri) kurulmuştur. Ekilebilir geniş arazilere sahip olan kent, mevcut topoğrafyadan en iyi biçimde yararlanacak şekilde tasarlanmıştır. Izgara plana sahip olduğunu hava fotoğraflarından anladığımız kentte adalar 190x 35 m., sokaklar 6 m., caddeler ise 12-13 m. olarak tespit edilmiştir. Kentin, ızgara plan ile tam olarak ne zaman planlandığı bilinmese de M.Ö. 6. yüzyıl sonu ile 5. yüzyıl başına tarihlenen Apollon tapınağının kent planına uyumlu oluşu, ızgara planın bu tarihten daha erken bir döneme ait olduğunu göstermektedir [28].

Neapolis, Sirakusai (Hellen kolonisi) tiranı Hieron'un, M.Ö. 474'de Cumae yakınlarında Etrusk donanmasını yenilgiye uğratmasından sonra kurulmuştur. Kente önce Cumae'liler ardından Pithekusai'liler, Khalkis'liler ve Atina'lılar yerleşmiştir. Günümüzde Napoli şehri sınırları içinde kalan kentin ızgara planı, hava fotoğraflarından rahatça görülebilmektedir. Kentte adalar 185x37 m., sokaklar 2.96-3.55 m., caddeler 5.92 m. olarak tespit edilmiştir. Bu ada ölçüsüne göre kentin ada oranı (5:1) dir.

Şekil 2.17. İtalya Tipi Izgara Plan / Tip – 2 [28].

Marzabotto, fethedilmiş bir ülkede kurulan yeni bir kenttir. M.Ö. 6. yüzyılın sonunda, Bologna yakınlarında, Etruskler tarafından kurulan kentin planı Metapontum ve Neapolis ile benzerlikler göstermektedir. Yapılan kazı çalışmaları ile kentte adalar 165x 35-37 m., sokaklar 5 m., caddeler 15m. olarak tespit edilmiştir. Bu ada ölçülerine göre kentin ada oranı yaklaşık (5:1) dir. Kent, M.Ö.390'da yaşanan Gal istilasının ardından terk edilmiştir [28].

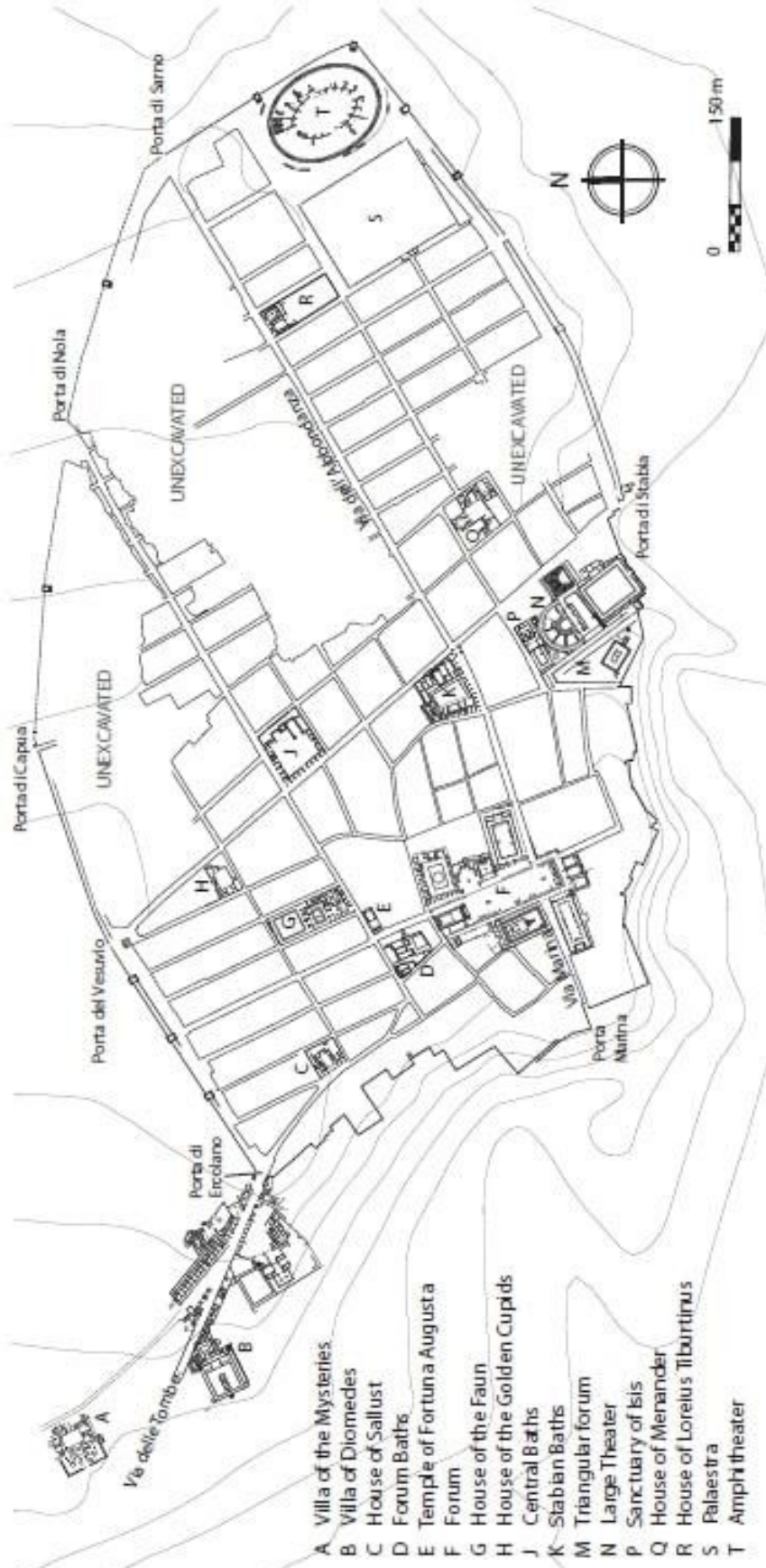

Şekil 2.18. Marzobotto kent planı, gözden geçiren Güzden Varinlioğlu [32].

Pompeii, Marzabotto ve Herkulaneum gibi İtalya’ da yaşayan ve Yunan olmayan halklar tarafından kurulan kentlerdendir. Kampania bölgesinde daha eski ve küçük bir merkezin yanında kurulmuştur. İlk olarak agora etrafında gelişen kent, M.Ö. 474 yılında Cumae savaşının ardından, Neapolis ve Metapontum ile benzerlikler gösteren yeni ızgara planı ile eski kentin doğusunda ve kuzeyinde gelişmiştir. Pompeii’nin yeni ızgara planı, adaların yönlenmeleri ve eşitlik bakımından Neapolis ve Metapontum’da karşılaştığımız kesin geometriyi göstermez. Şehrin birkaç kilometre kuzeybatısında yer alan ve M.S. 79’da Vezüv Yanardağı’nın patlamasıyla Pompeii gibi yok olan Herkulaneum da Pompeii’ye yakın bir plan şemasına sahiptir [28].

Şekil 2.19. Pompeii kenti rekonstrüksiyon çalışması, gözden geçiren Marie Saldana [32].

Şekil 2.20. Pompeii kent planı, gözden geçiren Michael Rocchio [32].

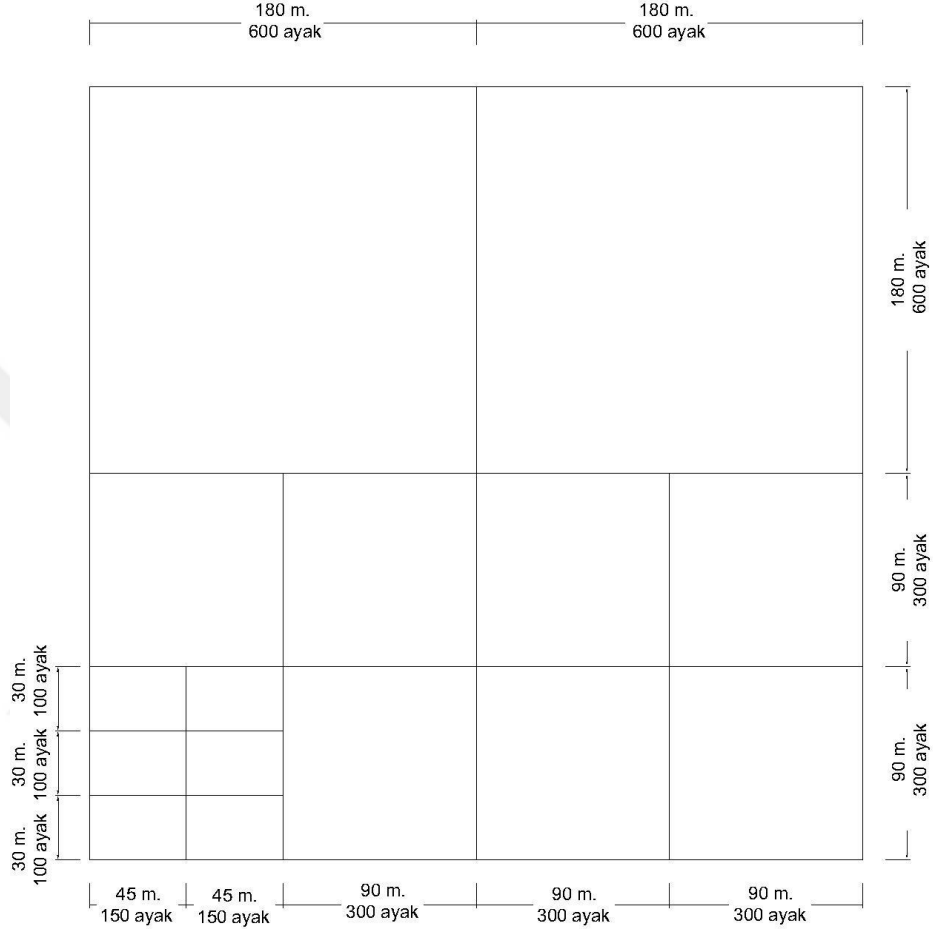
Şekil 2.21. Pompeii kenti güncel hava fotoğrafı (Google Earth, 2021)

Rodos, M.Ö. 409/8 yıllarında Kamieros, İalisos ve Lindos kasabalarının sinoikismos ile birleştirilmesiyle kurulmuştur. Rodos ile ilgili çalışmalar yapan bilim insanlarının, kentin ızgara plan ile tasarlandığı yönündeki önermeleri, yazılı kaynaklarca da desteklenmektedir. Sokakların güncel durumunu izleyerek 1924'de Rodos'un ızgara plan ile tasarlandığını öneren Pierre Lavedan; 1950'li yıllarda hava fotoğrafları üzerinde çalışarak aynı önermeyi destekleyen John Bradford ile aynı yıllarda arazi incelemeleri ve lokal kazılarla ızgara plan önermesini ortaya koyan Kontil; Strabon'un 'Pireaus' yi yapan mimarın (Miletoslu mimar Hippodamos) Rodos'u yaptığı' söylemini, Eustathos'un Rodos'un Hippodamos tarzında planlandığı söylemini ve İzmir'li hatip Aelius Aristides'in M.S. 142 ve 155 yıllarında gerçekleşen ve kentin tahrip olmasına neden olan büyük depremlerin ardından yaptığı konuşmada, Rodos'un düzenli plana sahip olduğundan bahsettiği söylemini destekler niteliktedir (Rodiakos XLIII, 6). Bradford ve Kontil, Rodos'un çok geniş bir araziye yayıldığını ortaya koymuştur. Sokakları doğu-batı, kuzey-güney yönlenmesinde olan kentin planı Kontil'e göre İtalya tipi ızgara plana daha çok uymaktadır.

Rodos'un ızgara planı çizilirken ilk adım kent arazisini 600 ayak büyüklüğünde karelere ayrılmasıdır. İkinci adımda 600x600 ayak büyüklüğünde olan bu kareler dört eşit parçaya ayrılarak 300x300 ayak büyüklüğünde kareler elde edilmiştir. Üçüncü adımda 300x300 ayak büyüklüğündeki kareler 4.20 m. genişlikteki sokaklarla bir yönden ikiye diğer yönden üçe bölünerek 100x150 ayaklık (50x33 m.) adalar elde edilmiştir [28].

Bu bölme işlemi sonucunda elde edilen adaların oranı, İtalya tipi ızgara planda görmeye alışık olduğumuz (5:1) lik orandan oldukça farklı çıkmaktadır. İtalya tipi ızgara planda sıklıkla kullanılan ince-uzun yapı adaları Rodos'da yerini Batı Anadolu'da görmeye alışık olduğumuz (Ege tipi ızgara planda sıklıkla karşılaştığımız ölçü ve oranlara yakın) kısa ve toplu yapı adalarına bırakmıştır. 300 ayakta bir geçen 10 m. genişlikteki caddeleri ile İtalya tipi ızgara plan özellikleri gösteren Rodos'da 16.15 m. genişlikteki tek bir caddenin varlığı (diğerlerinden daha geniş bir cadde ile tasarlanmış kentleri Ege tipi ızgara planda görmüştük) İtalya tipi ızgara planda görmeye alışık olmadığımız bir uygulamadır. Rodos'da uygulanan ızgara planı, İtalya'daki çağdaşlarından farklılıklar gösterse de arazinin önce caddelerle parçalara ayrılması sonra her bölümün kendi içinde sokaklarla daha küçük adalara bölünmesi ve sokakların çizilişi bakımından İtalya tipi ızgara plan olarak sınıflandırmak daha uygun görünmektedir. Rodos'un kent planı iki noktada İtalya'daki çağdaşlarından ayrılır; bunlardan ilki ada oranlarının kısa ve toplu oluşu, diğeri ise 10 m. genişliğindeki caddelerden bir tanesinin 16.15 m. olacak biçimde genişletilmiş olmasıdır.

Bu farklı uygulamalar, Rodos ister Hippodamos tarafından tasarlanmış olsun ister Hippodamos etkisinde tasarlanmış olsun, İtalya tipi ızgara planının Anadolu'lu Hipodamik plan ilkeleriyle sentezlenmiş biçimi şeklinde yorumlanabilir.

Şekil 2.22. Rodos sokak ızgarasının oluşturulması sırasında izlenen adımlar [28].

2.6. Doğu Akdeniz’de Hellenistik Çağ Şehirciliği

Hellenistik çağda ‘ızgara plan’ yoğun biçimde kullanılmıştır. Doğu Akdeniz’de Hellenistik Dönem şehirciliği, İskender ve ardıllarının kurduğu şehirler, Seleukos’ların kurduğu şehirler ve Ptolemaios’ların kurduğu şehirler olarak üç başlık altında incelenebilir. İskender ve ilk haleflerinin kurduğu şehirler ile Ptolemaios’ların kurduğu şehirlere dair bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır ve bunların çoğu yazılı kaynaklara dayanmaktadır. Hellenistik Dönem şehirciliğine ilişkin en geniş bilgi, Seleukos’ların Mezopotamya ve Suriye’de kurduğu şehirlerden elde edilmiştir [28].

2.6.1. İskender ve Ardıllarının Kurduğu Şehirler

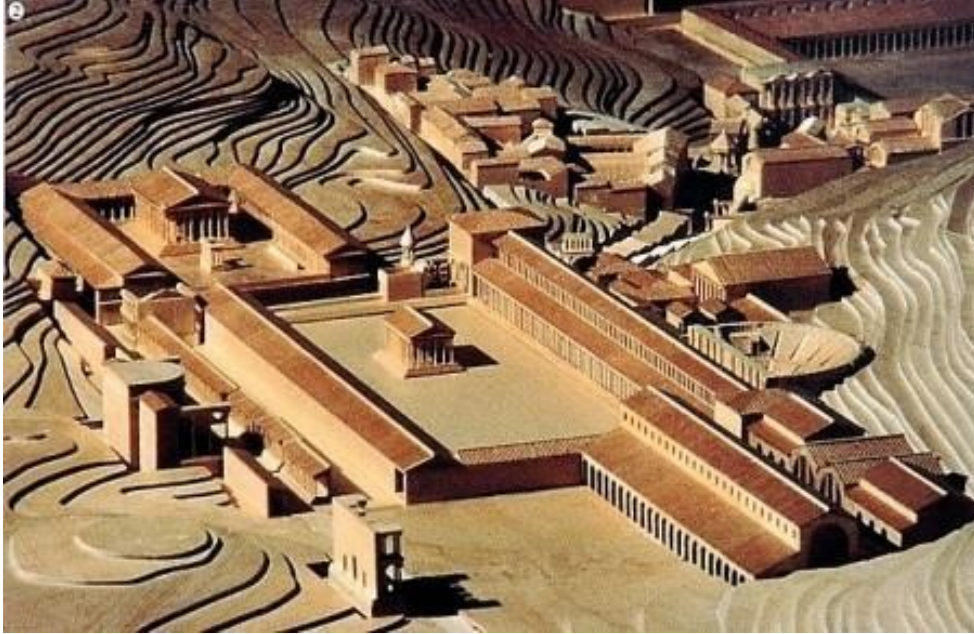
Büyük İskender' in bizzat kurduğunu bildiğimiz en önemli şehirlerden biri şüphesiz İskenderiye'dir. Doğu Akdeniz'de, Nil nehrinin Akdeniz'e döküldüğü bölgede kurulan kentin planı yazılı kaynaklara göre Rodoslu mimar Deinokrates tarafından çizilmiştir. Muhteşem kent planı ile yazılı kaynaklarda sık sık adından bahsedilen kent ile ilgili olarak Strabon (XVII, 791), atların ve arabaların geçebileceği kadar geniş sokaklara sahip olduğundan; Diodoros (XVII, 52) ise doğu-batı doğrultusunda ve şehrin ortasından geçen, 100 ayak (yaklaşık 30 m.) genişliğindeki caddesinden bahsetmektedir. R. Martin, İskenderiye'nin o güne kadar görülmemiş genişlikteki caddelerini, Mısır'daki 'alay yolunun' etkisi şeklinde açıklamıştır. İskenderiye'de karşılaştığımız ölçüde ihtişamlı olmasa da birbirini kesen iki ana cadde ile tasarlanmış ızgara planlı kentlerle, daha önce Güneybatı Anadolu'da karşılaşmıştık [28].

İskenderiye, her şeyden önce kurulduğu topoğrafya itibarıyla emsalsiz bir kenttir. Akdeniz ile Mareotis gölü arasında konumlanan kent; hem deniz hem de göl (göl kanallarla Nil nehrine bağlanmıştı) aracılığıyla Nil ticaretinden yararlanmaktadır. Kentin kuzeyinde, ince-uzun formuyla kıyıya paralel 'Faros' adası uzanmaktadır. Adanın kıyıya en yakın bölümüne, 7 stadion uzunluğunda (1.260 m.) kemerli bir mendirek inşa edilerek ada, ana karaya bağlanmıştır. Bu mendirek hem ada ile kıyıyı birbirine bağlıyor hem limanı doğu (Büyük liman) ve batı limanı (Eunotos limanı) olmak üzere ikiye ayırıyor hem de iki liman arasında bir köprü ile geçişi sağlıyordu [28]. Eunotos limanı içinde suni olarak oluşturulmuş bir iç liman (Kibotos = sandık) bulunmaktaydı ve bu iç liman bir kanal ile Mareotis gölüne bağlanmıştı. Böylece batı limana gelen bir gemi, göle, oradan da yine kanallar yoluyla Nil nehrine ulaşabilmekteydi [28].

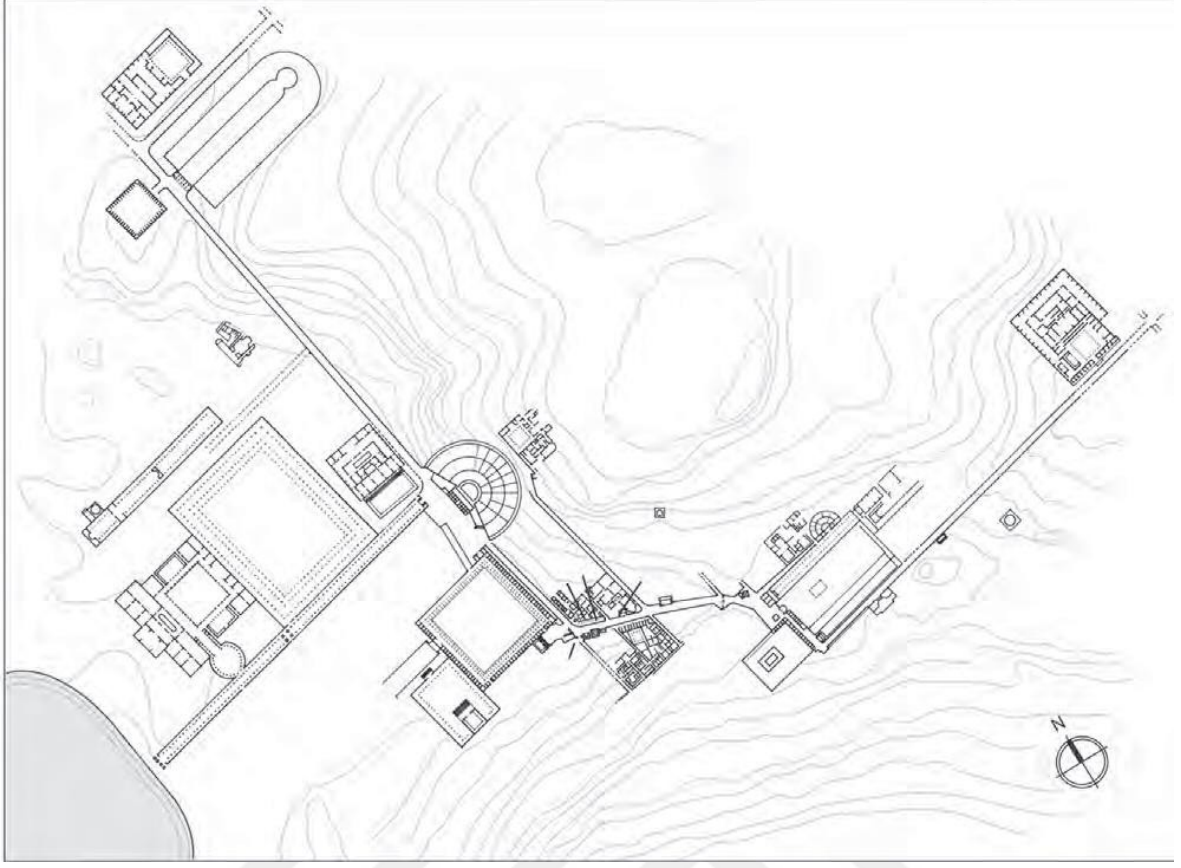
İskenderiye, alfabenin ilk beş harfi ile adlandırılan beş mahalleye ayrılmıştı. Şehrin en gösterişli yapılarından biri, ana cadde üzerinde bulunan ve 1 stadion (180 m.) uzunluğa sahip stoalarıyla 'Gimnaion' idi. Kentin batı ve doğu sınırları dışında nekropol alanları bulunmaktaydı. Kentin doğusunda ve yine kentin dışında at ve araba yarışlarının yapıldığı 'Hippodromos' bulunmaktaydı. Büyük limanın girişinde, Lokhias burnunda büyük olasılıkla ilk saray yapısı yer almaktaydı. Ptolemaios'lar zamanında her kral kendine yeni bir saray yaptırdığından, saraylar zamanla Büyük limanın yarısını kaplayacak kadar geniş bir alana yayılmış olmalıdır. Büyük limanın içinde saraya özel bir liman ile üzerinde yine bir saray

yapısı bulunan Anti-Rodos adında bir ada bulunmaktaydı. Sarayın ek yapıları (müstemilat) kral mezarlığı ve bir ilim kurumu olan ‘Museion’ idi. Sarayların gerisinde ‘tiyatro’ yer almaktaydı. Büyük limanın batısında, mendireğe yakın bir noktada ‘Emporion’ ve ‘Doklar’ bulunmaktaydı. Şehrin ortasında ‘adalet sarayı’ ve ‘koruluklar’ yerleştirilmişti. Kentin kutsal alanları; ‘Serapion’ tapınağı ile Büyük limanın içinde küçük bir burun üzerinde inşa edilmiş ‘Poseidonion ‘ tapınağı idi [28].

Ephesos, İskender’in komutanlarından Lysimakhos tarafından, Batı Anadolu’ya egemen olduğu M.Ö. 300’lerde, Bülbül dağı ile Panayır dağı arasındaki vadide setler halinde kurulmuştur. Lysimakhos yeni kurduğu kente karısı Arsinoe adını verse de bu isim kullanılmayacak kent eski adı olan Ephesos’la anılmaya devam edecektir. Tez konusu kapsamında detaylı biçimde incelenecek olan Ephesos’un kent planı, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü’nün detaylı ve titiz çalışmaları ile büyük ölçüde açığa çıkarılmıştır. Kent, birbirini kesen iki ana caddesi ile M.Ö.4. yüzyıl sonlarına doğru Batı Anadolu’da görülmeye başlayan ızgara planla benzer tarzda planlanmıştır. Şehrin ızgara planı şehrin dışında bulunan Artemis Tapınağı’nın doğrultularına uymaktadır. Bunun sebebinin dini nitelikte olup olmadığına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır [34].

Şekil 2.23. Ephesos Devlet Agorası rekonstrüksiyonu [36].

Şekil 2.24. Ephesos kent planı, gözden geçiren Diane Favro [32].

Şekil 2.25. Ephesos kenti güncel hava fotoğrafı (Google Earth, 2021)

Nikaia (İznik), hakkındaki bilgilerimiz Strabon'un aktarımlarıyla sınırlıdır (XII, 566). Kent, İskender'in kumandanlarından Antigonos tarafından, Askanios gölü kıyısında 'Antigoneia' adı ile kurulmuştur; M.Ö.310' da, Antigonos' un elinden kenti alan Lysimakhos, kentin adını eşinin adı olan 'Nikaia' ile değiştirmiştir. Kent, ovada kurulmuş ızgara planlı birçok şehirde olduğu gibi dikdörtgen plana sahiptir. Sokakları birbirini dik olarak kesen kentin dört tarafında dört kapısı bulunmaktadır. Çevre uzunluğu 16 stadion (yaklaşık 2.880 m.) olan Nikaia' nın cadde ve sokak genişlikleri ya da ada ölçülerine dair bir bilgi bulunmamaktadır [28].

Thessalonikeia (Selanik), Strabon'un aktarımlarına göre (Strabon, VII, 21), İskender'in kumandanlarından Kassandros tarafından kurulmuştur. Therma ve çevresindeki yirmi beş köy ve kasabayı yakıp yıkan Kassandros, buralarda yaşayan insanları yeni kurduğu kente yerleştirmiştir. Kent, adını İskender'in kız kardeşi ve Kassandros'un eşi olan Thessalonike'den almıştır. Thessalonikeia'nın ızgara plana sahip olduğunu Osmanlı dönemine kadar fazla bozulmadan gelmeyi başaran kent dokusundan ve bir yazıtta geçen '...18. caddenin boyacıları...' biçimindeki ifadeden anlıyoruz [28].

Roma döneminde doğu-batı doğrultusunda uzanan ana caddeye (decumanus) Via Egnatia deniliyordu. Bu cadde aynı zamanda Roma ve İtalya'yı Brindisi üzerinden Bizantion'a bağlayan yoldu. Kente Vardar kapısından girilip, Kalamaria kapısından çıkılıyordu. Bizans ve Osmanlı dönemlerinde ismi değiştirilen cadde, günümüzde yeniden Roma dönemindeki adını taşımaktadır.

Thessalonikeia'nın kent planı, birbirini kesen iki ana caddesi ile M.Ö.4. yüzyıl sonlarına doğru Batı Anadolu'da görülmeye başlayan ve hemen sonrasında İskenderiye'de uygulanan ızgara planla benzer tarzda çizilmiş gibi gözükmektedir. Cadde ve sokak genişlikleri ile yapı adalarının ölçülerine dair bir verinin bulunmadığı kentin yapıları ile ilgili bilgimiz de oldukça sınırlıdır [29].

2.6.2. Seleukos'ların Kurduğu Şehirler

Seleukos şehirleri, belirli bir amaç, program ve standarta göre kurulmuştur. Şehrin kurulacağı yerin seçimi her zaman askeri, idari ve ekonomik gerekçeler dikkate alınarak belirlenmiştir. Uygulanan plan, Ege tipi ızgara plandır. Ancak, Seleukos'lar tarafından kurulan şehirlerde, standart olarak (2:1) ada oranı kullanılmıştır. Sokak genişlikleri İonia'daki çağdaşlarına göre daha fazladır. Topoğrafya ve gereksinimler doğrultusunda

şehirler, bir ya da iki ana cadde ile planlanmıştır. Surlar, İonia'da olduğu gibi savunma gerekçesiyle ve rezerv genişleme alanları öngörülerek inşa edilmiştir. Agora, yine şehir merkezindedir ve geniş bir alanı kaplamaktadır.

Seleukos' ların kurduğu şehirlerde, nüfusun çoğunluğu Makedon ve Yunanlardan oluşmaktadır. Bu şehirler, yabancı ülkelerde adeta birer Yunan adası durumundadır. Bazı şehirler bakir arazilerde, bazıları da Halep, Şam ve Hama örneğinde olduğu gibi eski şehirlerin yakınlarında kurulmuşlardır. Eski şehirlerin yakınında kurulan Seleukos şehirlerinin kimisinde yerli halk, yeni kurulan kente yerleştirilen Yunan ve Makedon halkları ile Halep ve Şam örneğinde olduğu gibi kaynaşabilirken; kimisinde Hama örneğinde de olduğu gibi kaynaşamadan, yan yana ancak farklı mahallelerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Hama'da yerli halkın eski yerleşim bölgesi olan tapınak etrafında yaşarken, Yunan ve Makedon nüfusun höyük üzerinde kurulan yeni kentte yaşaması gibi [28]..

Dura-Europos, Seleukos şehirlerinin en eskisidir ve M.Ö.4. yüzyılın sonunda kurulmuştur. Fırat'ın kıyısında, dik yamaçlı bir tepenin eteğinde kurulan kent, bu konumuyla kuzey ve güney Mezopotamya yollarına hâkimdir. Tepe, derelerle şehirden ayrılmıştır ve bir kale ile savunulmaktadır. Şehrin kuzeyi ve güneyi, iki derin dere ile sınırlanırken; batısı çöle doğru açılmaktadır ve savunma açısından kentin en zayıf noktası da burasıdır. Dere kenarında girintili çıkıntılı devam eden surlar, batıda çöl tarafında düz bir hat boyunca kulelerle desteklenerek uzanmaktadır [28].

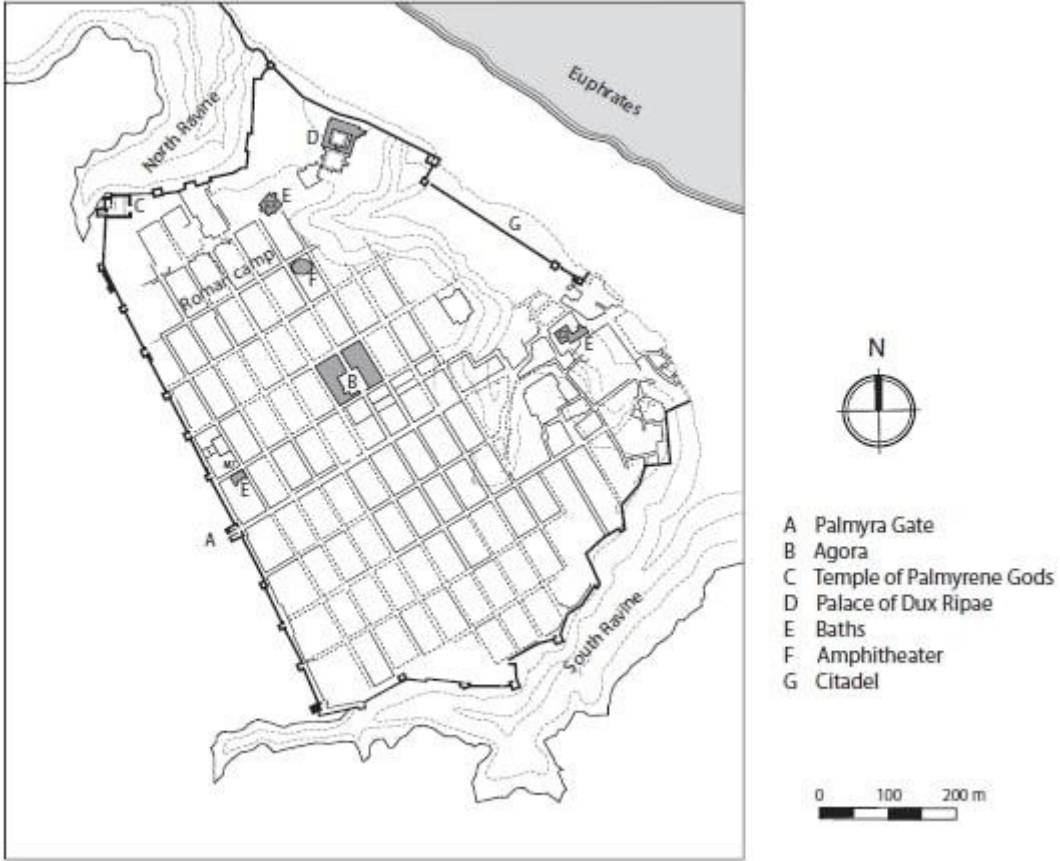
Kent planı, birbirini kesen iki ana caddeli ızgara plan tazında çizilmiştir. Izgara planı, doğu-batı doğrultusunda 12, kuzey-güney doğrultusunda 9 sokak meydana getirmektedir. Agoranın köşesinde 'T' biçiminde kesişen iki caddeden geniş olan 12.65 m., dar olanı 8.45 m., sokak genişlikleri ise 6.36 m.'dir. İnsula (ada) büyüklüğü 200x100 ayak (70.50 x 35.20 m.), ada oranları ise daha önce de değindiğimiz üzere değişmez biçimde (2:1) dir. Dura-Europos'un planında dikkat çekici olan, kent merkezinde konumlanan agoranın kentin 1/5'ine karşılık gelen sekiz adalıklı bir alanı (23.510m².) kaplıyor olmasıdır. Bu, kervan yolları üzerinde bulunan kentte, ticaret hayatının ve resmi kurumların ne kadar önemli bir

yer

tuttuğunu

göstermektedir

[28].

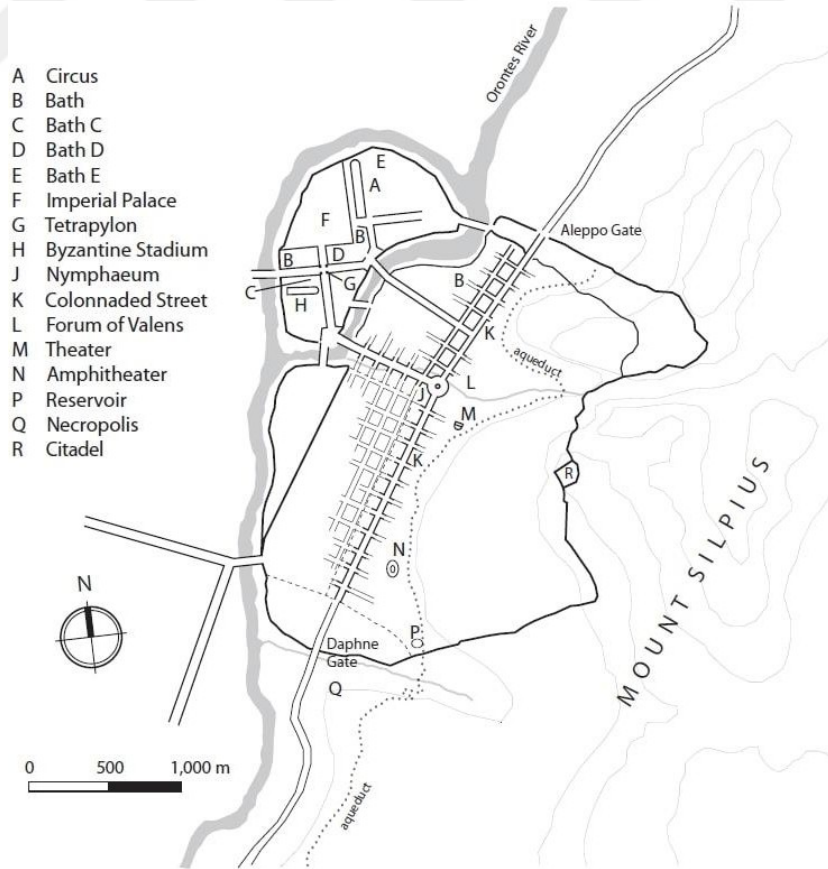

Şekil 2.26. Dura-Europos kent planı, gözden geçiren Diane Favro [32].

Şekil 2.27. Dura-Europos kenti güncel hava fotoğrafı (Google Eart, 2021)

Antiokheia, Seleukos krallığının başkentlerinden biridir. Orontes (Asi) nehri kıyısı ile çift tepeli bir dağın eteğinde kurulmuştur. Güneydeki tepe Silpios adını taşır ve üzerindeki kale ile kentin akropolüdür. Şehir surları, bu tepe üzerinden devam eder, ovada geniş ve boş bir araziye de içine alarak kenti çevreler. Kent planının bel kemiğini, şehrin ortasından geçen bir ana cadde oluşturur. Strabon anlatımlarında, her biri surlarla çevrili ve ayrı dönemlerde oluşturulmuş, dört mahalleden bahseder [33]. Bu özelliğinden ötürü Strabon'un 'tetrapolis' (dördüz şehir) olarak adlandırdığı kentin ilk iki mahallesi krallığın kurucusu Seleukos I.Nikator tarafından Asi ırmağı kıyısında kurulmuştur. Bu mahallelerden birine Makedonyalılar ve Yunanlar, diğerine Suriyeliler yerleştirilmiştir. Üçüncü mahalle, Seleukos II. Kallinikos (M.Ö.246-226) tarafından Asi ırmağı içindeki ada üzerinde kurulmuştur. Birbirini kesen iki ana caddeli ızgara plan ile tasarlanan adada kral sarayı dışında, M.Ö. 190 Magnesia yenilgisinden sonra tehris edilmiş paralı askerler için oluşturulmuş mahalleler bulunmaktadır. Dördüncü mahalle, Antiokhos IV Epifanes (M.Ö.175-165) tarafından Silpios dağı eteğinde Epifaneia adıyla kurulmuştur. Princeton Üniversitesi tarafından yapılan kazılarla tespit edilen yapı adalarının ölçüsü 112x 58 m., ada oranları ise diğer Seleukos şehirlerinde de olduğu gibi (2:1) dir [28].

Şekil 2.28. Antiokheia kent planı, gözden geçiren Diane Favro [32].

2.6.3. Ptolemaios'ların Kurduğu Şehirler

Chicago Üniversitesi tarafından kazısı yapılan Ptolemais (Tolmeita) dışında, Kirenaika bölgesinde (Libya'nın doğusunda bulunan bölge) bulunan Yunan şehirlerinden hiçbirinin planlarına dair elimizde yeterince bilgi bulunmamaktadır. Kirene (Şahat), Taukhira (Tokra) ve Eusperides'in bazı kısımlarında ızgara plan kullanıldığı anlaşılmıştır. Kirene, M.Ö. 631'de Thera'lılar tarafından kurulmuştur; Taukhira'nın planı 1821'de Beccheys tarafından çizilmiştir. Eusperides'in yeri ve planı, 1947'de ele geçen seramik buluntular ve İngiliz hava kuvvetlerinin çektiği hava fotoğrafları sayesinde tespit edilebilmiştir. Eusperides'in tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte, adı Herodot'un M.Ö.510'da Perslerin Barka'ya yaptığı seferi anlattığı metinlerde iki kez geçmektedir [37]. M.Ö. 3. yüzyılın sonunda Ptolemaios III Euergetes tarafından ele geçirilen şehir (Eusperides) terkedilmiş, yerine Euergetes tarafından ızgara plan ile kıyıda Berenike (Bingazi) adında yeni bir şehri kurulmuştur. Berenike'nin ızgara planının M.Ö. 4. ya da 3. yüzyılda çizildiği düşünülmektedir.

Ptolemais (Tolmeita), M.Ö. 3. yüzyılın sonunda Ptolemaios, III Euergetes tarafından, Barka'nın limanı üzerine ve iki vadi arasında kurulmuştur. Şehri çevreleyen surlar, doğuda kırılımlar yaparak vadiyi izlerken, batıda dağdan denize doğru düz bir hat boyunca ilerler. Kentin güneyi Cebel Akdar dağları üzerinden devam eden surlarla sarılmıştır. Bölgede kazı çalışmaları yürüten Chicago Üniversitesi, elde ettiği verilerle geçici bir kent planı yayınlamıştır. Ele geçen bulgular, Ptolemais'in İtalya tipi ızgara plana sahip olduğunu ve kent planının, Neapolis ve Thurioi kent planlarıyla benzerlikler taşıdığını göstermiştir [28].

Kentin arazisi, 180 m. aralıklarla denize paralel olarak geçirilmiş 8.80 m. genişlikte altı cadde ve denize dik olarak uzanan 18 m. genişlikte iki ana cadde ile 180x ? m.'lik büyük dikdörtgen bloklara ayrılmıştır. Bu dikdörtgen blokların her biri, 36 m. aralıkla denize dik doğrultuda geçirilen 6.20 m. genişlikte sokaklarla 180x36 m.' lik ince-uzun yapı adalarına bölünmüştür. Bu verilerle Ptolemais'in ada oranları (5:1) olmaktadır.

2.7. Izgara Planın Arazi ile Uyumlu Olacak Biçimde Uygulanması (M.Ö.4. yy.)

Arazi şartlarını yok sayan katı bir tavırla, ızgara planın araziye adapte edilmesi yaklaşımı, M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren terk edilmeye başlanmıştır. Özellikle imar faaliyetlerini zora sokacak ölçüde eğimli arazilerde, setlemeler yapılarak elde edilen kıymetli ve kısıtlı (büyük zaman, iş gücü ve masraf mal olan inşaa faaliyetleri gerektirdiğinden) arazi

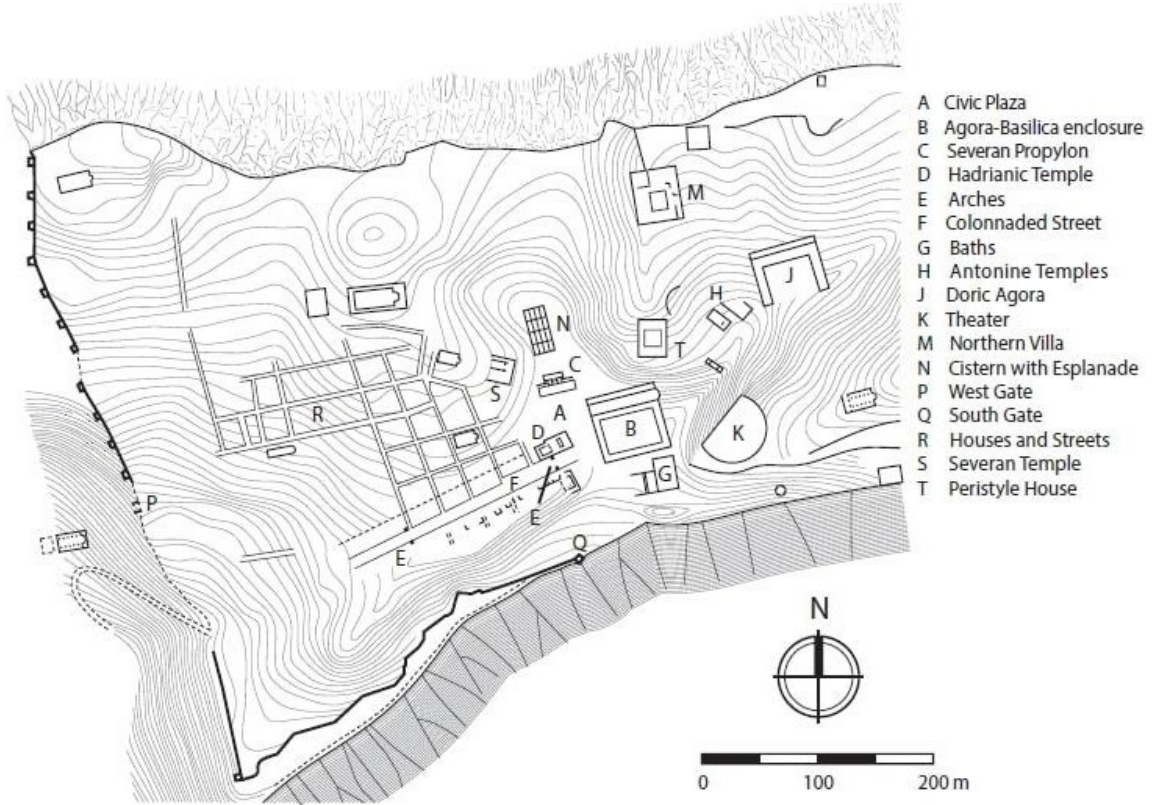
parçalarında, ızgara planı katı biçimde uygulamaya çalışmak, sarf edilecek zamanın, masrafın ve iş gücünün artması anlamına gelmektedir. Tüm bu nedenler, eğimli arazilerde ızgara planının uygulanmasını kolaylaştıracak birtakım esnekliklerin gündeme gelmesine neden olmuştur. Bunlar, arazinin olanak verdiği yerlerde ızgara planı her zaman olduğu biçimiyle kullanmak, arazinin olanak vermediği yerlerde arazi eğimine uyarak, küçük sapmalar yapmak biçiminde özetlenebilir.

Bu tarzda planlanmış kentlerin başında, Milasa'ya bağlı Labraunda kutsal alanı gelir. Labraunda, Milasa'nın kuzeyinde, dağlık araziye dört set halinde kurulmuş, çok eski bir dini merkezdir. M.Ö. 4. yüzyılda Pers yönetiminde, ayrı bir satraplık haline gelen Karia'nın idaresi Milasa'lı bir aileye verilince, kentteki imar faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Ele geçen yazıtlardan, kentteki imar faaliyetlerinin Mausolos (M.Ö.377-353) ve Hidrieus (M.Ö.351-344) dönemine tarihlendiği kesin biçimde anlaşılmaktadır. Labraunda'da setler, destek duvarları kullanılarak ya da bir alt kotta inşa edilen yapıları destek duvarı şeklinde kullanarak oluşturulmuş ve genişletilmiştir. Bu yaklaşımla oluşturulan dört set, düşeyde birbirine merdivenlerle bağlanmıştır. Labraunda, güneydoğusundaki yerleşim alanına 5-8 m. genişliğinde ve 15 km. uzunlukta, taş döşeli bir yol ile bağlanmıştır. Izgara planının yönlenmesi, çok yerde karşılaştığımız gibi doğu-batı doğrultusundadır ve arazinin el verdiği ölçüde yollar ve yapılar bu doğrultuda yerleştirilmiştir; ancak Labraunda'nın daha eğimli olan doğu kesiminde ızgara planının, arazinin eğimine uyacak biçimde güneybatı-kuzeydoğu yönüne çevrildiği görülür.

Symirna, M.Ö. 4. yüzyılın sonu ile M.Ö. 3. yüzyılın başında, körfezin güneyinde, eski adıyla Pagos tepesi (günümüzde Kadifekale' nin bulunduğu tepe) yamaçlarında ve önündeki arazide, Pausanias'a (VII, 6, 1-2) göre İskender tarafından, Strabon'a göre ise Antigonos ve ardından Lysimakhos tarafından kurulmuştur. Roma döneminde basılan Smirna sikkeleri üzerinde, kurucu olarak İskender betiminin bulunması Pausanias'ın, Hellenistik dönemde basılan bakır sikkeler üzerinde ise Euridikeia adının bulunması (Lysimakhos, İzmir'e kızı Euridike'den dolayı Euridikeia adını vermişti) Strabon'un önermesini doğrulamaktadır. Günümüzde, her üç hükümdarın da kentin Pagos tepesindeki yeni yerine taşınmasında payı olduğu kabul edilmektedir. Hellenistik dönem öncesi kent, Bayraklı'da bugün kara içinde kalmış küçük bir yarımada üzerinde bulunmaktadır. M.Ö. 7. yüzyıl sonunda Lidya kralı Alyattes tarafından tahrip edilmesinin ardından küçülerek önemini yitiren kent, İskender ve halefleri tarafından Pagos tepesi yamaçlarına taşınmıştır. Akropolis, Liman, Metroon ve Gimnasion etrafında olmak üzere dört mahalleden meydana gelen yeni kentin planı,

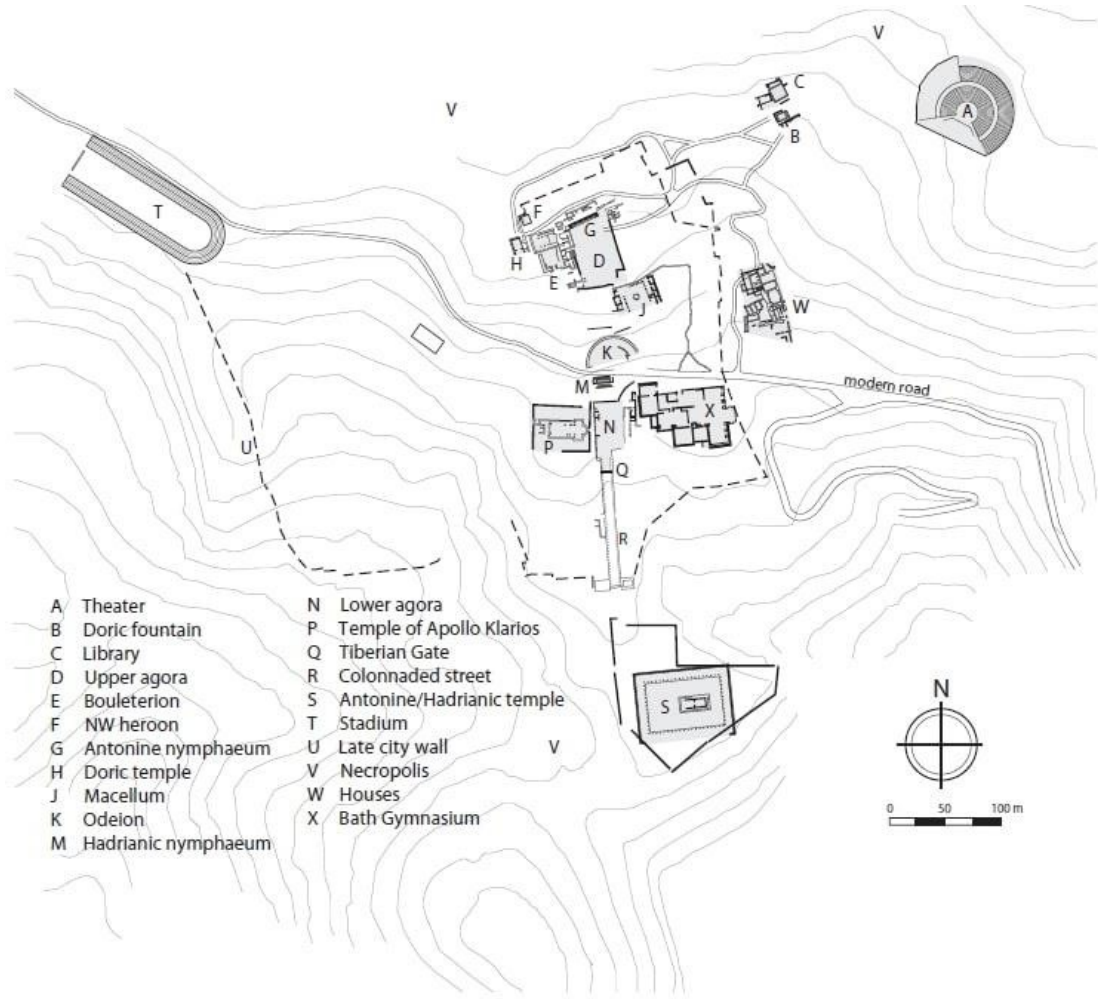
Strabon'un aktarımlarına göre, araziye uyumlu olacak biçimde, çizilmiştir. Strabon, sokakların kaldırımlı ve çok iyi çizilmiş olduğunu, sokakların olanaklar ölçüsünde düz geçildiğini aktarmaktadır. Tüm bu anlatılanlar ışığında, İzmir' in Hellenistik dönemdeki planının, araziye uygun biçimde çizilmiş bir ızgara plan olduğunu söyleyebiliriz.

Kremna, Pisidya'da bulunan Kestros vadisinde, 1200 m. yükseklikte, üç tarafı sarp tepelerle çevrilmiş bir alanda kurulmuştur. Kent, topoğrafyanın zorlaması ile iki ayrı bölümde planlanmıştır. Doğudan batıya doğru alçalan arazi, kent planının doğu ve batı kesimlerinde farklı planlama yaklaşımlarının kullanılmasına neden olmuştur. Kentte, güney ve batı kapısı olmak üzere iki kapı bulunmaktadır. Bu kapılardan, güney kapısı özellikle kentin doğu bölümüne; batı kapısı ise kentin batı kesimine ulaşımında elverişli konumdadır. Kentin daha yüksek olan doğu kesimi düzgün bir ızgara plana sahiptir. Kentin bu kesiminde, topoğrafyanın zorlamasıyla, yapı adaları eşit ölçüde planlanamasa da sokaklar birbirini dik olarak kesebilmektedir. Kentin daha eğimli olan batı bölümünde, sokaklar arazi eğimine uyarak çizildiğinden birbirlerini dik açı ile kesmezler. Kesin tarihi bilinmemekle birlikte şehir planı, surların yapımında kullanılan inşaat tekniği, surların planlaması, agoranın formu açısından değerlendirildiğinde Hellenistik döneme tarihlenmektedir. Ancak M.Ö. 301'den önce Antigonos'ların, M.Ö. 301-190 yılları arasında Seleukos'ların, M.Ö. 190-133 yılları arasında (M.Ö. 190 Magnesia Savaşı) Attalos'ların egemenliği altında kalan Kremna'nın kuruluşunda hangi krallığın ne ölçüde söz sahibi olduğu kesin biçimde bilinmemektedir.

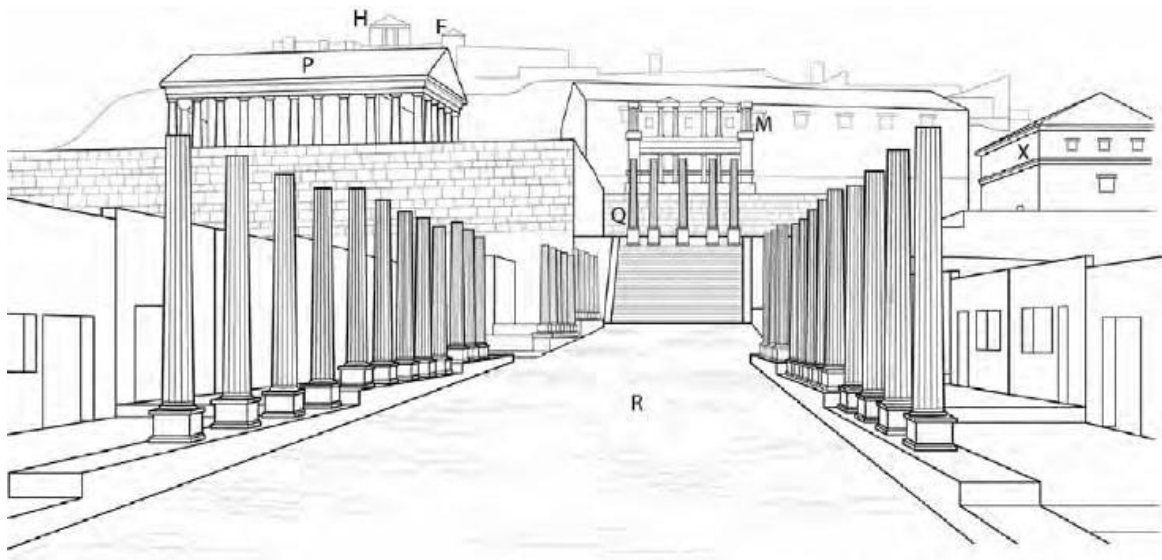

Şekil 2.29. Kremna kent planı, gözden geçiren Marie Saldana [32].

Sagalassos, Kestros'un kaynağına yakın, Ağlasun dağlarının dik yamaçları arasında, 200 m. genişlikte bir derenin içinde setler halinde kurulmuştur. Anadolu platosundan Pamfilia ovasına inen antik yol üzerinde ve bu yol üzerinde bulunan boğaza hâkim konumuyla Sagalassos, Pisidia'nın en önemli kentlerindendir. Şehrin güneyinde ekilebilir geniş düzlükler bulunmaktadır. Şehir, kuzeyden güneye doğru alçalan dere içinde oluşturulan setlere hemen hemen ızgara plan tarzında inşa edilmiştir. Kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda oluşturulan ızgara planda yapılar olanaklar el verdiğince bu doğrultuya sadık kalarak yerleştirilmiş; arazi eğiminin zorladığı kısımlarda kuzeybatı-güneydoğu ya da kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda minik saplamalarla yerleştirilmiştir. Kentin planı, M.Ö. 4. yüzyılda ya da şehirleşmenin hız kazandığı Hellenistik dönemde yapılmış olabilir. Birçok bölge şehrinde olduğu gibi Sagalassos'da M.S. 2. yüzyılda yaşanan büyük imar faaliyetlerinden faydalanmıştır. Dönemin beğenileri doğrultusunda kentteki mütevazı yapılar yerlerini daha ihtişamlı ve büyük olanlarıyla değiştirmiştir. Ancak Sagalassos'un şehir planı önemli bir değişikliğe uğramamıştır [28].

Şekil 2.30. Sagallasus kent planı,gözden geçiren Rui Xiong [32].

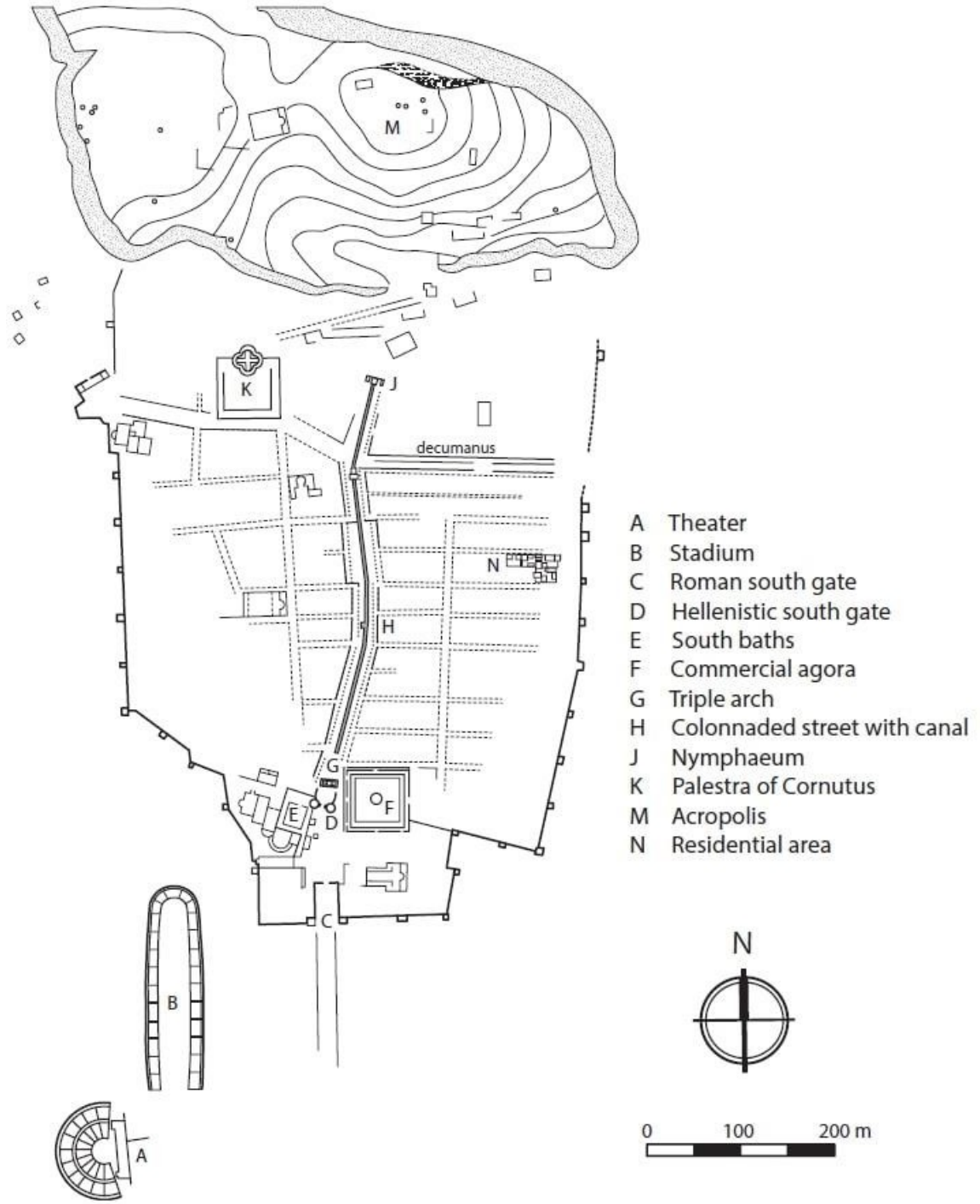

Şekil 2.31. Sagallasus kenti rekonstrüksiyon çalışması, gözden geçiren Marie Saldana [32].

Perge, Pamfilia ovasının en büyük kentlerinden biridir. Kent planı tümüyle ortaya çıkarılmasa da mevcut plana ilişkin bilgilerimiz ve elde edilen topoğrafik veriler, kentin ova yerleşiminin Hellenistik dönemde araziyle uyumlu biçimde uygulanmış ızgara plan olduğunu göstermektedir. Hellenistik dönem öncesi kent merkezinin üzeri yassı, kenarları dik bir tepe olan akropo tepesinde olduğu öngörülmektedir [28]. Arkaik dönemde, batıdan ve güneydoğudan akropole ulaşan kent dışı yolların, topoğrafyayla uyumlu olarak eğimin daha az olduğu düz alanları takip eden kırılımlı yolar olduğu anlaşılmıştır. Hellenistik dönemde, akropol önündeki düzlük alana doğru genişleyen kentte, Arkaik döneme ait kent dışı yolların kentin ana caddeleri olarak korunduğu anlaşılmaktadır. Kuzey-güney doğrultusundaki ana caddenin güneyinde yapılan kazı çalışmalarıyla, caddenin her iki tarafında eşit aralıklarla ve caddeye dik biçimde bağlanan sokakların varlığı ortaya çıkartılmıştır [28]. Perge'nin ızgara plan ile tanziminin ne zamana tarihlendiği kesin olarak bilinmese de kenti çevreleyen sık kuleli dikdörtgen şekilli surlar ile aynı dönemde, M.Ö. 3. yüzyılda yapılmış olması mümkündür [28].

Şekil 2.32. Perge kenti güncel hava fotoğrafı (Google Earth, 2021)

Şekil 2.33. Perge kent planı, gözden geçiren Youssef Maguid [32].

2.8. Araziye Tümüyle Bağlı Kalan Şehircilik Anlayışı (M.Ö.4. yy.)

Arazi şartlarını yok sayan katı bir tavırla, ızgara planının araziye adapte edilmesi yaklaşımının, M.Ö. 4. yüzyılda terk edilmeye başlandığından bahsetmiştik. Şimdi, bu yaklaşımla aynı döneme rastlayan yeni bir şehircilik anlayışından bahsedeceğiz. Izgara

planın arazi şartlarına uydurulduğu yaklaşımını bir adım daha öteye taşıyan bu yeni yaklaşımla birlikte ızgara plandan bahsetmeyeceğiz.

Özellikle arazi koşullarının çok çetin olduğu coğrafyalarda karşımıza çıkan bu yeni anlayış, arazi verilinden en üst düzeyde faydalanmayı (minimum zaman, iş gücü, maliyet vb.), mevcut araziye en verimli biçimde yerleşmeyi esas almaktadır. Arazinin setlenmesi, destek duvarlar ve yapılarla (stoalar) setlerin oluşturulması ve setlerin genişletilmesi şüphesiz bu yaklaşımın da ana unsurlarındandır. Ancak yapıların, sokak ve caddelerin yönlendirilmesi noktasında belirli bir doğrultuya uyma çabası bu yeni anlayışta yerini, tümüyle arazinin yönlendirmesine bırakmaktadır. Bu tipte planlanan kentlerin en ünlülerinden biri şüphesiz Pergamon' dur (Bergama). İhtişamlı görüntüsüyle Pergamon, bu yeni şehircilik anlayışının ne kadar başarılı sonuçlar verebileceğini ortaya koymaktadır. Pergamon (Batı Anadolu) dışında verebileceğimiz diğer örnekler arasında Aigai (Batı Anadolu), Assos (Batı Anadolu) ve Termessos (Güneybatı Anadolu) sayılabilir.

Pergamon, bulunduğu araziden dik yamaçlarla ayrılan yalçın bir tepe üzerinde kurulmuştur. Pergamon krallığı kurulmadan önce, tepenin üzerinde, zirveyi güney ve batı yönlerden surlarla saran bir kale bulunmaktadır. Yapılan kazılarla sınırlarının, Athena tapınağı temenosunun ile Traianeum'un güneyinden geçtiği tespit edilen kale; Anadolu' da Lysimakhos'un egemen olduğu M.Ö. 3. yüzyıl başında, agora ve 'kurucunun temenosu' olarak adlandırılan yapıyı da içine alacak biçimde güneye doğru genişletilmiştir. Bu haliyle 7 hektarlık bir alanı kaplayan yerleşmede, hazine muhafızı olan Philetairos, M.Ö. 281'de bağımsızlığını ilan etmiş, Pergamon krallığını kurulmuştur. 'Kale' anlamına gelen Pergamon ismi, belki zirvedeki Arkaik dönem kalesinden belki de yerleşimin sahip olduğu çetin topoğrafyanın erişilmezliğinden ötürü seçilmiştir.

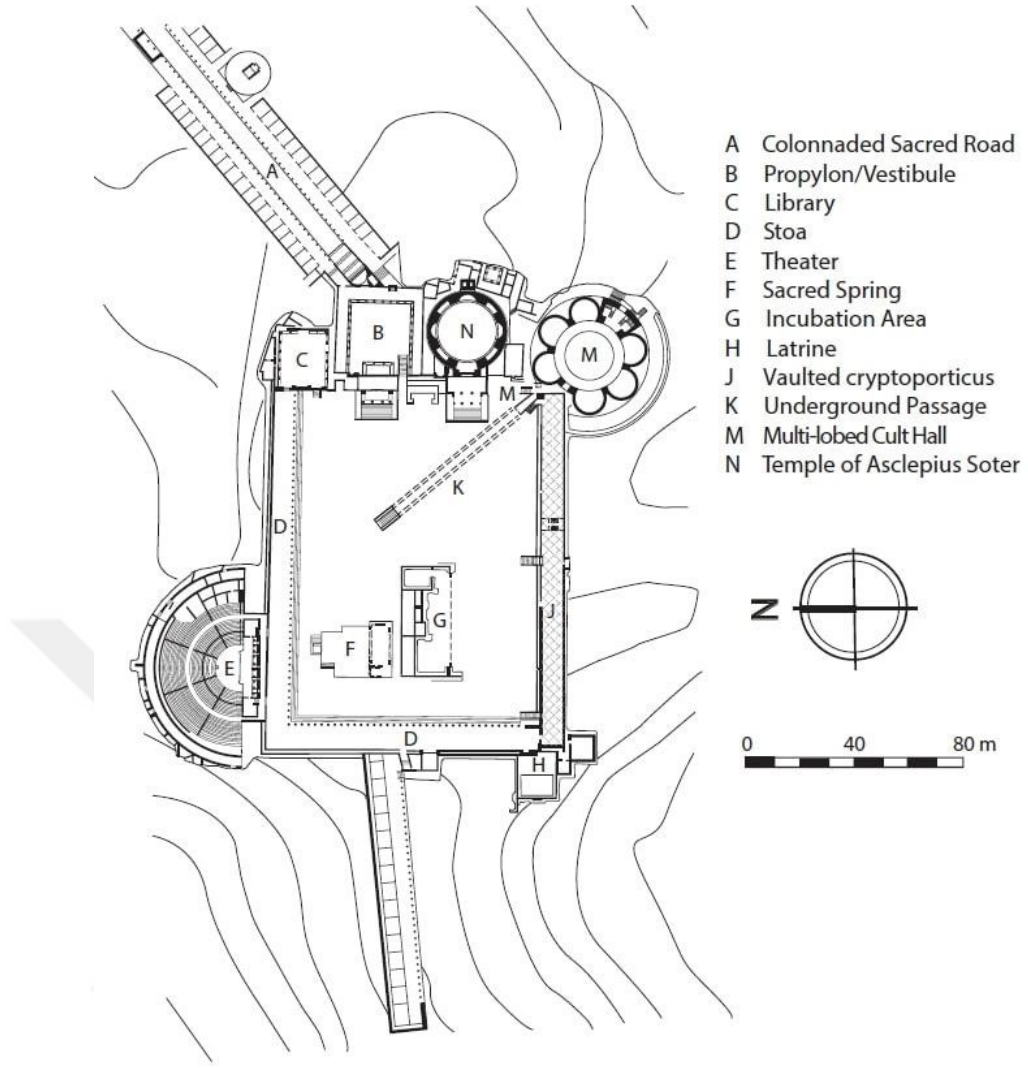
Tepenin zirve noktası, denizden 335 m., ovadan 275 m. yüksekliğe sahiptir. Tepenin imara elverişli kısmı güney ve güneybatı yönleridir. Zirvede yerleşmeye elverişli 280 m.'ye 120-180 m.'lik düz bir alan bulunmaktadır. Ünlü Zeus sunağının inşa edildiği alanın genişliği 350m.'yi bulmaktadır. Tepeden güneye doğru inildikçe yerleşime elverişli düz alanların genişliği de artmaktadır. Pergamon krallığı döneminde kent güney ve güneybatı yönlerine kademe kademe büyümüş, büyüyen kentle beraber kalenin de iki kez genişletilmesi gerekmiştir. Eumenes II (M.Ö.197-159) zamanında günümüzdeki son şeklini alarak 90 hektarlık alana yayılan kent, zirvede 'yukarı şehir' ve yamaçlar ile tepenin eteklerinde 'aşağı şehir' olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Garnizon ve cephanelik en kuzeyde

ayrı surlarla çevrilmiştir. Batıda yer alan saray ve idari yapılar ana cadde ile doğudaki tapınak ve tiyatrodan ayrılmaktadır. Yukarı şehir, tiyatro etrafında, batıya doğru kademe kademe açılmış bir yalpozeyi andırmaktadır. Aşağı şehir halkın yaşadığı alandır ve bu alanda bulunan büyük kamusal yapılar agora, Demeter Tapınağı ve gimnasiondur.

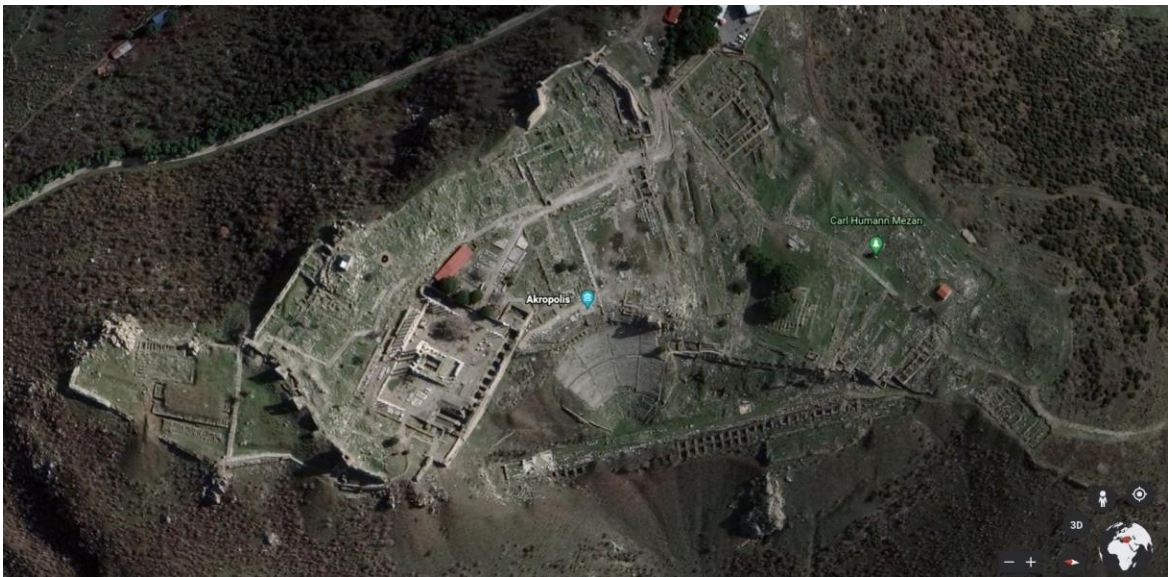
Pergamon, düzeltilmiş doğal setler üzerine, arazi hiçbir biçimde zorlanmadan kurulmuş bir şehirdir. Söz konusu durum, o dönem şehirciliği için yenilikçi bir yaklaşımdır. Güneyde yer alan avlulu kapıyı zirveye bağlayan ana cadde, araziye uyarak büyük bir ‘S’ biçimini almıştır. Cadde, setleri izleyerek, büyük kamusal yapıların yanından ya da yakınından geçmektedir. Şehrin tamamına ulaşmak ana caddeye bağlanan sokaklar ve merdivenlerle mümkün olmaktadır. Araziyi desteklemek ve setleri genişletmek için kullanılan çift ya da çok katlı stoalar Pergamon’un karakteristik mimari unsurlarıdır. Bu çok katlı stoaların en ihtişamlısı tiyatronun önüne yapılan ve 246 m. uzunluğa sahip olan stoadır.

Şekil 2.34. Pergamon kenti rekonstrüksiyon çalışması, gözden geçiren Richard Bohn [32].

Şekil 2.35. Pergamon kısmi planı, hazırlayan Rui Xiong, Diane Favro [32].

Şekil 2.36. Pergamon kenti güncel hava fotoğrafı (Google Earth, 2021)

Aigai, Çandarlı körfezinin gerisinde, kıydan on iki buçuk kilometre içerde, Koca Çay vadisinde yüksek bir tepe üzerinde kurulmuştur. Topoğrafyası ve kent planı ile Pergamon'la büyük benzerlikler gösteren Aigai'nın denizden yüksekliği 365 m.'dir. Üçgen biçimli tepenin Koca Çay Vadisi'ne bakan kuzey tarafı ile doğusu oldukça diktir. Zirvede yerleşilebilir düz alanın uzunluğu 1 km., en geniş bölümünde ise eni 400 m.'dir. Yerleşmeye daha uygun olan güneydoğu yönünde üç kademe yapılmıştır. Pergamon'da olduğu gibi Arkaik kent tepenin üzerindeki düzlükte kurulmuş ve etrafı surlarla çevrilmiştir. Ardından büyüyen kent ile birlikte surlar da güneybatı ve kuzeybatıya yönlerinde genişletilmiştir. Pergamon'da olduğu gibi Aigai'da da yollar ve yapılar arazinin doğal biçimine uyarak, farklı seviyelerde, farklı yönelmelerle yerleşmiştir. Ancak Pergamon ve Aigai arasındaki benzerlikler şehircilik anlayışı ile sınırlı değildir. Yapıların kent planı içindeki konumları, tiyatronun kayalara oyularak yapılmış olması, sahne binasının desteklenerek oluşturulmuş set üzerinde inşa edilmesi, tapınak meydanının çift katlı stoa ile çevrelenmesi, stoaların alt katlarının dor, üst katlarının İon nizamında yapılması, tiyatronun doğusunda dayanaklı büyük bir setin oluşturulması gibi pek çok benzerlik Aigai'nın Pergamon etkisinde kaldığını düşündürmektedir. Hellenistik dönemde, diğer bölge kentleri gibi büyük bir inşa faaliyeti içine girdiğini bildiğimiz Aigai'nın M.Ö. 3. yüzyıl sonunda Pergamon'un egemenliğini tanıdığını, sonrasında Bithnia Krallığı ve Pergamon arasında çıkan savaşta Bithnia Krallığı tarafından yakılıp yıkıldığını biliyoruz [38].

Assos, Edremit körfezinin kuzeyinde İda (Kaz Dağları) Dağı üzerinde kurulmuş bir kenttir. Denizden yüksekliği 200 m. olan tepenin dik ve kayalık doruğunda, bir iç kale ve onu çevreleyen akropolis bulunmaktadır. Arkaik dönem kenti, bu iki kademeli kayalıktan ibarettir. Kent zamanla tepenin denize bakan güney yamaçlarına, araziye uyacak biçimde farklı doğrultularda yönelmiş kaldırımı dar sokakları ve yapılarıyla setler halinde yayılmıştır. Kentin en eski yapısı, M.Ö. 6. yüzyılın son çeyreğinde, akropolis üzerinde inşa edilen dor nizamındaki tapınaktır. Arkaik dönem surları belki bu yüzyılda belki de M.Ö. 5. yüzyılda inşa edilmiştir.

Pergamon krallığının egemenliği altında geçirdiği 108 yıllık dönemde (M.Ö. 241- 133) yeni şehircilik anlayışı ile büyüyen Assos'un genişleyen arazisini kuşatacak Hellenistik dönem surları da bu dönemde inşa edilmiştir. Kentin büyüdüğü döneme tarihlenen iki önemli yapı agora ve gimnasiondur. Gimnasion, kentin batı kapısını agoraya bağlayan yol üzerinde ve bir üst kotta bulunmaktadır. Gimnasiona, ancak yoldan dik merdivenlerle ulaşılmaktadır. Agora daha doğuda ve neredeyse yamacın ortasında, bir tarafa doğru gidildikçe daralan,

ince-uzun bir set üzerinde inşa edilmiştir. Agoranın iki uzun kenarı, arazideki daralmaya paralel yönlenmelerle yerleştirilmiş, çok katlı stoalarla sınırlandırılmıştır. Agora meydanının daha geniş olan batı bölümünde cephesi doğuya yönlenmiş 4 sütunlu bir tapınak yer alırken; meydanın daha dar olan doğu ucu buleterion yapısı ile sınırlandırılmıştır. Agora üç tarafını saran yollarla, doğu ve batı kapıları ile limana bağlanmaktadır.

Termessos, Solimos dağı (Güllük dağı) üzerinde, 1050 m. yükseklikte, küçük bir vadi içinde kurulmuştur. Solimos dağının iki doruğu arasında, üzeri taş döşeli, doldurulmuş düzlük alanda kentin agorası bulunur. Kentin diğer yapıları, şehrin merkezinde yer alan agoranın çevresinde, farklı yüksekliklerdeki setlerde inşa edilmiştir. Yamuk biçimli agora meydanının bir tarafı Pergamon kralı Attalos II tarafından M.Ö. 2. yüzyılda yaptırılan iki katlı stoa ile sınırlandırılmıştır. Meydanın altında, kentin su ihtiyacını karşılamak için inşa edilmiş, kemerli, beş ağızlı sarnıç; güney ucunda ise kayaya oyulmuş bir lahit bulunmaktadır. Tapınaklar toplu olarak güneydeki setler üzerinde yer alır; kentin tiyatrosu daha alt bir kota yerleştirilmiştir. Hellenistik dönem surları, savunmanın zayıf olduğu bölümlerde kısım kısım inşa edilmiştir. Roma döneminde, kuzey ve kuzeydoğudaki küçük düzlüklere doğru genişleyen kentte inşa edilen bir diğer önemli yapı gimnasiondur. Gimnasion, agoranın bulunduğu kottan daha alçak bir noktada ve sur dışına inşa edilmiştir. M.S.2. yüzyıla tarihlenen, 60-70 m. uzunluktaki ana caddenin her iki tarafında sütunlar ve dükkânlar bulunmaktadır.

Hellenistik dönem öncesi de önemli bir yerleşim yeri olan Termessos, şehircilik anlamında asıl atılımı Hellenistik dönemde yapmıştır. Ardından M.S. 2. yüzyılda, diğer Pisidia ve Pamfilia şehirleri gibi büyük bir imar faaliyeti içine giren kentte mütevazı yapılar kaldırılmış, yerine daha büyük ve ihtişamlı yapılar inşa edilmiştir [28].

İncelediğimiz her dört şehirde de, yeni şehircilik anlayışının ana unsurlarından ‘çok katlı stoaların’ son derece başarılı kullanıldığını görüyoruz. Çok katlı stoalar, yatayda ve düşeyde bulundukları konum ve üstlendikleri mimari fonksiyonla (setler ve yapılar arası geçişler ve bağlantılar) şaşkınlık verecek hassaslıkta çözümlemeler ortaya koymaktadır. Ayrıca şehircilik anlayışına yeni bakış açıları getiren bu yaklaşımın, topoğrafyaya uyan farklı yönlenmelere sahip setleri ve yapılarıyla çok katlı stoaları ve ihtişamlı tapınaklarıyla olağan üstü mimari kompozisyonlar ortaya koyduğunu da unutmamak gerekir.

3. BÖLÜM

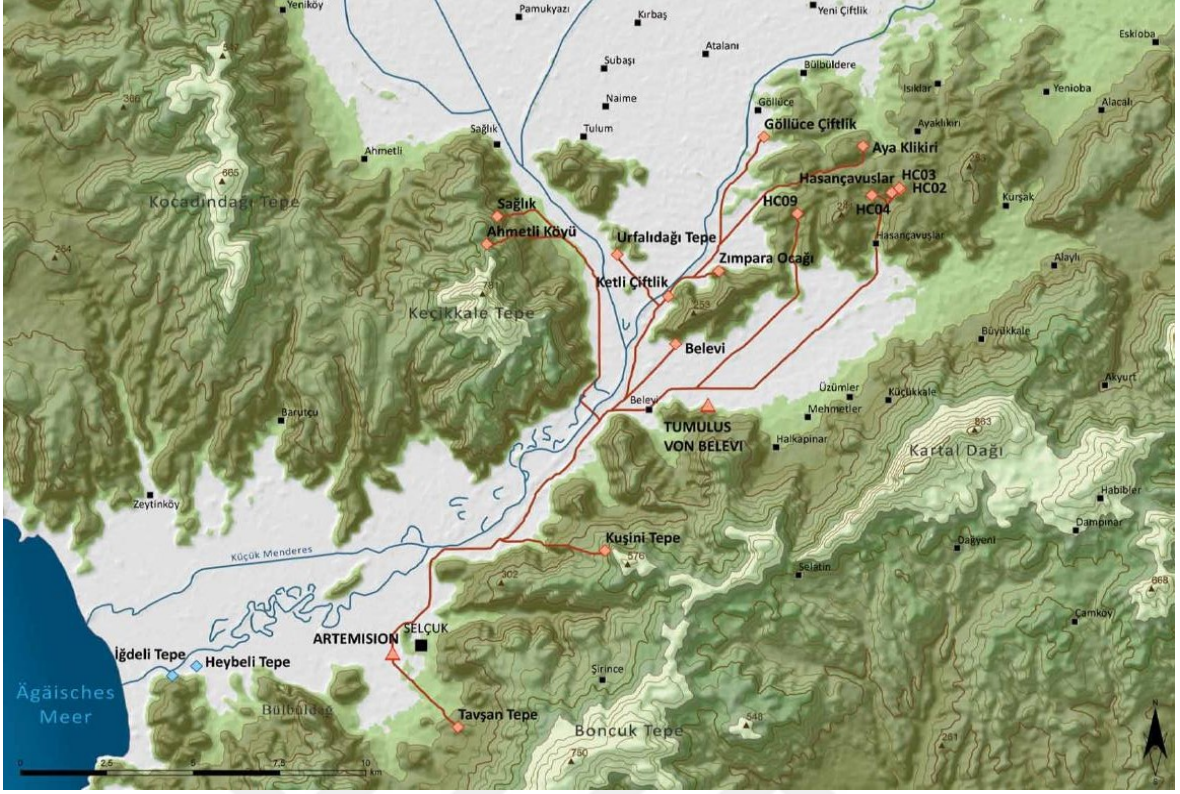
3.1. Ephesos'un Tarihi Coğrafyası, Adı ve Kuruluş Mitolojisi

Efes, Kuşadası-Selçuk karayolu üzerinde, İzmir iline bağlı Selçuk ilçesine 3 km., Kuşadası'na ise 18 km. mesafede bulunmaktadır. Ön Asya'dan gelen büyük ticaret yollarının son noktası, döneminin önemli bir liman kenti ve Anadolu'nun Batı'ya açılan kapısı olması nedeniyle tarih boyunca stratejik öneme sahip olmuştur.

Kentin kurulduğu Batı Anadolu coğrafyası incelendiğinde, kıyıya dik biçimde ve birbirine paralel uzanan sıradağlar ve bu dağlar arasından denize ulaşan Kaikos (Bakırçay), Hermos (Gediz), Kaystros (Küçük Menderes) ve Maindros (Büyük Menderes) nehirleri ve bu nehirlerin suladığı, verimli vadilerle karşılaşırız. Efes, Kaystros (Küçük Menderes) Irmağı havzası ve havzayı çevreleyen dağlar tarafından belirlenen bir coğrafyada kurulmuştur. Kentten günümüze ulaşan kalıntılar, Kuşadası Körfezi'nin doğusunda bulunan, 157 m. rakımlı Panayırdağ'ın batı etekleri ile Panayırdağ ile 356 m. rakımlı Bülbüldağ arasındaki vadi boyunca uzanmaktadır [39]. Küçük Menderes Irmağı'nın denize döküldüğü körfez içinde kurulan kent, yerleşim tarihi boyunca Küçük Menderes' in taşıdığı sedimanlarla dolan limanı ve oluşan bataklık alanlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Şekil 3.37. Efes Antik kentinin yerini gösteren harita [40].

Şekil 3.38. Haritada Efes'in kurulduğu Küçük Menderes Havzası ve havzayı çevreleyen dağlık coğrafya; kentin civarında bulunan mermer (turuncu) ve kireç taşı (mavi) ocakları ile taş ocaklarından kutsal alana giden en kısa yollar (kahverengi) gösterilmiştir [41].

Neolitik dönemden günümüze kadar, kesintilerle de olsa yerleşim sürekliliğini izleyebildiğimiz kentin yerleşim tarihi, Efes Koruma Amaçlı İmar Planı Araştırma Raporu'nda dokuz başlık altında ele alınmıştır.

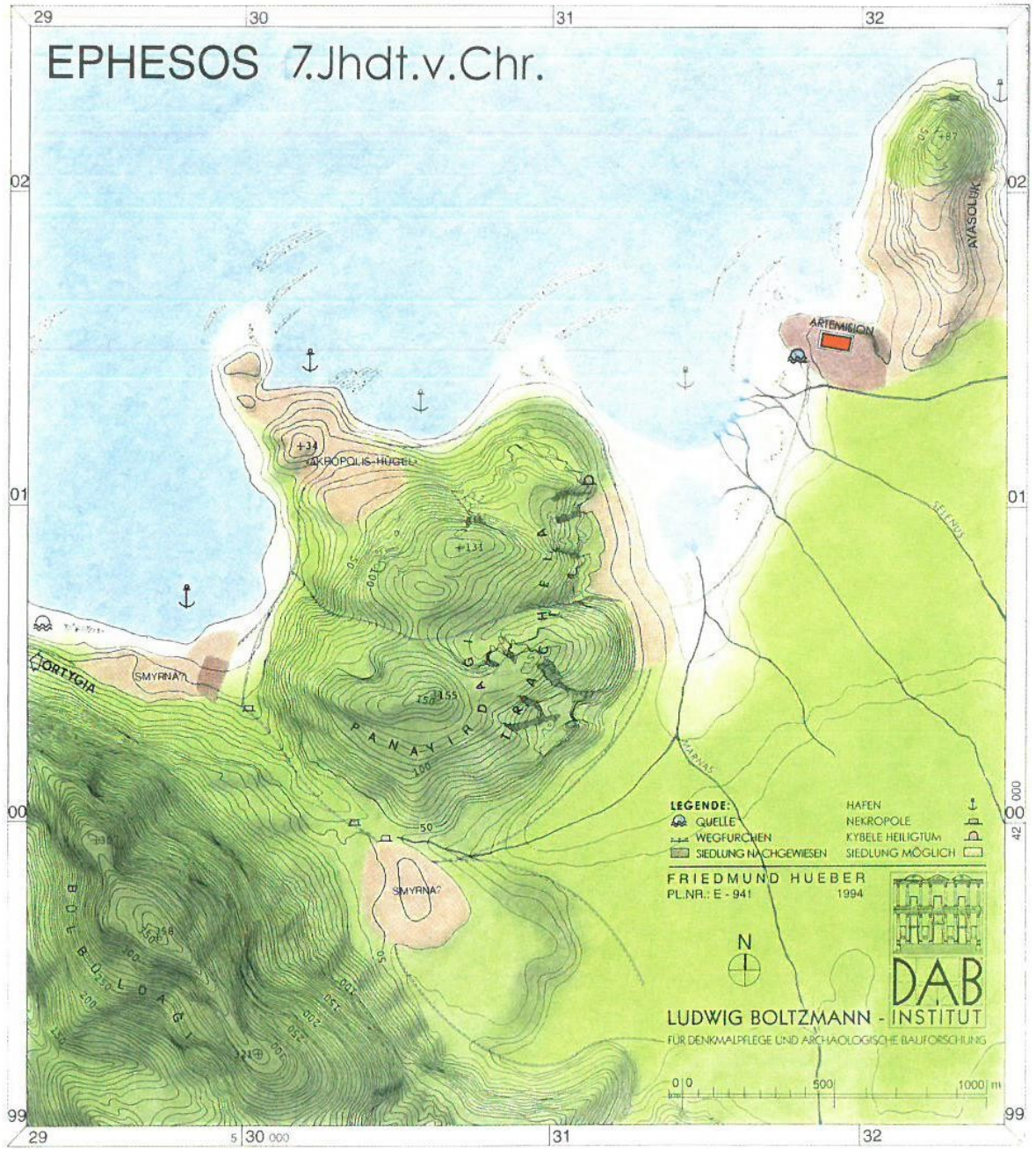
Aşağıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi, bölgede tespit edilen en eski yerleşim Çukuriçi ve Arvalya Höyük'te ele geçmiştir. Yapılan kazı çalışmalarıyla Neolitik ve Kalkolitik Döneme ait olduğu anlaşılan yerleşmeler, M.Ö. 6 bine tarihlenmektedir (Efes Yönetim Planı). Bölgede tespit edilen Tunç ve Demir Çağı yerleşmeleri, Ayasulug (Selçuk) tepesi önünde ve Artemis tapınağı çevresinde kurulan Ephesos mahallesidir. Yerleşmeye verilen Ephesos adının, M.Ö. 1600-1300'lü yıllarda bölgeye hâkim olan Luvi krallığının başkenti Apasa'dan; Apasa adının ise yerleşmenin kurulduğu Kuşadası Körfezi kıyısından denize dökülen Astarpa ırmağından (Küçük Menderes) geldiği düşünülmektedir (Kahraman, 2012). Yunan göçleri öncesinde kurulduğu ve Anadolu'nun yerli halklarından Luvilerin yaşadığı yerleşmenin tarihi San Johannes kilisesi civarında ortaya çıkartılan bir Miken mezarı ile M.Ö.1400'lere uzanmaktadır.

Tablo 3.1. Ephesos'un yerleşim tarihi

Tarihsel Dönem	Yerleşim Adı / Dönem
Neolitik ve Kalkolitik Dönem	Çukuriçi Höyük ve Arvalya Höyük
Tunç ve Demir Çağları	Ayasulug Tepesi
Arkaik ve Klasik Dönem	Ayasuluk Tepesi ve Koressos
Hellenistik Dönem	M.Ö. 4. YY- M.Ö.31
Roma Dönemi	M.Ö. 31- M.S.4/5.YY
Bizans Dönemi	M.S. 5. YY- M.S.13.YY
Beylikler Dönemi	1304 - 1426 / Ayasulug
Osmanlı Dönemi	1426 – 1923 /Ayasulug ve Şirince
Cumhuriyet Dönemi	1923 – Günümüze / Selçuk

(Kaynak: Efes Koruma Amaçlı İmar Planı Araştırma Raporu)

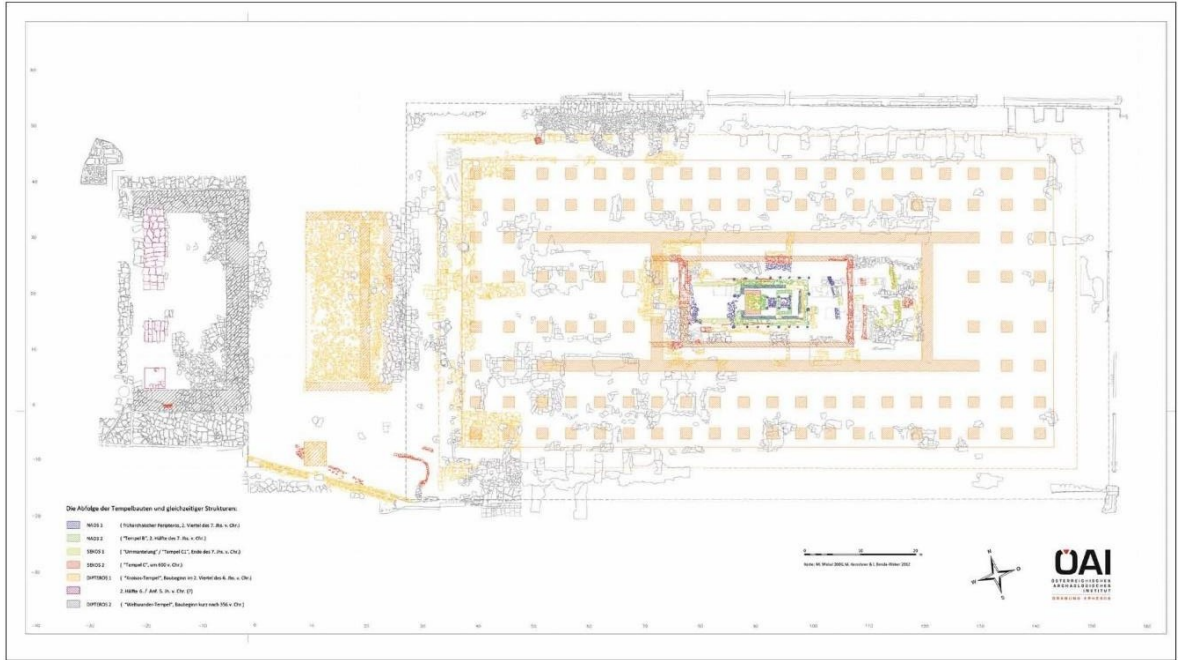
Orta Anadolu'da güçlü bir devlet kurmuş olan Hititler, Kral II. Mursili döneminde (M.Ö.1315) batıya bir sefer düzenleyerek Batı Anadolu'daki Luvi krallığının egemenliğine son vermiş ve bu devleti kendine bağlamıştır. M.Ö.1100'lerde Dor istilasından kaçarak Batı Anadolu kıyılarına göç eden Akaların (Yunanların), bu topraklarda kolonileşmeye başladığı dönem, Hititlerin Batı Anadolu' da güç kaybettiği döneme rastlar. Yunan ana karadan göçerek Batı Anadolu topraklarına gelen Akalar, eski Yunancada göç anlamına gelen İonlar olarak adlandırılmıştır (Kahraman, 2012). Strabon'un aktarımlarından (XIV, 641), Akaların (Yunanların) Ephesos civarında yerleştiği ilk bölgenin, Ephesos mahallesinin karşısında, Panayır Dağı önünde ve yamaçlarında kurulan Koressos Mahallesi olduğunu ve deniz kıyısında kurulmuş olan bu mahallenin kendine ait bir de limanı olduğunu anlıyoruz (Akarca, 1987). Üçüncü mahalle, M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında, Bülbül Dağı eteklerinde kurulan Smyrna Mahallesi'dir (Akarca, 1987). Smyrna mahallesinin yeri ile ilgili olarak DAB Enstitüsü 1994'de yayınladığı ve Ephesos'un M.Ö. 7. yüzyıl yerleşim bölgelerini gösteren haritada, iki ayrı bölge önerilmektedir [42].

Şekil 3.39. Ephesos'un M.Ö. 7. yy. olası kıyı şeridi ve yerleşim bölgeleri [42].

M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında farklı bölgelerde yaşayan toplulukları Artemis tapınağı çevresindeki ilk yerleşim alanında toplayan Lidya kralı Kroisos, Artemis tapınağını da bu dönemde yeni baştan inşa ettirmiştir. Vitruvius' un aktarımlarından, M.Ö. 6. yüzyıl mimarlarından Giritli Khersiphron, oğlu Metagenes ve Samoslu mimar Theodoros tarafından inşa edildiğini öğrendiğimiz tapınak; arkaik tapınak üzerine, (8x21) sütun diziliminde, toplamda 127 sütun ve yaklaşık 20 m. yükseklikte bir dipteros olarak, İon

nizamında ve tümüyle mermerden inşa edilmiştir. Dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilen Artemis Tapınağı, tümüyle mermerden inşa edilmiş (131x78 m.)'lik devasa büyüklüğü ve bezemeli sütunlarıyla (Columnae Caelatea) şüphesiz döneminin en ihtişamlı tapınaklarından biridir [43].

Şekil 3.40. Efes Artemis Tapınağı ve Altar [44].

Şekil 3.41. Artemis Tapınağı'nda peribolosta yer alan yazıt [36].

Şekil 3.42. Ephesos Sikkesi [43]

Şekil 3.43. Artemis Tapınağı'na ait bir columnae celate [43]

Şekil 3.44. Artemis Tapınağı'na ait bir columnae celate bloğu [43].

FIG. 1.—DESIGN OF THE HERMES DRUM.

Şekil 3.45. Artemis Tapınağı'na ait bir columnae celate bloğunun çizimi [43]

Artemis Tapınağı civarına taşınan kent, zamanla Küçük Menderes'in taşıdığı sedimanlarla dolan liman ve civarda oluşan bataklık alanlar nedeniyle yaşanmaz hale gelmiş; ancak sahip olduğu iyi planlanmış kanalizasyon şebekesi sayesinde buradaki varlığını koruyabilmiştir. Fakat limanlarını aktif olarak kullanamayan kentin, deniz ticaretinde

kaçınılmaz olarak sorunlar yaşadığı düşünülmelidir [28]. Lidya krallığı Kroisos döneminde, egemenliği altına aldığı geniş coğrafya, zengin altın madeni yatakları, geniş tarım arazileri ve Batı Anadolu coğrafyasının sahip olduğu kara ve deniz ticaret ağının da etkisi ile son derece zengin ve güçlü bir konumdadır.

İran coğrafyasının en eski kavimlerinden olan Persler, büyük Kyros liderliğinde M.Ö. 550'de İran'da Med Krallığı'nı yıkarak, Pers İmparatorluğu'nun temellerini atmıştır. Med Krallığı'nı yıkarak kazandığı zaferden sora gözünü dönemin en güçlü krallıklarından olan Lidya Krallığı'na diken Kyros, Lidya kralı Kroisos ile şiddetli bir savaşa tutuşmuştur. Lidya Krallığı, Eski Doğu ve Batı dünyasını birbirine bağlayan önemli ticaret yolları ile Akdeniz'e açılan limanları elinde tutan stratejik konumu, zengin altın madeni yatakları, ılıman iklimi ve verimli arazileriyle Kyros'u cezbetmiş olmalıdır. Kroisos ve Kyros arasındaki savaş, M.Ö.547/546'da Kyros'un zaferiyle sonuçlanmış; Lidya Krallığı'nın on dört yıllık iktidarı on dört günlük Sardes kuşatmasının ardından sona ermiştir (Karaketir, 2018). Bu tarih aynı zamanda, Anadolu topraklarında iki yüz yıldan fazla sürecek olan Pers Dönemi'nin başlangıcına işaret etmektedir.

Lidyalıların Pers egemenliğine girmesinin ardından Kyros'a elçiler göndererek; Pers hâkimiyetini tanımaya hazır olduklarını ileten İonialılar ve Aioliyalılar Kyros'dan istedikleri cevabı alamazlar. Zira Kyros, savaşın başında kendilerine elçiler göndererek, Lidya kralına bağlılıklarından vaz geçmelerini istemiş ancak İonialılar ve Aioliyalılardan olumlu yanıt alamamıştır. Sonuçta Miletos hariç tüm İonia kentleri kalelerine saklanıp, elçiler göndererek Sparta'dan Perslere karşı yardım isteğinde bulunmuş ancak taleplerine olumlu yanıt alamamışlardır.

Başkent Sardes'in idaresini Pers kökenli Tabalos'a veren Kyros, Kroisos'un hazinesini ve bir grup Lidyalı esiri Ekbatana götürmesi için Lidyalı Paktyas'ı görevlendirerek Kroisos'la birlikte Sardes'ten Ekbatana'ya doğru yola çıkar. Ordusuyla birlikte Sardes'den ayrılan Kyros, başkenti savunması için birkaç generalini Sardes'de bırakmıştır. Ancak Paktyas elindeki hazine ile kıyı kesimde yaşayan halklardan paralı askerler toplayarak Sardes'i kuşatır. Ekbatana yolunda Paktyas'ın ihanetini haber alan Kyros, Med kökenli komutan Mazares'i çağırarak, Paktyas'ın yakalanarak getirilmesini ve ona yardım eden halkların köleleştirilmesini emreder. Pers ordusunun peşine düştüğünü öğrenen Paktyas kaçır, paralı ordusu dağılır. Mazares, Paktyas'ı yakalar ve ardından Sardes kuşatmasında ona yardım eden halklara karşı sefere çıkar. Emrindeki Pers ordusuyla Menderes ovasını

baştanbaşa geçen Mazares, Magnesia dâhil her yeri yağmalar ve Prienelileri köleleştirir. Ardından hastalanarak vefat eden Mazeres'in yerine Pers ordularının başına yine Med kökenli bir komutan olan Harpagos getirilir. İlk iş olarak İonia üzerine sefere çıkan Harpagos'la, Miletos haricindeki (Miletos, Büyük Kyros'a bağlılığını bildirmişti) tüm İonia halkları mücadele etmiş, ancak sonunda hepsi Pers egemenliğine boyun eğmiştir. Ana karadaki İon halklarının Pers egemenliğine girmesinin ardından korkan ada halkları kendi istekleri ile Büyük Kyros'a bağlılıklarını bildirmiştir. İonia'dan sonra, yanına İonialıları ve Aiolialıları da alarak Likyalıların, Kariyalıların ve Kaunosluların üzerine yürüyen Harpagos, tüm bu bölgeleri ele geçirmiş ve Pers İmparatorluğu'na dahil etmiştir [45]

Anadolu'nun büyük bölümünü eline geçiren Kyros, ele geçirdiği büyük coğrafyayı ve farklı etnik kökenlere sahip toplulukları rahatça yönetebilmek ve merkezi otoritenin gücünü buralarda hissettirebilmek için, ele geçirdiği toprakları etnik unsurları temel alarak belirli bölgelere ayırmıştı. Satraplık adı verilen bu idari sistemde kral, her bir idari bölgeye yani satraplığa güvenilebileceği bir kişiyi satrap olarak atardı. Satraplar çoğunlukla kralın akrabaları, Pers soyluları veya komutanlar arasından seçilirdi [45]

Ephesos, Persçede 'Sparda' olarak geçen ve yönetim merkezi (başkenti) Sardes olan Lidya satraplığının sınırları içinde kalıyordu. Lidya Satraplığının sınırları ana hatlarıyla, kuzeyde Kaikos (Bakırçay), güneyde Maiandros (Büyük Menderes), batıda Ege kıyı şeridi, doğuda ise olasılıkla Uşak ve Afyon'a kadar uzanmaktaydı. Pers dönemi boyunca önemini korumaya devam eden Lidya Satraplığı, alt satraplıklara ayrılarak yönetilmekteydi. Lidya Satraplığı'na bağlı alt satraplıklar; İonia Satraplığı, Karia Satraplığı ve Lykia Satraplığıydı [45].

Perslerin Anadolu'daki varlığı gerek bölgede yaşayan Yunan halkları gerekse yerli halklar tarafından hoş karşılanmamış, huzursuzluğa neden olmuştu. Nitekim M.Ö. 494'de Perslere karşı ayaklanan Miletos'a destek veren İon kentleri tarihe İon ayaklanması olarak geçecek kalkışmanın bedelini ağır biçimde ödemiş; Pers ordusu ayaklanmayı güç kullanarak bastırmış, ayaklanmaya destek veren birçok İon kentini de en ağır biçimde cezalandırmıştı [46].

Aynı dönemde Anadolu' nun batısında güçlenen diğer bir krallık, Büyük İskender'in (III. Aleksandros) yönetimindeki Makedon Krallığıydı. III. Aleksandros, Kral II. Filip'in dördüncü eşi Olympias'dan dünyaya gelen oğluydu. Antik Yunan takvimine göre hekatombaion ayının on altıncı gününde (M.Ö. 20 Temmuz 356) Pella'da dünyaya gelen III.

Aleksandros, on üç yaşından itibaren Mieza’da, döneminin önemli isimlerinden Aristoteles tarafından eğitilmişti. Olasılıkla hocasının da etkisiyle Hellen kültürüne büyük hayranlıkla duyarak büyüyen III. Aleksandros, babası II. Filip’in M.Ö. 336 yazında muhafızı Pausanias tarafından suikaste uğrayarak öldürülmesinin akabinde, henüz yirmi yaşında tahta çıkartılmıştı. Tahta çıkan III. Aleksandros ilk olarak potansiyel rakiplerini ortadan kaldırmış. Ardından babasının ölüm haberini alarak ayaklanan Thebes, Atina, Teselya ve Makedonya’nın kuzeyinde bulunan Trakya kabileleri ile savaşarak isyanları bastırmıştı. Büyük İskender, babası II. Filip’in rüyasını gerçekleştirerek Hellen kentlerini Pers egemenliğinden kurtarmak ve Perslerden intikam almak amacıyla Asya seferine çıkmadan önce kuzey sınırını güvence altına almak istiyordu. II. Filip, öldürülmeden hemen önce (M.Ö.336), Batı Anadolu kıyılarında ve adalarda yaşayan Yunun halklarını Pers egemenliğinden kurtarmak için 10.000 kişilik bir orduyu Anadolu’ya göndermişti. Ancak bu arzusunu gerçekleştirecek zamanı olamamıştı. Tahta çıktığı ilk günden beri babasının yarım kalan hayalini gerçekleştirmeyi, Pers İmparatorluğunu ele geçirmeyi planlayan Büyük İskender, kuzey sınırını güvence aldıktan hemen sonra sefer için hazırlıklara başlamıştı. M.Ö. 334 ilkbaharında otuz bin piyade, beş binin üzerinde süvariden oluşan ordusuyla yola çıkan Büyük İskender, Pers ordusuyla ilk olarak Granicus Nehri (Biga Çayı) yakınlarında karşılaştı. Granicus Nehri Muharebesi olarak anılan savaş (M.Ö. Mayıs 334) Büyük İskender ve Persler arasında gerçekleşecek üç büyük savaşın ilkiydi. Bu savaştan kesin bir zaferle çıkan Büyük İskender adını ve itibarını yükseltmişti. Zaferinin ardından güneye, Sardes’e doğru yürüyüşe geçen Büyük İskender’i Lidya Satrabı Mithrines ve beraberindeki heyet karşılamış ve kentin teslim olacağını bildirmişti. Pers dönemindeki yerel yönetim düzenini bozmayan Büyük İskender, sadece yöneticileri değiştirerek kentleri Makedon krallığına bağlamış ve yoluna devam ederek Ephesos’a gelmişti. Anadolu topraklarında iki yüzyıldır devam eden Pers hâkimiyetine son veren Büyük İskender, Sardes ve Ephesos’da törenler ve kutlamalarla karşılanmıştı [46]. Ephesos’da sürgünleri geri çağıran Büyük İskender, oligarşiye son vermiş ve yeniden demokrasiyi kurmuştu. Granicus Nehir Muharebesi’nde kazandığı zafer ve itibarla Anadolu’nun kapıları Büyük İskender’e açılmış Batı Anadolu kentleri birbiri ardına bir direniş göstermeden kentlerini Makedon krala teslim etmişti. M.Ö.334-333 kışında önemli bir direnişle karşılaşmadan Batı Anadolu’nun fethini tamamlayan Büyük İskender, M.Ö. 333 yılının ilkbaharında Akdeniz yolunu izleyerek güneye doğru seferlerine devam etmiştir. [47].

Büyük İskender'in M.Ö. 13 Haziran 323'de Babylon'da (Babil) aniden ölümü, İmparatorluğun yönetimi ve tahta kimin çıkacağı konularında kargaşaya neden olmuştur. Zira Büyük İskender'in tahtını bırakabileceği bir varisi yoktur. İskender'e yakın komutanlar (Diadokhlar), Babylon'da bir devlet konseyi toplayarak İmparatorluğun yönetimi ve İmparatorluk topraklarının komutanlar arasında bölüştürülmesi konularını karara bağlamıştır. İmparatorluk ordusunun ve Asya bölgesinin yönetimine Perdikkas; Makedonya ve Yunanistan'ın yönetimine Krateros ve Antipatros; Büyük Phrygia, Lykia ve Pamphylia'nın yönetimine Antigonos Monophthalmos; Hellespontos Phrygia'sının (Küçük Phrygia) yönetimine Leonnatos; Lidya bölgesinin yönetimine Menandros; Trakya bölgesine Lysimakhos; Kilikya bölgesine Philotas; Suriye bölgesine Laomedon; Kappadokia ve Faphlagonia'nın yönetimine Eumenes; Mısır'ın yönetimine ise Ptolemaios getirilecektir. Adı geçen komutanlar, vali olarak atandıkları bölgeleri İmparatorluk adına yöneteceklerdi. Bu düzenlemede en büyük güç Perdikkas'ın elinde toplanmıştı. Perdikkas'ın sağ kolu olarak Süvari Birliği'nin komutanlığına getirilen Seleukos ise toprak paylaşımının dışında bırakılmıştı. Devlet Konseyi M.Ö.321'de Suriye'de Triparadeisos'da ikinci kez toplandığında: İmparator vekilliğine Antipatros; Asya ordusu komutanlığına Antigonos; Baylonia Satraplığı'na Seleukos; Mısır ve Cyrenaika Satraplığı'na ise Ptolemaios getirilmişti [47].

Art arda iki kez toplanan devlet konseyi, İmparatorluk yönetimi ve toprak paylaşımı konusunda Diadokhlar arasında büyük sürtüşme ve huzursuzluk olduğunun kanıtıdır. İlerleyen süreçte İmparatorluk topraklarında iç savaş kaçınılmazdır.

I. Devlet Konseyi'nde Büyük Phrygia, Lykia ve Pamphylia satraplığına (M.Ö.333-321), II. Devlet Konseyi'nde (M.Ö.321) ise Asya Orduları Komutanlığına getirilen Antigonos Monophthalmos [47], M.Ö.315' den sonra Anadolu'da neredeyse tek isim olarak karşımıza çıkar. M.Ö.318' den sonra Ephesos'u tümüyle kontrolü altına alan Antigonos Monophthalmos, İpsos Savaşı'nda (M.Ö.301) hayatını kaybedince yerine geçen oğlu Demetrios Poliorketes, Ephesos'u uzun süre donanmasının önemli bir üssü olarak kullanmıştır. M.Ö.302'de kısa bir süre için Lysimakhos'un eline geçen Ephesos'u yeniden fetheden Demetrios on iki sene bu coğrafyada hüküm sürmüştür [48].

M.Ö. 301 İpsos Savaşı ile Anadolu'da Antigonos Krallığı'na karşı güç kazanmaya başlayan Lysimakhos'un M.Ö. 301 öncesindeki Anadolu politikalarına kısaca değinmekte yarar var. Kuzeybatı Anadolu'da Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğisi), Bithynia ve

Paphlagonia’da güçlenmeye çalışan Lysimakhos M.Ö. 302’de bölgenin kraliçesi Pers kökenli Amastris ile evlenmiş, İpsos Savaşı için hazırlıklara başlamıştır [48]. Aynı dönemde Hellespontos (Çanakkale Boğazı) ile Batı Anadolu’da pek çok kenti ele geçiren Lysimakhos’un kısa bir süre için (M.Ö.302) Ephesos’u da ele geçirdiğini biliyoruz. Yunanistan’ı ele geçirerek Batıda önemli bir tehdit haline gelen Antigonos ve oğlu Demetrios’a karşı M.Ö.301’de gerçekleşen İpsos Savaşı’ndan müttefiki I. Seleukos Nikator ile zaferle çıkan ve Antigonos’u yok eden Lysimakhos, Pergamon’u ele geçirmiş; en güvendiği komutanlarından Philetairos’u Pergamon’da muhafaza ettiği hazinesini (9000 talentlik yaklaşık beş milyon altın) koruması için bırakmıştır. Sonunda Hellenistik Dünya’da istediği konuma ulaşan Lysimakhos bu defa Seleukoslara karşı güçlenmek için Ptolemaios I. Soter’in kızı Arsinoe ile evlilik yapmış, ancak bu evlilik kararı M.Ö.302’de Amastris ile yaptığı evliliğin sonlanmasına neden olmuştur. M.Ö.301’den M.Ö.281’e kadar olan yirmi yıllık dönemi Seleukoslar ve Demetrios’a karşı güçlenmeye çalışarak geçiren Lysimakhos, M.Ö.294’de Ephesos’a, M.Ö.287’de ise Makedonya’ya hâkim olmuştur [48]. Ephesos’a hâkim olduğu dönemde kenti yeniden kuran Lysimakhos çevre yerleşimlerde yaşayan halkları, bölgede iskana zorlamıştır (kanalizasyonları tıkayarak kullanılmaz hale getirdiğinden bahsedilmekte). Yeni kurduğu kente karısı Arsinoe’ nin adını veren Lysimakhos Ephesos’da güçlü surlar ve kuleler inşa etmiştir [48].

Lysimakhos’un egemenliği altındaki bölgelerde, Lysimakhos’un idare biçiminden kaynaklanan hoşnutsuzlukların olduğunu hatta M.Ö. 281’de Anadolu’nun bazı kentlerinin Seleukos’u Lysimakhos’a karşı yardıma çağırdığını biliyoruz [47]. Bu çağrıya uyarak yola çıkan Seleukos, Hermos (Gediz) Vadisi Koroupedion’da Lysimakhos ile savaşmış, savaşta mağlup olan Lysimakhos seksen yaşında hayatını kaybetmiştir (M.Ö. 281). Lysimakhos’un Koroupedion Savaşı’nda hayatını kaybetmesinin (M.Ö.281) akabinde Phileteros, Lysimakhos’un emanet ettiği hazineyle Pergamon’da kendi krallığını ilan etmiştir [47].

Koroupedion Savaşıyla birlikte Diadokhlar Savaşı sona ermiş; Büyük İskender’den geriye kalan topraklar üzerinde sadece üç krallık ayakta kalabilmiştir. Seleukoslar Krallığı, Ptolemaioslar Krallığı ve Antigonoslar Krallığı. Seleukoslar Krallığı I. Antiokhos Soter’ in yönetiminde Anadolu’nun tamamı ile İndus’a kadar uzanan Doğu coğrafyasında, Ptolemaioslar Krallığı I. Ptolemaios Soter’in yönetiminde Mısır’da, Antigonoslar Krallığı ise I. Antigonos Gonatas’ın yönetiminde Makedonya topraklarında hüküm sürmüştür [47].

Seleukos Kralı III. Antiokhos'un yayılımcı politikasından bunalan bazı Anadolu krallıkları, tek başlarına mücadele edemeyecekleri Seleukoslar Krallığı'na karşı Batı Akdeniz'de büyük bir güç haline gelen Roma İmparatorluğu'na yakınlaşmıştır. O döneme kadar Anadolu topraklarıyla ilgilenmemiş olan Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'yla ilgilenmeye başlaması bu şekilde olmuştur [49]. M.Ö. 190'da Sipylos Magnesia'sında yapılan Magnesia Savaşı, Roma'nın zaferiyle sonuçlanmış; savaş sonrası M.Ö.188'de imzalanan Apameia Antlaşması ile Seleukosların Anadolu'daki egemenliği ciddi darbe almıştır. Antlaşmaya göre Anadolu ve Torosların batısında kalan topraklarını bırakarak Torosların doğusuna Kilikya bölgesine çekilmek zorunda kalan Seleukosların Anadolu'daki toprakları Roma'nın müttefiklerince (Pergamon ve Rodos) paylaşılmıştır. Bu paylaşıma göre Karia ve Likya bölgesi Rodos'a, Anadolu'da Seleukoslardan kalan toprakların tamamı ise Pergamon Krallığı'na verilmiştir. Savaştan en karlı çıkan taraf Roma'nın müttefiki Pergamon Krallığı olmuştur. Roma Pergamon Krallığı'nı tampon devlet olarak himayesine almıştır. Karşı cephede Seleukosların yanında yer almayı seçen Galat ve Kappadokia Krallıkları ise savaştan zarar gören ve Roma tarafından cezalandırılan krallıklar olmuştur [49]. Roma doğu politikası icabı, Seleukos Krallığı'na son verebileceği halde vermemiş, doğu sınırında tampon devlet olarak hüküm sürmesine izin vermiştir [49]. Apameia Antlaşması ile Seleukoslar Krallığı (Anadolu coğrafyası), Pydna Savaşı'yla Antigonoslar Krallığı (Makedonya) Roma için tehdit olmaktan çıkmış, Pergamon Krallığı tampon devlet olarak işlevini yitirmiştir. Anadolu'da Roma'nın gölgesi altında yaşanan dönem M.Ö. 2. yüzyılın ortalarından itibaren sona ermiş; Roma, Anadolu'ya gelerek bizzat hükmetme politikasına geçmiştir [49].

Roma'nın Anadolu'ya gelerek kurduğu ilk eyalet, M.Ö. 129'da Pergamon'da kurulan 'Provincia Asia' eyaletidir. Pergamon, İpsos Savaşı'nın ardından (M.Ö.301) Lysimakhos'un kontrolüne geçmiş; Lysimakhos, Pergamon'da bıraktığı hazinesini komutanı Philetairos'a muhafaza etmesi için emanet etmiştir. Lysimakhos'un Koroupedion Savaşı'nda hayatını kaybetmesinin (M.Ö. 281) ardından Attalos Hanedanları'nca M.Ö.281-133 yılları arasında yönetilen Pergamon Krallığı Hellenistik Dönem'in en güçlü krallıklarından biri haline gelmiştir [50].

Pergamon Krallığı'nın son hanedanı olan ve 'Philamator' lakabıyla (anne sever) anılan III. Attalos, M.Ö. 138'de tahta çıkmıştır. III. Attalos, vefatına (M.Ö.133) kadar geçen beş yıllık kısa iktidarı süresince devlet işleri ile fazla ilgilenmemiş, içine kapanık biçimde sarayında yaşamıştır [50]. Selefleri gibi Roma ile ilişkileri oldukça iyi tutan ve ölümünün

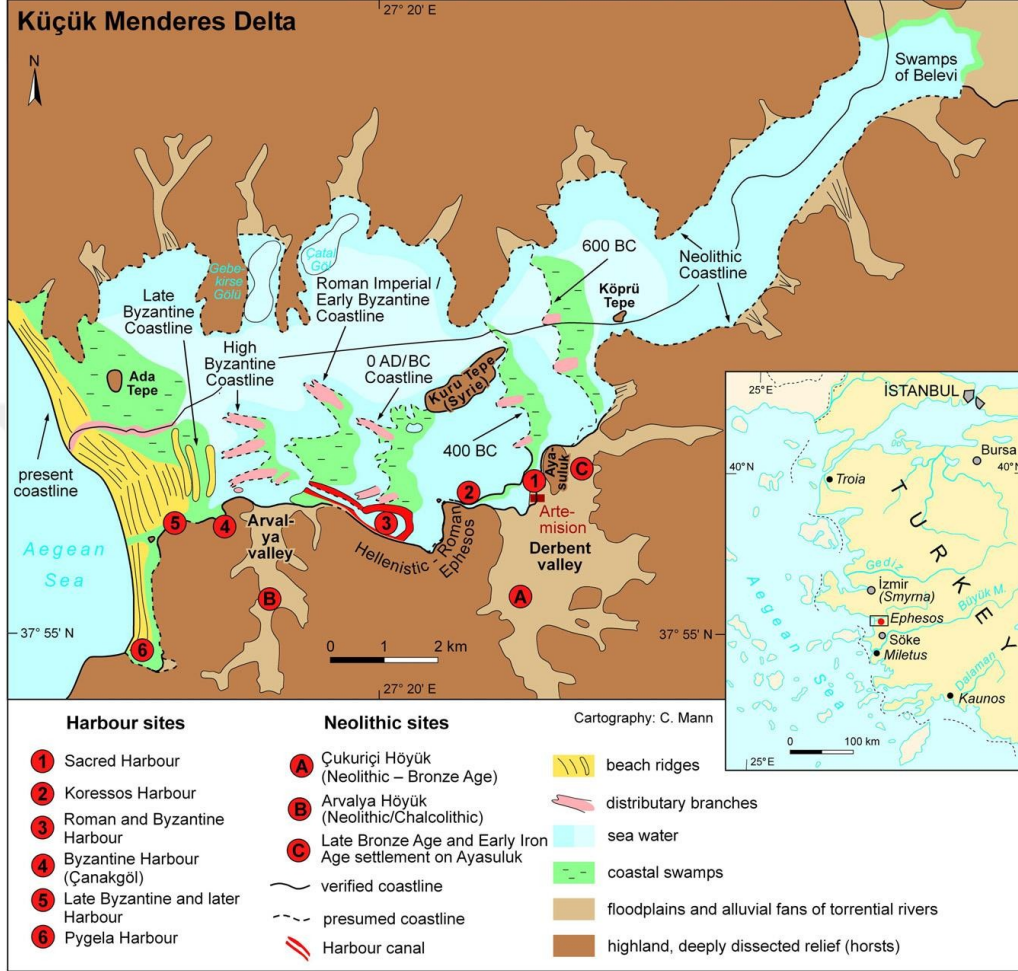
ardından krallığın mülkünü ve Batı Anadolu'daki topraklarını Roma'ya bırakan III. Attalos'un kararını tanımayan Aristonikos tarafından M.Ö.133'de başlatılan ayaklanma hareketi Roma tarafından bastırılmış, M.Ö.129'da Provincia Asia (Asya Eyaleti) kurulmuştur. Roma yönetiminde Pergamon ve diğer Batı Anadolu kentleri özgür ve otonom (özerk) olarak varlıklarını sürdürmüştür [50].

3.2. Tarihsel Süreç İçinde Küçük Menderes Deltasının İlerleme Senaryosu

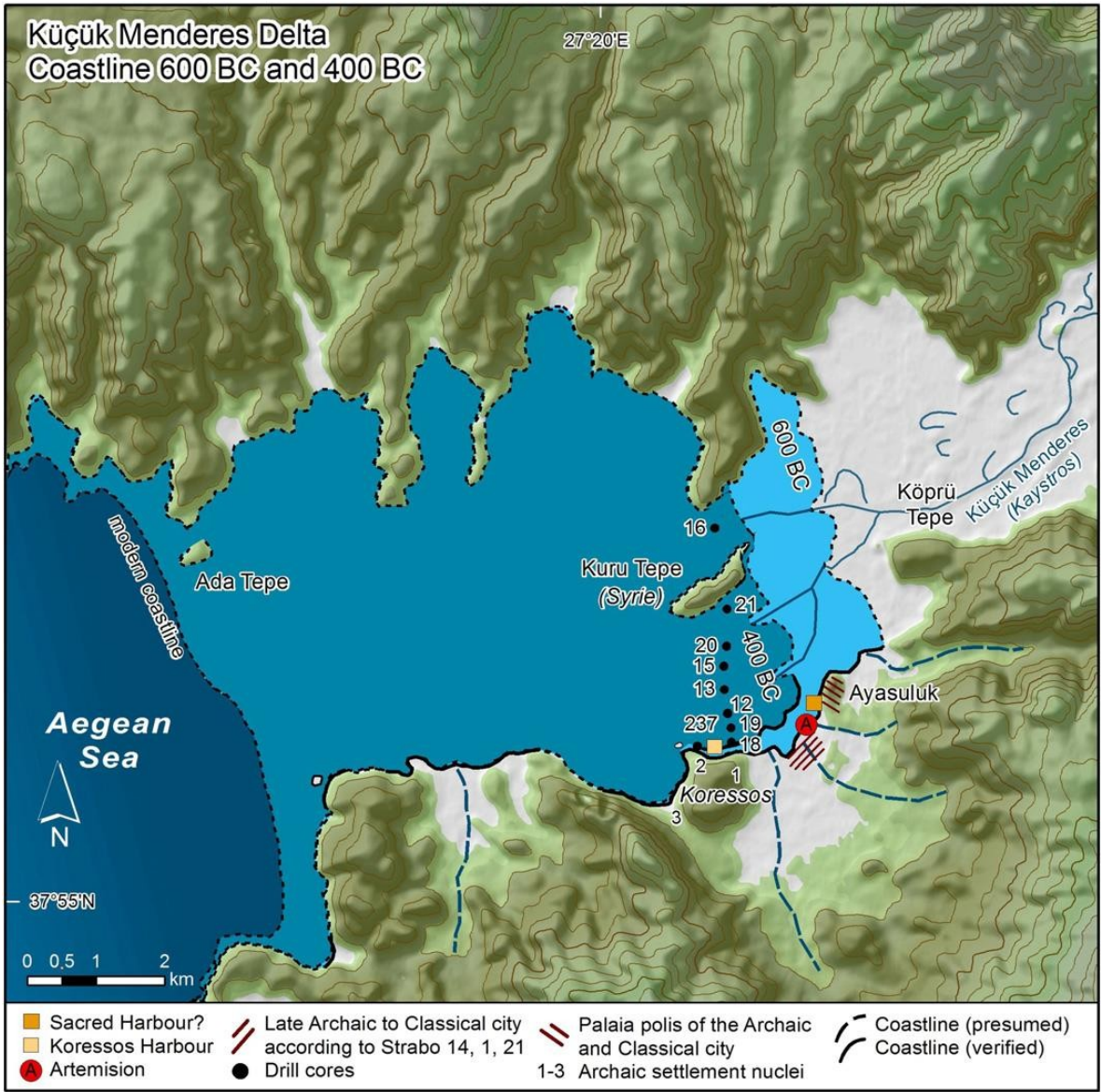
Küçük Menderes vadisi, jeomorfolojik olarak Belevi Boğazı ile birbirine bağlanan iki farklı bölümden (farklı tektonik oluklarda alüvyon birikmesiyle) oluşmaktadır. Yaklaşık Holosen Devri'nde yükselen deniz seviyesi, vadinin alt kısmını (Selçuk-Ephesos Ovası) istila ederek Belevi Boğazı'nın iç kısmına kadar uzanan uzun bir koy oluşturmuştur. Holosen ortalarından sonra Küçük Menderes nehri ve kollarından gelen alüvyonlar körfezi doldurarak bugünkü ovayı oluşturmuş ve körfezdeki kıyı şeridi Belevi Boğazı'ndan batıya doğru hızla geri çekilmiştir. Neolitik dönemden itibaren geri çekilen kıyı şeridi yüzünden, yerleşim yerleri zorunlu olarak yer değiştirmiş; en eski yerleşim bölgeleri (bugün Selçuk ilçesinin kuzeyindeki tepenin eteklerinde) alüvyon tabakaları altında kalmıştır [51]. Kıyı şeridinin batıya doğru kayması ile Efes antik kentinin sonraki antik çağlarda değişen yerleşimleri arasında bir uyum vardır. Ova üzerinde yapılan sondaj çalışmaları ile elde edilen sedimantolojik veriler sayesinde bu süreci ve jeomorfolojik değişimleri takip etmek mümkün olmuştur [51]. Batı Anadolu'nun en önemli nehirlerinden biri olan Küçük Menderes' in oluşturduğu vadi jeomorfolojik açıdan iki ana bölümden oluşmaktadır. Yukarı kısım veya iç vadi (Torbalı-Ödemiş Ovası); aşağı kısım veya kıyı vadi (Selçuk-Efes Ovası) [51].

Torbalı- Ödemiş Ovası tümüyle, Batı Anadolu'nun alt tabakalarında jeolojik olarak eski ve çok büyük bir yapısal birim olan Menderes Masifi üzerinde oluşmuştur. Menderes Masifi, daha sonraki jeolojik zamanlarda, (Paleozoyik ve Mesozoyik) farklı yapısal birimler üzerinde oluşan dağ kuşakları ile çevrilidir. Bunlar ayrıca şist ve mermer gibi kristal kayalardan oluşur. Menderes masifi, son etkili tektonik hareketler sırasında kubbe şeklinde yükselmiş ve faylarla parçalanmıştır. Böylece masif, yükselen fay blokları (horstlar) üzerinde doğu-batı yönünde Küçük Menderes Vadisi de dâhil olmak üzere birçok uzun çöküntü (graben) alanı oluşmuştur. Bu grabenlere akan nehirler, onları alüvyonla doldurmuş

ve mevcut ovaları oluşturmuştur. Küçük Menderes vadisinin iç kısmının oluşumu bu gelişmenin bir sonucudur [51].

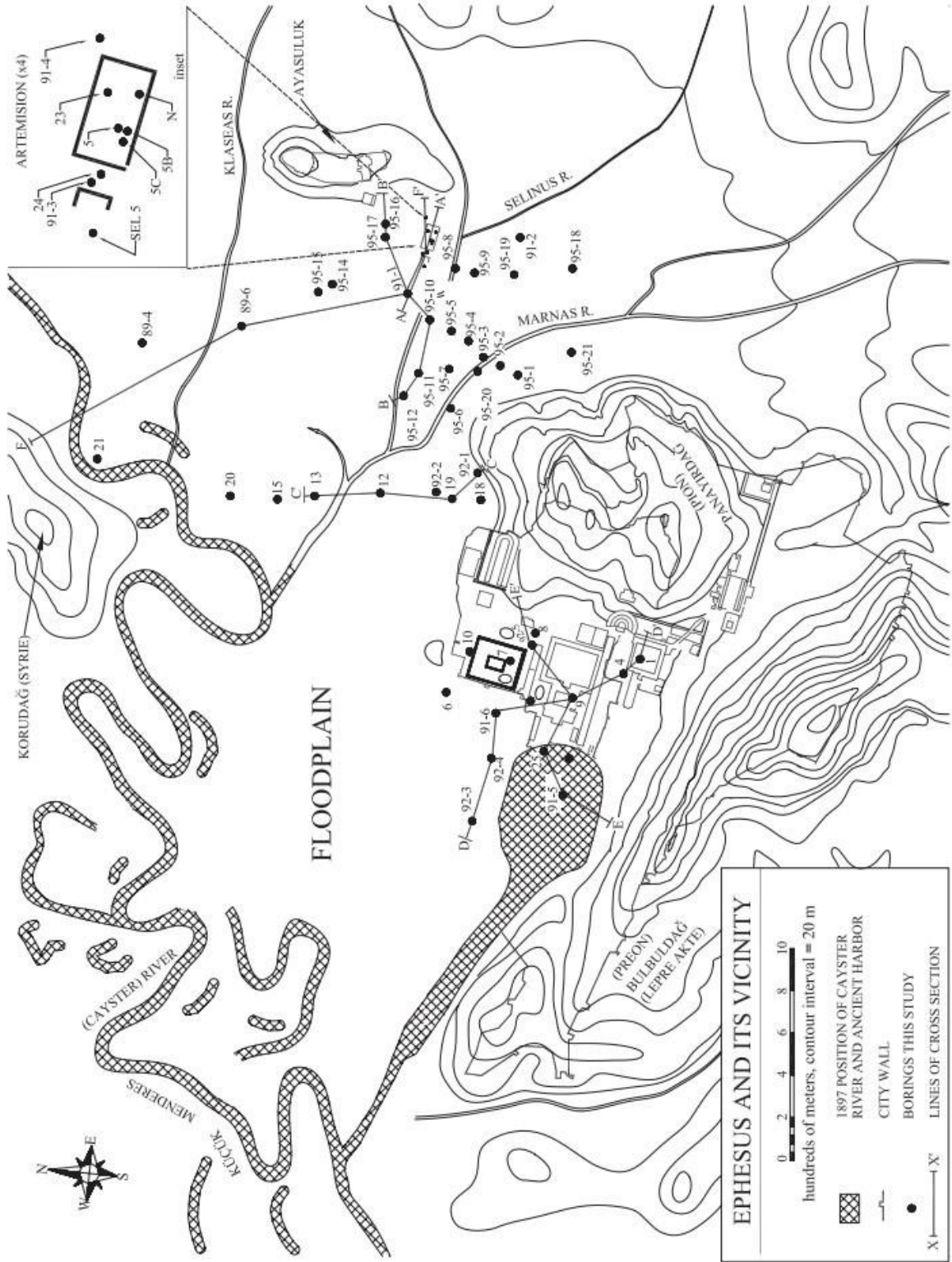
Şekil 3.46. Küçük Menderes Irmağı deltasının ilerleme senaryosu (günümüzden 5000-7000 yıl önce) [7].

Şekil 3.47. Küçük Menderes Irmağı deltasının ilerleme senaryosu (M.Ö.600-400) [7].

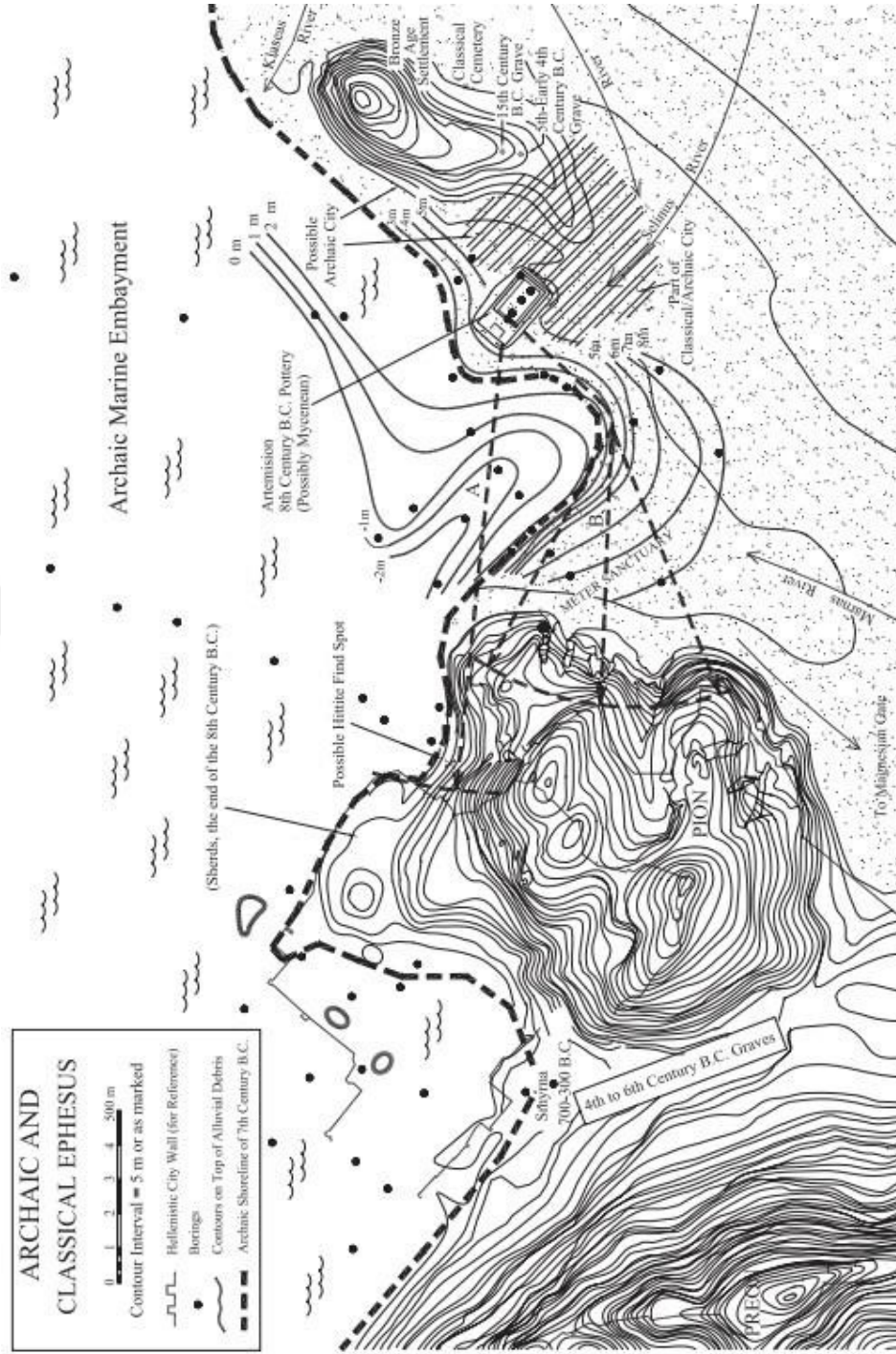
Şekil 3.48. Küçük Menderes taşkın yatağının jeomorfolojisi (1) Eski nehir kanalı, (2) 20. yy' ın başlarında terk edilen daha genç nehir kanalları, (3) Modern sulama kanalları [52].

Şekil 3.49. 1897’ de Küçük Menderes Irmağı ve Antik Liman’ın konumu [52].

Şekil 3.50. Holosen ortasında (6000 yıl önce) Efes Körfezi'nin en yüksek deniz seviyesini gösteren harita. Bu döneme ait olduğu bilinen iki arkeolojik alan; kuzeyde Neolitik alan (N) ve Magnesia Kapısı'nın yaklaşık 400m. güneydoğusunda bulunan Kalkolitik Dönem yerleşimi (C) [52].

Şekil 3.51. Ayasulug Tepesi, Panayırdağ ve Bülbüldağ eteği boyunca gelişen dolgu alan ve kıyı şeridi ile Ephesos'un Arkaik ve Klasik dönemlerine ait paleocoğrafik haritası. Yay-A ve Yay-B, Herodot' un (M.Ö. 500) anlatımlarında geçen ilk Yunan göçmenlerin yerleştiği bölgenin belirlenmesi için çizilmiştir [52].

Selçuk-Efes Ovası; Batı Anadolu' daki vadilerde göze çarpan özelliklerinden birisi de kıyıya yakın yön değiştirmeleridir. Bu tipik olarak güneydeki Büyük Menderes Vadisi'nde görülür. Küçük Menderes Vadisi de güneybatıya doğru böyle bir yön değişikliğine sahiptir.

Bunun nedeni, Ege kıyı bölgesinin Menderes masifini çevreleyen farklı jeolojik yapılar üzerinde oluşmasıdır. Masifin çekirdeği yükselirken, çevreleyen formasyonların radyal düzende faylarla parçalandığı görülmektedir. Küçük Menderes vadisinin aşağı veya kıyı kesimi böyle bir yapısal çöküntü içinde oluşmuştur. Bu aslında doğu-batı iç vadi depresyonunun güneybatıya doğru kıvrılmasının bir uzantısıdır, iç kesimden farklı bir jeomorfolojik ilerleme gösterir [51].

Belevi Boğazı; Küçük Menderes vadisinin iç ve kıyı kesimlerini birbirine bağlayan dar vadidir. Doğru-batı iç vadiden güneybatıya, kıyı kesimine doğru uzanan yapısal hatlar üzerinde oluşmuştur. Belevi boğazı, Küçük Menderes vadisinin kıyı kesimindeki alüvyon çökmesini etkilemiştir. Küçük Menderes vadisi yapısal çöküntüler sırasında gelişmiştir. Yani Küçük Menderes vadisinin üç bölümü normal vadiler gibi nehir aşındırması ve yarılmasıyla oluşmamış, sadece yapısal çöküntüler veya grabenlerden oluşmuştur. Bu nedenle, bu grabenlerdeki güncel jeomorfolojik oluşum tamamen nehirlerin, Küçük Menderes'in ve yan kollarının genç çökelişi ile belirlenmiştir [51].

Selçuk-Efes Ovası (aşağı vadi) alüvyon oluşumu; Küçük Menderes vadisinin aşağı kısmındaki alüvyon gelişimi arkeolojik açıdan daha önemlidir. Öncelikle Selçuk ovasının Belevi boğazından denize kadar olan kısmı, Holosen öncesi mevcut yüzeyden daha alçak bir çöküntü olarak düşünülmelidir. Aslında, deniz seviyesinden sadece birkaç metre yüksekte olan mevcut yüzeyin (ovanın) birçok yerinde, alüvyonun altındaki ana kayaya yaklaşık 100 m derinlikte rastlanmaktadır. Mevcut alüvyon ovasının gelişiminde farklı çevresel özelliklere sahip çeşitli aşamalar ayırt edilebilir. Alüvyon çökmesini ve aşağı vadi oluşumunu etkileyen birkaç faktör vardır. Bunlar; Belevi Boğazı'nın jeomorfolojik etkileri, çevredeki alanın litolojik özellikler, dinamik faktörler ve deniz seviyesi değişiklikleri olarak sıralanabilir [51].

Belevi Boğazı'nın jeomorfolojik etkileri, Küçük Menderes Vadisi'nin iç kesimlerindeki ovada oldukça geniştir. Dağlık alanlardan kuzeye ve güneye doğru akarsuların taşıdığı alüvyonların çoğu bu ovaya yayılmaktadır. Bu nedenle, özellikle alüvyon oluşumunun ilk aşamalarında Belevi Boğazı'ndan geçerek aşağı vadiye ulaşan alüvyon hacminin daha az olduğu düşünülebilir. Belevi boğazının bir başka etkisi de alt vadideki alüvyon tane boyutunda görülebilir. Daha kaba alüvyon genellikle iç kesimin vadi tabanında birikirken, aşağı vadiye daha ince alüvyon taşınmış olmalıdır. Nitekim Selçuk

Ovası'nda yapılan sondaj çalışmalarında homojen olarak ince kumlu çökeller (onlarca metre kalınlığında) bulunmuştur [51].

Selçuk ovasında alüvyon birikimini etkileyen önemli faktörlerden biri de hiç kuşkusuz çevrenin litolojik özelliğidir. Belevi boğazından çıkan Küçük Menderes nehrinin dışında, çevredeki yüksek topografyadan aşağıya, Selçuk-Ephesos ovasına alüvyon taşıyan çok sayıda küçük dere bulunmaktadır. Ancak ovanın kuzey ve güneyindeki drenaj alanları çoğunlukla kalkerli litolojiden (kireçtaşı ve mermer) oluşmaktadır. Çatlak ve çözünür yapıları nedeniyle, yağmur suyunun yüzey akışı az, yüzey erozyonu ve akarsulardaki tortular sınırlıdır. Bu nedenle, ovanın kuzeyinde, alüvyonla dolmuş bazı göl havzaları bulunmaktadır. Aynı şekilde güneydeki Ephesos liman sahası da benzer özelliklere sahiptir ve bitişikteki dik yamaçlardan çok az alüvyon alır. Derbent deresi şistik litolojinin hakim olduğu daha geniş bir alandan daha fazla alüvyon getirirse de, ana çöküntünün alüvyasyonuna doğrudan bir etkisi yoktur, çünkü yalnızca kendi geniş yapısal çöküntüsünü doldurmuştur. [51].

Dinamik faktörler, Belevi Vadisi'nin arkasındaki alüvyon oluşumu, akarsu taşımacılığı ve nehirlerin biriktirmesinin bir sonucudur. Benzer biçimde Selçuk- Ephesos ovasındaki alüvyon birikimi ve oluşumu da deniz seviyesi, dalgalar ve kıyı akıntıları gibi deniz ve kıyı etkilerinin altında meydana gelmiştir [51].

Bir kumsal hattının arkasındaki delta ovasının alüvyal tortullaşması, esas olarak sürekli değişen dinamik bir unsur olan deniz seviyesindeki değişimlerin kontrolü altındadır. Küçük ölçekli ve kısa vadeli değişikliklerin nedeni gelgit, rüzgâr yönleri ve değişen atmosferik basınçlardır. Selçuk sahili boyunca karşılaşılan gelgit hareketi yaklaşık 10-20 cm'lik küçük bir aralıkta gerçekleşmektedir. Öte yandan, uzun vadeli ve büyük ölçekli deniz seviyesi değişimleri, bir kıyı ovasının yüzeyi üzerinde jeomorfolojik etkilere sahiptir. Deniz seviyesindeki düşmeler kıyı ovasının yüzeyinde erozyona ve nehir yarığına, deniz seviyesindeki yükselmeler yüzeyde yeni alüvyon örtünün oluşumuna neden olur.

Deniz seviyesinde yaşanan son büyük ölçekli değişiklik, son buzul döneminde gerçekleşen yaklaşık 100 m'lik düşüş ve ardından buzul sonrası veya Holosen döneminde gerçekleşen ve deniz seviyesinin günümüzdeki yüksekliğini yakaladığı yükseliş hareketidir. Bunların kıyı ovalarının jeomorfolojik oluşumu üzerinde önemli etkileri olmuştur. Her şeyden önce, kıyı çizgisi deniz seviyesinin yükselmesi sırasında sürekli olarak karaya doğru, düşmesinde ise sürekli olarak denize doğru ilerleme gösterir. Kıyı şeridinde son dönemde

meydana gelen değişikliklerin (karanın denize doğru ilerlemesi) ana nedeni nehir ağızı deltalarının denize doğru ilerlemesidir [51].

Deniz seviyesinde yaşanan değişiklikler, bölge halklarının yaşamlarını ve Neolitik dönemden bu yana araziyi kullanma biçimlerini doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle Küçük Menderes Ovası alüvyon oluşumunun ana hatlarının incelenmesi, Ephesos'un yerleşim tarihini anlamamızda büyük önem taşımaktadır.

Yapılan sondaj çalışmaları, Selçuk Ovası'nın yüzeyinin, bugünkü seviyesinden yaklaşık 20-30 m daha aşağıda olduğunu göstermektedir. Doğal olarak kıyı şeridi o dönemde bugünkü konumundan biraz daha uzaktadır. Elde edilen sondaj bulguları, vadi tabanının eski bir karasal dolgu üzerinde uzandığını göstermektedir. Holosen'de yükselen deniz seviyesi, Küçük Menderes Vadisi'ne girmiş ve önceki karasal dolgunun yüzeyini kaplamıştır.

Küçük Menderes vadisindeki Holosen çökellerinin tanımlanması, 1989'da H. Friesinger ve F. Krinzing tarafından gerçekleştirilen sondaj bulguları ile mümkün olmuştur. H. Friesinger, F. Krinzing ve John C. Kraft, Selçuk Tepesi ile Kurudağ arasındaki vadinin orta bölümünde, oldukça derin bir sondaj kuyusu açtılar.

Holosen'den hemen önce deniz seviyesi henüz düşükken, Küçük Menderes Nehri ve kolları, vadinin dibindeki karasal dolguyu aşındırıcı bir unsur olarak kaplamaktadır. Holosen'de deniz seviyesi yükselip deniz vadiye doğru ilerlediğinde, vadi yüzeyi çeşitli deniz kabukları içeren çakıllı-kaba kumlu kıyı çökelleri ile kaplanmıştır. Numuneler üzerinde yapılan tarihleme çalışması ile örnek bir deniz kabuğunun günümüzden 7000 yıl öncesine (M.Ö. 5000 yıl) ait olduğu anlaşılmıştır [51].

Deniz seviyesinin yükselmesini takiben, kaba kumlu kıyı çökellerinin üzerine siyahımsı kumlu-siltli homojen bir çamur birikimi (deniz çökeli) gelir. Son olarak, Küçük Menderes Nehri'nin ince açık kahverengimsi kumlu-siltli alüvyonu (akarsu çökeli) deniz çökellerini kaplar. Helmut Brückner'in sondaj kuyuları da dâhil olmak üzere çeşitli sondaj profillerinden elde edilen buluntular, bu alüvyon çökeltme sırasının ovanın her yerinde hemen hemen aynı olduğunu göstermektedir [51].

Burada iki önemli nokta bulunmaktadır; ilki orta ve geç Holosen boyunca deniz seviyesinde meydana gelen küçük ölçekli değişiklikler; ikincisi, tektonik hareketlerin bölgenin jeomorfolojik gelişimi üzerindeki etkileri.

Bu bölge için, deniz seviyesinde meydana gelen küçük ölçekli değişimlerin etkileri henüz araştırılmamıştır. Troya üzerine yapılan araştırmalara dayanan Geç Holosen bağlı deniz seviyesi eğrisine göre, deniz seviyesi yaklaşık 6000 yıl önce bugünkü seviyesine ulaştıktan sonra, günümüzden 5000-3500 yıl önce yaklaşık 2 metre düşmüş ve Hz. İsa zamanında tekrar şimdiki düzeyine yükselmiştir. Tunç Çağı'nda, yaşanan bu deniz seviyesi düşüşünün, delta ilerlemesini hızlandırmış olması mümkündür [51]. Selçuk ovasının jeomorfolojik gelişiminin genel düzeni, Troya çevresindeki deniz seviyesi değişimleri ile uyumludur. Bu nedenle, Efes'de ortaya çıkarılan mevcut deniz seviyesinin altındaki arkeolojik buluntuların, örneğin; bazı duvarların temellerinin, Tunç Çağı'nda (günümüzden 5000-3500 yıl önce), deniz seviyesinde yaşanan bu düşüş dönemine ait olduğu düşünülebilir [51].

Tektonik hareketlerin bölgenin jeomorfolojik gelişimi üzerindeki etkileri son derece önemlidir. Bölge, tektonik olarak aktif olmasına rağmen, orta ve geç Holosen'de yani son 6000 yılda, tektonik hareketlerin bölgenin jeomorfolojisine herhangi bir etkisi olduğuna dair net bir kanıt ulaşılmamıştır. Bu sonuç, bölge için şaşırtıcıdır. Örneğin, siyah deniz çökelleri ile kahverengi nehir çökelleri arasındaki geçiş, her yerde mevcut deniz seviyesinden birkaç metre aşağıdadır ve çok düzgün, yatay bir hat şeklinde uzanmaktadır. Yaşanacak şiddetli bir tektonik hareketin bu yüzeyde deformasyona neden olması beklenirdi oysa böyle bir deformasyon tespit edilememiştir. Ya da sondaj kanıtlarına dayalı olarak çizilen profillerde tortu sıkışması nedeniyle deformasyonların görülmesi beklenebilirdi ki böyle bir deformasyona da rastlanmamıştır [51].

Friesinger ve Krinzingen'in bölge için jeo-arkeolojik yorumu, bölgeye özel bir sondaj çalışması yapılmamış olsa da Holosen'de yükselen denizin Belevi boğazının iç kısmına kadar girdiği, bu geçidin dar tabanının hızla dolarak karalaştığı biçimindedir. Bölgedeki en eski yerleşim yerlerinin, vadinin çıkışındaki güncel alüvyon tabakasının altında kaldığı düşünülmektedir. Örneğin Selçuk ilçesinin kuzeyindeki etek boyunca ve/ya da ilçenin güney ve güneybatısında bulunabileceği öngörülmektedir. Bu öngörü doğrultusunda 1995 sezonunda Artemis Tapınağı ile Panayırdağ arasında bir dizi sondaj çalışması gerçekleştirilmiştir. Yapılan sondaj çalışması sonucunda elde edilen kanıtlar, Holosen'de yükselen denizin Derbent vadisine derinlemesine girmediğini göstermiştir. Bu sonuçla, Selçuk'un güneyindeki Neolitik höyüğün bir kıyı yerleşmesi olmadığı da kanıtlanmıştır.

3.3. Ephesos'un Arkaik ve Klasik Dönem Yerleşim Bölgeleri (M.Ö. 560 - M.Ö. 294)

Herodot'un aktarımlarından Lydia kralı Kroisos'un tahta çıktıktan (M.Ö.580-553/544) kısa bir süre sonra saldırdığı ilk Yunan kentinin Ephesos olduğunu, kentin sadece bir kısmının kuşatıldığını, kuşatılan kısmın eski şehir 'παλαιὰ πόλις' olarak adlandırılan bölge olduğunu, kuşatma altına alınan eski şehrin 'παλαιὰ πόλις' Artemis Tapınağı'na 7 stadion mesafede bulunduğunu, kuşatmayla kente boyun eğdirildiğini, Lydia kralı Kroisos'un saltanatının ilk yıllarında (M.Ö.6. yüzyılın ilk yarısı) arkaik Ephesos'un sur duvarlarını güçlendirdiğini biliyoruz. Ancak sözü geçen yazılı kaynakta, Ephesos'un teslim olup olmadığı ya da saldırıya uğrayıp uğramadığı konularına açıklık getirilmemiştir [52].

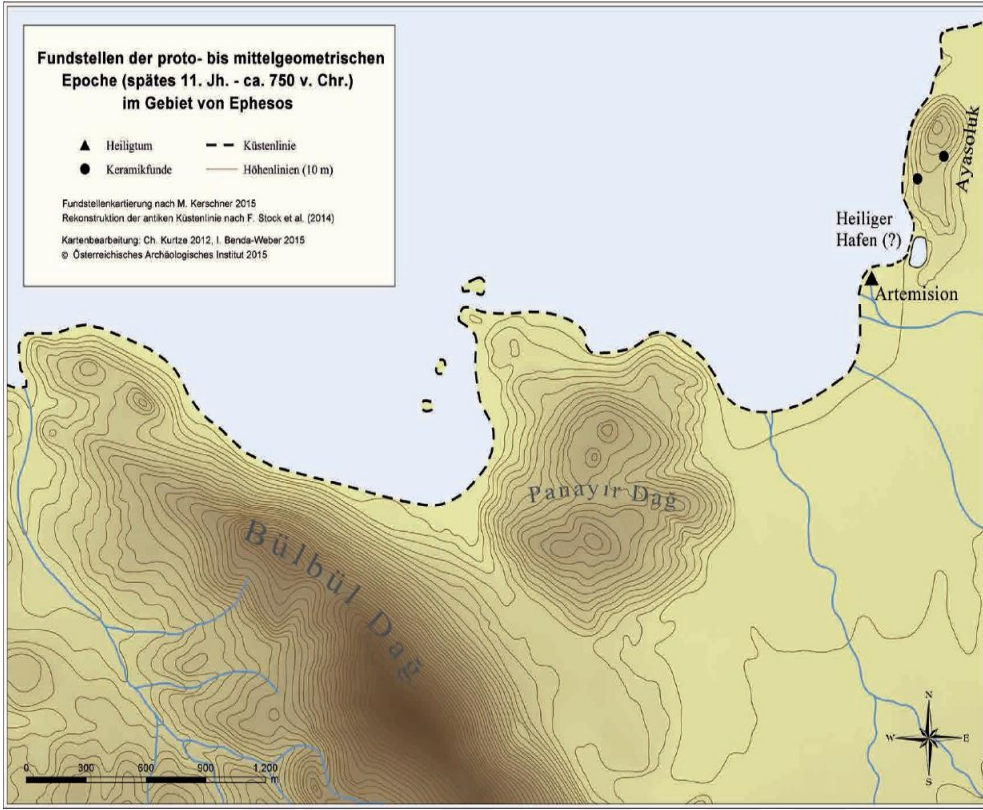
Yine Herodot'un anlatımlarında; kuşatma ile karşı karşıya kalan Ephesosluların, tanrıça Artemis'in korumasını fiziksel olarak güçlendirmek için kent surlarını Artemis Tapınağı'na bir iple bağladıklarından bahsedilmektedir. Tartışmalı ve uygulanamaz bir eylem olmakla birlikte Prof. Dr. Otto Benndorf (Viyana Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi) tarafından 'Yunanların popüler inancına dayanan bir fikir' olarak yorumlanan bu yaklaşım; kuşatılan eski şehrin 'παλαιὰ πόλις' surlarının Artemis Tapınağı'na 7 stadion (yaklaşık 1,3 km.) mesafede olduğu bilgisini vermesi açısından değerlidir. Bu bilgi, henüz bulunamayan eski şehrin 'παλαιὰ πόλις' yerini belirlemek için tekrar tekrar kullanılmıştır [52].

Keil, Artemis Tapınağı'nı merkez alan, 7 stadion yarıçaplı bir daire çizmiş ve 'Altionik şehir' olarak adlandırdığı eski şehrin Panayırdağ'ın kuzeybatı yamaçlarında olduğunu iddia etmiştir. Sonraki yıllarda, bu bölgede yapılan bir dizi kazı çalışması ile ele geçen Klasik, Arkaik ve hatta Geç Geometrik Dönem'e ait çanak çömlek parçaları, Keil'in 'Altionik şehir' olarak adlandırdığı eski şehrin yerini doğrulamıştır. Ancak Keil'in yorumuna göre, 7 stadion mesafe Panayırdağ'ın kuzey yamaçlarını işaret ediyor olsaydı, burada ortaya çıkartılan sur duvarlarının M.Ö. 6. yüzyılın ikinci çeyreğinde veya ortasında Kroisos tarafından kuşatılan ve hemen akabinde onarılan ve güçlendirilen sur duvarları olması beklenirdi. Oysa sözü geçen sur duvarlarının yapımı M.Ö.4. yüzyılın başına tarihlenmektedir [52].

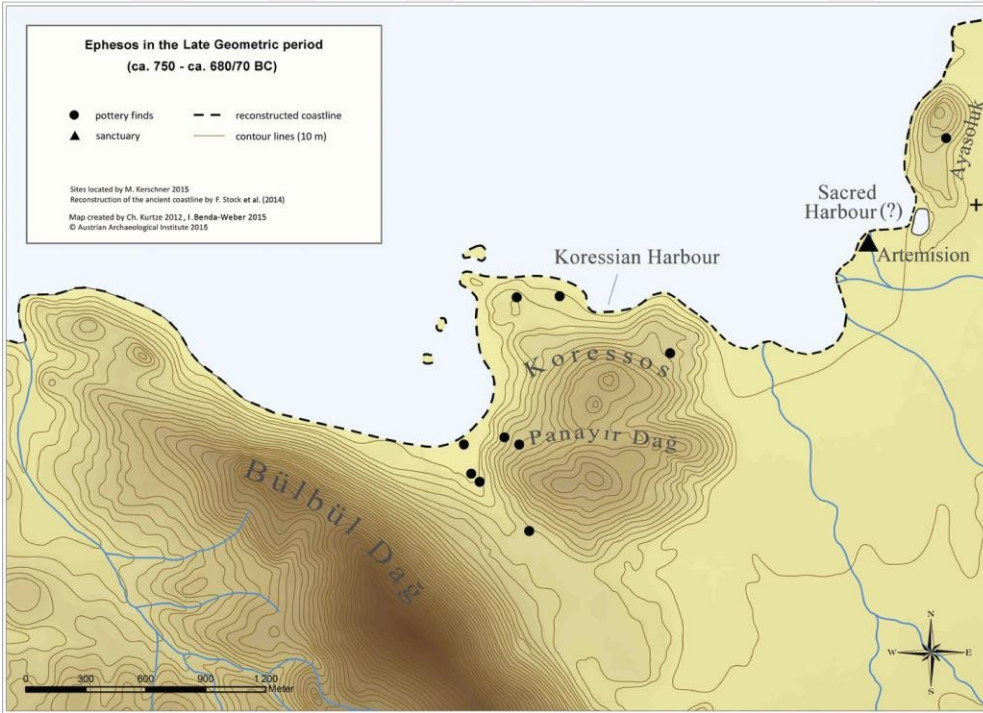
Keil'in 1920'lerdeki araştırmalarından bu yana, arkeolojik kanıtlar önemli ölçüde artmış, Ephesos'un Hellenistik dönem öncesi yerleşim tarihine ilişkin bilgilerimiz gelişmiştir. Mustafa Büyükkolancı'nın yürüttüğü kazılarla, Ayasuluk'un Erken Demir Çağı'nın en eski yerleşim yeri olduğu kanıtlanmıştır. Bulunduğu araziden bağımsız bir

yükselti şeklinde ayrıışan Ayasuluk Tepesi, 87 m.'lik yüksekliğe sahiptir. M.Ö. 1. binyılın başlarında, deniz kıyısında bulunan tepenin üç tarafı sahip olduğu dik kayalık yamaçları sayesinde doğal koruma sağlamaktadır. M.Ö.1. binyılın başlarında muhtemelen yerleşim yeri olarak kullanılan bölge, Ephesos peyzaj alanında, M.Ö. 11. yüzyıldan M.Ö. 8. yüzyılın başlarına kadar bulunan tek yerleşim yeridir. Bu durum M.Ö. 8. yüzyılın sonları ile M.Ö. 7. yüzyılın başlarında, Ephesosluların Panayırdağ'ın denize bakan yamaçlarında ve Panayırdağ'ın güneybatısındaki alüvyonlu ovada (Tetragonos Agora'nın altında kalacak olan alüvyonlu ova) yerleşmeye başlamalarına kadar değişmemiştir. Geç Geometrik Dönem'den itibaren eklenen bu yerleşim alanları ile M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında Artemis Tapınağı civarındaki genişletilmiş aşağı şehir düşünöldüğünde, Herodot'un eski şehir diye bahsettiğı surlarla çevrili yerleşim yerinin Ayasuluk Tepesi üzerindeki eski çekirdek yerleşim 'παλαιά πόλις' olması akla daha yatkın görölmektedir. 2008/09 yıllarında Panayırdağ tahkimatında yapılan kazı ve stratigrafi bulgularıyla Panayırdağ'ın kuzeyinde yer alan tahkimatların, Herodot'un aktarımlarında geçen ve Kroisos tarafından kuşatılan eski şehre ait tahkimatlar olamayacağı kanıtlanmıştır [52].

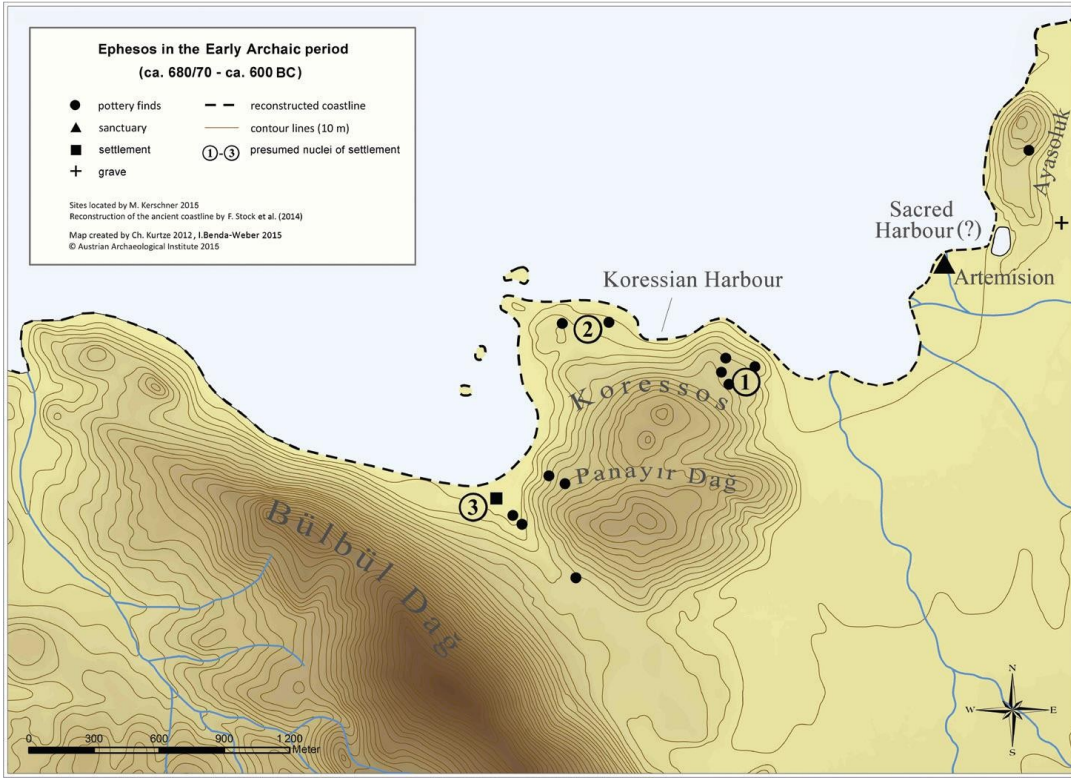
Açıklanması gereken bir diğeri bir konu ise, Artemis Tapınağı ile Ayasuluk Tepesi üzerinde bulunduğu varsayılan ve Kroisos tarafından kuşatılan eski şehir 'παλαιά πόλις' arasındaki mesafenin, 7 stadionluk mesafe ile uyuşmaması durumudur. Bu tutarsızlık, daha sonra ayrıntılı olarak açıklanamayan rotanın (Artemis Tapınağı' nı kent surlarına bağlaya ipin güzergahı) tüm bilinmeyen parametrelerini tartışan Benndorf tarafından zaten görölmüştür. Sonuç olarak Herodot'un aktardığı 7 stadionluk mesafenin tahmine dayalı olabileceğı ve kesin bir uzaklık belirtme amacı güdülmendiğı, aktarımda herhangi bir yazım hatasının olmuş olabileceğı ya da Robert W. Wallace'in önerdiği gibi '7' sayısının mesafe belirtmek için kullanılmadığı, sembolik bir anlamı olabileceğı biçiminde açıklanmaya çalışılmıştır [52].

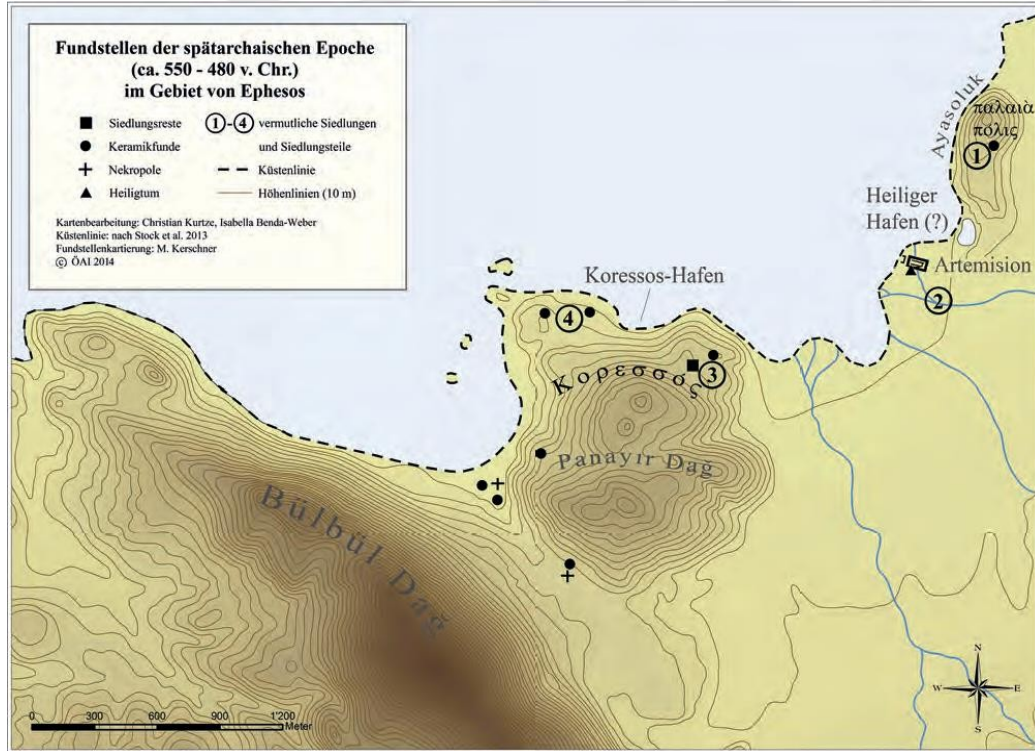
Şekil 3.52. Proto Geometrik ve Orta Geometrik Dönem’de Efes (M.Ö.11.yy.-M.Ö. 750) [53].

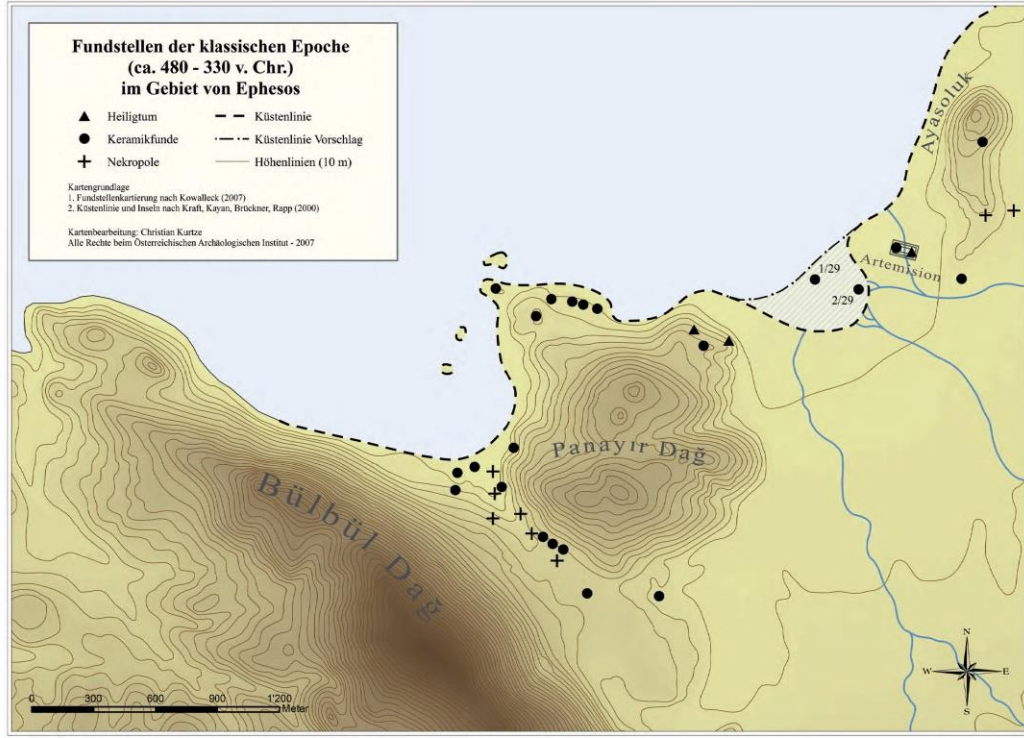
Şekil 3.53. Geç Geometrik Dönem’de Efes (M.Ö. 750-680/670) [53].

Şekil 3.54. Erken Arkaik Dönem’de Efes (M.Ö. 680/670-600) [53].

Şekil 3.55. Geç Arkaik Dönem’de Efes (M.Ö. 550 - 480) [53].

Şekil 3.56. Klasik Dönem’de Efes (M.Ö. 480- 330) [53].

Yukarıda Ephesos’ un Geç Arkaik Dönem (M.Ö. 550 - 480) yerleşim yerlerini gösteren haritada ‘1 Numara’ ile gösterilen bölgenin, yazılı kaynaklarda bahsi geçen eski şehir olduğu önerilmektedir. Ayasuluk Tepesi üzerinde yapılan kazı çalışmaları ile ele geçen seramik buluntular, bölgede M.Ö. 1. binyıldan (Protogeometrik dönem) erken Helenistik Dönem’e kadar sürekli kullanım olduğunu kanıtlamıştır [52].

Strabon’a göre, ana yerleşim Kroisos zamanından beri Artemis Tapınağı civarında bulunan ve Geç Arkaik Dönem’e ait haritada ‘2 Numara’ ile gösterilen alandır. Sadece yazılı kaynaklarda belgelenmiş olan aşağı şehir, büyük olasılıkla Ephesoslular tarafından yeni şehir ‘παλαιά πόλις’ olarak anılan bölgedir [52].

Geç Arkaik Dönem’e ait haritada, Panayırdag’ın kuzeydoğu yamacındaki ön teraslarda, ‘3 Numara’ ile gösterilen bölge, olasılıkla M.Ö. 7- 6. yüzyıllarda yerleşim yeri olarak kullanılan alanlardır. Yerleşme, Panayırdag’ın kuzeyinde bulunan ve adının ‘Koressos’ olduğu artık kesin olarak kabul edilen bölgedir. Terasın kullanımı M.Ö. 5. yüzyılın büyük bölümü için kanıtlanamasa da ele geçen bir sur duvarı kalıntısına dayanarak M.Ö. 4. yüzyılın başından itibaren kullanıldığını söyleyebiliriz [52].

Panayırdag’ın denize bakan kuzeybatı ve batı yamaçlarında ortaya çıkarılan seramik buluntular, Geç Arkaik Dönem’e ait haritada ‘4 Numara’ ile gösterilen bölgenin Arkaik ve Klasik Dönem’de kullanıldığını doğrulamaktadır. Bununla birlikte, mevcut veriler bölgedeki

yerleşim izlerinin mezra(lar) ya da köy(ler) biçiminde daha küçük yerleşim birimlerine mi yoksa bütünleşik daha büyük bir yerleşime mi ait olduğu konusunu henüz net olarak ortaya koyamamaktadır [52].

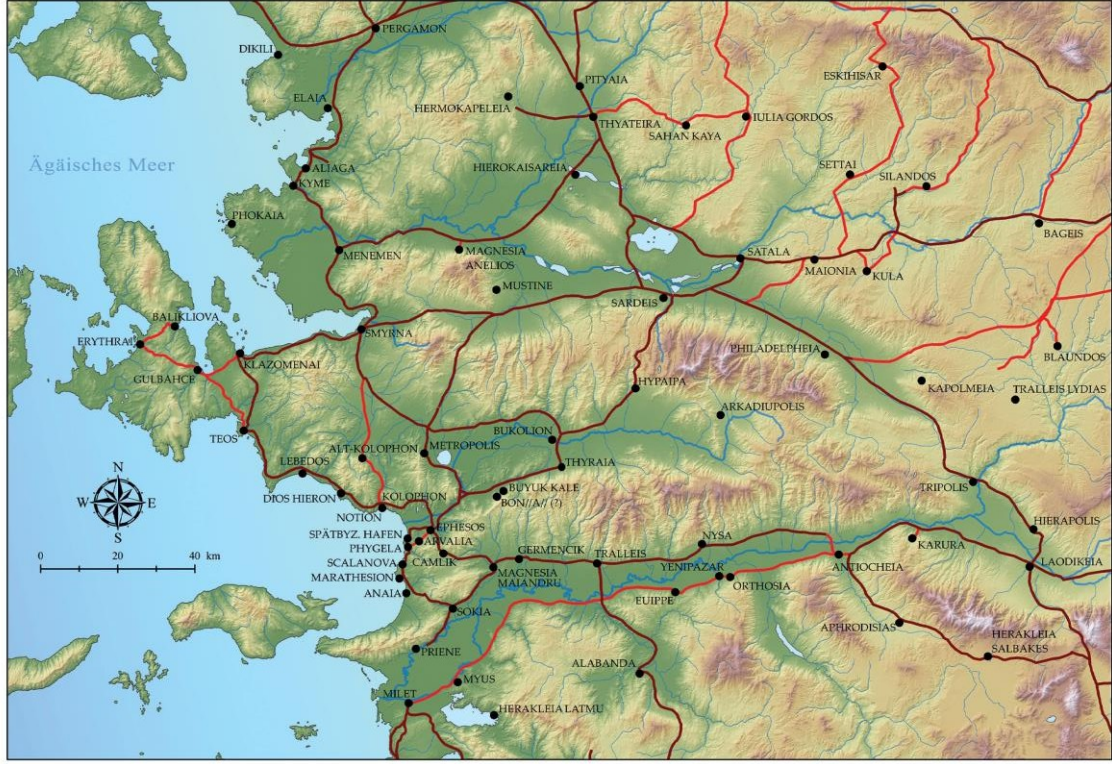
Scherrer' in Gerhard Langmann'dan sonra Kome Smyrna ile özdeşleştirmeyi önerdiği Geç Tetragonos Agorası'nın altında kalan alüvyon ovası yerleşmesinin, M.Ö. 7. yy.'ın başından M.Ö. 6. yy. ortalarına kadar olan bölümü kazılarla kanıtlanabilmektedir. Yerleşimin daha sonra yükselen yeraltı su seviyesi nedeniyle Panayırdağ'ın güneye bakan yamaçlarına taşındığı düşünülebilir. Küçük alüvyon ovasının doğu ucunda M.Ö. 6. yy.'ın 2. yarısına ait mezarlar ile yine alanın incelenen kısmında M.Ö. 5. yy.'ın 2. yarısına ve M.Ö. 4. yy.'ın 1. yarısına tarihlenen ticari işletmelerin varlığı kanıtlanmıştır [52].

Ephesos'un yerleşim düzeni, muhtemelen Thucydides'in (1.5.1; 1.10.2) tarif ettiği gibi bir "πόλις κατα κόμας" yerleşim düzenine karşılık gelir. Ancak, bu yerleşim düzeni başlangıçtan beri mevcut değildir. Thucydides' in sözünü ettiği düzen, ilerleyen siltasyon nedeniyle yeri zorunlu olarak değiştirilen limanın yeni konumuna yakın kurulan, Geç Geometrik ve Arkaik Dönem yerleşiminde karşımıza çıkar [52].

Aşağı şehir (Geç Arkaik Dönem haritası '2'bölge) olarak ifade edilen, Hellenistik öncesi Ephesos topoğrafyası, büyük bir bilinmezdir. Helenistik Dönem öncesi kentin bu bölgesine ait bilgilerimiz Strabon'un kısıtlı aktarımları ve birkaç noktadan alınan sondaj bulguları ile sınırlıdır. Aşağı şehrin, Geç Arkaik ve Klasik dönemlere ait kapsamı ve yapısal özellikleri bilinmese de birkaç nehrin geçtiği bir alüvyon ovasının tehlike anında kolayca savunulamayacağı rahatlıkla öngörülebilir. Eski şehir 'παλαιά πόλις' olarak anılan Ayasuluk Tepesi üzerindeki sur içi yerleşiminin, izole konumu nedeniyle daha korunaklı olduğu, , bu nedenle tahkimatının, Kroisos'un Ephesos kuşatması ardından tekrar onarıldığı ve kullanıldığı varsayılabilir. M.Ö. 4. yüzyılın başında, Panayırdağ'ın kuzeydoğu tarafına inşa edilen sur duvarıyla oluşturulan tahkimat, aşağı Ephesos sakinlerinin olası bir tehlike durumunda geri çekilebilecekleri ve sığınabilecekleri, korunaklı yeni bir alanın daha olduğu anlamına gelmektedir [52].

3.4. Ephesos'un Hellenistik Dönem Yerleşim Bölgeleri (M.Ö.294 - M.Ö.129)

Helenistik Dönem'de, Batı Anadolu kıyılarında, özellikle Ephesos'un güneyinde Menderes Vadisi boyunca yoğun bir kentleşme yaşandı. Ephesos, ülkenin içlerinden gelen iki ana yolun, Sardeis'ten gelen 'Kral Yolu'nun ve Menderes Vadisi'nden gelen ana yolun kesiştiği noktada yer almaktaydı [54].

Şekil 3.57. Geç Antik yol ağı (Mor: Sardeis'ten gelen Kral Yolu; kırm.: Menderes Vadisi'nden gelen ana yol) [55].

Büyük İskender'in ölümünün ardından yaşanan kargaşa ve Diadoch Savaşları sonrasında Batı Anadolu'nun büyük bir bölümü ile birlikte Ephesos, Lysimakhos'un egemenliği altına girdi (M.Ö.294). Lysimakhos, sonunda Hellenistik Dünya'da arzu ettiği konuma ulaşmıştı. Chersonnes ve Aitolia'da ilk yeni şehirlerinin temellerini attıktan sonra, Ephesos'da karısı Arsinoea'nın adını taşıyacak yeni bir kent kurmaya girişen Lysimakhos'un ilk işi kentin zarar gören surlarını onarmak ve güçlendirmek oldu. Lysimakhos'un kente tam olarak hâkim olduğu M.Ö. 294 tarihinde başladığı düşünülen onarım çalışmalarının, M.Ö. 281'de ölümüne kadar devam ettiği ve olasılıkla da büyük ölçüde tamamlandığı düşünülmektedir [54].

Ephesos, ortogonal sokak ızgarasına sahip, 'Hippodamos' tarzında düzenlenmiş bir şehirdir. Artemis kutsal alanından ve Ayasoluk bölgesindeki Arkaik-Klasik yerleşimden makul mesafede yeni bir merkezin yaratılmak istenmesinin gerekçeleri kentin topografyasında aranmalıdır. Ayasoluk'un yamaçlarında yer alan Arkaik ve Klasik Dönem yerleşim alanı, büyüyen bir kent için yeterli alanı sunmamaktadır. Ayrıca yeraltı su

seviyesinin yükselmesi ve nehirlerin taşıdığı sedimanla dolan mevcut limanın kullanılamaz hale gelmesi de yeni yer arayışında etkili olan nedenler arasında sayılabilir [54].

Helenistik Ephesos'un topografyası ve şehirciliği, üzerinde çalışılan ve sürekli tartışılan bir konudur. Helenistik kent için A. Bammer, Artemision'un uzunlamasına eksenini ile hizalanmış bir ızgaranın geliştirildiğini ve standart Ephesos konut biriminin (70x70 Attic ayak) ölçüsüne dayandığını ifade etmiştir. A. Bammer, bu ızgaranın iki ana caddesinin kesişim noktasını, sonradan 'Devlet Agorası' olduğu kesinlik kazanan yapının güneybatı köşesi olarak vermektedir. Yeni Helenistik kentin planı için St. Karwiese, Hippodamos tarzında planlanmış ve kabaca kare bloklardan oluşan bir sokak ızgarası önermektedir. Karwiese, stadyumun batısından ve aşağı agoranın doğusundan geçen kuzey-güney doğrultulu aksın, Hellenistik kentin ana eksenini olduğunu ve bu eksenin Artemision'un boyuna eksenine yaklaşık 90 derecelik açı yaptığını önermektedir. F. Hueber de Karwiese gibi kare bloklarından oluşan bir Helenistik Sokak ızgarası önermiştir. Hueber, Hellenistik Dönem'deki kent ızgarasıyla M.S. 1. yüzyıldaki "emperyal şehir genişlemesinin" bir parçası olarak Roma dönemindeki yeni anlayış arasında ayrım yaparak, Roma dönemi kent ızgarasının dikdörtgen kentsel alanlardan oluştuğunu ileri sürmüştür. Ne St. Karwiese'nin ne de F. Hueber'in şematik sokak ızgarasından, Helenistik döneme ait blok boyutları tam olarak belirlenememiştir. Ancak P. Scherrer, son zamanlarda "Ephesos'un şehir planına ilişkin ilk gerçekçi veriyi" tekrar tekrar tartışmaya açmaktadır. Aşağı Agora Bölgesi ile Yukarı Agora Bölgesi arasında bir 'Epheben gymnasion'u ve tiyatronun güneybatısında bir şehir kapısı öneren Scherrer, Helenistik dönem kenti için, (47.40x66.35 m.) lik dikdörtgen bloklardan oluşmuş bir sokak ızgarası; Roma Dönemi için, karalaşan kentsel genişleme alanında (54,8x54,8 m.) lik ilave kare bloklarla genişletilmiş bir Roma sokak ızgarası öngörmektedir [54].

Son yıllarda 'yukarı kasaba'de yapılan araştırmalar, Helenistik ve Roma kentinin temelden yeni bir resmini çizmeye yetecek verilere ulaşılmasını sağlamıştır. Yukarı kasabadaki yapı ve sokak ızgarasına ait kanıtlara dayanarak, ortogonal sokak ızgarası çizilebilmiş ve kentin Helenistik buluntu ve anıtları incelenmiştir. Tüm bu değerlendirmeler, Hellenistik dönemde yeni bir altyapıya duyulan ihtiyaç ve mevcut topoğrafik koşullar dikkate alınarak yapılmıştır. Hippodamos tarzında planlanmış şehirlerin kurulmasına ilişkin genel düşünceler, jeofizik ölçümlerden ve GPS araştırmalarından elde edilen bulgular yanında, bağlamsal olarak işlenmiş buluntu kompleksleri kullanılarak tarihlendirilebilen kazı sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır [54].

Aşağı Agora Alanı'nda yapılan jeolojik araştırmalar, M.Ö. 3. yüzyıl topografyası hakkında önemli sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Bu araştırmalar sonucunda, Hellenistik dönem kıyı şeridi: aşağı agoranın batı kapısının kuzeybatısından ve (SF 2025–2026) ile (SF 2225–2226)'nın batısından geçen hilal biçiminde bir koy olarak yeniden yapılandırılabilmiştir. Alay Yolu'nun, Panayırdağ boyunca uzanan ve deniz seviyesinden sadece 10 m. yüksekliğe sahip bir taşkın ovasının üzerinde olduğu, 'Felsspalttempel'in (SF 1729-1730) körfezi kuzeyden çevreleyen mahmuz benzeri bir yarımada üzerinde yer aldığı ve Hellenistik Dönem boyunca, deniz seviyesinde 2-5 m.'lik büyük bir düşüşün yaşandığı anlaşılmıştır. Tüm bu anlatılanlar ışığında Ephesos'un M.Ö. 3. yüzyılın başlarından M.Ö. 2. yüzyılın sonlarına kadar topografik anlamda ilginç bir döneme tanıklık ettiği söylenebilir. Aşağı kasaba, Bülbüldağ'ın kuzey yamaçları ile Panayırdağ'ın batı ve kuzey yamaçları üzerinde su taşkınlarına karşı korunaklı sınırlı bir alanda; yukarı kasaba ise Bülbüldağ ve Panayırdağ arasındaki vadide kurulmuştur. Kentin sur içinde kalan toplam alanı yaklaşık 314 hektardır [54].

3.5. Hellenistik Dönem'de Kent Tasarımını Etkileyen Faktörler

Hellenistik Dönem kenti tasarlanırken belirleyici olan başlıca faktörler arasında; kültler ve kutsal alanlar, topoğrafya, kentin savunulabilmesi, körfezde yaşanan deniz seviyesi değişiklikleri ve iklimsel faktörler sayılabilir.

Kültler ve kutsal alanlar, Hellenistik Dönem kentinin sokak ızgarası, tam olarak Artemis Tapınağı'nın yönlenmesiyle uyumlu olacak biçimde düzenlenmiştir. Yeniden inşa edilen Hellenistik kentin görece uzağında kalmasına karşın Artemis Tapınağı'nın yönlenmesinin, yeni kentin planlanması aşamasında belirleyici olması sıklıkla karşılaşılan bir durum değildir. Örneğin Ephesos'un yakın komşusu Menderes Magnesiası'nın ızgara planla yeniden inşası sırasında, kentin merkezinde kalan Artemis Tapınağı'nın yönlenmesi, kentin yönlenmesini etkilememiştir. Felsspalttempel (Kaya yarık tapınağı) muhtemelen şehir henüz inşa edilmeden veya şehrin inşası sırasında yapılmış olmalıdır [54].

Topoğrafya; sokak ızgarası, Panayırdağ'ın batı yamaçları ile Bülbüldağ'ın kuzey yamaçlarında büyük ölçüde dik açılarla kesişecek şekilde düzenlenmiştir. Yukarı kasaba ile aşağı kasabayı birbirine bağlayan en kısa rota, Panayırdağ ile Bülbüldağ arasındaki vadide uzanan eski Alay Yolu'dur (Kureter Caddesi). Söz konusu yol, topoğrafyanın zorlaması ile diagonal sokak ızgarası içinde çapraz bir bağlantı yolu durumundadır. Yerleşim için elverişli

ve neredeyse dikdörtgen bir platoya sahip yukarı kasabanın alanı, araziden maksimum fayda sağlanacak biçimde planlanmıştır.

Olağanüstü stratejik öneme sahip Ephesos kentinin, olası bir saldırı durumunda savunulabilmesi hayati öneme sahiptir. Zira Lysimakhos'un M.Ö. 294'de kente hakim olur olmaz giriştiği ilk imar faaliyeti, kentin zarar gören surlarının onarılması ve güçlendirilmesi ile Hellenistik dönem sur duvarlarının inşası işi olmuştur. Hellenistik dönem surları, Panayırdağ ve Bülbüldağ'ın dik yamaçları üzerinden devam ederek batıdan ve kuzeydoğudan denize kadar uzanmaktadır [54].

Yapılan jeolojik sondajlar, Ephesos Körfezi'nde bir liman inşası için uygun koşullar olduğunu ve Ephesos Limanı'nın geniş, korunaklı bir koyda yer aldığını göstermektedir. Ancak Hellenistik Dönem'de, deniz seviyesinde yaşanan hızlı düşüş, ya da başka bir deyişle kıyı hattının batıya doğru hızla ilerlemesi, Ephesos Limanı civarında bataklık alanların oluşması ve limanın kullanılamaz hale gelmesi anlamını taşımaktadır. Bu durumun, ekonomisini deniz ticaretine bağlayan Ephesos gibi bir liman kenti için çok ciddi sonuçları olacağı muhakkaktır. Yeni kurulacak kentin yeri şüphesiz yeni limanın yeri ile ilişkili olarak belirlenecektir [54].

Yaz ayları boyunca sıcaklık değerlerinin yüksek seyrettiği coğrafyalarda, kentin denizden karaya esen rüzgârlarla havalandırılması büyük önem taşımaktadır. Ephesos'un Hellenistik kent ızgarası planlanırken bu konunun da dikkate alındığı ve denizden esen rüzgarların kentin iç noktalarına kadar ulaşabilmesi için doğu-batı doğrultulu geniş caddelerin planlandığı düşünülmektedir [54].

3.6. Hellenistik Dönem Ephesos Kenti Sokak Izgarası

Hellenistik Ephesos'da, güneyden kuzeye doğru 17 sıra kentsel alan bulunmaktadır. (R) ile ifade edilen bu kentsel alan sıraları güneyden kuzeye doğru (R1), (R2), (R3), (R4),...(R17) biçiminde sıralanmaktadır (Şek. 59). Kentsel alanlar ise (SF) ile ifade edilmiştir. Kentsel alanlar, çoğunlukla sokaklarla sınırlandırılan ve jeodezik olarak ölçülen köşe noktalarıyla tanımlanmış arazi parçalarını ifade eder. Kentsel alanların numaralandırması doğudan-batıya ve güneyden-kuzeye doğru büyümektedir [54].

Kenti çevreleyen sur duvarları, sadece yerleşim alanlarını değil, kentin ilerleyen zamanda genişleyeceği varsayımıyla planlanmış boş rezerv alanları, kutsal alanları ve liman

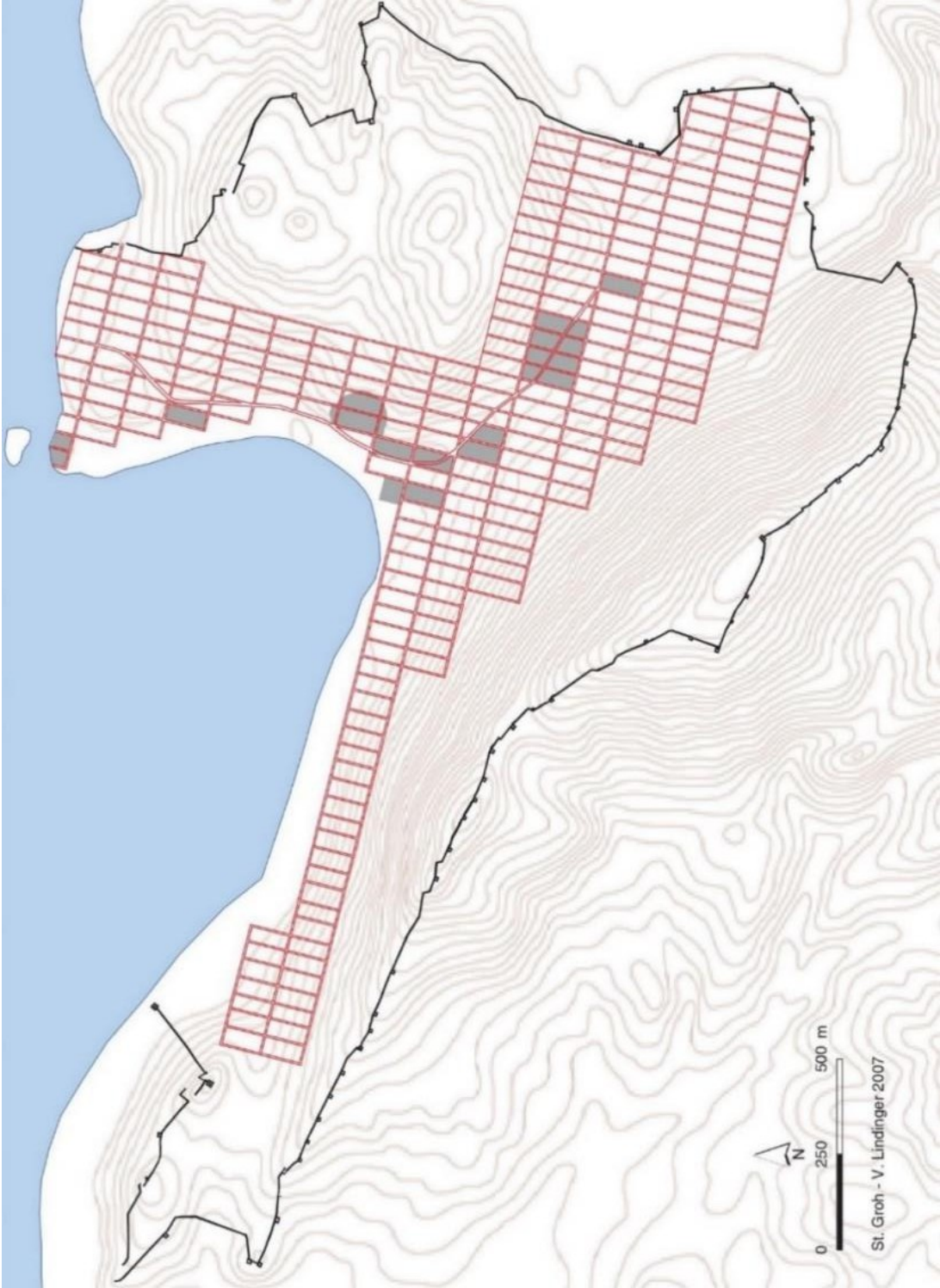
çevresindeki geniş koyu da içine alacak biçimde planlanmıştır. Ortogonal sokak ızgarası oluştururken arazi zorlukları önemsizdir. Kent içinde iki ayrı çekirdek tanımlayan ticari ve idari merkez farklılaşan işlevleri dikkate alınarak kent planına yerleştirilmiştir. Farklı genişlikleri temelinde 'kamusal alanların' yerleştirilmesi, ana yolların (Plataiai) ve ara sokakların (Stenopoi) planlanması, ızgara planın düzenlenmesinde ana unsurlardır. Oluşturulan yeni ortogonal ızgara ile uyumlu olmayan eski yollar genellikle olduğu gibi bırakılır. Bazı sokakların diğerlerinden daha geniş planlanması ve sütunlu caddelerin tasarlanması Hellenistik Dönem'le başlayan bir uygulama olmakla birlikte, Roma Dönemi'nde yoğun biçimde kullanılmış ve Roma kentlerinin bir özelliği haline gelmiştir [54].

Yukarı şehirde yapılan jeofizik ölçümler ve GPR haritalamalar ile (Jeoradar ile yapılan ölçümlerin penetrasyon derinliği en az 2-3 m.' dir) sadece bir sokak ızgarası tanımlanabilmiştir. 'Lukasgrab'daki (SF 512-513) kazılar, yukarı şehirdeki sokak ızgarasında bulunan ve jeoradarın nüfuz derinliğinden daha derin olmayan Helenistik duvarlara tanıklık etmektedir. Buradan, ölçüm verileri temelinde tanımlanan sokak ızgarasının, Helenistik sokak ızgarası ile örtüşmesi gerektiği sonucuna varılabilir. Son zamanlarda, stratigrafik kriterlere göre incelenen Ephesos'un tüm alanlarında Helenistik yapılar gün ışığına çıkartılmıştır. Aşağıda bahsi geçecek arkeolojik kanıtlar, Helenistik kentin gerçek bina yoğunluğu veya kapsamını değil, kentsel alandaki daha yakın tarihli kazıları yansıtmaktadır. Helenistik döneme tarihlenen yapıların hiçbirisi, yönelimleri açısından burada sunulan sokak

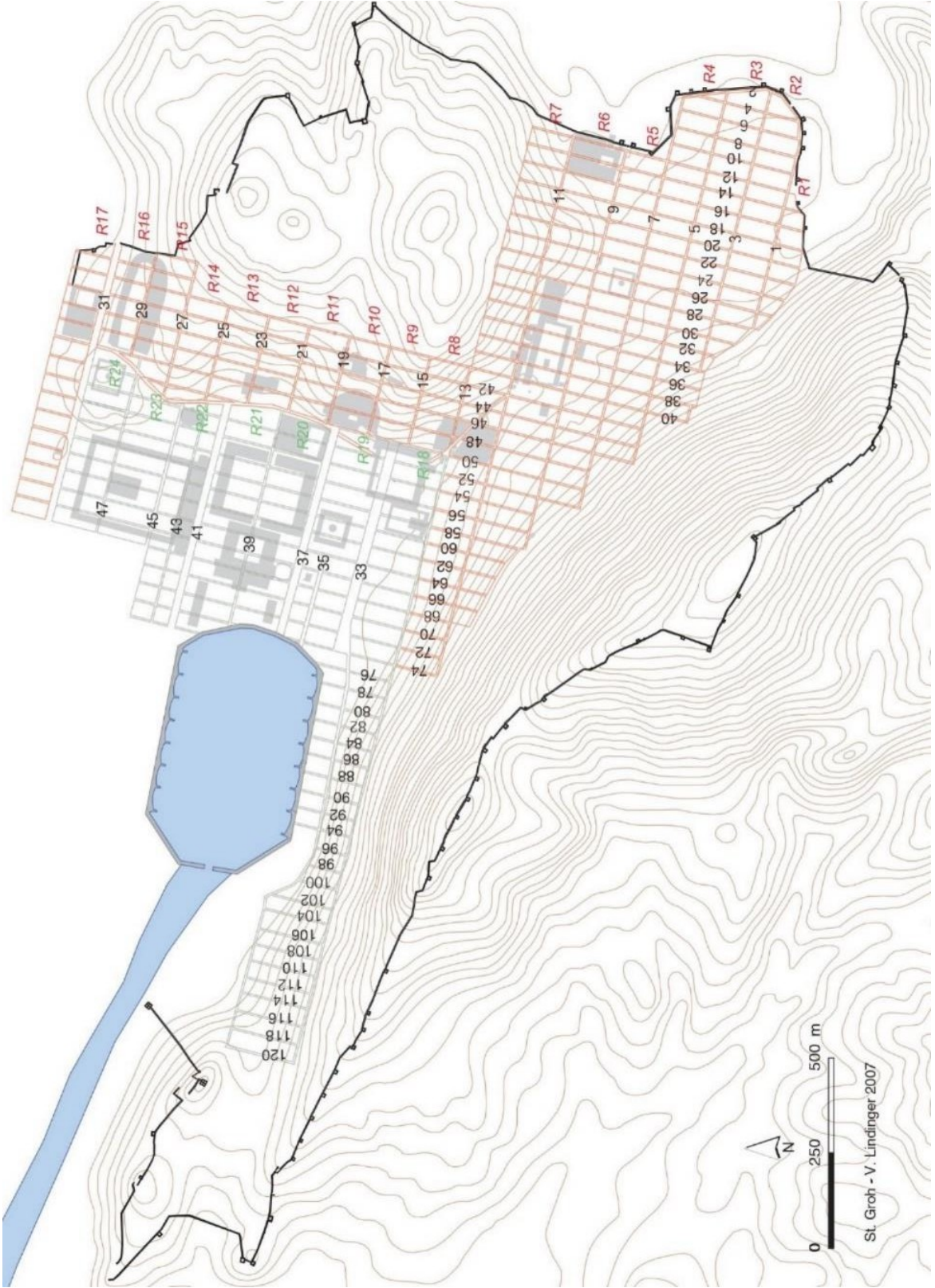
ızgarasından

sapmamaktadır

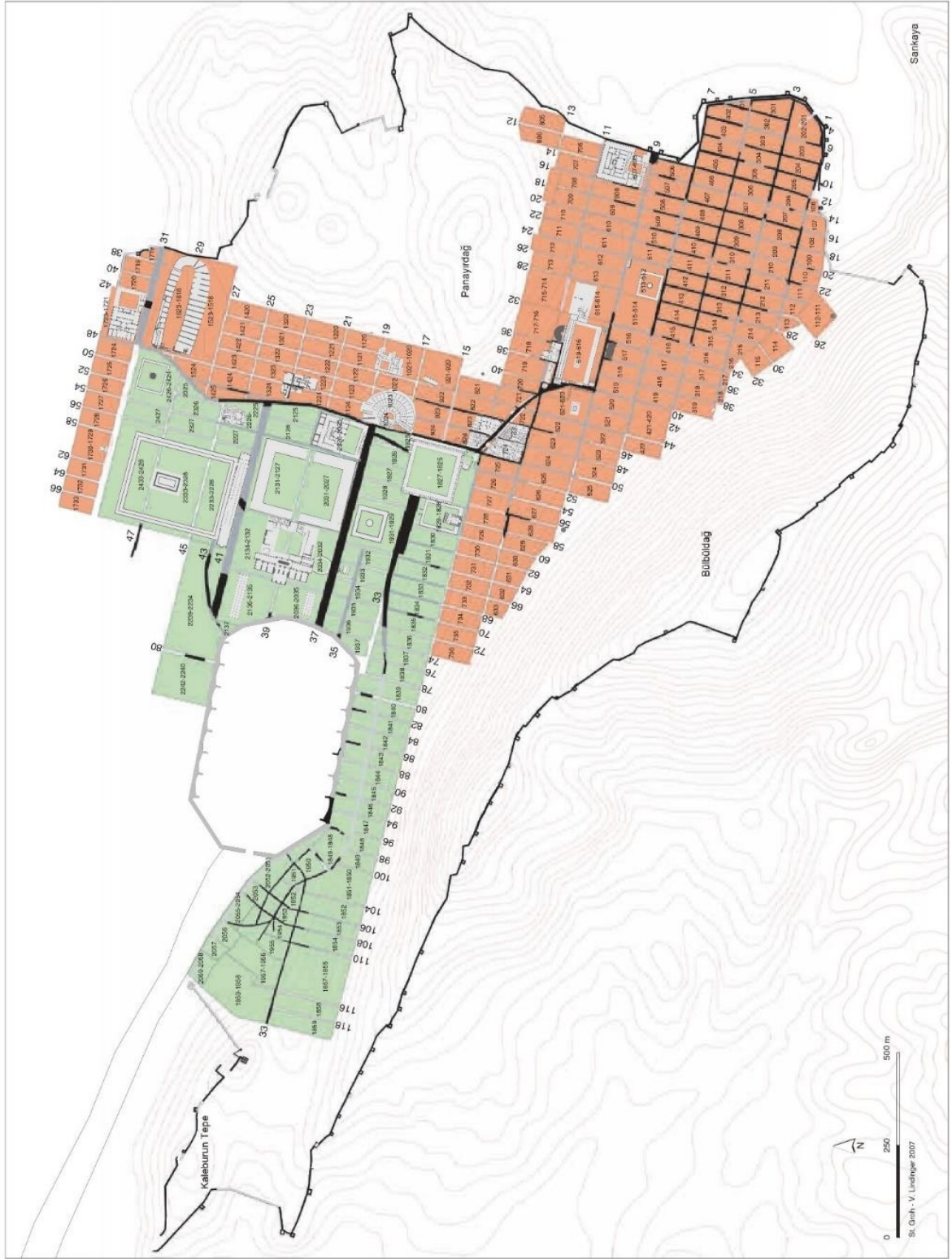
[54].

Şekil 3.58.Hellenistik Dönem sokak ızgarası, önerilen sahil şeridi ve Hellenistik Dönem’e ait buluntu yerleri [54].

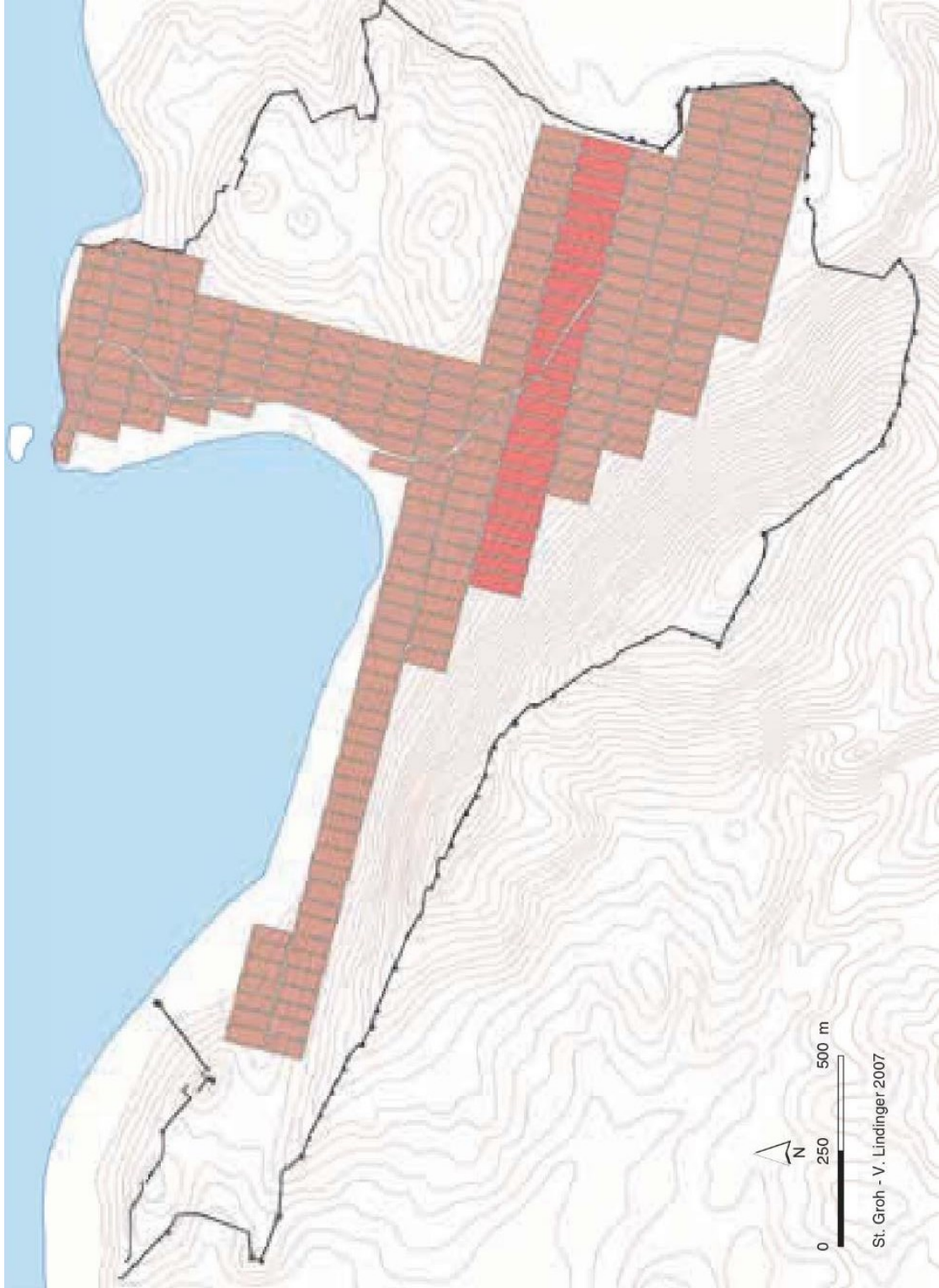
Şekil 3.59. Hellenistik ve Roma dönemlerine ait kentsel alan sıraları, cadde ve sokak numaraları [54].

Şekil 3.60. Hellenistik ve Roma dönemlerine ait kentsel alan, cadde ve sokak numaraları [54].

Yukarı şehrin sokak ızgarası, kuzeyden kuzeydoğuya doğru 14 ° sapma gösterecek şekilde konumlanmış ve yukarıda da bahsettiğimiz gibi 17 sıra kentsel alandan oluşmaktadır. En güneydeki sıra (R1), Bülbüldağ'ın dik eğimli yamaçlarına denk geldiği için diğer kentsel alan sıralarından daha kısa tutulmuştur. (R1)'den kuzeye doğru ilerlendiğinde, her biri (104-106 m.) uzunlukta, dört sıra kentsel alan ile karşılaşılır (R 2-R 5). Kentsel alanların altıncı sırası olan (R6), Devlet Agorası (SF 616-619) ve Doğu Gymnasiumu (607-605) gibi iki büyük kamusal yapının bulunduğu kentsel alandır ve uzunluğu 136 m.'dir. Bu ölçüsü ile (R6), (R 2-R 5)'in 104-106 m.' lik ölçüsünden 1/3 oranında daha uzundur. (R6) kentsel alan sırasının diğerlerinden daha uzun planlanması, belki de bu alanda yapılması düşünülen büyük ölçekli kamu yapılarından kaynaklanmıştır. Zira Devlet Agorasının inşa edilebilmesi için (136 × 180 m.)'lik 4 kentsel alan (97 920 m²), Doğu Gymnasiumu'nun inşa edilebilmesi için (136 x 180 m.)'lik 3 kentsel alan (73 440 m²) birleştirilmiştir. Kentsel alanların yedinci sırasında olan (R7), 104 m. uzunluğundadır ve deniz seviyesinden 41 m. yükseklikteki Devlet Agorası'ndan (üst agora), deniz seviyesinden 1 m. yükseklikteki Tetragonos Agora'ya (alt agora) kadar uzanan yaklaşık 40 m.' lik bir kot farkına sahiptir. Doğuda Panayırdağ'ın 30° dik güney yamaçlarından başlayıp batıda Bülbüldağ'ın dik yamaçlarına kadar uzanan yedinci sıra (R7), yukarı kasaba ile aşağı kasaba arasındaki bağlantıyı temsil eder. Sekizinci sıranın (R8), aşağı agoradan başlayarak batıya uzanan bölümüne aşağı kasaba denilmektedir. Bu sıranın (R8) güneyinde, Bülbüldağ'ın dik yamaçları yapılaşmaya olanak vermezken; kuzeyinde kıyı boyunca uzanan ince-uzun bir arazi parçası ile belki de liman boyunca uzanan bir iskele bulunmaktadır. Kentsel alanların 9-14 sıraları olan (R 9-14), Panayırdağ'ın batı yamaçlarında ve alay yolunun doğusunda yer almaktadır. Kentsel yapı adalarının tam olduğu son iki sıra olan (R 15) ve (R16), Panayırdağ'ın kuzeybatı uzantısına doğru yayılırken; son sıra olan (R 17) Panayırdağ'ın kuzeybatısını saran sahil şeridi yüzünden yer yer eksik yapı adalarına sahiptir [54].

Helenistik dönemde yukarı kasabanın en kuzeyindeki cadde 31. Cadde, en güneydeki cadde ise 1. Caddedir. Birinci ve otuzbirinci caddeler arasındaki mesafe 1681,3 m. veya 5722 Attik ayaktır (1 Attik ayak= 0,294 m.). Bu mesafe içinde ve doğu-batı yönlenmesinde, her biri yaklaşık 5 m. veya 17 Attik ayak genişliğinde 16 cadde (Plataiai) düzenlenmiştir. Yukarı kasabadaki kentsel alan sıraları içinde sadece (R6) yaklaşık olarak 136 m.'lik veya 463 Attik ayaklık uzunluğa sahipken, diğer kentsel alanlar ortalama 104,7 m.'lik veya 356 Attik ayaklık uzunluğa sahiptir (Şek. 61). Bu alanların jeofiziksel olarak ölçülebilir uzunlukları yaklaşık olarak 103 m.-106 m. arasında değişmektedir. (Tab.1) [54].

Şekil 3.61. Hellenistik Dönem kentsel alan uzunluklarını (krm.: 136 m., khv.: 104,7 m.) [54].

Tablo 3.2. Hellenistik sokak ızgarasında kentsel alanların uzunlukları

Kentsel Alan Sırası (R)	Kentsel Alan Uzunluğu (m.)	Aritmetik Ortalama (m.)
-------------------------	----------------------------	-------------------------

R1	-	
R2	106	
R3	104	
R4	104	
R5	106	
R6	136	
R7	106	
R8	104	
R9		104.7
R10		104.7
R11		104.7
R12		104.7
R13		104.7
R14		104.7
R15		104.7
R16		104.7
R17		-

Kaynak: [54].

Kuzey-güney doğrultulu 60 adet dar sokak (Stenopoi) bulunmaktadır. Bu sokakların her biri 3 m. veya 10 Attik ayak genişliğindedir. 60. Sokak, kuzey-güney doğrultulu sokakların orta eksenini olarak düşünülürse, bu sokağın batısında otuz, doğusunda otuz sokak (60. Sokak da dâhil edildiğinde) bulunmaktadır (Şek. 4). 7-9 m. genişlikteki Alay yolu (Tören yolu), yer yer ortogonal sistemle uyumlu, yer yer de ortogonal sistemi çapraz biçimde kesecek şekilde yönlendirilmektedir. Alay Yolu, yukarı agora ile Magnesian kapısı arasında ve olasılıkla kuzeydoğu kapısının batısında ızgara sistemle uyumlu düz bir rotaya izlemektedir [54].

Kentsel alanların genişliği 40 ile 45 m. arasında değişir, geniş ve dar kentsel alanların düzenli bir dizisi sadece yukarı kasabada belirlenebilmiştir. Yetmiş numaralı sokağın doğusundaki bölgede bulunan, kuzey-güney doğrultulu sokaklar jeofizik ölçümlere dayanarak çizilmiştir ve güvenli kanıtlara dayanır; ancak bu sokağın batısındaki bölgede bulunan kuzey-güney doğrultulu sokakların çizimi için yeterli kanıt ulaşılamamıştır. Kentin

en batısında bulunan 120 numaralı sokak ile kentin en doğusunda bulunan 4 numaralı sokak arasındaki mesafe 2718 m. veya 9245 Attik ayaktır. Kentin batıdan doğuya toplam uzunluğu olan 9245 Attik ayaklık ölçüden, 59 adet dar sokağın toplam genişliği olan 590 Attik ayaklık ölçü düşülürse geriye 8655 Attik ayaklık bir mesafe kalır; bu mesafe de (120-4) sokaklar arasındaki 58 kentsel alanın toplam genişliğine eşittir. 8655 Attik ayaklık bu mesafeyi 58' e bölersek, 1 kentsel alanın ortalama genişliği olan 149,22 Attik ayaklık ya da 43,8 m.'lik ölçüye ulaşırız. [54].

Tablo 3.3. Helenistik Dönem kentlerine ait kentsel alan ölçüleri ile (en/boy) oranları

Kent	Kentsel Alan	En / Boy
Pergamon	58x92	1 / 1.6
Alexandria	44x88	1 / 2
Antiochia	56x112	1 / 2
Demetrias	50.5x100.5	1 / 2
Dura-Europos	35.2x70.5	1 / 2
Ilion / Troas	52x104	1 / 2
	53x106	1 / 2
Laodikeia	58x112	1 / 2
Seleukeia	69.5x139	1 / 2
Magnesia am Meander	42.4x98.5	1 / 2.3
Hierapolis	29.6x70	1 / 2.4
Olynth	35.5x86.5	1 / 2.4
Pella	47x111.5	1 / 2.4
Miletos	36x90	1 / 2.5
Kassope	30x124	1 / 4.1

Kaynak: [54].

Tablo 3.4. Ephesos'u Helenistik Dönem sokak ızgarasına ait kentsel alan ölçüleri ile (en/boy) oranları

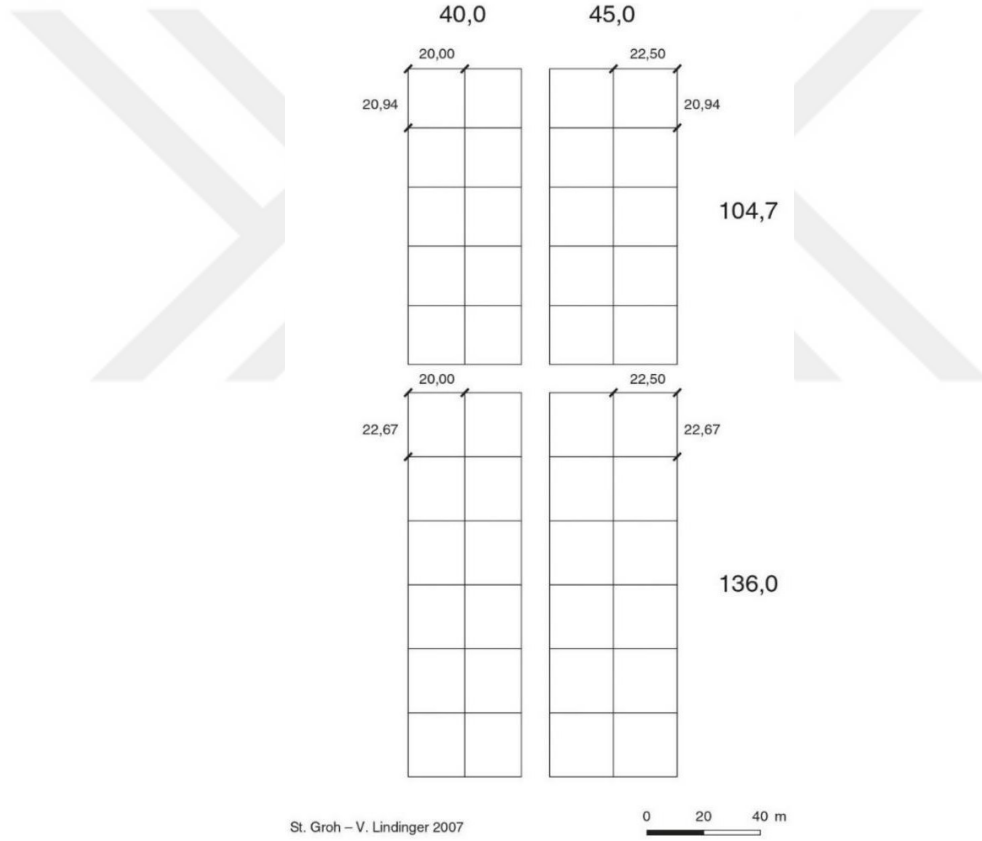
Ephesos	Kentsel Alan	En / Boy
Standart Alan	43.8 x 104.7	1 / 2.4
	40 x 104.7	1 / 2.6
	45 x 104.7	1 / 2.3
	40 x 136	1 / 3.4
	45 x 136	1 / 3

Kaynak: [54].

Tüm bu hesaplamalar, Ephesos'un yukarı kasabası için (43,8x104,7 m.)'lik ya da (149 x 356 Attic ayak)'lık ortalama (standart) bir kentsel alan ölçüsü elde etmemizi sağlamıştır. Tablo 2'de seçilmiş bazı Hellenistik kentlere ait kentsel alan ölçüleri ile bu ölçüler arasındaki (en/boy) ilişkisi gösteren kentsel alan oranları verilmiştir. Ephesos'a ait kentsel alan oranı; (43,8/104,7)'den (1/2,4) olarak bulunmuştur. Yine Tablo2'de Magnesia am Meander, Pella, Olynth ve Hierapolis'in Ephesos ile aynı kentsel alan oranlarına sahip olduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca Miletos'un 'güney şehir bölgesi' ne ait (36 x 90 m.)'lik kentsel alan ölçüsünden çıkan (1/2,5)'lik kentsel alan oranının, Ephesos'un (1 / 2,4)'lük kentsel alan oranı ile bir hayli yakın olduğu görülmektedir. İlion'un (Troas) Roma dönemi kentsel alanlarının (104 - 106 m.)'lik uzunluğunun (olasılıkla kentin Helenistik dönem ızgarasından kaynaklanan bir ölçüdür), Ephesos'un (104-106 m.)'lik kentsel alan uzunluğu ile kesin bir benzerlik içinde olduğu (Tab. 2); Ephesos'un Yukarı Agora bölgesini de içine alan (R6) kentsel alan sırasının 136 m.'lik uzunluğunun, Kassope kenti ile İlion (Troas) kentinin kuzey ve güneyinde yeniden inşa edilen kentsel alanlarla uyumlu olduğu anlaşılmıştır. Sokak ölçüleri açısından karşılaştıracak olursak; Ephesos ve Hierapolis'in dar sokakları (stenopoi) 3 m., Miletos'un en az 4 m. ve Magnesia'nın bilinen sokak genişliği ise 5 m. olarak belirlenmiştir. [54].

Elimizde, yukarı kasabadaki kentsel alanlara dair (40/45x104,7 m.) ve (40/45x136 m.)'lik dört farklı ölçü bulunmaktadır. Daha kısa olan (104,7 m.)'lik kentsel alanları 10 eş parsel; görece daha uzun olan (136 m.)'lik kentsel alanları ise 12 eş parsel ayıracak olursak; (40 x 104,7 m.)'lik kentsel alanlardan (20x20,94 m.)'lik; (45x104,7 m.)'lik kentsel alanlardan ise (22,50x20,94 m.)'lik 10 eşit parsel elde etmiş oluruz. Benzer işlemi görece daha uzun olan (136 m.)'lik kentsel alanlar için fakat bu kez kentsel alanı 12 eş parsel ayırmak için tekrar edecek olursak, (40x136 m.)'lik kentsel alanlardan (20x22,67 m.)'lik, (45x136 m.)'lik kentsel alanlardan (22,50x22,67 m.)'lik 12 eşit parsel elde etmiş oluruz. [54].

Ephesos'da kentsel alanların parsellenmesi Hellenistik dönemden Roma dönemine kadar uzun süreler boyunca aynı kalmıştır. Yeni kurulan Hellenistik şehirler (Ephesos'u da bu kapsamda değerlendirmek gerekir.) en önemli kentsel alanlar için temel şemalara sahiptir. Kare parsellere ayrılan kentsel alanların genişlik ve uzunlukları, bu parsellerin katlarından meydana gelmektedir. Özellikle Seleukoslar tarafından kurulan Alexandria, Antiochia, Demetrias, Dura-Europas, Ilion (Troas), Laodikeia ve Seleukia kentleri standart olarak (1/2)'lik kentsel alan oranının kullanıldığı şehirlerdir. Büyük İskender'in bizzat kurduğu ve kendi adını verdiği Alexandria'da (İskenderiye) (44x88 m.)'lik kentsel alanın 8 eş parçaya ayrılmasıyla meydana gelmiş (22x22 m.)'lik 8 eşit parsel bulunmaktadır [54].

Şekil 3.62. Hellenistik Dönem kentsel alan bölümlenmesi [54].

3.7. Hellenistik Dönem'de Ephesos Kent Meydanları

3.7.1. Yukarı Agora

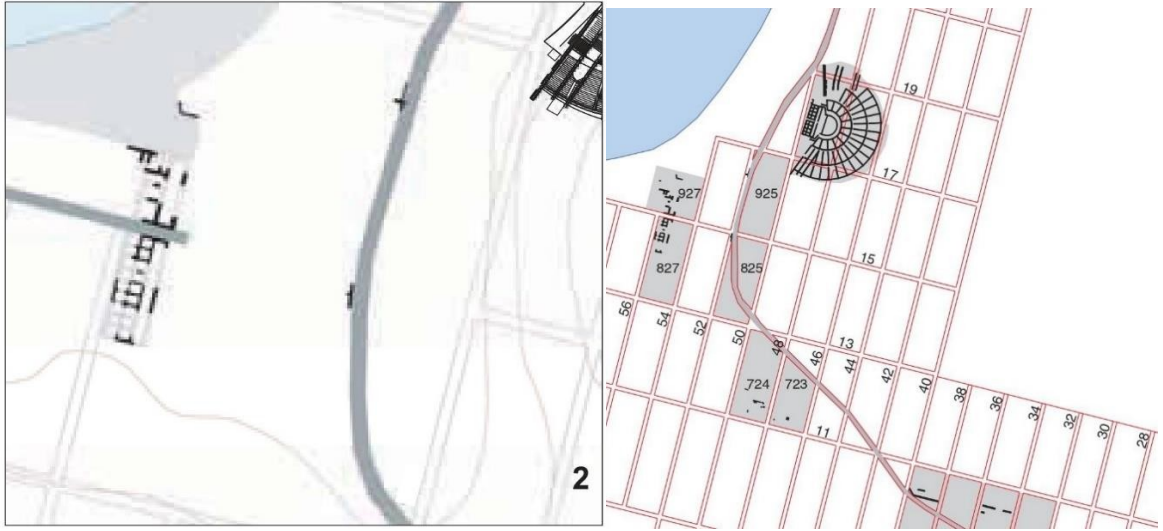
Yukarı agorada, bazilika alanında yapılan kazılarda M.Ö. 3. ve 2. yüzyıla ait buluntular ortaya çıkartılmıştır. İmparatorluk bazilikasının altında, yönlenmesi Hellenistik kentin ızgara sistemiyle uyumlu, tek nefli bir salon bulunmuştur. Alanın batı ve doğusundaki arkaik

tarihli mezarlar izlenerek Alay yolunun seyri yeniden oluşturulabilmiştir. Augustan Prytaneion'un bulunduğu alanda (SF 618) daha eski tarihli bir Artemis sunağının varlığından şüphelenilmektedir. Seviyesi imparatorluk agorasının yaklaşık 0,4 m. altında olan meydanın batı ucu, kesme taştan bir teras duvarı oluşturmaktadır; güneyde ise muhtemelen başka bir salon daha bulunmaktadır [54].

3.7.2. Aşağı Agora

Aşağı Agora'da yapılan kazılarda, Hellenistik Ephesos'un şehirciliğine dair yeni ipuçları elde edilebilmiştir. P. Scherrer, 1977-2001 yılları arasında yaptığı derin kazılarda, agoranın batı salonu alanında (SF 827-927) Hellenistik Dönem'e tarihlenen iki yapı kompleksini ve çeşitli duvar bölümlerini incelemeyi başarmıştır. Güneydeki yapının (SF 827), (17,2×43,4 m.) boyutlarında olduğu ortaya çıkartılmış ve depo binası olarak kullanıldığı öngörülmüştür. Alana, kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilen dikdörtgen yapının, (4x4,7 m.) ölçüsündeki 9 odanın, birbirine kapılarla bağlanarak bir zincir gibi dizilmesi ile oluşmuş iki sıra oda ile bu oda bloğuna doğu yönünde eklenen bir koridordan meydana geldiği anlaşılmıştır (Şek. 7). Yapıların yeniden inşası sırasında, güneydeki yapı kompleksinin kuzey duvarı yaklaşık 3 m. güneye çekilerek (SF 825)'in hemen kuzeyinden geçen ve 5 m. genişlikte olan 15. Caddenin 8 m. genişliğe çıkarılması sağlanmıştır [54].

Kuzeyde (SF 927), doğuda bir salonu ve batıda daha büyük odaları bulunan (20×27 m.) ölçüsünde başka bir yapı ortaya çıkartılmıştır. SF 927'de ortaya çıkartılan yapının batıya doğru devam eden kuzey sınır duvarı dikkat çekicidir. Bu yapının kuzeyinde yaklaşık 7,5 m. uzaklıkta paralel bir duvar ve yaklaşık 17 m. uzağında doğudan gelerek 45° açıyla kuzeybatıya kıvrılan bir duvar daha bulunmaktadır. Arada çakıl katmanlarından oluşan bir yürüyüş yolu bulunmaktadır [54].

Şekil 3.63. Aşağı agora batı salonu alanında (SF 827-927) ortaya çıkartılan Hellenistik Dönem'e ait iki yapı kompleksi [54].

Helenistik ızgaranın teyidi için özellikle önemli olan, iki yapı kompleksi arasında (SF 827 ve SF 927) uzanan kanal ve 15 numaralı caddedir. M.Ö. 3. yy'ın ikinci veya üçüncü üste birine ait olan ve M.Ö. 1. yüzyılın ikinci üste birine kadar kullanılmaya devam edilen caddenin (15. Cadde), başlangıçtaki genişliği yukarıda da değinildiği gibi 5 m.'dir. M.Ö. 2. yüzyılın ortalarından sonra güneyde bulunan yapının yeniden inşası sırasında yolun genişliği 3 m. kadar arttırılarak 8 m'ye çıkartılmıştır. 15. Cadde'de bulunan ve yaklaşık 1 m. genişliğe sahip olan kanal, doğu ve batıda büyük kireçtaşı bloklarla kaplatılmıştır. Sözü geçen kanalın inşası, M.Ö. 2. yy'ın ilk üste birine, yani hemen hemen yolun genişletilmesiyle aynı döneme rastlamaktadır. Çakıllı yolun ortasından geçen kanalın üzeri kötü kokuyu engellemek ve ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla büyük kireçtaşı bloklarla kapatılmış olsa da bahsi geçen kireçtaşı bloklar günümüze ulaşmamıştır [54].

Çakıllı yol 15 (15.Cadde), hem yukarı şehrin kuzeyindeki yol ızgarası hem de Aşağı Efes Kasabası'ndaki yol ızgarası için jeodezik olarak ölçülen önemli bir referans noktasıdır. Yapı kompleksinin batı hattı, kuzey-güney doğrultusunda 56. Sokak üzerindedir (Şek. 7). Cadde 15 batıya doğru takip edilirse Kaleburun Tepe'nin eteklerine ulaşılır [54].

H-WSN (SF 927) binasının kuzeyindeki geniş çakıl (Şek. 7), kuzeybatıya eğik olarak uzanan duvar yaklaşımından da anlaşılacağı gibi, doğrudan limana açılmaktadır. Limanın veya iskelenin önünde daha dar, yaklaşık 27 m. uzunluğunda bir bina şeridi bulunmaktadır.

İki bina arasındaki kanal, 15. Caddenin, Hellenistik kentin batı bölümünde bir "ana cadde" olarak yorumlanması için önemli bir göstergedir. Roma döneminde bu kanal,

doğrudan aşağı agoranın iç avlusundan batı kapısına ve oradan da limana giden 33 numaralı yola bağlanmıştır [54].

Daha güneyde, Celsus Kütüphanesi'nin önündeki boşlukta (SF 825), yuvarlak bir kaidenin altında, 6,6 m uzunluğunda bir tuğla duvar ortaya çıkarılmıştır. Duvarı inceleyen W. Jobst, istinat ve teraslama duvarı olarak yorumladığı duvarı, kullanılan inşaat teknikleri, teknoloji ve görelî dizilim metodu bulguları ile "Erken Hellenistik" döneme tarihlemiştir; P. Scherrer yapısal nedenlerle Jobst'un tarihlemesini reddederek, duvarın Augustus öncesi bir döneme ait olamayacağını önermiştir [54].

Limanın hemen yakınında bulunan meydan, Helenistik Ephesos'un aşağı agorası olarak yorumlanabilir. Mevcut bilgilere göre batıda adı geçen depo binası H-WSS (SF 827), kuzeybatıdaki H-WSN (SF 927) ile doğudaki ek salondan meydana geliyor olabilir. Helenistik Ephesos'un güneydoğu liman bölgesindeki durumu, Roma dönemindeki durumla karşılaştırılabilir: Limanın güneyindeki ilk tam kentsel alanlar sırasını, doğrudan iskelede depolar, antrepolar ve gemi evleri bulunan daha dar bir şerit takip eder. H-WSN binası (SF 927) da Helenistik liman boyunca yapılan depolar, antrepolar vb. yapı dizisinin devamı olarak yorumlanabilir [54].

Meydan, antik çağlardan beri önemli bir kavşak noktası olmuştur. Alay yolu, meydanı güneydoğudan kuzeye doğru keser (Şek. 7) ve kuzeybatıda çapraz olarak limana açılır. Cadde15, Helenistik kent ızgarasında 'ana cadde' konumundadır ve kenti doğu-batı doğrultusunda boydan boya geçerek kentin en batı noktasına ulaşır. Limanın yakınında yer alan Helenistik ticaret merkezi, liman bölgesinde periyodik olarak gerçekleşen sel ve su taşkınları nedeniyle devasa setler üzerinde inşa edilmiştir [54].

3.8. Hellenistik Dönem'de Ephesos Kentinde Sokaklar

Yeni kurulan şehrin kuzey-güney doğrultulu sokakları (Stenopoi) 3 m.; doğu-batı doğrultulu sokakları (Plataiai) ise 5 m. genişliğe sahiptir. Sokakların geçtiği rotalar, yukarı şehirde geniş bir alan üzerinde ve en azından kentsel alanın büyük bölümünde jeofizik ve jeodezik ölçümlerle kanıtlanmıştır [54].

3.8.1. Kuzey Ephesos Bölgesinde Sokaklar

Aşağı Agora'dan veya 15. Cadde'den başlayarak kuzeye doğru Helenistik sokak ızgarası izlenir veya yeniden yapılandırılırsa, aşağıdaki arkeolojik kanıtlara ulaşılır:

Kuzeyde 15. Cadde'yi takip eden 17 ve 19 numaralı caddeler, tiyatronun her iki girişini (SF 1023-1024) karşılamaktadır. Tiyatronun imparatorluk dönemine ait her iki alt girişinde sona eren doğu-batı yönlenmeli 17 ve 19 numaralı caddeler, yaklaşık olarak bu girişlerin ekseninde uzanmaktadır (Şek. 8). Kuzey-güney yönelimli 48. sokak, doğrudan ikinci Diazoma'nın üzerindeki iki çıkışa, 46. Sokak ise son koltuk sırasının üzerindeki en üst koridora ulaşmaktadır (Şek. 8). Hellenistik tiyatronun inşası için ihtiyaç duyulan topografik gereksinimleri şehircilik gereksinimleriyle uzlaştırmaya yönelik bu çabalar Ephesos'da olduğu gibi Demetrias, Kassope veya Hierapolis'te de karşımıza çıkmaktadır [54].

Günümüze kadar yapılan çalışmalar doğrultusunda, Ephesos'un erken dönem tiyatrosunun kronolojik sınıflandırması ve büyüklüğüne dair pek az somut bulguya ulaşılabilmektedir. Elde edilen bulgular, Skene Terasları'nın D3 odasında ortaya çıkartılan setlerin M.Ö. 3. yüzyıla tarihlendiğini kanıtlamaktadır. Tiyatronun erken evrelerinde, bugünkünden daha küçük olup olmadığı; 17. ve 19. sokaklar arasındaki bölgede kalıp kalmadığı soruları henüz yanıtlanamamıştır. Sahne binasının kuzeyinde, MÖ 2. yy'a tarihlenen sade bir çeşme yapısı ortaya çıkartılmıştır [54].

Tiyatronun yukarıdaki kentsel alanlara ulaşım sadece kuzey-güney doğrultulu 44 ve 46. sokaklardan mümkün olabilmektedir, doğu-batı doğrultulu 17 ve 19. Caddelerin 44. sokağın yukarısına doğru (doğu yönünde) devam edip etmediğine dair bir kanıt bulunamamıştır. Tiyatronun yukarısında, (SF 1020-1021) numaralı kentsel alanlarda, tiyatroya merdivenle bağlanan bir peristil evin kalıntıları ortaya çıkartılmıştır. Peristil eve ait yapısal kalıntılar, özellikle de kompleksin en eski bölümünü oluşturan merkezi konumdaki büyük peristil avlu, yapının yönlenmesinin ne Hellenistik Cadde ızgarasıyla ne de tiyatroyla uyumlu olmadığını göstermektedir. Peristil avlunun güney sınırı, 37 numaralı caddenin (Arkadiane) güney hattını takip etmektedir, bu da yapının Roma-emperyal limanın görüş hattında inşa edildiğini göstermektedir. Peristil ev yönlenmesi ve (SF 1020-1021) kentsel alanına konumlanmasıyla imparatorluk dönemi sokak ızgarasına atıfta bulunmaktadır[54].

Cadde 21'in rotası, Hellenistik sokak ızgarasının yeniden oluşturulması sırasında, elde edilen sayısal modüllere dayanılarak çizilmiştir, sokağın varlığını ispatlayacak herhangi bir kanıt ulaşılamamıştır [54].Kuzey Liman kapısından başlayan 39. Caddenin, doğu-batı doğrultusunda düz bir hat boyunca ilerleyerek Tiyatro Gymnasionu'nun kuzeydoğu köşesinde Alay Yolu'yla kesiştiği düşünüldüğünde; 21. Caddenin, 39. Cadde ile aynı hizada olduğu önerilemez mi?

21. Cadde'nin hemen kuzeyinde bulunan 23. Cadde, tiyatronun kuzeyindeki Alay Yolu (Tiyatro caddesi) ortaya çıkartıldığında tanımlanabilmiştir. (SF 2125)'de ortaya çıkartılan ve M.S. 5 yada 6. yüzyıla tarihlenen apsidal yapının 15 m. güneyinde, doğu-batı yönünde uzanan ve Alay yolundan doğuya dik açıyla bağlanan bir sokağın başlangıcı tespit edilebilmiştir. Bulunan bu sokak, 23. Cadde ile tamamen uyuşmaktadır.

Şekil 3.64. Hellenistik Dönem sokak ızgarası, Alay Yolu ve buluntuların yerleri [54].

F. Miltner 1958'de Alay yolunun doğusunda, tiyatronun kuzeyinde ve Panayırdag'ın batı yamaçlarında yer alan yapıları (SF 1223–1224 ve 1323–1324) incelemiştir (Şek. 3). Miltner bu dönemde, yapı teknolojisi açısından Hellenistik döneme tarihlenen, kuzey-güney

doğrultulu büyük küboidlerden oluşan teras duvarları ile en az dört yapı kalıntısını incelemiştir. 2006 yılında teras duvarları üzerinde yapılan incelemeler ve yüzey araştırmaları, kuzey-güney yönünde 48 numaralı sokağın, doğu-batı yönünde ise 23. Caddenin doğrulanmasını sağlamıştır (Şek. 3) [54].

Sokak 25, imparatorluk dönemini yansıtan bir hamam yapısı olan Sarhoş Hamamı'nın (SF 2225–2226) güney bölümünün altından devam ediyor olmalıdır. 'Sarhoş Hamamı'nın güney bölümünün temellerinde, daha erken dönemlere ait bir caddenin kalıntılarına ulaşılmıştır. Ortaya çıkartılan ve belgelenen birkaç taş levha ile 25. Caddenin varlığı ve rotası kanıtlanmıştır [54].

Elimizde ölçüm verisi bulunmayan diğer iki cadde, 27 ve 29. Caddelerdir. Ancak "Olympieion" tapınağının (SF 2330 -2331), Hellenistik döneme ait 27. Cadde ile imparatorluk dönemine ait 47. Cadde arasında konumlanmış olması dikkat çekicidir. Cadde 29, koşu pistinin güney sınırını veya stadyumun güney tarafındaki oturma sıralarının (SF 1518-1523) kuzey hattını yakalamaktadır. Bu cadde (29.Cadde), anıtsal genişlemesi İmparator Neron dönemine (M.S. 54 - 68) kadar gerçekleşmemiş olan Stadionun önündeki alanda, Alay yolunu kesmektedir. Hellenistik dönem Stadionu için ayrılan alanın boyutları, sur duvarının oluşturduğu sınır ile birlikte değerlendirildiğinde; yaklaşık 260 m. uzunluğunda ((6x kentsel alan genişliği) +(5x sokak genişliği)=260 m.) bir alana karşılık gelmektedir[54].

En kuzeyde yer alan 31. Cadde'nin rotası, henüz incelenmemiş kuzeydoğu şehir kapısından (Koressisches Kapısı) , batıda yer alan 'Kaya Yarığı Tapınağı' (SF 1729-1730) yönüne doğru, düz bir hat boyunca devam eder. Cadde 31'in Koressisches Kapısı ile Vadius Gymnasium'unun güneybatı köşesi (kuzey-güney doğrultulu 48. Sokak hizası) arasında kalan bölümü aynı zamanda Alay Yolu'nun, kuzeydoğu kent kapısından kente giriş bölümüdür [54].

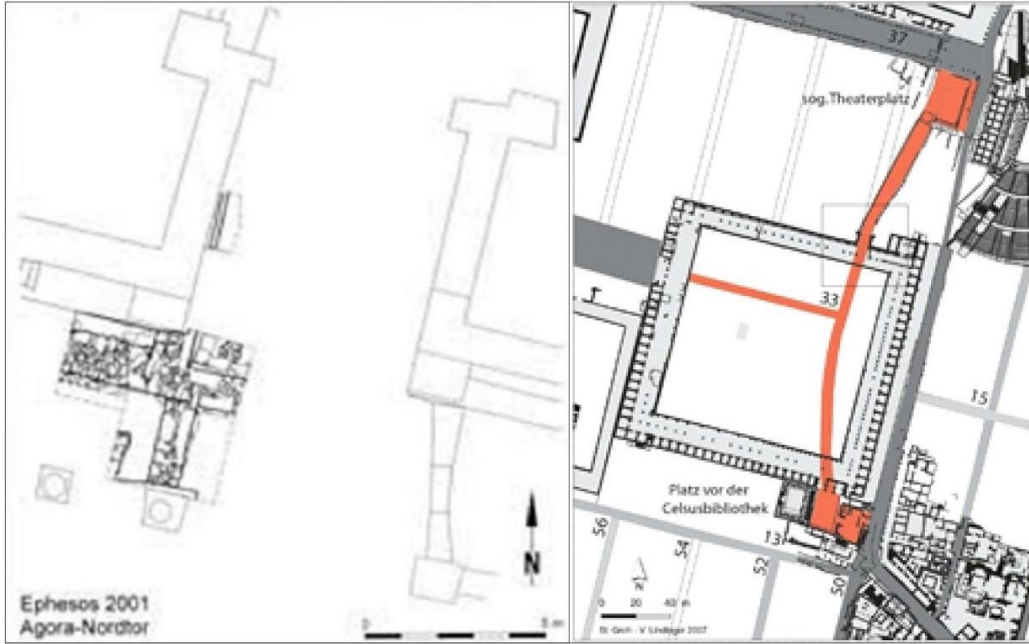
3.8.2. Batı Ephesos Bölgesinde Sokaklar

Batıda, Bülbüldağ'ın kuzey yamaçlarında kazı yapılmadığı için Helenistik Dönem'e ait hiçbir bulgu bulunmamaktadır. 15. Cadde, Aşağı Agora'dan batıya doğru Bülbüldağ'ın en alçak noktasından (eteğinden) sahil hattına kadar uzanmaktadır (Şek. 3). Ortogonal sokak

ızgarasının Roma döneminde sona erdiği yer burasıdır; alan ancak bir dizi kentsel alan için mekan sunmaktadır (Şek. 3). Kuzeybatıda bölge, kıyıdaki Helenistik kent kulesine kadar genişler (SF 2060) (Şek. 3). 15. Cadde'nin uzantısı, bir kent kapısının da olmasını bekleyebileceğimiz, en batıdaki mahmuzun eyerini hedeflemektedir. Hermaion, Ephesos kentsel alanının en batı noktasını temsil eder (Şek. 13) [54].

3.8.3. Alay Yolu

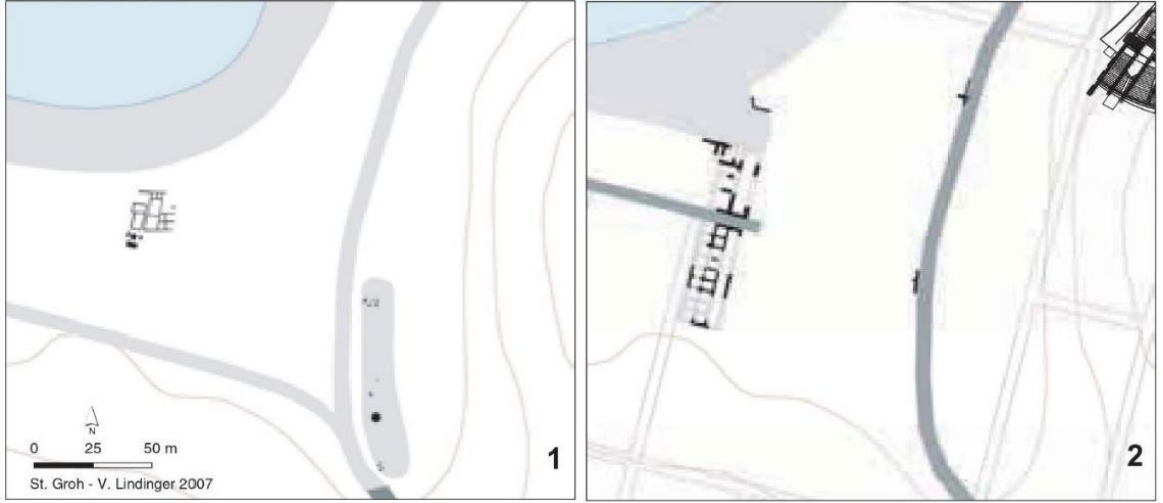
Alay yolu ortalama 8 m. genişlikte olup tüm Panayırdağ' ını dolaşmaktadır (Şek. 9). Aşağı Agora'daki kazılar, (SF 825)'in kuzey-batı köşesinden başlayıp güneydoğuya doğru çapraz olarak uzanan bir duvar hattını ortaya çıkartmıştır. Bu duvar hattı, arkaik mezarlarla işaretlenmiş alay yolunun seyrini takip etmektedir (Şek. 8). Yapılan kazılarla Helenistik döneme ait olduğu tespit edilen iki yapı kompleksinin (SF 827-927) doğusundaki (SF 825-925) kentsel alanı boyunca uzanan alay yolu üzerinde, Alt Agora'nın kuzey kapısının bulunduğu bölgede (SF 925), P. Scherrer tarafından, 'Koressisches Kapı' olarak adlandırılan ve Helenistik Dönem'e ait olduğu düşünülen bir şehir kapısı önerilmektedir. Alt Agora'nın kuzey kapısı altında tespit edilen, 1.1 m. genişlikteki, çift cidarlı kesme taş duvara ait kalıntılar, Scherrer'in önerdiği Hellenistik kent kapısına ait kanıtlar olarak yorumlanmaktadır (Şek. 10) [54].

Şekil 3.65. Scherrer göre kuzey agora kapısının altında (SF 925) ortaya çıkartılan Helenistik şehir kapısı 'Koressisches Kapı' [54].

Alay yolunun kendisi 1 m. kalınlığında çakıllı bir yol olarak belgelenmiştir. Bu mesafe, meydanın batısındaki 15. Cadde'nin kalınlığına denk gelmektedir. Doğu Kapısı'nın (Magnesian Kapısı) avlu duvarlarının kalınlığı 3,2–3,4 m., "duvar haçı"nın ki ise sadece 0,8–1,2m.'dir. Cadde 15'in güneyindeki (SF 827) depo binasında karşılaştırılabilir duvar kalınlıkları ise iç duvarlar için 0,7-0,9 m.; dış duvarlar için 1,2-1,4 m. olarak tespit edilmiştir. Görünür duvar (SF 827' de bulunan depo binasının Alay Yolu'na bakan doğu cephesi), tören yolunun batı tarafında yer alır ve yolun karşısından geçen doğu duvarı ile birlikte büyük olasılıkla, plazadan veya limandan şehrin kuzey kısmına giden yolda basit bir geçidi (kapı?) temsil eder [54].

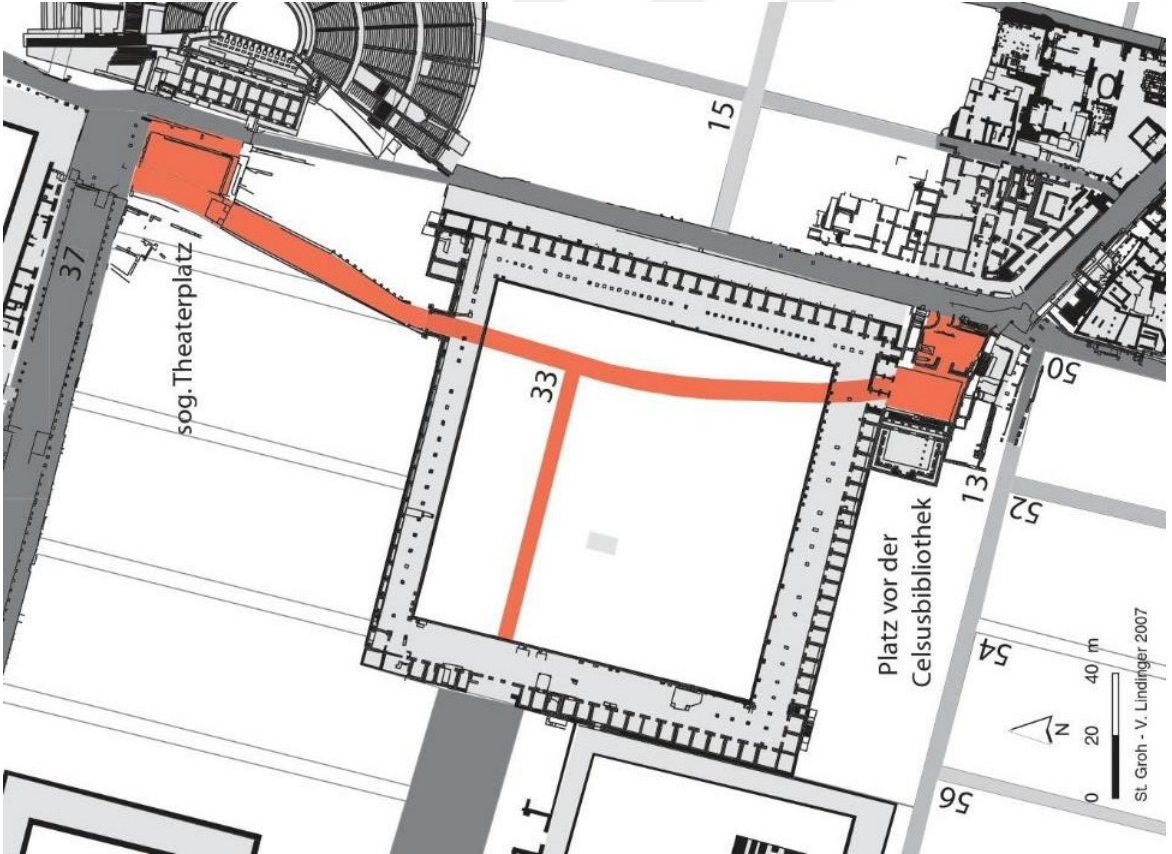
Alay yolunun doğu sınırını, Celsus Kütüphanesi'nin ön avlusunda ve Aşağı Agora bölgesinde bulunan arkaik mezarlar belirlemektedir; yol, güney ve batısında bulunan arkaik mezarlara, yaklaşık 3 m. mesafeden geçmektedir. Eski Alay Yolu'nun devamı, Aşağı Agora'nın kuzey kapısının dışından (SF1925) imparatorluk yol ızgarasına çapraz olarak uzanan caddedir (Şek. 11). Aşağı agoranın inşası sırasında Alay Yolu, 37. Cadde (Arkadiane) ve Theaterplatz ile birleştirilmiştir (Şek. 12) [54].

Şekil 3.66. Aşağı agora alanının gelişimi (1: Klasik Dönem, 2: Hellenistik Dönem) [54].

Şekil 3.67. Hellenistik ve Roma Dönemi kent ızgarası içinde eski alay yolunun rotası [54].

Şekil 3.68. İmparatorluk döneminde Alay Yolu'nun (kırmızı) seyri [54].

3.9. Ephesos Kentinde Hellenistik Dönem Kült Yapıları

3.9.1. Hermaion

Varlığını ele geçen bir yazıt sayesinde öğrendiğimiz ‘Hermaion’ büyük olasılıkla tapınak olarak inşa edilmiştir. Helenistik öncesine ya da M.Ö. 290 yılı civarına tarihlenen yapı, Helenistik kentsel alanın en batı noktasında yer almaktadır. Karadan ve denizden gelenler için uzaktan görülebilen tapınak, aynı zamanda Ephesos kentsel alanının batı sınırını işaret etmektedir. Tapınağın inşası ile bölge sahibinin tehditlere karşı sürekli uyanık olması ve kutsallaştırma yoluyla saldırılara karşı korunma sağlanması amaçlanmış olmalıdır. Kaleburun Tepe'nin en batı noktasında bir plato üzerinde bulunan tapınak, Helenistik Dönem sokak ızgarasında 19. Cadde ile aynı hizayı yakalamaktadır (Şek. 69) [54].

Şekil 3.69. Üstte Kaleburun Tepe'nin kuzeybatı ucunda bulunan Hermaion; altta 19. Cadde'yi Hermaion'a bağlayan doğu-batı eksenini [54].

3.9.2. Felsspalttempel (Kaya Çatlağı Tapınağı)

Ephesos körfezini kuzeyden sınırlayan arazinin sırtında inşa edilen Felsspalttempel (Kaya Çatlağı Tapınağı), kent için ayrı bir önem taşımaktadır. J. Keil tarafından ‘Altion akropolü’ olarak yorumlanan yapı, pronaosunda iki sütunu olan, (14,7x22,05 m.)

boyutlarında, tetrastyle prostylos tarzında tasarlanmış ve üç kademeli bir alt yapı (krepidoma) üzerinde yükselen küçük bir tapınaktır (Groh, Lindinger, Löcker, Neubauer, Seren, 2007). Cellasının kuzey bölümü, batıda bir Bothros'a (tapınaklara ait bozulmuş malz. Atıldığı kutsal çöplükler) akan doğal bir yarık üzerinde bulunmaktadır. Tapınağın inşası için, J. Keil buluntulara dayanarak Erken Helenistik Dönem'den daha erken olmayan bir tarihi; W. Alzinger Erken Hellenistik Dönem'i; St. Karwiese ise M.Ö. 400 civarını işaret etmektedir [54].

Tapınak, kentin kuzeydoğu kapısından batıya düz bir hat boyunca uzanan 31. Cadde'nin kuzeyinde, kuzey-güney doğrultulu 60. Sokak'ın batısında ve (SF 1729–1730) kentsel alanları içinde bulunmaktadır (Şek. 70). Felsspalttempel'in Helenistik Sokak ızgarasıyla ilişkisi Artemision Tapınağı ile benzer olsa da tapınakların yönelmeleri birbirinden farklıdır. Felsspalttempel güneye, Ephesos körfezine yönelirken; Artemision batıya, açık denize doğru yönelmektedir [54].

Şekil 3.70. Solda kare içine alınmış alanda Felsspalttempel kalıntıları; sağda Felsspalttempel'in planı görülmekte [54].

3.10. Ephesos'un Roma Dönemi Yerleşim Bölgeleri (M.Ö. 129- M.S. 4/ 5. yy.)

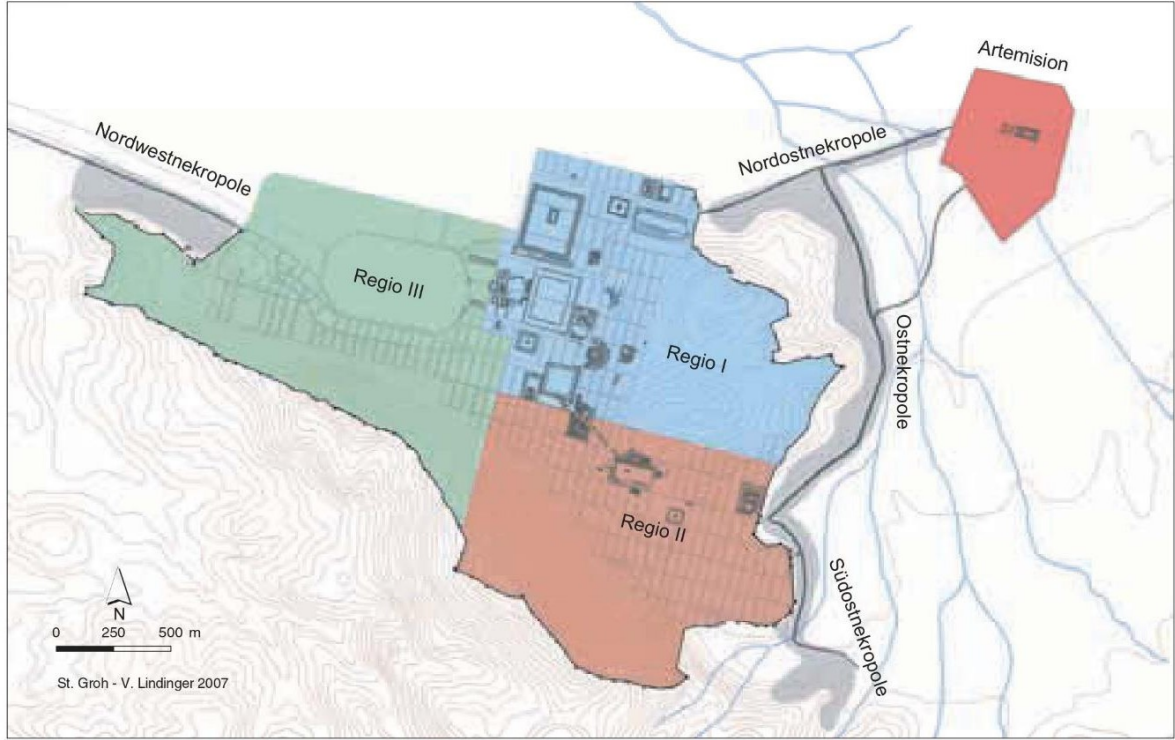
Ephesos Körfezi'nde sahilin seyri, Arkaik ve Klasik çağlarda büyük ölçüde aynı kalırken, Helenistik Dönem'de kıyı bölgesindeki bataklıklar hızla yayılmaya başlamış; Roma Cumhuriyeti dönemine geldiğinde, körfezin kuzey tarafındaki mahmuz bölgesinde kumlar birikmiştir. Ephesos Körfezi, bataklık kıyı şeridi boyunca sığ suları, siyah, acı, deniz çamuruyla dolu bir hal almıştır. Kıyı şeridinde yaşanan bu hızlı dönüşüm, kentin

yakınlarından geçen irili ufaklı nehirlerin oluşturduğu delta alanlarını düşündürmektedir. M.S. 1. yüzyılda, tiyatronun batısındaki alanın karalaşması, kazanılan bu değerli arazi parçasında imar faaliyetlerinin başlamasına neden olmuştur. Arazide başlatılan tesviye çalışmaları, Olympieion Tapınağı'nın inşasıyla son bulmuştur (SF 2228–2233, 2328–2333, 2428-2433) [54].

Helenistik Dönem Ephesos limanının giderek artan çökeltisi, bir yandan liman alanını yeniden tasarlamaya zorlarken, diğer yandan kentin batıya doğru genişlemesine olanak vermektedir. Aşağı Agora bölgesinde (Tetragonos Agora, SF 1825–1828. 1925–1928), depo binası H-WSS'nin (SF 827) yıkılması, 15. Cadde'nin güneye doğru 3 m. genişlemesine olanak sağlamıştır. Başlangıçta 5 m. genişliğe sahip olan 15. Cadde, 3m. genişletilerek 8 m. genişliğe çıkartılmıştır. Bu ölçü alay yolunun (tören yolu) genişliğine tekabül eden bir ölçüdür ve 15. Cadde'nin genişletilmesi, limanın önemini vurgulamak yanında şehrin batı bölümünde yaşanan ve yaşanacak olan yoğun gelişimin sinyallerini vermektedir [54].

Ephesos'da Roma Dönemi yol ızgarasına dair ele geçen yeni bulgular, Ostia, Pompeii ve Roma gibi Roma şehirlerine benzer biçimde, şehir içi kentsel alanların bölgelere bölünmesini önermektedir (Şekil 21). Topografik ve işlevsel parametrelere göre oluşturulan bu üç bölge, tanımlanan sınırdan sur duvarına kadar olan kentsel alanı tanımlar. Burada Ephesos için tanımlanan üç bölgenin alanları yaklaşık olarak birbirlerine eşittir. [54].

Roma Dönemi'nde gerçekleşen başlıca imar faaliyetleri; limanın tesviyesi ile ilgili çalışmalar dışında imparatorluk kültü ve Roma Cumhuriyeti'nin temsil ile ilişkili yapı faaliyetleri ile sınırlıdır. Helenistik limanın orta bölümünün yenilenmesi en geç, Geç Flavian Dönemi'nde, kuzey bölümünün yenilenmesi ise en geç Hadrian Dönemi'nde gerçekleşmiş olmalıdır. Roma Dönemi'nde konut alanlarını geliştirmeye yönelik bir faaliyette bulunulmamıştır. Zira Helenistik Dönem kentleri tasarlanırken ileriki dönemlerde yaşanacak olası nüfus artışları göz önünde bulundurularak geniş rezerv alanlar bırakılmıştır. Hellenistik Dönem'den Roma Dönemi'ne geçen Ephesos'da mevcut kentsel alanlar uyarlanarak kullanılmaya devam edilmiş, yeni kazanılmış alanlar ticaret altyapısının iyileştirilmesi ve Roma Cumhuriyeti'ni temsil için kullanılmıştır.

Şekil 3.71. Ephesos'un Roma Dönemi yerleşim gölgeleri [54].

Efes, M.Ö. 29'da zengin Roma'nın Asya eyaletinin başkenti olur ve batı kıyısındaki merkezi konumu ile stratejik öneme sahiptir. En önemli deniz ticaret yolu, Atina'dan Ege adalarına (Kea - Kitnos - Syros - Delos - Mikonos - İkaros - Samos) oradan da eyalet başkentine (Ephesos) ulaşmaktadır (350 km). Ephesos, güney ve doğusundaki önemli ticaret yolları ile nehir ve kara yoluyla bağlantılıdır. Ephesos'da Dört İmparatorluk Tapınağı (Neokori) inşa edilmiştir.

Bölge I (126.6 ha), şehrin kuzeyinde yer alır. Arazinin doğal sınırından, Panayırdağ'ın kuzey-batı çıkıntısından (Cadde 31) Panayırdağ'ın batı yamaçları boyunca liman seviyesinden 13. Cadde'ye kadar uzanır. Kentsel planlama kriterlerine göre Bölge-I, Alay Yolu'nun doğu ve kuzeyinde kalan Helenistik Sokak Izgarası ile batısında kalan alüvyon ovasındaki Roma Sokak Izgarası'nı kapsar. İşlevsel olarak Bölge-I, yamaçtaki yerleşim alanlarını, limanın doğusundaki kamu binalarını (ticaret merkezi, hamamlar), tiyatroyu ve stadyumu kapsamaktadır.

Bölge-II (123,1 ha), 13. Cadde'nin güneyinde ve 64. Sokak'ın doğusunda kalan alandır. Panayırdağ'ın güney, Bülbüldağ'ın kuzey yamaçlarındaki kentsel alanlarla birlikte tüm yukarı şehri kapsar. Sokak ızgarası, Helenistik Dönem'den kalmaz. İşlevsel olarak

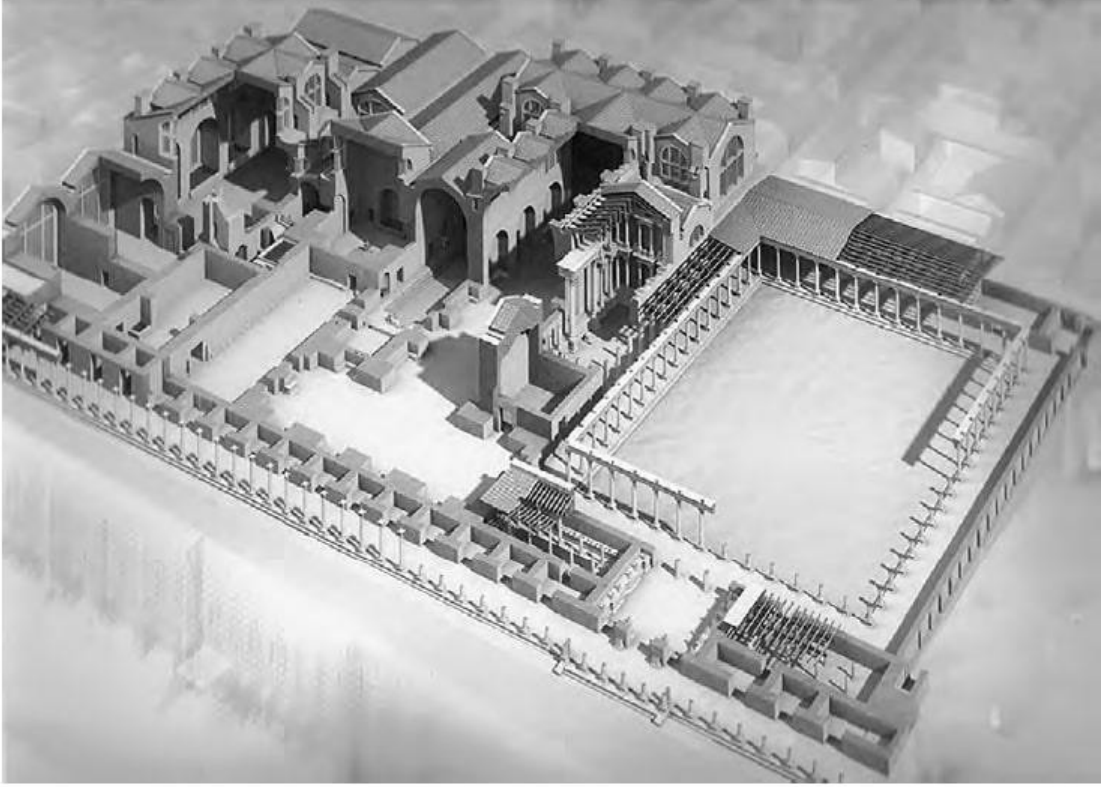
Bölge-II, altyapı ve zannat tesisleri (ticaret merkezleri, hamamlar) ile Yukarı Agora bölgesindeki idari merkezi kapsamaktadır.

Bölge-III (136,7 ha), 64. Sokak'ın batısında bulunan ve Bülbüldağ'ın kuzey yamaçları boyunca liman havzasını güneyden Kaleburun Tepe'ye kadar, doğudan ve kuzeyden çepeçevre saran alandır. Bu alan, liman bölgesinin Augustus Dönemi'nden itibaren yeniden inşası sırasında geliştirilse de Bülbüldağ'ın kuzey yamaçlarındaki sokak ızgarası, Helenistik Dönem'e dayanmaktadır. İşlevsel olarak Bölge-III, liman iskelesi boyunca ticari tesisler, yamaçta konut alanları ve depolar ile bir ticaret ve liman bölgesi (Emporion) olarak kabul edilmelidir.

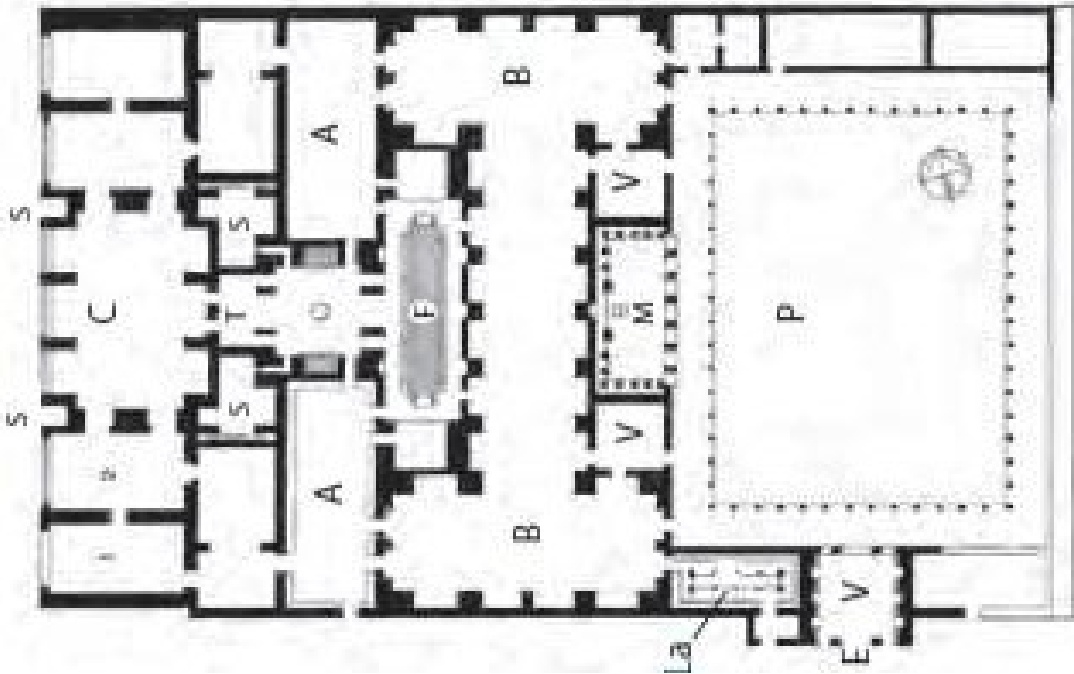
3.10.1. Bölge – I

Alana, doğudan 'Koressische Kapısı'ndan Alay Yolu olan 31. Cadde üzerinden girilir. Vedius Gymnasium'unun (SF 1721) güneyinden geçen ve baştanbaşa incelenen 31. Cadde (Alay Yolu) taşıdığı önem itibarıyla 37. ve 41. Cadde'lere eşdeğer bir öneme sahiptir ve Roma Dönemi'nin diğer sütunlu caddeleri gibi yaklaşık 22m. genişlikte sütunlu bir cadde biçiminde revize edilmiştir.

Surun seyri doğuda güvenlidir, kuzeyde en geç M.S. 6. yüzyılın ikinci yarısında Vedius Gymnasium (SF 1721-1723) ile birleşmiştir. M.S. 147–149'da inşa edilen 77 × 136 m. (10470 m²) büyüklüğünde ki Hamam-Gymnasium Kompleksi, ikisi 45 m., biri 40m. genişlikte (ortada) toplamda üç kentsel alan üzerine yerleşmiştir. Yönü tam olarak Roma Dönemi Sokak Izgarası ile uyuşmamaktadır; kompleksin uzunlamasına eksenini Roma Dönemi Sokak Izgarası'ndan kuzeybatı yönüne doğru yaklaşık 3° sapma yaparak Alay Yolu'nun eski seyrini takip eder. Bu nedenle, Vedius Gymnasium'unun güney cephesi, tam olarak 31. Cadde çizgisinde değil, Helenistik kentin 17. Kentsel alan sırasının (R17) güney sınırında kalmaktadır. Hamam-Gymnasium Kompleksi, SF 1721, SF 1722 ve SF 1723'e şu şekilde yerleştirilmiştir; SF 1721'de kompleksin palaestrası, SF 1722'de frigidarium ve ambulatio bölümleri, SF 1723'te ise apoditerileri, tepidarium ve caldarium bölümleri bulunmaktadır. Palaestranın güneybatı köşesindeki tuvalette bulunan yazıtlara dayanarak, Gymnasium civarında zanaat işletmeleri olduğu sonucuna varmak mümkündür. Gymnasium'un kuzeyinde kalan taşkın ovasından binaya merdivenlerle bağlanması bu tür işletmeler için idealdi. Gymnasium'un batısındaki 48. Sokak'ın kuzeye devam edip etmediği kesin olarak belirlenememiştir.

Şekil 3.72. Vedio Gymnasium’u rekonstrüksiyon çalışması, gözden geçiren Martin Steskal [32].

Şekil 3.73. Vedio Gymnasium’u kat planı, gözden geçiren Fikret Yegül [32].

Alay Yolu, 48. Sokak kotunda güneye doğru kıvrılmakta, stadyumdan itibaren esas genişliği olan yaklaşık 8 m genişlikte, Panayır Dağ'ın batı yamaçlarını takip etmekte ve dar veya geniş açılarla sokak ızgarasını kesmektedir.

31. Cadde'nin güneyinde, 36-48. Sokak'lar arasında İmparator Neron Dönemi'nde anıtsal bir şekilde inşa edilmiş stadyum bulunmaktadır (SF 1518-1523. 1618-1623). Doğuda sur duvarına, güneyde dağ yamacına bitişik olan yapı batıda anıtsal bir cephe ile son bulmaktadır. Stadyum, 117×264m. boyutları ile (R16) kentsel alan sırasında altı kentsel alanı, (R15) kentsel alan sırasında ise altı kentsel alanın yarısını kaplamaktadır. Oturma sıralarının güney doğru genişliği 50 m., kuzeye doğru ise yaklaşık 25 m.'dir. Kuzey oturma sıraları ile 31. Cadde arasında kalan alan araştırılmamıştır. Tiyatro'da da olduğu gibi, giriş, aksel bir planlamayı ve Helenistik-Roma sokak ızgarasının entegrasyonunu göstermektedir. Stadyumun kuzeyindeki girişler; orta giriş 42. Sokak hizasında, batı giriş 46. Sokak hizasında, doğu giriş 38. Sokak hizasında uzanır; stadyumun güneybatı girişi ise tam olarak 47. Cadde'nin uzantısıdır. Ephesos stadyumunun 232m. uzunluk ve 48m. genişlikteki arenası, Geç Antik Çağ'da arenanın doğu eğrisine inşa edilen 40 × 50 m.'lik bir tiyatro ile 184 m.'ye kısaltılmıştır. Stadyumun doğu ucundaki tiyatronun inşası yapının M.S. 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendiğini ve M.S. 6. yüzyıla kadar faaliyet gösterdiğini göstermektedir.

Stadyumun batısındaki tepede, (R 24) kentsel alan sırası üzerinde, üç kentsel alanı (SF 2424-2426) kaplayan yaklaşık 83 x 83m. büyüklüğünde kare bir alan bulunmaktadır. Bu alanın ortasında yaklaşık 22m. çapında temelleri kayadan oyulmuş, merkezi konumlu yuvarlak bir yapı ile 83 x 87 m.'lik alanın dört kenarına (yuvarlak yapıyı çepeçevre saracak biçimde) inşa edilmiş yaklaşık 11m. genişlikte salonlar tespit edilmiştir. Araştırma ekibi tarafından 'Macellum' olarak yorumlanan yapı üzerinde henüz derinlemesine bir inceleme yapılmamıştır.

31. Cadde'nin batıya doğru devamında, yolun kuzeyinde 'Kaya Çatlağı Tapınağı' (SF 1729-1730) bulunmaktadır. 54. Sokak, İmparatorluk ve Geç Antik Dönem'den kalma bir taş ocağıdır. Meydanın (Macellum) güneyinde, 50. Sokak'ın seyri, SF 1424-1425 kentsel alanlarında jeofizik ölçümlerle belgelenmiştir.

Roma Dönemi'nde planlanan alüvyon ovanın en kuzeyinden başlayarak (R 24), (R 23) ve (R 22) kentsel alan sıralarında 18 kentsel alan (SF 2228-2233, 2328-2333, 2428-2433) üzerine inşa edilen ve İmparator Hadrianus'un onuruna inşa edilen Neokoros Tapınağı ile

eşdeğer Olympieion Tapınağı yer almaktadır. Bölgenin parsellenmesi, Helenistik ve Roma Sokak Izgarası'nın bir kombinasyonunu temsil etmektedir. Olympieion Tapınağı'nın toplam alanı yaklaşık 10 hektardır, tapınağın kendisi yaklaşık 286×231 m. büyüklükte bir alanı kaplamaktadır. Tapınak kompleksi, iki nefli salonla çevrelenmiş, 85×57 m. büyüklüğünde bir Pseudodipteros ile iki nefli salonun güneyinde inşa edilmiş 265m. uzunluk ve 30 m genişlikteki, üç nefli Bazilika'dan meydana gelmektedir. Olympieion Tapınağı'nın uzunlamasına eksenini 62. Sokak ile aynı aksta iken, enine eksenini kuzeye doğru kayma göstermektedir. Pseudodipteros Tapınağı'nın kuzey cephesinin sınırı, Roma Dönemi Sokak Izgarası'na ait 47. Cadde, güney cephesinin sınırı ise Helenistik Sokak Izgarasına ait 27. Cadde ile aynı hizada bulunmaktadır. Güneydeki iki nefli salonun kuzey sınırı, 25. Cadde ile tam olarak aynı hizadadır.

Limandan gelen 43. Cadde, Bazilika'nın kuzeyine, iki nefli güney salona çıkar. Kazı bulguları, üç nefli Bazilika'nın kuzey dış duvarına inşa edilmiş bir kanalı doğrulamaktadır. Kazılar Bazilika'nın kuzey duvarına paralel ve 10m. mesafede doğu-batı doğrultulu bir duvarı kanıtlamaktadır. Salona giden İmparatorluk Dönemi'ne ait yürüyüş yolunun seviyesi, deniz seviyesinden yaklaşık 1,9m. yüksekliktedir.

Geç Antik Çağ'a tarihlenen ve güneydeki Bazilika'nın kuzey dış duvarını bitişik, 0,3m. kalınlıkta bir çakıl tabakasına rastlanmıştır; bu çakıl tabakası Bazilika'nın kuzey sınırından başlayarak yaklaşık 6 m. kuzeyine de inşa edilmiş bir duvara kadar devam etmektedir. Tüm bu bulgular ışığında, sözü geçen çakıl tabakanın 43. Cadde olduğu ileri sürülmüştür. Bu çakıllı bölüm daha sonra döşenir ve kuzeyinde 5 m genişliğindeki sütunlu bir salona açılır.

Güney Salonu üzerine yapılan döşeme, jeofizik metodlar ve hava fotoğraflarıyla izlendiğinde limandan gelen 43. Cadde'nin devamı olduğu görülmektedir. Bu cadde, en geç M.S. 6. yüzyılının ikinci yarısında iki nefli salonun güneybatı köşesine vaftizhanenin inşası ve/veya Bizans surlarının inşası sonrasında terk edilmiştir. Bazilika'nın güneyinden 22m. genişliğinde sütunlu 41. Cadde, kuzeyinden ise muhtemelen 43. Cadde geçmektedir. Tek işlevi 'Olympieion' kült alanına erişim gibi görülen 43. Cadde, şehir silüetindeki özel konumu nedeniyle sorgulanmalıdır. Bazilika Salonu, İmparatorluk Kültü Tapınağı'nın bir karşılığı olarak görülmelidir, bunun yanı sıra buraya, Kapitol - Forum - Bazilika modeli öngörülmüştür. Bu nedenle salonun kamusal veya ticari bir işlevi de olabileceği düşünülebilir.

Olympieion Tapınağı'nının güney bazilikası, Yukarı Agora'daki bazilikanın üçte bir oranında büyütülmüş (265×30 m.veya 195×20 m.) bir kopyasıdır. Her iki bazilikada da iki Halkidika yaklaşık 16m. yanlara çıkıntı yapar, salonlar sırasıyla 48 ve 78 sütunla desteklenir. Orta neflerin genişlikleri 9.77m. ve 6.85 m.; yan neflerin genişlikleri 6.84m. ve 4.72 m.'dir. Olympieion'un üç nefli güney bazilika stoasının, Yukarı Agora'nın bazilika stoası gibi dışa açık olup olmadığı konusu henüz netlik kazanmamıştır. Olympieion'un bazilika stoası altı kentsel alana, Yukarı Agora'nın bazilika stoası ise dört kentsel alana yayılmıştır. Yukarı Agora'da $14,5 \times 22,2$ m. büyüklüğünde peripteral bir tapınak; 'Olympieion'un kült alanında ise 57×85 m. büyüklüğünde pseudoperipteros bir tapınak bulunmaktadır.

Bu nedenle, 'Olympieion Meydanı'nın tamamı, İmparator Augustus'un yapı programının bir parçası olarak Yukarı Agora'nın bir uyarlaması biçiminde yorumlanmaktadır. Tapınak oranlarında ve bazilika tasarımında karşılaşılan benzerlikler ve Helenistik Sokak Izgarası'nın kabulü bu yorumu destekler niteliktedir.

SF 2225–2226 kentsel alanı üzerinde ve 54. Sokak'ın doğusunda, bir İmparatorluk/Geç Antik Dönem yapısı olan, İmparatorluk Hamam Kompleksi 'Sarhoş Hamamı' bulunmaktadır. Kısmen kazılan yapı, dört nefli bir salona ve batıya doğru, imparatorluk villalarının bileşenleri olarak yorumlanabilecek enine apsisli bir salona sahiptir. Enine uzanan, apsisli salonlar, Piazza Amerina gibi banliyö villalarının İmparatorluk/Geç Antik Dönem tasarımlarında çok defa karşılaşılmış tipik bir uygulamadır. Hemen Alay Yolu'nun batısında konumlanan yapı konumu ve mimari bileşenleriyle özel bir hamam yapısı olarak yorumlanabilir. 54. Sokak, Sarhoş Hamamı'nın batısından, Verulanus Spor Alanı'nın doğusundan güneye doğru düzgün bir aks boyunca uzanmaktadır.

Bölge-I'in merkezinde, her ikisi de 22m. genişlikte sütunlu caddeler olan 37. ve 41. Cadde'ler arasında uzanan bölge bulunmaktadır. Şu ana kadar yapılan araştırmalar sonucunda bölgede büyük ölçekli kamusal yapılar olduğu anlaşılmıştır. Bahsi geçen yapılar batıda 'Liman Gymnasium'u, ortada 'Verulanus Spor Alanı' ve doğuda 54. Sokak'ın doğusunda 'Tiyatro Gymnasium'u bulunmaktadır. Yapılar 136m. uzunlukta iki sıra kentsel alan ((R20) ile (R21)) sırası üzerine yerleştirilmiştir. (R20) ile (R21) kentsel alan sıraları arasından geçen 39. Cadde, aynı zamanda Liman Gymnasium'u ile Verulanus Spor Alanı'nın simetri ekseni durumundadır.

İmparator Domitian Dönemi'nde inşa edilen ve yaklaşık 160×170 m. (yaklaşık 27.200 m^2) büyüklüğe sahip Liman Gymnasium'u altı kentsel alanı (SF 2032–2034, SF 2132–2134) kaplamaktadır. Yapı kompleksinin yüzme bölümü, yapının batı tarafındaki iki kentsel alan üzerine (SF 2034) ve (SF 2134)'ye oturur. Palaestra bölümü ise, yapı kompleksinin doğusundaki dört kentsel alan üzerine (SF 2032–2033) ve (SF 2132–2133) üzerine oturmaktadır. Liman Gymnasium'unun ortasından bir propylon ile Verulanus Spor Alanı'na ulaşılmaktadır. Yaklaşık 20m. genişliğindeki propylon ve beraberindeki oda sıraları, İmparatorluk Dönemi'nde 37. ve 41. Cadde'lere kıyasla daha geniş olması muhtemel olan 64. Sokak'ın seyrini yansıtmaktadır. Geç Antik Dönem'de, 'Verulanus Spor Alanı'nın batı cephesindeki 64. Sokak, sadece 2-4 m.'ye daraltılmış ve 37. Cadde'deki 'Dört Sütunlu Bina' ile bütünleşmesi sağlanmıştır. Liman Gymnasium'una erişim, 37. Cadde üzerinde bulunan Atrium Thermarum'dan (SF 2033-güney) gerçekleşmektedir. Liman Gymnasium'unun hemen yanında (doğusunda), Liman Gymnasium'u ile aynı dönemde inşa edilmiş ve işlevsel olarak birbirini bütünleyen Verulanus Spor Alanı bulunmaktadır. Sekiz kentsel alanı (SF 2027–2031. 2127–2131) kaplayan Verulanus Spor Alanı'na ulaşım, 37. ve 41. Cadde'ler ile 54. ve 64. Sokak'lardan mümkün olabilmektedir. İmparator Hadrian Dönemi'nde inşa edilen 'Tiyatro Gymnasium'u iki kentsel alan (SF 2025–2026) üzerine inşa edilmiş 96×136 m. (yaklaşık 13050 m^2) büyüklüğünde bir yapıdır. Tiyatro Gymnasium'u diğer gymnasiumlar gibi Alay Yolu'nun seyrini takip edecek biçimde konumlanmıştır. Hamam-Gymnasium Kompleksi tipinde tasarlanan yapı, yerleşim düzeni açısından, Hamam Bloğu'nu çevreleyen U şeklinde salonları ile Doğu Gymnasium'unu (SF 605-607) anımsatmaktadır. Yapı eksenini, sokak ızgarası ile tam olarak uyuşmasa da 52. Sokak, Tiyatro Gymnasium'u için neredeyse kuzey-güney doğrultulu bir simetri eksenini durumundadır. Tiyatro Gymnasium'unda palaestra, yapı alanının üçte birini kaplarken, kompleksin kuzeyinde bulunan hamam bölümü ile kompleksin güneyinde yer alan tabernalar yapı alanının üçte ikisine tekabül etmektedir. Bu oranları ile Tiyatro Gymnasium'unun, 'Vedius Gymnasium'u ile benzer olduğu söylenebilir. Doğu Gymnasium'una benzer şekilde, Tiyatro Gymnasium'un kuzeyinde yer alan U şeklindeki salon veya oda sıralarının genişlikleri de yaklaşık 17 m.'dir, bu da 136 m.'lik kentsel alan uzunluğunun yaklaşık olarak sekizde birine karşılık gelmektedir.

Alay Yolu'nun doğusunda, (SF 1223–1224) ile (SF 1323–1324) kentsel alanı üzerinde yaklaşık 70×100 m. (7.000 m^2) büyüklüğünde bir konut kompleksine ait kalıntılar bulunmaktadır. Teraslı duvarlar, 23. Cadde'nin ve 48. Sokak'ın yerini ve devamını

göstermektedir. Panayırdag'ın dik batı yamaçlarında, su borularının güzergahı izlenerek doğuda öngörülebilecek imar sınırı düşünüldüğünde bölgede yoğun bir konut gelişiminin olduğu varsayılabilir. Jeofizik ölçümler 50. Sokak'ı kanıtlamaktadır. 42. ile 48. Sokak'lar arasında kalan sokaklar ise güneyde tören yolu (Kuretenstraße) boyunca emniyete alınmıştır.

37.Cadde'nin güneyinde, (R 19) kentsel alan sırasında bulunan (SF 1932- 1936) kentsel alanlarını kesen 10m. genişlikte 35. Cadde bulunmaktadır. 35. Cadde, söz konusu kentsel alanları (SF 1932 ile SF 1936 arası) kuzeyde daha az, güneyde ise daha çok alan kalacak biçimde bölmektedir. Limanı doğrudan (SF1931-1929) kentsel alanlarına bağlayan 35. Cadde, (SF 1931) kentsel alanının batı sınırında, 22 m. genişliğe çıkartılmış 64. Sokak ile kesişir. Hava fotoğrafında görülebilen yaklaşık 85×88 m. (7.480 m^2) büyüklüğünde kare bir alan, alanın merkezinde konumlanan yaklaşık 20m. çapında yuvarlak bir yapı ile bu yuvarlak yapıyı çevreleyen ve yaklaşık 14m. genişlikte salonlardan oluşan bir yapı ile karşılaşırız. Tarif edilen yapı, plan özellikleri ve ölçüleriyle Ephesos Stadyumu'nun batısında yer alan Macellum yapısını anımsatmaktadır.

Atrium Thermanum'un güneyinde (SF 1933-Nord)'da bir binanın kalıntıları bulunmaktadır. 37. Cadde'de, eksenel simetrisi nedeniyle Atrium Thermanum'a doğrudan atıfta bulunan su havzalı bir exedra bulunmaktadır; 37. Cadde'nin güneyinde ise batı cephesinde apsisli odası bulunan bir yapı yer almaktadır.

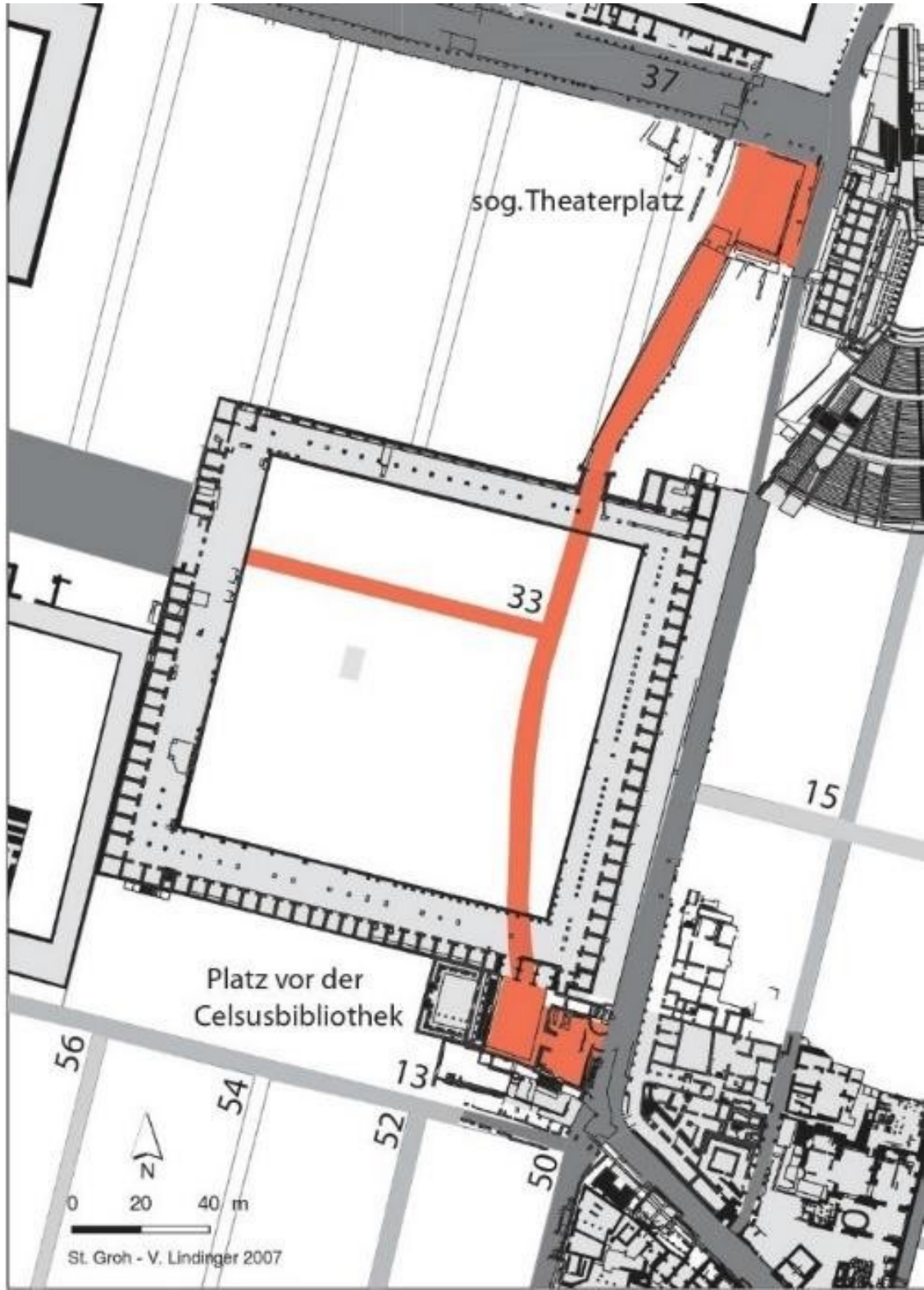
37. Cadde, doğusundaki bir kapı ile Alay Yolu'na ve 20×30 m. büyüklükteki Theaterplatz'a (SF 1925) bağlanmaktadır. Theaterplatz, güney tarafında bir çeşmesi bulunan ve alt kottaki Alay Yolu'na merdivenlerle ulaşımın sağlandığı küçük bir meydan durumundadır.

Alay Yolu'nun rotası, Aşağı Agora'nın inşasından, yani Augustus Dönemi'nden sonra değiştirilmiştir. Daha önceleri Aşağı Agora meydanından kavisle devam ederek Kuretler Caddesi'ne bağlanan Alay Yolu, İmparator Augustus Dönemi'nden sonra, inşa edilen Aşağı Agora' nın önünden düz bir hat boyunca devam ettirilerek Kuretler Caddesi'ne bağlanmıştır. Theaterplatz (SF 1925) ile Aşağı Agora'nın Güney Kapısı arasındaki kot farkı da bunu doğrular niteliktedir. Ayrıca 13. Cadde ile 50. Sokak'ın kesiştiği noktada Hadrian Kapısı'nın inşa edilmesi de 50. Sokak'ın (Mermer Cadde) Alay Yolu olduğuna dair kullanılan argümanlardandır. Hadrian Kapısı, Alay Yolun'un başlangıcını işaretler.

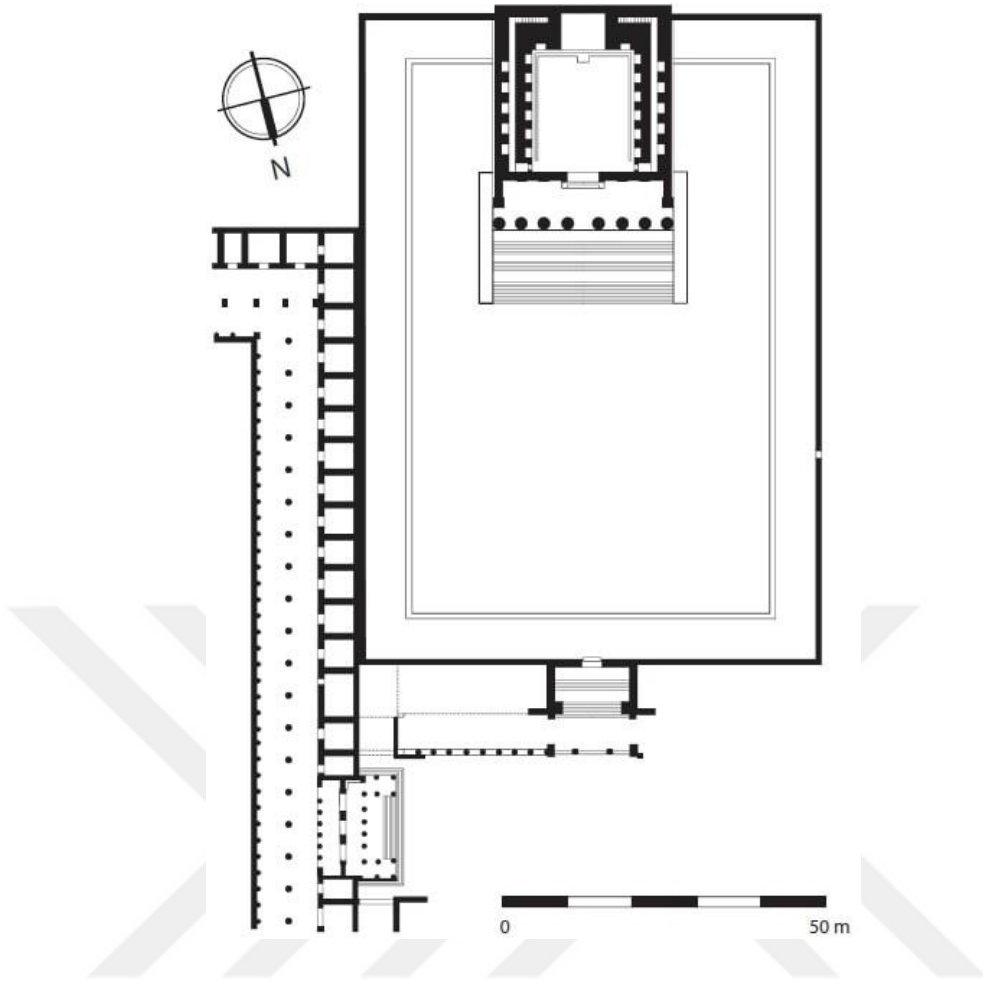
13. Cadde, batı yönünde, Bülbüldağ'ın dik kuzey yamaçlarında devam ettiği ve limanın havzasında izlenemediği için bu argüman olarak kabul edilemez. Batıya giden

Arkaik/Klasik Cadde daha kuzeyde, 13. ve 15. Helenistik Cadde'ler arasındaki bölgede uzanır. İmparatorluk Dönemi'nden kalma cadde ile 33. Cadde eşitlenmelidir. Ephesos'un kent içi Roma kapıları, anıtsal olarak tasarlanmış sütunlu imparatorluk caddelerinin görsel eksenlerinde başlangıca ve bitişe inşa edilerek, şehrin bölümlerini tek tek ayırmaktadır. M.S. 113 ve 128 yılları arasında inşa edilen 'Hadrian Kapısı', kentsel genişleme alanı sınırında yer almaktadır. Bir imparatorluk kapısı üzerinde bulunan 'Geç Antik Medusentor', 33. Cadde üzerinde Bölge-I, II ve III arasındaki sınırı tanımlar. 37. Cadde'nin doğu kapısı, Bölge-I'in kamusal bölümü ile Bölge-I'in doğusunda kalan ve Helenistik Sokak Izgarası'nı takip eden yerleşim bölümünü birbirinden ayırmaktadır.

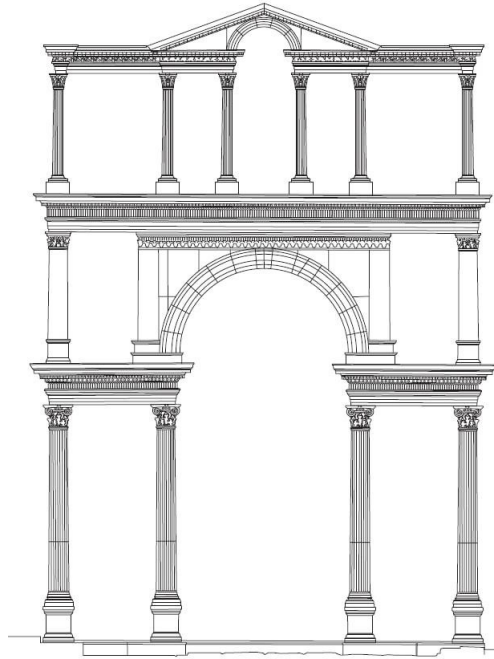
Yukarıda değinildiği gibi, Helenistik Dönem'de de Alay Yolu güzergahı, limanın yakınında bulunan aşağı agora meydanından geçmektedir (Şek.74), Alay Yolu'na batıdan bağlanan kavşak ise Hellenistik Sokak Izgarası'na ait 15. Cadde'dir. Augustus Dönemi meydan anlayışı doğrultusunda düzenlenen anıtsal 'batı kapısı' Roma Dönemi'ne ait yeni sokak ızgarasında düzenlenmiştir (Şek.75) 'Anıtsal kuzey kapısı'da yine bu alanda törensel yolla özdeş 52. Sokak'ın seyrini takip edecek biçimde konumlanmıştır. 'Güney kapısı'nın kuzey kapısı ile aynı aksta bulunmaması, meydanın sonradan yeniden tasarlandığını düşündürmektedir. Mermer Cadde, Helenistik Dönem Sokak Izgarası'nda da bulunan önemli bir arterdir, İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde sokağın genişliği arttırılmış ve 13. Cadde ile kesiştiği noktaya 'Hadrian Kapısı' inşa edilmiştir (Şek. 76). Batıda limana kadar devam etmesi beklenen 33. Cadde, Medusa Kapısı'na kadar arkeolojik olarak incelenmiştir. 33. Cadde'nin liman havzası etrafındaki seyrinin, Roma Dönemi Sokak Izgarası'nın dışına çıktığı jeofizik ölçümlerle kanıtlanmıştır.

Şekil 3.74. İmparatorluk döneminde Alay Yolu'nun seyri [54].

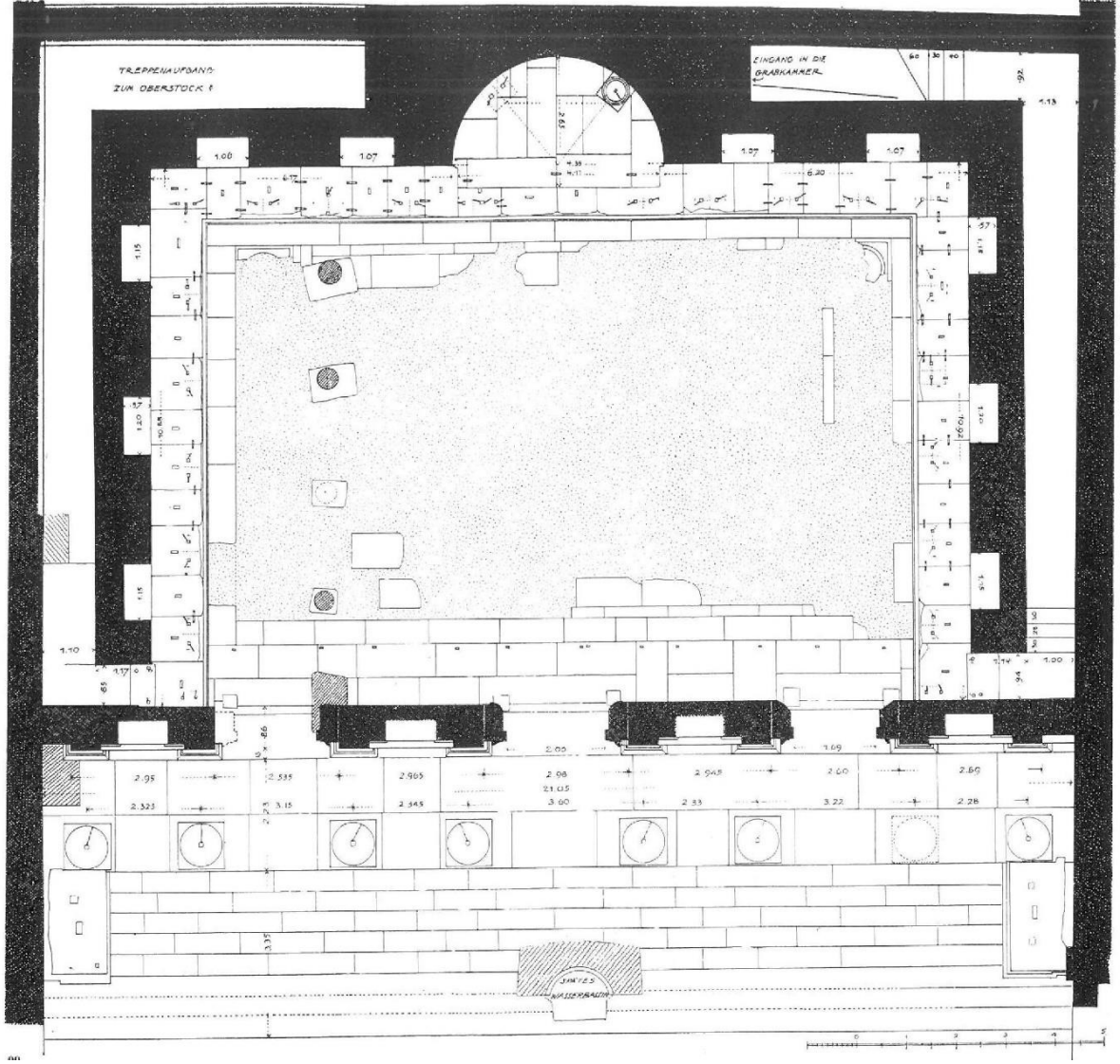

Şekil 3.75. Augustus Dönemi'nde düzenlenen anıtsal 'batı kapısı' ve Sarapeion Tapınağı, gözden geçiren Youssef Maguid [32].

Şekil 3.76. Hadrian Kapısı, gözden geçiren Rui Xiong [32].

M.S. 110 civarlarında, $20 \times 22,5$ m. büyüklükte inşa edilen Celsus Kütüphanesi (SF 1825–1826-Güney), batıya doğru ayrılan Alay Yolu'nun (33.Cadde) rotası üzerinde bulunmamaktadır. Celsus Kütüphanesi'nin boyutlandırmasında, Hellenistik Sokak İzgarası'na ait parsellerin boyutu olan 21×21 m. esas alınmıştır.

Şekil 3.77. Celsus Kütüphanesi planı [56].

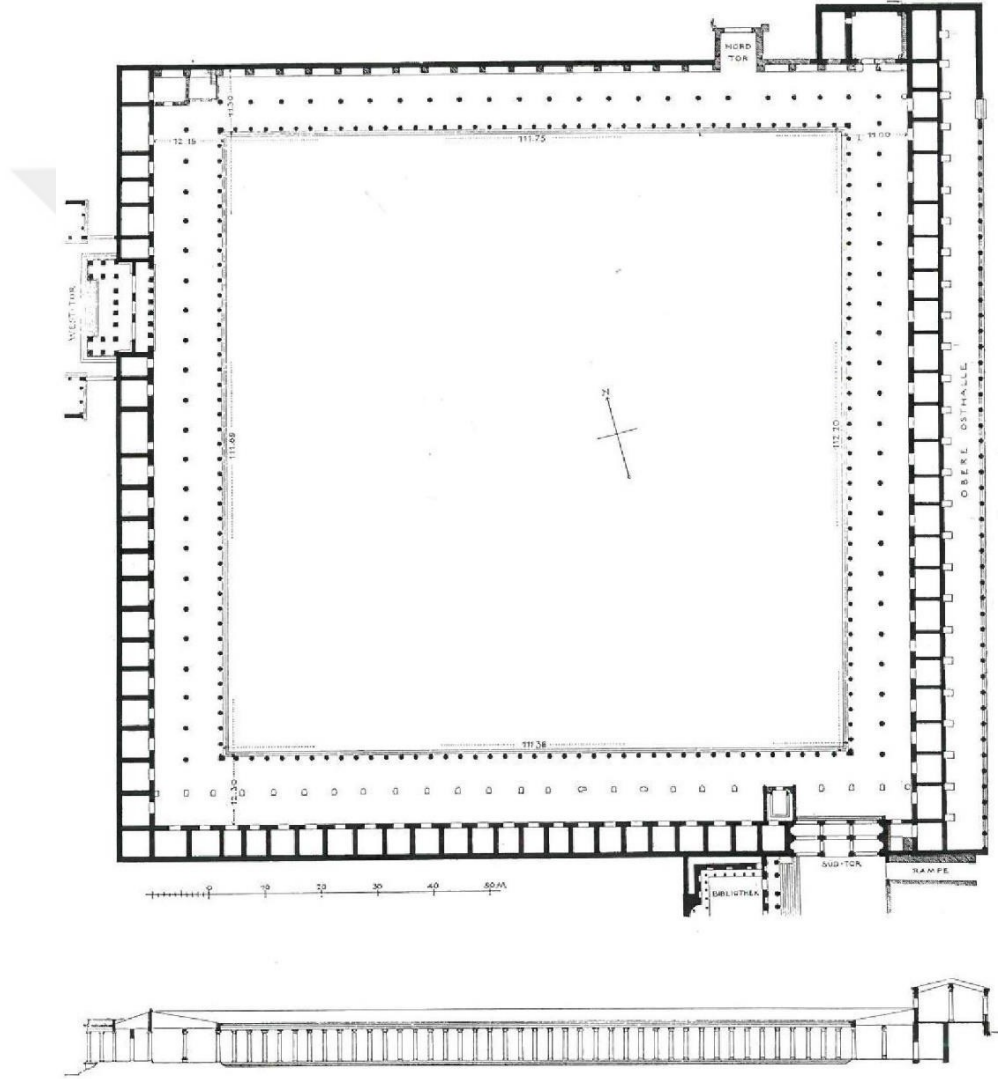

Şekil 3.78. Kütüphane meydanının görünüşü [56].

Aşağı agora, yaklaşık 190 tavernaya (iş yeri), iki katta toplamda 1.000 m² kapalı salona, 1.200 m² depolama alanına ve 12.500 m² avlu alanına sahiptir. Kompleksin tamamı (Neron Salonu SF 1825 dahil), 156 x141 m. büyüklüktedir. Agora, (SF 1825–1828, 1925–1928-(güney)) ile 52., 54. ve 56. Sokak'ların genişliğini de kapsayacak biçimde konumlanmıştır. Agora'nın 141 m.'lik uzunluğu ise, 136m.'lik en uzun kentsel alan ölçüsüne 5m. genişlikteki yolun dâhil edilmesi ile elde edilmiştir (Şek. 79).

Limandan gelen yollarla aşağı agora arasında 2m.'ye varan kot farkları bulunduğuundan aşağı agoraya batı ve kuzey girişlerden araba ile ulaşım oldukça zordu. Bu nedenle deniz

yoluyla getirilen mallar ancak 41. Cadde üzerinden Alay Yolu'na, oradan da Alay Yolu'nu takip ederek agoraya ulaşabilmekteydi. Aşağı agoranın merkezi bir ticaret pazarı olarak işlevi, özellikle dükkânları olan bir ticaret merkezi biçiminde tanımlanabilir. Zira deniz yoluyla taşınacak yüksek hacimli malların depolanması için komplekste ayrılmış olan 1.200 m² depolama alanı da yeterli olmayacaktır. Ayrıca Ephesos'un ana depolarının ve hangarlarının, Bölge-III'te liman civarında toplandığını da biliyoruz.

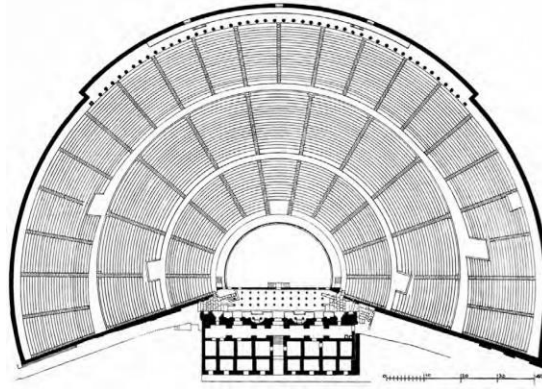

Şekil 3.79. Tetragonos Agora'ya ait plan ve kesit [56].

Aşağı agora'nın batısında, (SF 1828–1829) kentsel alanları üzerinde, 76×117.5 m. (8.930 m²) büyüklükte bir tapınak yapısı bulunmaktadır. Mısır tanrıçası Serapeion'a

adandığı anlaşılan tapınak yapısı için alanda çalışmalar yürüten P. Scherrer kendi özel yorumunu yapmış ve yapının işlevini ‘Mouseion’ olarak önermiştir (Mouseion, eski Yunancada ‘Bilimler Tapınağı’ anlamına gelir). 33. Cadde’den ve en geç Antik Çağ’da doğrudan aşağı agoradan ulaşılabilen Serapeion Tapınağı’nın merkezinden geçen simetri eksenini 58. Sokak ile aynı aks üzerinde bulunmaktadır. M.S. 2. yy. başlarında, 33. Cadde’nin 4m. yukarısında kalan yapay bir teras üzerine inşa edilen kompleksin güneyinde, 29.2 × 36.7m. büyüklükte bir prostyle tapınak yapısı bulunmaktadır. Kompleksin kuzeydoğusunda gerçekleştirilen kazılarda, yan yana sıralanmış, 6,2m. genişlikte salonlar ortaya çıkartılmıştır. Tapınağın üzerine inşa edileceği (SF 1828) kentsel alanı, hemen doğusunda bulunan aşağı agora lehine 10m. daraltılmıştır.

37. Cadde ile 50. Sokak’ın birleştiği kavşağın hemen doğusunda, Panayırdağ’ın yamaçlarına kısmen oyularak oturtulmuş Ephesos Tiyatrosu bulunmaktadır. İki alt girişi, Helenistik sokak ızgarasının doğu-batı doğrultulu 17. ve 19. caddeler; ikinci ve üçüncü diazomaya giden merdivenler ise kuzey-güney doğrultulu 46. ve 48. Sokak’larla entegre edilmiştir. Yaklaşık 157 x 104m. büyüklükteki tiyatro binası, (SF 1023-1024) kentsel alanlarına ilave olarak güneyde (SF 923-924) kentsel alanlarının kısmen kuzeyini, kuzeyde ise (SF 1123-1124) kentsel alanlarının kısmen güneyini kaplamaktadır. Orkestra, deniz seviyesinden yaklaşık 14m. yükseklikte, tiyatronun en üst geçidi ise orkestradan 30m. yüksekliktedir. Yaklaşık 30.000 ziyaretçi kapasitesi bulunan Ephesos Tiyatrosu’nda Anadolu’da pek çok örneğinin görüldüğü gibi yarım daireyi aşan koilon bulunmaktadır (Şek. 80). 50. Sokak’a kadar uzanan ve Neron Salonu’nun (SF 1825–1825-Süd) kuzey köşesinde neredeyse 3,2 m’ye kadar daralmaya neden olan güney koilon özellikle dikkat çekicidir.

Şekil 3.80. Efes Tiyatrosu’nun planı [32].

Şekil 3.81. Tiyatro ve çevresini gösteren hava fotoğrafı [56].

Tiyatronun yukarısında, (SF 1020–1021) ile kısmen (SF 1120–1121) kentsel alanları üzerinde, tiyatroya bir merdivenle bağlanmış, en az 80×65 m. büyüklüğünde bir peristil villa (deniz seviyesinden 65 m yükseklikte) ortaya çıkarılmıştır. Villanın 37. Cadde'ye eksenel yönelimi, Erken İmparatorluk Dönemi'nde şehrin genişlemesi esnasında veya sonrasında inşa edildiğini düşündürmektedir. Zira 37. Cadde, Liman Hamamı ve 'Verulanus Spor Alanları en geç İmparator Domitian Dönemi'nde inşa edilmiş olmalıdır. Yapı, konumu, büyüklüğü ve plan şeması itibariyle Traian Dönemi'ni simgeleyen resmi bir yapı (Vali Konutu gibi) statüsü de taşıyor olabilir. Söz konusu villaya ulaşım, yapının batı cephesi

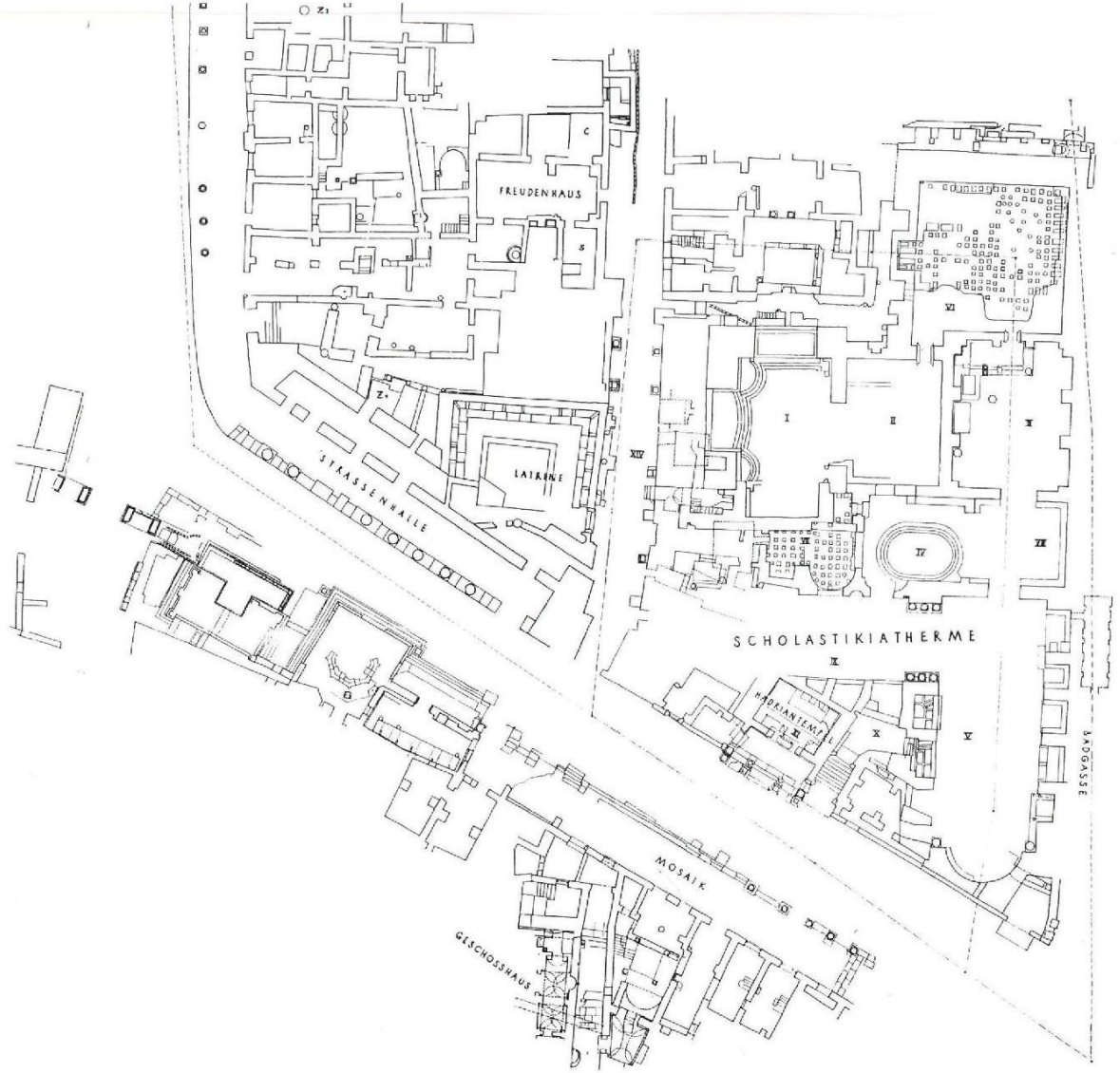
boyunca uzanan 44. Sokak üzerinden mümkün olmaktadır. 44. Sokak ile Alay Yolu'nun kesiştiği noktada, üzerindeki yazıttan M.S. 114/15 yıllarına tarihlendiğini anladığımız bir kent içi kapı 'Traian Kapısı' yer almaktadır. Bu anıtsal giriş belkide, 44. Sokak üzerindeki tiyatronun ve/veya peristil villanın önemini vurgulamak için burada konumlanmış olabilir. (SF 921) kentsel alanında, peristil villanın yaklaşık 60m. güneyinde ve deniz seviyesinden 75m. yükseklikte, $11,5 \times 40,5$ m (yaklaşık 470 m²) büyüklüğünde, dikdörtgen bir salon 'Ziyafet Evi' ortaya çıkarılmıştır. Hellenistik Sokak Izgarası ile uyumlu olmayan salon kalıntısı, sütunları, duvarları ve beş bölüme ayrılmış plan şeması ile alay korteji ile bağlantılı bir ziyafet aktivitesine işaret ediyor olabilir.

SF 824'ün güney kesiminde, 48. ve 50. Sokak'lar arasında, yaklaşık üçte ikisi kazılmış bir konut kompleksi bulunmaktadır. SF 824 kentsel alanı, güneyde, Alay Yolu'yla çapraz biçimde sona ermektedir. Kapsamlı kentleşmenin M.Ö. 1. yüzyılın ikinci yarısında başladığı bölgede, Hellenistik öncesi kullanımına dair herhangi bir açıklama yapılamamaktadır.

İncelenen alan, 50. Sokak'ın önünde, sütunlu 5m. genişlikte kaldırım alanına sahip üç kısma bölünmüştür. En güneyde uzunluğu maksimum 26m. olan parsel bulunur. Bu parsel alay yolu üzerinde bir payanda alır, ardından SF 823'te Varius Hamamı inşaatı sırasında (M.S. 1. ve 2. yüzyıllar arasında) parselin köşe kısmına inşa edilen tuvaletler gelir. Bu parseli de yaklaşık 740 m² büyüklükte, kare, peristilli bir evin bulunduğu ve yine yaklaşık 26m. uzunluğa sahip üçüncü parsel takip eder. Üçüncü parseldeki peristil ev sadece batıdan kazılmış olup, başka bir peristil evinin varlığına tanıklık etmektedir.

SF 823 ve SF 723-Kuzey'de yaklaşık olarak 43×48 m. (2.500 m²) boyutlarında 'Varius Hamamı' (Scholastikia Hamamı) bulunmaktadır. Alay Yolu, SF 723'ü keser ve onu SF 723-Kuzey ve 723-Güney olarak ikiye ayırır. Helenistik Sokak Izgarası, SF 823 üzerindeki en güneydeki doğu-batı teraslama duvarı olarak tanımlanabilir. SF 723- Kuzey'in orta kısmında 'Hadrian Tapınağı', doğu kısmında 'Hamam Kompleksi'nin apodyteriumu, Hadrian Tapınağı'nın doğusunda Alay Yolu'ndan girişleri olan ve yaklaşık 17×24 m. ölçülerinde apsisli bir salon ile 46. Sokak'dan hamamın kazılan diğer odaları (frigidarium, tepidarium, caldarium, sudatorium) kuzeye bitişiktir, kazan daireleri 48 numaralı yol üzerindedir. Tuvaletler SF 824 üzerindedir; kent alanının kuzey 60 m.'si henüz kazılmamıştır (Şek. 82).

SF 820 üzerinde, açıkta (deniz seviyesinden 75m. yükseklikte) bir onur anıtı veya mezar yapısı olarak yorumlanan dairesel bir yapı bulunmaktadır. 7,8 × 7,8 m.'lik kare tabanının yönelimi, Alay Yolu'nun yönünü takip etmektedir.

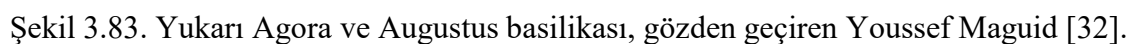
111

Şekil 3.82. Kureter Caddesi (Embolos) çevresi kısmi vaziyet planı [56].

3.10.2. Bölge – II

Bölge-II, 13. Cadde'nin güneyinde kalan, güneyde ve doğuda sur duvarlarıyla sınırlanan 'Yukarı Kasaba' bölgesini ifade eder. Kent dışından II-Bölge'ye ulaşım, 'Doğu Kapısı' olarak da adlandırılan 'Magnesia Kapısı'ndan sağlanmaktadır. Magnesia Kapısı,

7. Cadde, II-Bölge'yi işlevsel olarak iki bölgeye ayırmaktadır. 7. Cadde'nin güneyinde kalan R1, R2,R3 ve R4 kentsel alan sıraları yerleşim alanları ve atölyelerin bulunduğu bölgeler; kuzeyinde kalan R5, R6 ve R7 kentel alan sıraları ise kamu yapılarının bulunduğu bölgelerdir. Hellenistik Sokak Izgarası incelendiğinde (R6) kentsel alan sırasının diğer kentsel alanlardan daha uzun planlandığı (136 m.) hemen dikkati çekmektedir. (R6) kentsel alan sırasında bulunan başlıca kamusal yapıları; Doğu Gymnasium'u (SF 605-607), Yukarı Gymnasium (SF 614-615), Yukarı Agora (SF 616-619), Ephesos'un idari yapıları ve kült yapıları (SF 620 -621) olarak sayılabilir. Bölge-II'nin ticaret merkezi, Yukarı Agora'nın güneydoğusundaki meydandır (SF 512-515).

147

seviyesinden 86 ve 10 m. yükseklikte tespit edilen su boruları, alanın kuzey ve güneydeki yapı sınırlarını işaret etmektedir. Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından kazılarına devam edilen alanda Yukarı Kasaba, şimdiye kadar değişen yoğunluk derecelerinde incelenmiştir. Öncelikle aşağı agorayı yukarı agoraya bağlayan Alay Yolu boyunca uzanan temsili yapılar, yukarı agora ve iki iyi bilinen hamam yapısı için arkeolojik kanıtlar mevcuttur.

Magnesia Kapısı'nın hemen kuzeyinde, SF 605-607 kentsel alanı üzerinde, M.S. 2. yüzyılın ortalarında inşa edilmiş, yaklaşık 107×136 m. (yaklaşık 14.500 m^2) büyüklüğünde, eksenel olarak yerleştirilmiş bir propylon ile 9. Cadde'ye açılan Doğu Gymnasium'u bulunur. Doğu Gymnasium'u kuzeyde U şeklinde bir hamam bloğu ve güneyde eksenel simetrik iki salonu (Kaisersaal 've' Oditoryum ') olan bir palaestradan oluşmaktadır. Doğu Gymnasium'u plan şeması ve boyutları açısından, daha önce de değinildiği gibi 'Tiyatro Gymnasium'u ile benzerlikler taşımaktadır. Doğu Gymnasium'unun güneyindeki palaestra ve salonlar, M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ikincil, daha yeni bir imar faaliyetini temsil etmektedir. Yapının kuzey-güney doğrultulu simetri eksenini 14. Sokak'ın dört metre doğusundan geçmektedir. Yapının dikkat çeken diğer oranları ise, U biçimli hol ile güneydeki avluların 17 m.'lik genişlikleridir. Yapıda tekrar eden bu ölçü, aynı zamanda 136m. olan kentsel alan uzunluğunun da sekizde biridir.

Jeofizik ölçüm verileri, 9. Cadde'nin kuzeyinde SF 608 ve SF613 kentsel alanları arasındaki altı kentsel alanlık bölgede (Doğu Gymnasium'u ile Yukarı Gymnasium arası) iki boyutlu düzenlemeler ile 11. Cadde'nin doğu yönüne doğru devam ettiğini kanıtlamıştır. Ortaya çıkarılan duvarlar, kentsel alanların parsellendiğini ispatlamaktadır. Bu parselleme, kentsel alanın uzunlamasına eksenini boyunca ortadan ikiye bölündüğünü ve ardından kısa eksenini boyunca, 104 m'.lik kentsel alanlar için beşe, 136 m'.lik kentsel alanlar için altıya bölündüğünü ortaya koymaktadır. Bu bilgi doğrultusunda $104 \times 40/45$ m'.lik kentsel alanların $20,8 \times 20/22,5$ m'.lik 10 eş parsele; $136 \times 40/45$ m'.lik kentsel alanların ise $22,66 \times 20/22,5$ m'.lik 12 eş parsele bölündüğü söylenebilir. Elde edilen her bir parsel ortalama $416-510 \text{ m}^2$. arasında değişmektedir. SF 612 ve SF 613 için ölçüm verileri, 9. Cadde boyunca kentsel alanın orta bölümlerine kadar uzanan ayrıntılı bir yapılaşmayı işaret etmektedir.

11. Cadde, 'Doğu Gymnasium'un kuzeyindeki dik yokuşa açılmaktadır. SF 805-806 üzerindeki birkaç yapı kalıntısı dışında, Bölge-II'nin kuzeydoğusundaki gelişme oldukça sınırlıdır. 'Doğu Gymnasium'unun kuzeyinde SF 706- SF707 kentsel alanının güney kesiminde yapı bulunmamaktadır. Ancak SF 708- SF710'da yamacın en üst bölümlerine

kadar (deniz seviyesinden 86 m yükseklikte) yapılaşmanın olduğu anlaşılmıştır. SF 708-SF718'i kesen bir su borusu hattı yamacı daha yoğun yapılaşmanın olduğu güney bölüm ve daha seyrek yapılaşmanın olduğu kuzey bölüm olmak üzere iki kısma ayırmaktadır.

Bölge-II'nin Merkezi

SF 614 ve SF621, Bölge-II'nin merkezinde yer alan sekiz kentsel alandır. Bu alanda konut ya da atölye benzeri bir fonksiyona yer verilmemiştir. Yan yana dizilen sekiz kentsel alanda doğudan batıya doğru sırasıyla hamam kompleksi (2 kentsel alan), idari yapılar (4 kentsel alan) ve kült alanı (2 kentsel alan) yer almaktadır. Kent merkezinde planlanan bu yapı grubu ve yapılara ayrılan alanlar belirli bir simetriyi ve belki de belirli bir şemayı işaret ediyor olabilir.

Yukarı Gymnasium, en az 92×116 m. ($<10,672 \text{ m}^2$) büyüklükte bir yapı kompleksidir; SF 614–615 kentsel alanları ile 30. Sokak üzerinde kurulmuştur. Yukarı Gymnasium'un güney hizası, daha doğudaki Doğu Gymnasium'unun hamam bloğu ile yaklaşık aynı aksta bulunmaktadır

Yukarı agora, dört kentsel alan (SF 616-619) ve üç sokak (34 36 ve 38. Sokaklar) üzerinde uzanmaktadır. Deniz seviyesinden 44m. yüksekte, bir plato üzerinde inşa edilen yapı, güneyde 9. Cadde, kuzeyde 11. Cadde, batıda 40. Sokak, doğuda ise 32. Sokak ile sınırlanmıştır. Alay Yolu'ndan Prytaneion'a bağlanan 11.Cadde, Prytaneion ve Bouleuterion'un bulunduğu alandan kuzeye doğru, sokak ızgarasının üzerine taşacak biçimde inşa edilmeleri nedeniyle bu noktalarda kesintiye uğramaktadır. Kesintiye uğrayan 11. Sokakağa ancak SF 615'te tekrar ulaşılabilir. Yukarı agora, güneyde salonlar ve kuzeyde yönetim ile ilişkili birimlerinin sıralandığı bir plazadan oluşmaktadır.

Basilika Stoa (Kuzey salon), Ephesos kentinin idari merkezi olan halk salonudur. 20,3m. genişliğe sahip olan lineer yapının çıkıntılı doğu Halkidyumu, bitişiğindeki Hamam Kompleksi'ni sınırlarken, Batı Halkidyum'u SF 619'u aşarak SF 620'ye Domitian Meydanı'na girmektedir. Yukarı agora meydanını güneyden sınırlayan, yine 20m. genişlikte benzer bir yapı bulunmaktadır. Güneydeki yapının batı ucunda M.S. 80-82 yıllarında inşa edilen Laecanius Bassus'un Hydrekdocheion'u bulunmaktadır. Güneydeki lineer yapının önünde, yaklaşık 14m. genişlikte iki nefli bir stoa (güney salon) yer almaktadır. 9. Cadde'den Yukarı agora meydanına giriş, biri batıda diğeri doğuda bulunan iki kapıyla sağlanmaktadır.

Alana doğudan girişi sağlayan 'Dorik Kapı' 8,4m. genişliktedir. Batıdan 'Güney Salon'a girişi sağlayan kapı aynı zamanda salondan doğrudan 40. Sokak'a çıkışa da olanak vermektedir.

Yukarı agora meydanında (58×155 m.), yaklaşık $14,5 \times 22,2$ m. (322 m^2) büyüklükte, doğuya (Artemis Tapınağı'na) yönelmiş peripteral bir tapınak bulunmaktadır. Sözü geçen tapınak, Bazilika Stoası ile Güney Salon arasında aksel açıdan simetrik olarak konumlanmıştır. Tapınağın inşası, olasılıkla bazilikanın inşasıyla aynı döneme, Augustan-Tiberian Dönemi'ne tarihlenmektedir.

Domitianus Meydanı'nı ve/veya 40. Sokak'ı, Basilike Stoa'nın kuzeyinden Bouleuterion'a bağlayan 3m. genişliğinde ve 112m. uzunluğunda bir patika ortaya çıkartılmıştır. Ortaya çıkarılan patika, yolun 3 m.'lik genişliği, Hellenistik ve Roma Dönemi sokak genişlikleriyle uyumludur.

SF 619'da, işlevsel olarak SF 618'deki Prytaneion'a hizmet edecek bir ziyafet salonu bulunmaktadır. Prytaneion'un yaklaşık 5m. genişliğindeki girişine batıdan 11. Cadde'den ulaşılabilir. Girişin güneyinde, doğu sınırı tam olarak SF 618'in orta eksenini üzerinde uzanan ve tapınak podyumunun doğu cephesi ile aynı aks üzerinde bulunan 22×20 m. (440 m^2) büyüklüğünde bir peristil avlu bulunmaktadır. Peristil avlunun büyüklüğü, Helenistik-Roma kent alanlarının 'standart bir parseli' ile tam olarak örtüşmektedir. Ana oda (Hestia Salonu) zaten kuzeyde, SF 718'dedir ve doğu duvarı, merkez eksenini hizalamıştır. Ana oda ve yan odalar da SF 718'in güneybatısında, 20×22 m.'lik 'standart bir parsel' üzerinde yer almaktadır. Henüz kazısı yapılmamış olan Prytaneion'un yukarıdaki alan, büyük ölçüde boştur.

Kuzeyde (SF 617) de inşa edilen, 32×45 m. büyüklüğündeki bouleuterion, dik yokuşa veya şehir sınırlarına kadar uzanmaktadır. Bouleuterionun hemen doğusunda bulunan SF 616 kentsel alanının kuzeydoğu kısmı henüz kazılmamıştır.

Alay Yolu, yukarı agora (SF 616-619) ve 9. Cadde üzerinden Magnesia Kapısı'na ulaşmaktadır. Arkaik Dönem'den Helenistik Dönem'e kadar Alay Yolu'nun güzergahı, aşağı agora meydanını kuzeybatıdan güneydoğuya doğru çapraz olarak kesen, mezarlar ve duvarlarla tanımlanmış bir rotadır. İmparatorluk Dönemi'nde ise mümkün olabilecek birkaç rota mevcuttur; bunlardan biri olan Domitianus Meydanı (SF 620) ve 40. Sokak üzerinden Güney salonun batı kapısına (SF 619) buradan meydanın güneyini takip ederek güneydoğudaki (SF 616) Dorik Kapı'ya ve 9. Cadde üzerinden Magnesia Kapısı'na ulaşan

rotadır. İkinci bir seçenek, Domitianus Meydanı'ndan (SF 620) devam ederek, Prytaneion'un güneyindeki patika (Clivus Sacer, SF 619) üzerinden Basilike Stoa'ya ve buradan da meydanın karşısından Dorik Kapı'ya ve yine 9. Cadde üzerinden Magnesia Kapısı'na ulaşan rotadır. Burada Aşağı Agora'ya benzer şekilde, 40.Sokak ve 9. Cadde üzerinden dolaşan ve agora meydanının bypass eden bir rotanın kullanılmış olması olası değildir. Zira Bazilika Stoası'nın meydana açılması ve tapınak binasının eski Alay Yolu güzergahı üzerinde bulunması bu olasılığı devre dışı bırakmaktadır.

Kent merkezinde bulunan simetrik kompleksin (hamam yapısı-yönetim yapısı-kült yapısı) batı ucunda Domitian Tapınağı (Neokoros Tapınağı, SF 620-621) ve Domitianus Meydanı (SF 620) bulunmaktadır. Doğuya veya Artemision'a yönelen pseudodipteros, SF 620-621'in güney bölümünde ve 42. Sokak üzerinde U şeklinde bir cryptoporticus tarafından oluşturulan yapay bir teras (deniz seviyesinden 48m. yükseklikte) üzerine inşa edilmiştir. Teras, yukarı agora seviyesinden 4m. yüksekte kalmaktadır. Domitian Tapınağı'nın doğu cephesi, 42. Sokak'ın doğu sınırı ile aynı hizada bulunmaktadır.

SF 620'nin kuzey bölümünde bulunan Domitianus Meydanı en az 30×60 m. (<1.800 m²) büyüklüğünde bir alanı kaplamaktadır ve deniz seviyesinden yaklaşık 35m. yüksekliktedir. Domitianus Meydanı, Aşağı Agora'dan gelen Alay Yolu'nun Yukarı Agora ile birleştiği yerde bulunmaktadır. Bu nedenle Tiyatro Meydanı' veya Celsus Kütüphanesi'nin önündeki meydan ile benzer bir temsili işlevi bulunmaktadır. Henüz kazısı yapılmamış olan SF 621'in kuzey yarısında radarla yapılan jeofizik ölçümler, Domitianus Meydanı'nın batısında başka bir meydanın bulunduğunu göstermiştir.

SF 622-623 kentsel alanları üzerinde yapılan ölçümler, konut yönünden yoğun bir kentleşmeyi işaret etmektedir. SF 622'nin kuzey çeyreğinde yaklaşık 23×26 m.'lik geniş bir peristil hariç tutulabileceği, konut evleriyle yoğun bir gelişmeyi göstermektedir. SF 624-26'daki çok sayıda duvar ve SF 627-630 ve 727-736'daki jeo-radar ölçümleri, SF 630'a kadar olan yamaçlarda sürekli gelişimi kanıtlamaktadır. Yapılar, yamaç evlerindeki kazı bulgularına benzerdir SF 723-724 ve SF 627-628 alanındaki 11. Cadde bilinmeyen bir zamanda 7m. güneye taşınmıştır.

(R6) kentsel alan sırasının batı ucunda, SF 633'de (Bölge-III), Bizans Dönemi'nde kutsal bir yapı olarak yeniden tasarlanan, dağa oyulmuş yaklaşık 2×15 m. genişliğinde bir oda olan 'Paulusgrotte' bulunmaktadır.

Domitianus Meydanı'ndan, Alay Yolu (Küretler Caddesi) üzerinden Aşağı Agora'ya (Bölge-III) ulaşılır. Alay Yolu'nun bu bölümü, eğimli rotasıyla, kuzey ve güney bölümlerine ayrılan SF 721-724 kentsel alanları üzerinde yer almaktadır. Taş döşeli cadde, şehir alanına ait olan 4-5m. genişliğinde sütunlu salonlarla çevrilmiştir.

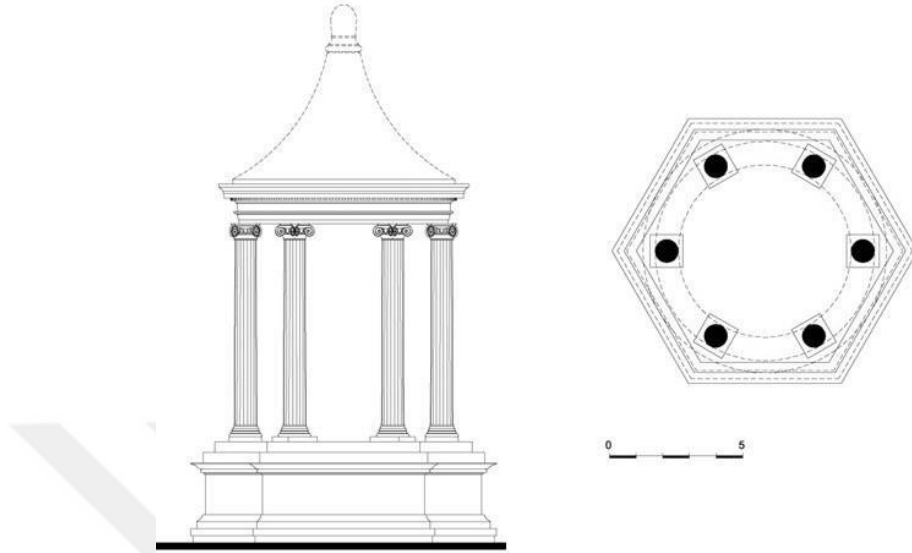
Kayapınar Hattı ile kuzeyden beslenen bir çeşme sistemi olan Trajan Çeşmesi, (SF 722-Kuzey) Alay Yolu üzerinde yer almaktadır. Yaklaşık $8,5 \times 17$ m. büyüklüğündeki yapı, (SF 722-Kuzey)'in doğu yarısında yer almaktadır. Trajan Çeşmesi'nin kasesi sokak alanına doğru çıkıntı yapmaktadır.

SF 723-Kuzey'in bulguları önceki bölümlerde, Bölge-I ile bağlantılı olarak zaten aktarılmıştı. SF 723-Güney, (Yamaç Ev-1) ise sadece kısmen kazılmıştır. İlk teraslama önlemleri M.Ö. 3. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. SF 723-Güney'in alt bölümü, her biri yaklaşık 21×21 m. büyüklüğünde, neredeyse kare beş parselle ayrılmıştır. Bu bölümde bahsi geçen düzenleme, Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlense de kentsel alanların parsellenme biçimi, oluşan parsellerin formu ve ölçüsü Hellenistik Dönem'e ait parselleme yönteminin kullanılmaya devam edildiğini ispatlar niteliktedir. Zira Hellenistik Dönem'e ait parselleme anlayışı, sayısız tadilata rağmen geç döneme kadar izlenebilmektedir. Yamaç Ev-1'e paralel olarak konumlanan, sütunlu salona bitişik, bir sıra taberna, Alay Yolu'na belirli bir açıyla durmaktadır. Başlangıçta batıda yer alan ve sokak ızgarasında tanımlanmış yapı parselleri, M.S. 2. yüzyılda, 'Küretler Caddesi'ni izleyen peristil evlerle değiştirilmiştir.

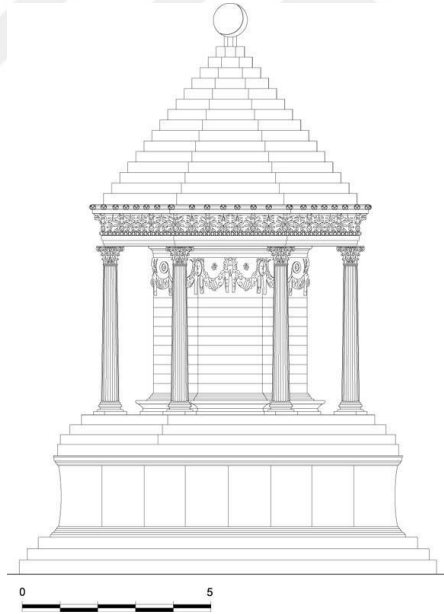
SF 724'te yer alan 'Yamaç Ev-2' en az SF 723'te yer alan 'Yamaç Ev-1' kadar karmaşık bir yapı geçmişine sahiptir. Bir konut modülünün orijinal boyutu ve görünümüne dair en net bilgi 'Konut Ünitesi-2'den elde edilebilmiştir. SF 723-Güney'de olduğu gibi, Alay Yolu'na doğrudan bitişik olan tabernalar yola dayanmaktadır. Erken İmparatorluk Dönemi'ne ait yapı şeması, beş kat üzerinde altı parselle işaret etmektedir. Dört güney parseli, yaklaşık 21×21 m. kenar uzunluğuna (yaklaşık 450 m^2) sahip standart parsellere karşılık gelmektedir ve SF 723-Güney'deki parsellerle uyumludur. İki kuzey parsel Alay Yolu'na kadar uzatılarak $600-650 \text{ m}^2$ büyüklüğünde parseller elde edilmiştir. Bu ölçü hemen arkada bulunan parsellerin yarısı büyüklüğündedir. Evlerin plan şemaları, doğu geleneklerine uygun olarak, avlularında derin kuyuları olan büyük peristilli ev tipine uymaktadır.

48. Sokak'ın hemen batısında, SF 724 kentsel alanının doğu sınırında son bulan sütunlu salonun uzantısında, daha eski bir anıtın (Hexagon) üzerine inşa edilen, 47m. uzunluğunda Hellenistik bir çeşme yapısı Nymphaeum (Oktagon) ile Ephesos'un efsanevi

kurucusu Androklos'un mezar anıtı bulunmaktadır (Şek. 82). M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren onursal mezarlar ve anıtlar, Alay Yolu'nun aşağı agora ile birleştiği aks boyunca sıralanmıştır.

Şekil 3.84. Hexagon plan ve görünüş [36].

Şekil 3.85. Hellenistik çeşme yapısı Nymphaeum (Oktagon) [36].

Şekil 3.86. Kuretes Caddesi'nde yer alan Oktagon, gözden geçiren Marie Saldana [32].

SF 512-513 aralarında onları ayıran bir yol olmaksızın SF 514-515'e bağlanan bir meydan olarak düşünülmelidir. SF 512'nin kuzeydoğu parselinde, Traian Dönemi'ne tarihlenen sokak çeşmeleri bulunmaktadır (9. Cadde ve 24. Sokak üzerinde). SF 512'nin güneydoğusundaki üç parselde ise, batıdaki arazi seviyesini doğudaki ile uyumlu hale getirmek için tasarlanmış bir bazilika yapısı inşa edilmiştir.

Bazilika, güneyinde bulunan 7. Cadde'ye bir apsis ile uzanır ve kuzey sınırı hemen batısındaki meydanla aynı hizadadır. Yaklaşık 66×21 m. (1.386 m^2) büyüklüğündeki bazilika yapısının işlevi, hemen batısındaki meydanla doğrudan bağlantılı olmalıdır. Bazilikanın batısına bitişik durumdaki meydan, SF 512 kentsel alanının batı yarısının güneyindeki üç parseli, SF 513'ün tamamını ve 28. Sokak'ı kaplamaktadır. Meydanı çevreleyen portikoların dıştan dışa ölçüsü yaklaşık 66×76 m. (5.016 m^2), portikoların ortasında kalan meydanın ölçüsü ise 47×56 m. (632 m^2)'dir. Meydanın çevresi yaklaşık 8 m. genişliğinde ve 4 m. ara sütunlu çevresel portiko ile sınırlandırılmıştır, meydanın merkezinde yaklaşık 15,8 m. çapında dairesel bir yapı bulunmaktadır; portikonun batı dış duvarı, SF 514'ün doğu sınırını takip etmektedir. Güney ve batıda portiko yaklaşık 4×4 m. büyüklüğünde dükkânlarla çevrilmiştir. Doğuda bulunan bazilika, portiko ile bitişiktir ve doğuda bulunan bazilika batı ve güney portiko ile aynı işlevde kullanılmış olabilir. Meydana nereden girildiği tam olarak belirlenemese de bağlantılı meydanlar oldukları düşünülen SF 514'ten meydana merkezi bir girişin bırakılmış olması olasıdır ve/veya 28. Sokak üzerinden meydanın güneybatı köşesinden bir girişin olması da mümkündür. Meydan, büyük olasılıkla bir Macellum veya pazar yeri olarak değerlendirilmektedir. Kat planı Perge'deki Macellum Tip-1'e benzemektedir ve Perge'dekine benzer şekilde burada da dükkânların dönüşümlü olarak portikoya ve sokağa açılması muhtemeldir. Macellum'un kent planı içindeki konumu da Perge'deki Macellum ile benzerlik taşımaktadır. Macellum, doğudan gelen ana erişim yolu üzerinde, yukarı agoranın yakınında yer almaktadır (Perge'deki Macellum da Cardo Maximus'daki şehir kapısının hemen yakınında yer alır). Ephesos Kompleksi böylece 24. Sokak'a bakan dükkânları, iktisadi işlevleri olan salonu, 9. Cadde'ye bakan çeşme yapısı ve merkezi alanda bir pazar meydanından oluşmaktadır.

Yapılan Jeofizik ölçümlere göre, Macellum'un batısında bulunan SF 514-515, farklı bir yapılanmaya sahiptir. SF 514-515 kentsel alanların uzunlamasına eksen boyunca ikiye ve ardından beşe bölünerek açıkça on alt parsel ayrılmıştır. SF 514'ün güneydeki dört parselin Macellum'a bir koridorla bağlandığı tespit edilmiştir; alanın kuzey kısmı ise iki salonla çevrilidir.

SF 515'in altı kuzey parselinde yer alan yapının, yaklaşık 48×66 m. (3.168 m^2) büyüklükteki bir tapınağa ait olduğu, SF 614–615 Yukarı Agora Hamamı için bir forum işlevinde olduğu; güney kısımda bir palaestrada şüphelenildiği aktarılmaktadır. Böylece bazilika/çeşme- macellum- tapınak bölgesinden oluşan SF 512–515 meydanı, hemen kuzeybatısında bulunan yukarı agora meydanına (hamam-yönetim merkezi-kült merkezi) atıfta bulunmaktadır.

Yukarı Agora'nın güneyinde, SF 517 kentsel alanının en kuzeyindeki iki parsel üzerinde, M.S. 92/93'te yapılmış bir su borusunun dağıtıcısı olarak oluşturulmuş anıtsal bir sokak çeşmesi olan Nymphaeum bulunmaktadır. Hepsi aynı aks üzerinde sıralanmış su yapılarının varlığı; Hydrekdiocheion des Laecanius Bassus (SF 619), Nymphaeum (SF 517) ve Sokak Çeşmesi (SF 512) 9. Cadde boyunca bir dizi kuyunun varlığını akıllara getirmektedir.

9. Cadde'nin güneyinde, SF 506-511 kentsel alanlarındaki yapılaşma oldukça seyrek şekilde gerçekleşmiş olmalıdır. Jeofizik ölçümler SF 506-507 için, 12. ve 16. Sokak'lar boyunca bir dizi küçük konutun varlığını belgelemiş, SF 507-509'un incelenen orta bölümlerinde de büyük ölçekli yapıların varlığına rastlanmamıştır. Bu sonuçlara dayanarak, Magnesia Kapısı'nın girişinden itibaren 9. Cadde'nin kuzeyinde karşılaşılan yoğun yapılaşmanın aksine yolun güneyinde bırakılan boş alanların daha çok kente doğu kapısından giren malların, atların, at arabalarının ve sığırların bırakılması için kullanıldığı düşünülmektedir.

7. Cadde'nin güneyinde, 40'tan fazla eksiksiz kentsel alan ve Bülbüldağ'ın dik yamaçlarına uzanan bir yapılanma ile Ephesos'un yukarı kentinin çekirdek alanı yer almaktadır. Bölgenin sokak ızgarası Helenistik Dönem'e ait olsa da kentleşmenin yoğunlaşması yüzyıllar içinde dalgalanan bir seyir izlemiş olmalıdır. Jeofizik ölçümler yardımıyla, 5m. genişliğindeki Plataiai'de (doğu-batı sokakları) doğuya akan kanallarla kentsel alanın altyapı gelişimi belirlenebilmektedir. Kentin su temini, Bülbüldağ'daki Derbentdere hattından ve Balık Tepe ile Sarıkaya üzerinden Yukarı Şehrin doğu kısmına su taşıyan Kayapınar hattından sağlanmaktadır. Derbentdere boru hattı Ephesos'un en eski su boru hattı olarak tanımlandığından Yukarı Şehrin gelişimini Helenistik Çağ'a tarihleyebilmektedir.

Yukarı şehrin münferit mahalleleri, yapılarıyla farklı gelişim veya kullanım seviyelerine sahiptir. Sahada yapılan manyetik ölçümler sadece sokakların seyrini ve kentsel

alanların bina yoğunluğunu doğrulamaya yardımcı olabilmektedir. Yapı bloklarının hiçbirisi tam olarak kaydedilememiştir; tespit edilen yapılaşma izlerinin, görece küçük odalara, iç avlulara ve peristillere sahip müstakil evlere veya atölyelere ait olması daha mümkün görünmektedir.

SF 412–415 kentsel alanlarında, peristil avlulu, karmaşık yapılar öngörülmüştür. R4 kentsel alan sırasında karşılaşılan bu tablo R3'ten güneye doğru inildikçe hızla değişmektedir: SF 312–315 kentsel alanlarının iç kısmında önemli bir yapı izine rastlanmamıştır, bu nedenle sözü geçen kentsel alanların avlu ve/veya bahçe olarak düzenlendiği öngörülmektedir. Yapı yoğunluğu doğuya doğru gidildikçe (SF 302-305) azalır, SF 301 kentsel alanı büyük ölçüde boştur.

SF 201-202'de, sur duvarından çapraz olarak Cadde 3 ve 6'nın kesiştiği yere giden bir rota görülmektedir, bu güzergahın bir kapı sistemine ait olabileceği öngörülmektedir.

SF 203-205, SF 206–211 ve SF 107–111'de, çok sayıda koridor duvarı, ince-uzun dikdörtgen odalar, orta yoğunlukta bina inşaatlarına sahip atölyeler ve depo odaları olduğu anlaşılan yapı kalıntılarına rastlanmıştır. Tüm bu veriler ışığında alanın 'atölye bölgesi' olabileceği öngörülmüştür.

SF 111-115'in en üst yamaçlarında, çok sayıda duvar ve yüksek kaliteli bina ile ilişkili mimari parçalar, yukarı şehrin güneyindeki yamaçlarında ayrıntılı bir konut yapılanmasına tanıklık etmektedir. Bu durumun, SF 214–218, SF 316–319, SF 416–422 ve SF 518–525 kentsel alanlarında da değişmediği görülmüştür. Yüksek kaliteli konut inşası için yamaçların özellikle tercih edildiği açıkça anlaşılmaktadır. Kent merkezinde ise yüksek kaliteli konut inşa etmek için tercih edilen bölgeler, plazaların yakınlarındaki bölgeler olmuştur.

SF 319'da arazi eğimi çok dik bir hal aldığından kuzey yönde gelişim bu noktada sona ermiştir. Oda mezar, apsidal kapamalı 6×11 m. (65 m^2) büyüklüğündeki bir yapı etrafında gruplandığından burada bir nekropol olabileceğini düşündürmektedir.

SF 111-Güney üzerinde, terasın hemen kenarında çap yaklaşık 8m. olan dairesel bir yapı ortaya çıkartılmıştır. Bölge-II'de deniz seviyesinden 98,5 m. yükseklikte, Yukarı Şehrin üst kısımlarında ve oldukça belirgin bir konumda inşa edilen dairesel yapı Bülbüldağ'da SF 528'de deniz seviyesinden 95 m. yüksekte ve Panayırdağ'da SF 820'de deniz seviyesinden 75 m. yükseklikte inşa edilen dairesel mezar yapılarını çağrıştırmaktadır.

9. Cadde ve 56. Sokak'ın kesiştiği noktada bulunan 'Bülbüldağ üzerindeki dairesel mezar' (SF 528), deniz seviyesinden 96 m. yükseklikte, ana su borusunun hemen üzerinde belirgin bir yerde yer almaktadır. 9,7 m. çapındaki dairesel yapı, yaklaşık 11 × 12 m.'lik bir kaide üzerinde bir mezar odasının üzerinde yükselir ve deniz seviyesinden 75 m. yükseklikte, 476 m. mesafede, karşı yamaçta yer alan Panayırdag'daki dairesel yapıya doğrudan gönderme yapar. Her iki dairesel yapı da iki şehir dağı arasındaki en dar noktayı işaret etmektedir. Bülbüldağ'daki yuvarlak yapı aynı zamanda Bülbüldağ'daki ikinci yuvarlak yapı (doğu şehir sınırlarında 935 m. uzaklıkta, deniz seviyesinden 98,5 m. yükseklikte) ile de görüş hattında bulunmaktadır. Üçünün ortak noktası, ana su borularının güzergahı üzerinde bulunmaları ve kentsel alanda, ilgili yapı sınırını tanımlamalarıdır.

Kuretler Caddesi boyunca sıralanan onursal mezarlar, laik yerleşim yerleri ile nekropol alanları arasındaki sınırı işaret etmektedir. Ephesos'ta, Alay Yolu'na eşlik eden onursal mezarları ve anıtlar, şehrin merkezindeki eski nekropol alanlarını işaretleyerek kutsal alanları seküler yerleşim alanlarından ayırmaktadırlar.

3.10. 3. Bölge – III

Bölge-III, Efes Emporionu'nu içerir. Doğuda 64. ile 70. sokaklardan batıda Kaleburun Tepe'ye kadar uzanır. Flavian'dan Hadrian'a kadar olan dönemde, kentin batıya doğru genişlemesi sırasında limanın yeniden planlanması, limanın kuzeyindeki alüvyon ovasındaki alanda gerçekleşmiştir. Emporion, Ephesos'un geri kalanından açıkça ayrılmış, dini koruma altında olan bir ticaret bölgesidir. Bölge, bir şehrin gelişimi için 'tarafsız bir değişim noktası' olarak kilit bir işleve sahiptir ve çoğunlukla kent surları veya sınır taşlarıyla sınırlandırılmıştır. Ephesos'ta kent içi kapılar, şehir ile Emporion arasındaki sınırı belirlemektedir. Kaya Çatlağı Tapınağı'nın, kentin batıya taşınmasından önce Artemision'un üstlendiği koruyucu ritüel işlevini Helenistik Dönem'de üstlenmiş olması muhtemeldir. M.S. 2. yy'ın ilk yarısında Serapeion Tapınağı, ardından Traian-Hadrian dönemlerinde Olympieion Tapınağı inşa edilmiştir.

Liman çevresinde gerçekleştirilen jeofizik ölçümler, SF 1838–1849 kentsel alanlarının kuzeyinden 33. Cadde hizasına kadar (Hellenistik 15.Cadde) yaklaşık 60m.'lik bir arazi parçası belirlemiştir. Daha batıda, 33. Cadde'nin hizası ile limana bağlanan kanal arasında toplamda yaklaşık 6 hektarlık bir arazi bulunmaktadır.

Bölge-III'ün Augustus Dönemi'nden itibaren gelişimi, Hellenistik Sokak Izgarası'na ait 15. Cadde'nin, kuzeye taşınmasıyla gerçekleşmiştir. 33. Cadde, aşağı agoradan Kaleburun Tepe'deki eyere kadar uzanır ve Ortygia'ya giden yolu bu caddeden geçmektedir. Hellenistik Dönem'de körfezin büyük bir bölümünün liman olarak kullanılması muhtemeldir, bu dönemde iskeleler, rıhtımlar vb. kalıcı tesislerin inşa edilip edilmediği bilinmemektedir. 33. Cadde, aşağı agoranın batı kapısından geçmektedir ve üzerinde SF 1831'de Medusa Kapısı bulunmaktadır. Yaklaşık 66. Sokak'ın hizasında rotasından sapan 33.Cadde, liman havzasının güneyine paralel ve neredeyse 15. Cadde'nin rotası ile aynı güzergahta yeni bir rota izler. Liman kapılarından (Güney, Orta ve Kuzey Liman kapıları) yaklaşık 250m. doğuda bulunan Medusa Kapısı, üç geçitli bir erken imparatorluk kapısıdır. Muhtemelen Augustus liman havzasının veya doğu rıhtımının konumunu işaret etmektedir. 33. Cadde, Medusa Kapısı'ndan sonra genişleyerek aşağı agoraya 24 m.'lik sütunlu bir cadde ile bağlanır.

SF 1832–1835 üzerindeki jeofizik ölçümler, cadde ızgarasında daha yeni bir planlama ile değiştirilen ve caddenin eğimli seyrine dayanan daha eski bir yapılanmayı göstermektedir. 33. Cadde, 68. Sokak'ın (SF 1834) seviyesinde güneye kıvrılarak, güneydeki liman havzasına veya rıhtıma yaklaşık 75m. mesafede paralel bir hat boyunca uzanmaktadır. Bu nedenle güney liman alanına, mendirek başlı iskeleler, rıhtım önündeki 3m. genişliğindeki rıhtım, 7m. genişliğindeki liman yolu ve 33. Cadde yoluyla ulaşılmaktadır. Yamaç parselleri SF 1837–1849 üzerinde batıya devam etmesi beklenen 13. Cadde'nin varlığı kanıtlanamamıştır. Zira bahsi geçen yamaçta 30 °'lik dik bir eğim söz konusudur, bu derecede sarp bir arazide 13. Cadde'nin inşa edilmiş olması da çok olası değildir.

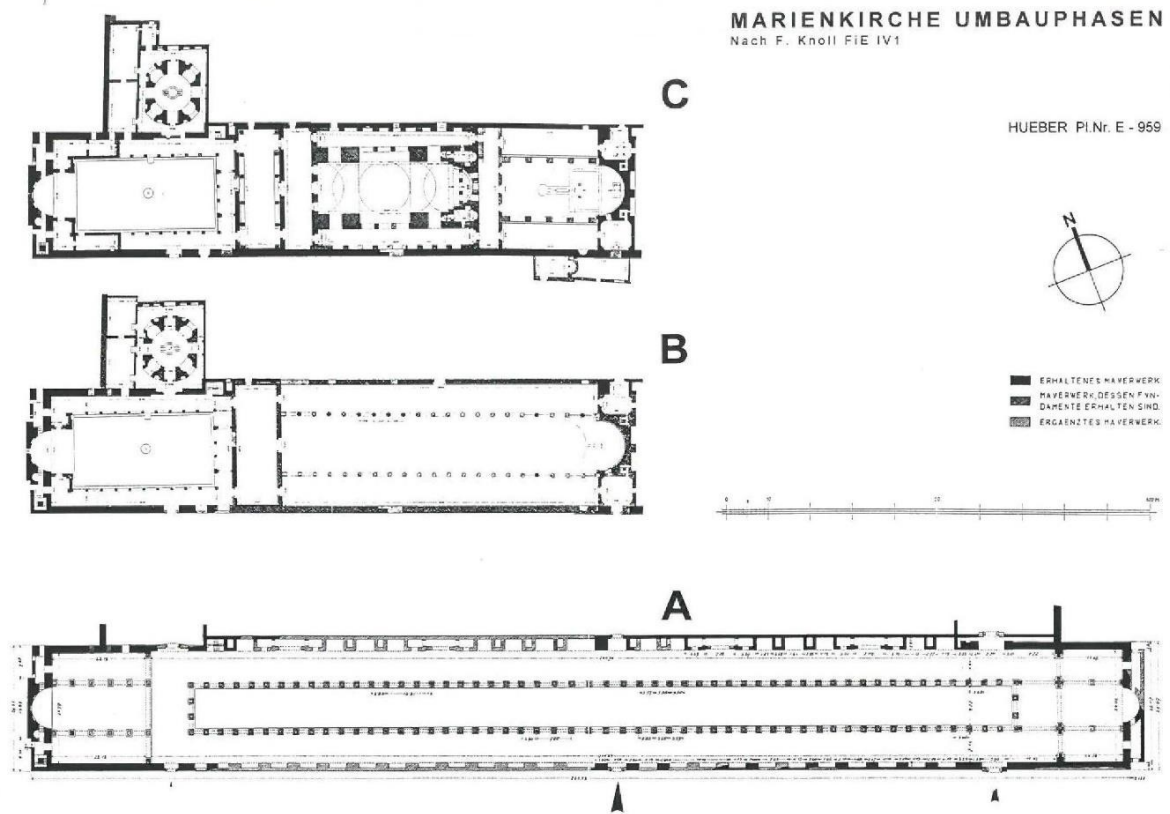
SF 1934–1937'deki yapılanma da 33. Cadde'nin seyrini takip ediyor. 35. Cadde, R 19 kentsel alan sırasını kuzey ve güney olarak ikiye ayırmaktadır.

1896 yılında yapılan kazılarda, SF 1936–1937-Kuzey'de 'Güney Liman Kapısı' kalıntıları ve 35. Cadde boyunca bir salon sistemi olarak yorumlanan 'altı açılı rıhtım binası' yapıları ortaya çıkarılmıştır. Güney Liman Kapısı'nın beş açıklığı bulunmaktadır. Merkezdeki açıklık aynı zamanda en geniş olan açıklıktır ve 2,7 m.'lik geçiş olanağı sağlamaktadır. Rıhtım batıda Güney Liman Kapısı'ndan yaklaşık 1.38 m. aşağıda kalmaktadır. Kazı raporunda belirtilen salon yapıları, SF 1935–1936-Kuzey üzerinde yapılan jeofizik ölçümlerle kanıtlanmıştır.

‘Orta Liman Kapısı’, 37. Cadde’nin batı ucunda yer almaktadır. Üç açıklığı bulunan kapının merkezindeki açıklık aynı zamanda kapının en geniş olan açıklığıdır ve 2,4 m.’lik geçiş olanağı sunmaktadır. Kapının batısındaki rıhtım, 10 m. genişlikte olup, 3 m.’si asfaltlanmıştır. 37. Cadde’nin doğu ucunda bir kent içi kapı olan ‘Doğu Kapısı’ bulunmaktadır.

39. Cadde’nin batı ucunda bulunan ‘Kuzey Liman Kapısı’ kısmen açığa çıkarılabilmektedir. Üç açıklığı bulunan kapının merkezindeki açıklık Orta ve Güney Liman Kapıları’nın merkez açıklığının neredeyse iki katıdır (4,8 m.). Liman Hamamı’nın (SF 2032–2034, SF 2132–2134) inşası nedeniyle, Kuzey Liman Kapısı’ndan kente giren yol (39. Cadde) bir çıkmaz sokak durumundadır. Kapı sistemi, güneyde SF 2035–2036 kentsel alanlarına ve kuzeyde SF 2135–2136 kentsel alanlarına açılır. 39. Cadde’nin güneyindeki kentsel alana (SF 2032–2034) 62 x 25 m. büyüklüğünde, kuzeyindeki kentsel alana (SF 2132–2134) 121 x 25 m. büyüklüğünde üç nefli iki salon inşa edilmiştir. Bu salonlar, dört sıra kare kireçtaşı sütun üzerine tuğladan çapraz tonozlar yerleştirilerek kapatılmıştır. Sütunlar arasındaki net genişlik yaklaşık 6,4 m.’dir ki bu ölçü 22 Roma ayağına tekabül etmektedir. Mevcut alana uyarlanarak büyüklükleri belirlenen salonlar ve Roma, Aventine ve Emporium’daki Porticus Aemilia’ya benzer şekilde kapalı pazar yerleri veya depo binaları olarak yorumlanabilir.

41. Cadde, Olympieion Basilica’sının güneyinden devam ederek (SF 2137) kentsel alanı üzerinden bir kıvrımla limana bağlanır. 41. Cadde ile (SF 2137) kentsel alanı üzerinde birleşerek limana bağlanan 43.Cadde’nin İmparatorluk Dönemi’nde, Olympieion Basilica’nın kuzeyinden geçerek doğuya doğru devam ettiği hava fotoğrafları ve jeofizik ölçümlerle belgelenmiştir. Olympieion Basilica’ sı bulunduğu konum ve limandan şehre giren ticari arterlerle çevrelenmiş olmasından ötürü sadece tapınak bölgesine temsili bir erişim değil, aynı zamanda ticari bir bazilika işlevi de üstlenmiş olabilir. Bizans liman ve kentinin dışında bırakılan 43.Cadde’nin geç dönemde terk edildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 3.87. Marien Kilisesi yapım evreleri. A: Olimpeion Tapınağı güney salonunun batı ve doğu ucuna eklenen apsisler ile Meryem Ana'ya ithaf edilen salon, M.S. 290 yılına kadar konsil kilisesi olarak kullanılmıştır. B: İkinci yapım evresinde, yapı kompleksinin batı yarısı erken Hıristiyan kilisesine dönüştürülmüştür ve atriumdan girilen batı salonunun güney ucuna bir vaftizhane ile derslikler ve mesh odası olarak kullanılmak üzere iki oda inşa edilmiştir. C: Üçüncü yapım evresinde, yapı daha da küçültülerek bazilikanın batı kısmı yerine kubbeli bir kilise inşa edilmiştir [56].

41. ve 43. Cadde'ler arasındaki üçgen alanda, olasılıkla salonlar, tabernalar veya depolar bulunmaktadır. Ayrıca 41. Cadde'nin kuzeyinde yaklaşık 35×58 m. (2.030 m^2) büyüklüğünde bir meydan veya bir horreum (ambar, mahzen, depo) (SF 2236–2237) bulunmaktadır. Limanın güneydekine benzer şekilde, kuzeyinde de limanı 40-70 m. genişliğinde depolama tesisleriyle çevreleyen bir şerit (SF 2237-2242) bulunmaktadır. Kuzeye doğru uzantısı olan 80 numaralı yol ve 47 numaralı yol, limanın kuzeyindeki alüvyon ovasında yer alan ve muhtemelen bir Villa Suburbana'yı (şehirlere yakın olan villalara verilen isim) da içeren bir yol sistemine tanıklık etmektedir. Yüzey buluntularından

da görülebileceği gibi, liman boyunca inşaat, batıya doğru SF 2241-2242 üzerinden devam etmektedir.

SF 1838-1847-Kuzey, iskeleye ve arkasındaki 33.Cadde'ye paralel uzanan, uzun salonlarla inşa edilmiştir. Düzenli olarak dikdörtgen odalara bölünmesi nedeniyle, yapısı nehir limanlarının depo binalarını andırdığından bahsi geçen yapılar depo binaları olarak yorumlanabilir. Jeofizik ölçümlere dayalı olarak, 80, 82, 86, 92 ve 96 numaralı yolların 33 numaralı yoldan iskeleye olan hizalamaları belgelenmiştir.

Limanın kendisi şimdiye kadar tamamen keşfedilmemiştir. E. Falkener'in 'plan krokisi', batıdaki kazılar, doğudaki liman kapıları ve jeofizik ölçümlerin yanı sıra GPS haritalaması, burada üstlenilen liman havzasının yeniden inşası için temel oluşturmaktadır. E. Falkener, açık denize bir kanalla bağlanan uzun, altıgen bir havzayı tasvir ediyor. Kuzey ve güney taraflarında sekizer iskele ve rıhtımı çevreleyen depolar bulunmaktadır. E. Falkener'in coğrafi referanslı planına göre, doğudaki liman kapıları, doğudaki liman kapanışının petek şekline tam olarak uyuyor.

Limanın güneybatı kesiminde yapılan kazılar sırasında, en güneybatıdaki iskele başlı rıhtım duvarı incelenmiştir: Limana doğru, rıhtım duvarı büyük taş bloklarla kaplanmıştır, 4m. genişliğindeki iskele başı, liman havzasına 9m. çıkıntı yapar. Doğuda ona bitişik olan iskele başının yeni bir haritalaması, ayak başları arasında içbükey bir rıhtım duvarı ile yaklaşık 58 m.'lik bir mesafeyi göstermektedir, ayrıca doğuda üçüncü bir iskele başı belgelenmiştir. İskele başları ile antrepo binaları arasında yaklaşık 30m. mesafe bulunmakta olup, bunun 10 m.'si asfalt rıhtım ve Liman Caddesi tarafından karşılanmaktadır. Alanın geri kalanı istifleme alanı olarak kullanılır.

Bu veriler ışığında, E. Falkener tarafından belirtilen sekiz iskele başı, limanın her iki uzun tarafında doğrulanabilmiştir. Limanın şeklini ve boyutunu yeniden yapılandırabilecek veri mevcuttur. Limanın büyüklüğü yaklaşık 390×650 m. ve alanı yaklaşık 21 ha.'dır, bu da Bölge-III'ün %12'si veya tüm kentsel alanın %4'ü yahut sur içindeki imparatorluk alanının %11'i anlamına gelmektedir. Ephesos limanının alanı, 104m. uzunluğunda 45 kentsel alana veya 136m. uzunluğunda 34 kentsel alana, tekabül etmektedir.

E. Falkener'e göre, batıda kanala çıkış sadece yaklaşık 23 m. genişliğindedir, kanalın genişliği 60 m.'ye kadar olmalıdır. Epigrafik kaynaklar, limanın inşasının kentin genişlemesi sırasında M.S. 2. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştiğini aktarmaktadır.

Şimdiye kadar, Bülbüldağ'ın kuzey yamaçlarında (SF 1838-1847), bulunan yapıların işlevleri ile ilgili neredeyse hiçbir bilgi yoktu. Yapılan noktasal haritalama çalışmalarıyla, dağın en dik bölümlerinde bile kayaya oyulmuş odalar veya alt yapılar tümüyle tespit edilebilmiştir. Bu armatürlerin yakınlarında, yüzeyde ve dikkat çekecek derecede büyük miktarda parçalanmış 'Rodos Tipi' İmparatorluk Dönemi şarap amforaları ele geçirilmiştir. Bu bulgular, Bülbüldağ'ın serin kuzey yamaçlarının mahzen, kiler veya şarap depolama alanları olarak kullanıldığını düşündürmektedir.

Bölge-III'ün batısındaki yolun yapımı ve seyri, limanın şeklini ve batıya doğru kanalın seyrini takip eder. SF 2048-2050'de, gemi evleri olarak yorumlanabilecek, dar kenarları limana bakan, yaklaşık 46m. uzunluğunda ve 6m. genişliğinde on bir salon bulunmuştur.

SF 2051–2059'u, kanal boyunca yaklaşık 30m. genişliğinde ambarlar takip etmektedir. SF 1958–1959 büyük ölçüde gelişmemiş olarak kalırken, SF1957-1956'da yaklaşık 66 × 80m. büyüklüğünde bir tesis inşa edilmiştir, bu tesis kuzeyde ve batıda bir dizi tabern veya depo ile sınırlandırılmaktadır. Bu meydanın kuzey doğusunda, peristil benzeri bir iç avluya sahip, kat planı Ostia'daki Horrea Epagathiana'nınkine karşılık gelen yaklaşık 20 × 30 m.'lik bir yapı bulunmaktadır. Mendirek boyunca uzanan kuzeybatı yolu, İmparatorluk Dönemi'nde yerle bir olan sur kulesinin üzerinden şehir alanının dışına çıkmaktadır.

Bölge-III'ün limandaki gelişimi son derece karmaşıktır ve işlevi, binaların kat planlarından ancak sınırlı ölçüde çıkarılabilmektedir. Limanda, depo ve antrepolar, istif alanları ve pazar yerlerinin yanı sıra gemi evleri ve muhtemelen tersaneler de bulunmaktadır. Bununla birlikte, balıkçılar için epigrafik olarak belgelendiği gibi, altyapı aynı zamanda kült bölgelerini ve gümrük evlerini de içermektedir. Liman bölgesindeki balıkçı gümrüğünden bir yapı yazıtı, şehrin emriyle kendilerine yer verilen Efesli balıkçı ve balıkçıların kendi imkânlarıyla bir balıkçı gümrük evi inşa edip kutsadıklarını ifade etmektedir.

Sonuç olarak, Bölge-III'te tüccarlar ve denizciler için konaklama olanakları, işletmeler ve genelevler beklenebilir. Rıhtımlar ve belki bir veya daha fazla dış liman gibi diğer tesislerin de batıdaki dalgakıran boyunca bulunması muhtemeldir.

Liman çıkışının güneyindeki SF 1950–1955'te yapılar, burada caddeler boyunca yoğunlaşarak neredeyse alanın tamamını kaplamıştır. 33. Cadde'nin güneyinde, SF 1855-1857'de geniş açık alanlara sahip seyrek bir kentleşme varsayılmaktadır.

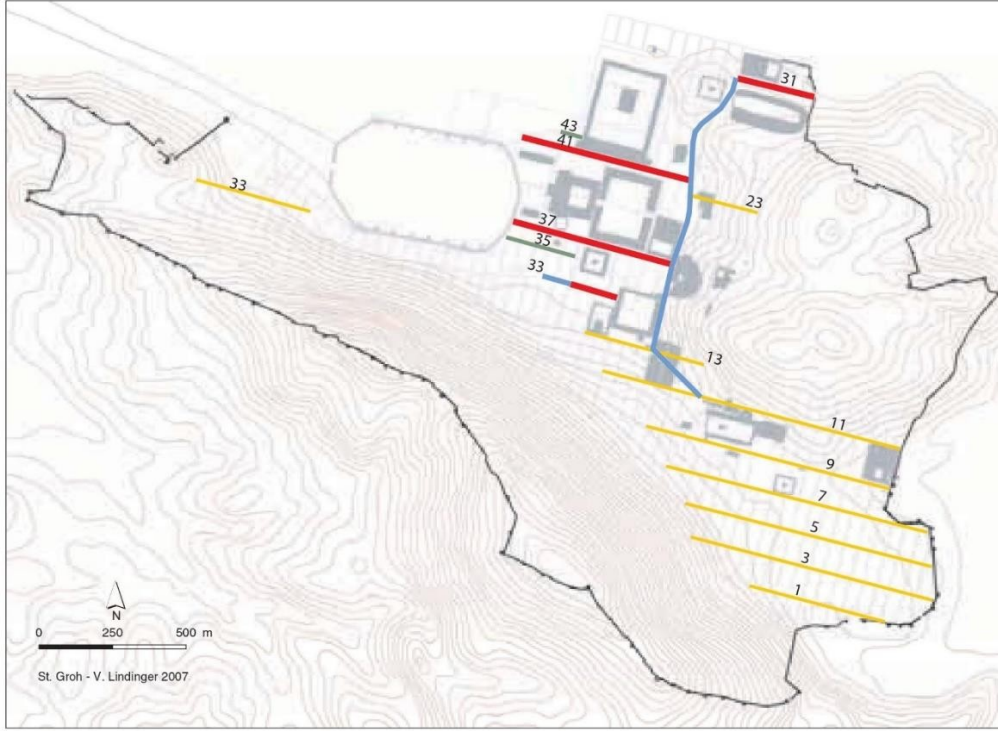
Paulus Hapishanesi'nin güneyindeki eyerde bulunan yapıları yorumlamak zordur. Kaleburun Tepe'nin kuzey kesiminde, müstakil binalar ve avlu duvarları olan yaklaşık 40 × 60m. büyüklüğünde bir kompleks bulunmaktadır, bunun dışında Ephesos'un bu kısmı büyük ölçüde boştur. Kule olarak da yorumlanabilecek teraslar ve kare planlar muhtemelen batıya doğru eteklerden geçen bir patikanın güzergahını göstermektedir.

3.11. Roma Dönemi Ephesos Kenti Sokak İzgarası

Roma Sokak İzgarası, Helenistik kentsel planlama konseptine dayanmaktadır. Roma dönemi yerleşim alanları; alay yolunun batısında, 13 ve 31. Cadde'ler arasında kalan 'Neuland' (yeni bölge) ile batıda Bülbüldağ'ın kuzey yamaçlarına kadar uzanan alanları kapsamaktadır. Kent alanı ile yaklaşık aynı genişlikte olan Neuland (yeni bölge), genişlikleri ile vurgulanan sokak aksları ile parsellenecektir. 3m. genişliğinde Stenopoi ve 5m. genişliğinde Plataiaya sahip Helenistik sokak ızgarasının aksine, Roma Dönemi sokak ızgarası aksinel simetriye dayanan, ekstra geniş doğu-batı doğrultulu caddeleriyle ön plana çıkmaktadır.

Şekil 3.88. 'Neuland' adı verilen yeni yerleşim bölgesi [54].

Şekil 3.89. Roma Dönemi'nde decumanus hatlarının genişliği (sarı: 5 m; yeşil: 10 m; mavi: 15–18 m; kırm.: 22–24 m) [54].

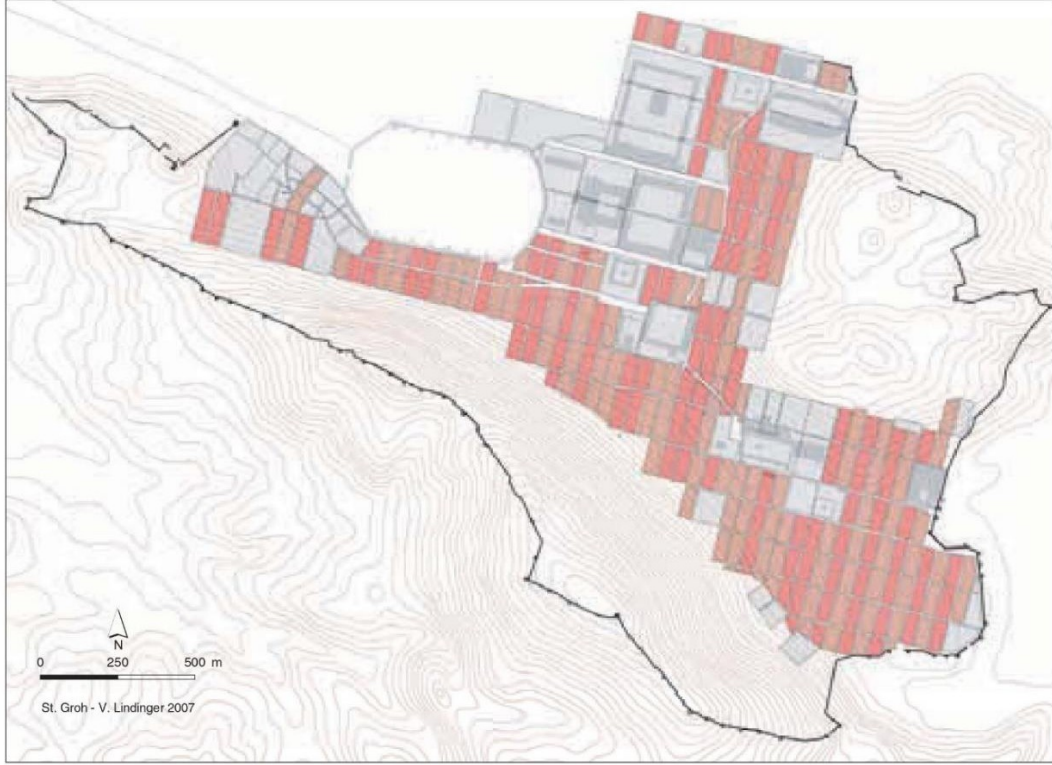
Yeni ızgaranın 'merkez eksen', kuzey liman kapısından başlayıp güneydoğuya yönelen ve Hafengymnasium ile Verulanushallen'in merkezlerinden devam ederek alay yoluna bağlanan 39. Cadde'dir. Merkez eksenin kuzeyinde bulunan 41. Cadde ile güneyinde bulunan 37. Cadde'ler (Arkadiane) 22m. genişliğe sahiptir ve merkez eksene paralel biçimde uzanarak alay yoluna bağlanır (Şek. 89).

Cadde 35'i güneyde, güzergahı yeni limanın topografyasına göre belirlenen ve 15m. genişliğe sahip 33. Cadde takip eder. Aşağı agoranın batı kapısından (24×160 m.)' lik plaza benzeri bir alana çıkılmaktadır. Bu alanın bittiği ve 33.Cadde'nin daraldığı noktada Medusa Kapısı yer alır. 33. Cadde, Medusa Kapısı'nı geçtikten yaklaşık 40-50m. sonra güneye doğru kıvrılarak, 75m. mesafeden liman havzasına veya iskeleye paralel olarak uzanır (R 18). Topografik zorlamalar nedeniyle 33. Cadde'nin eksen, Bülbüldağ'ın kuzey yamaçları boyunca, Hellenistik 15.Cadde'ye kıyasla güneye doğru 3° dönmektedir. Limanın batısında, 33. Cadde'nin genişliği 15 m.'den bir Plataia'nın normal genişliği olan 5 m.'ye düşürülmüştür.

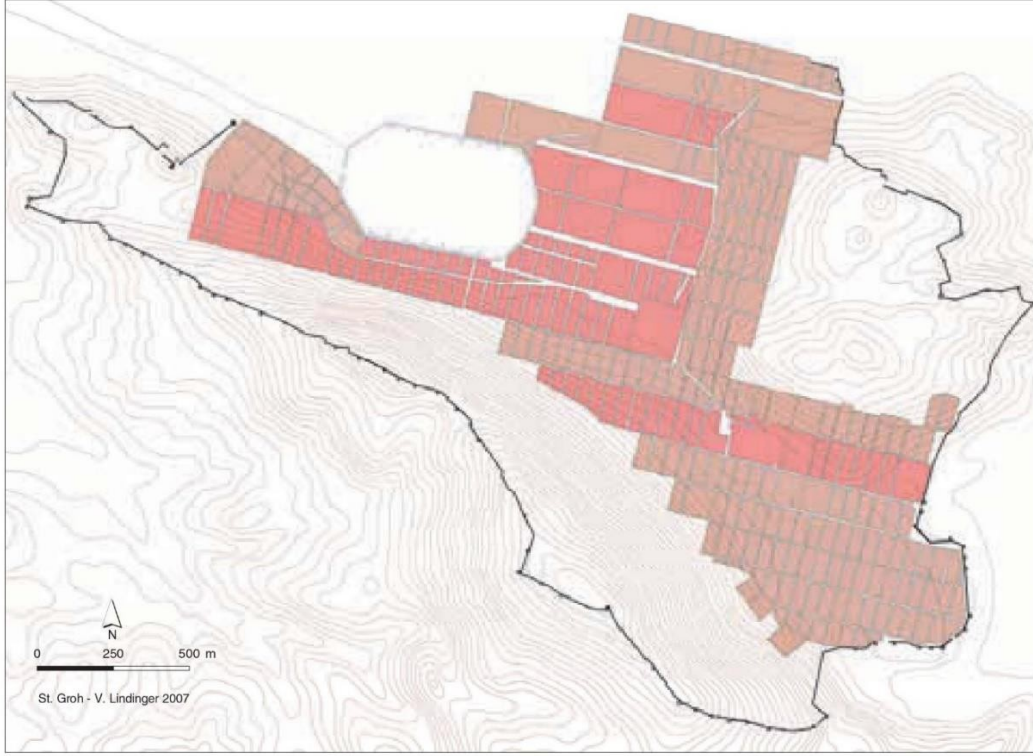
Kentsel alanın en kuzeyinde bulunan ve alay yolunun orijinal genişliği olan 8 m.'lik genişliğe sahip 31. Cadde, Roma Dönemi'nde 22 m.'lik sütunlu bir cadde halini almıştır.

Helenistik Cadde'nin (31.Cadde) eski rotası, 'Felsspalttempels'in (SF 1729-1730) ve özellikle de 'Vediusgymnasium'un (SF 1721-1723) güney hattında, yapı temellerinde hala görülebilmektedir. Yukarı agoraya giden tören yolunun geri kalan kısmı 13-18 m. genişliğinde sütunlu sokaklara genişletilirken, yan taraftaki sütunlu salonlar 5 m. genişliğindedir. Roma döneminde yapılan cadde ve sokak genişlemeleri için gerekli arazi kentsel alanlardan alınmış olmalıdır. Yukarı agoranın doğusundaki tören yolunun genişliği (9.Cadde) henüz bilinmemektedir.

Ovada Roma yol ızgarası planlanırken, Helenistik Dönem'in kuzey-güney doğrultulu yollarına (Stenopoi) uyumlu olmasına özen gösterilmiştir. Başka bir deyişle, yeni parsellerin genişlikleri mevcut Helenistik kentsel alanların genişliği ile aynı tutulmuştur.

Şekil 3.90. Roma Dönemi'nde kentsel alan genişlikleri (krm.: 45 m., khv.: 40m.) [54].

Şekil 3.91. Roma Dönemi'nde kentsel alan uzunlukları (krm.: 136 m.; khv.: 104.7m.) [54].

Hellenistik döneme ait sokak ızgarasında bulunan 17 sıra kentsel alandan sadece 6. kentsel alan sırası (R 6) 136m. uzunluğa sahiptir (diğer kentsel alanların tamamı 104-106m. uzunluktadır). Roma Dönemi'nde, liman kotunda yeni açılan arazilerinin çoğunluğunda kullanılan kentsel alan uzunluğu 136m. olarak tespit edilmiştir. Cadde 13, hem Hellenistik hem de Roma dönemi Sokak Izgarası'nda, liman alanının en güneydeki caddesini işaret etmektedir. Roma dönemine ait ova yerleşimi güneyden kuzeye doğru izlendiğinde; 18., 19., 20., ve 21. kentsel alan sıralarının (R 18-21) 136 m., 22. kentsel alan sırasının (R 22) 104 m., 23. kentsel alan sırasının (R 23) 136m. ve son olarak 24. kentsel alan sırasının (R 24) 104m. uzunlukta olduğu belirlenmiştir. Toplamda 7 sıra kentsel alandan (R 18-24) ibaret olan yeni yerleşim bölgesi, (R 24)'ün kuzeyinden geçen 31. Cadde ile son bulur. Cadde 31'in kuzeyinde Hellenistik Dönem'e ait 17. kentsel alan sırası (R 17) yer almaktadır. (R 17) hem Hellenistik hem de Roma Dönemi Sokak Izgarası'nın kuzey sınırını işaret etmektedir.

Roma döneminde imar edilen yeni kentsel alanın, Hellenistik Dönem kentiyle ve alay yoluyla entegre edildiğini kolaylıkla söyleyebiliriz. Ova yerleşiminde 136 m.'lik uzun modülün yoğun biçimde tercih edilmiş olması şaşırtıcı bir yaklaşım olmamıştır. Zira genişleme alanı bir hayli sınırlı olan Ephesos kenti için, liman bölgesinde kazanılan yeni arazi, kentin genişleme alanı olmak için son derece elverişlidir. Bu alanda ortaya çıkarılan

hamam, gymnasium, agora ve tapınaklar, kentin yeni merkezinin bu alanda imar edildiğini kanıtlamaktadır.

Kentin liman bölgesindeki genişlemesi, bu alanda inşa edilen yapıların inşa tarihlerinden izlenebilir. Aşağı Agora'nın inşaatı (SF 1825–1828. 1925–1928) yaklaşık olarak M.Ö. 7 yy. civarlarına (Orta Augustus Dönemi), agoranın güney kapısının inşaatı ise M.Ö. 4-3 civarlarına tarihlenmektedir. Liman hamamı (SF 2032-2034. 2132-2134) ve Verulanushallen (SF 2027-2031. 2127-2131)'den oluşan hamam-gymnasium kompleksi Domitian Dönemi'ne (M.S.81-96) ; Tiyatro gymnasiumu (SF 2025–2026) ve Olympieion Tapınağı (SF 2228–2233. 2328–2333. 2428–2433) ise İmparator Hadrian Dönemi'ni (M.S. 117-138) işaret etmektedir.

Olympieion Tapınağı'nın üç nefli güney salonunun zemini altında, yaklaşık 3,4m. kalınlığında, üç kaba katmandan oluşan zemin dolgusu tespit edilmiştir. Bu üç katmanın incelenmesi ile elde edilen bulgular, daha güçlü bir şekilde, farklı tarihlerde gerçekleştirilen dolgu evrelerinin tarihlenmesine yardımcı olmaktadır. Başka bir deyişle, bu alanın tesviyesinin, M.S. 2. yüzyılın ilk yarısına (Hadrian dönemi) tarihlenen Olympieion kült alanının kurulmasından daha erken bir dönemde yapıldığı varsayılabilir. M.S. 2. yüzyılın başlarında (Hadrian dönemi) mermerle kaplandığı bilinen 37.Cadde'nin (Arkadiane), M.S. 1. yüzyılın sonlarında (Domitian dönemi) veya M.S. 2. yüzyılın başlarında (Hadrian dönemi) inşa edilen 'Orta Liman Kapısı' ve İmparator Domitian Dönemi'ne (M.S. 81-96) tarihlendiği bilinen 'Liman Hamamı-Gymnasium' kompleksi ile birlikte tasarlandığı düşünülebilir. Liman Hamamı-Gymnasium kompleksinin girişi, 37. Cadde (Arkadiane) üzerindeki Atrium Thermanum (SF 2033)'den sağlanmaktadır.

Ephesos Körfezi'ndeki alüvyonlu ovanın bu yoğun kullanımı, henüz sistematik olarak araştırılmamış yeni liman inşaatı ile doğrudan ilişkilidir. Liman Hamamı-Gymnasium kompleksinin güneybatısında yapılan kazıda ortaya çıkartılan rıhtım duvarları ve bir iskele başı, iskelenin güneyindeki döşeme altında bulunan seramik buluntular ve epigrafik kanıtlarla Traian-Hadrian dönemlerine tarihlenmektedir.

Liman bölgesindeki ızgara sistemin simetrisi ve 15 numaralı yolun kuzeye taşınması, Augustus Dönemi'nden itibaren tüm alandaki yol güzergahlarında ya da en azından Hellenistik limanın güney bölgesinde tesviye çalışmalarının yürütüldüğünü ve Bülbüldağ'ın kuzeybatı yamaçlarında ızgara sistemin yeniden planlandığını doğrulamaktadır. Mevcut bilgiler ışığında bu yenileme çalışmalarının, öncelikle aşağı ve yukarı agoraya uzanacak bir

inşaat programı çerçevesinde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak aşağı agoranın yeniden inşası, alay yolunun batısındaki Hellenistik 15. Cadde'nin terk edilmesi anlamına gelmektedir. Terk edilen 15. Cadde'nin yerini, yaklaşık 33m. kuzeye taşınan 33. Cadde almıştır. Yeni yol, aşağı agoranın batı kapısından geçmektedir. Hellenistik sokak ızgarasının en önemli doğu-batı eksenini olan 15.Cadde'nin yer değiştirmesi, o zamana kadar çökelmiş olan eski liman bölgesinin (Hellenistik Liman Bölgesi) yeniden parsellenmesinin bir sonucudur.

İmar faaliyetlerinin, Ephesos'un Asya Eyaleti başkentliğine yükseltilmesi civarında veya sonrasında gerçekleştiği düşünülmektedir. Yol ağının genişlemesi, Augustus döneminde yolların döşenmesine de yansımıştır. Yeni caddeler baştan itibaren sütunlu caddeler olarak tasarlanırken, Alay Yolu gibi özel öneme sahip mevcut caddeler veya ana caddeler ise, bitişiklerinde yer alan mülklerden yaklaşık 5m. genişliğinde bir arazi parçasının sütunlu cadde için tahsis edilmesi yoluyla 'sütunlu cadde'lere dönüştürülmüştür. Bunu, özellikle Hillside House-1 ve 2 (SF 723-724) ile Freudenhaus'da (SF 824) açıkça görmekteyiz.

Merkezi Hellenistik Liman Alanı'nın tesviyesi en geç Flavian Dönemi'nde, kuzeyindeki alanın tesviyesi ise en geç Hadrian Dönemi'nde gerçekleşmiş olmalıdır. Limanın dışında, Roma kenti, yalnızca imparatorluk kültü ve temsili amacı olan yapıların inşasıyla genişletilmiş, Helenistik kentin planlanması aşamasında artacak nüfusa yönelik rezerv konut alanları için yeterince yer ayrıldığından yeni yaşam alanları yaratmaya yönelik imar faaliyetlerinde bulunulmamıştır.

4.BÖLÜM

4.1. Ephesos Kent Planının İncelenmesinde Yöntem ve Süreçler

Ephesos, Batı Anadolu kıyısında kurulmuş önemli bir liman kentidir. Yapılan çalışmalar ışığında bölgenin en eski yerleşim yeri olduğu kesinlik kazanan Çukuriçi Höyük, Magnesia Kapısı'na 500 m. mesafede, Antik Smyrna olarak adlandırılan bölgede Çukuriçi Mevkii'nde, M.Ö. 3000 yılında Ephesos kentinin yakınına kadar gelen Ege Denizi (eski

adlandırma ile Akdeniz) kıyısında kurulmuş bir yerleşim yeridir. Bölgede yapılan kazılar sonucunda tarihi Neolitik Dönem'e kadar dayanan yerleşmenin tarım, hayvancılık ve balıkçılık yanında geniş bir ticaret ağına sahip olduğu da ele geçen bulgulardan anlaşılmaktadır. Yunan ana karadan Batı Anadolu'ya başlayan göç hareketine kadar Anadolu'nun yerli halklarının yaşadığı yerleşmede bu göç dalgası sonrasında Yunanlar ile yerli halk bir arada yaşamaya başlamıştır. Çalışma kapsamında Hellenistik ve Roma Dönemi kent planları incelenecek olan Ephesos'un Hippodamos tarzında ızgara planla inşası Hellenistik Dönem'de gerçekleşmiştir. Hellenistik Dönem'de görünümü büyük ölçüde değişen kentin ızgara planla kuruluşu M.Ö. 300'de İskender'in komutanlarından Lysimakhos döneminde gerçekleşmiştir. Lysimakhos'un Batı Anadolu'ya egemen olduğu dönemde kurduğu ilk kentler Khersonnes ve Aitoplia'daki Lysimakhia ve ardından Ephesos'daki Arsinoea olmuştur. Arsinoea'yı (Ephesos), bugün kalıntılarını gördüğümüz bölgede kuran Lysimakhos'un Ephesos halkını yeni kurduğu kente taşınmaları konusunda zorladığı (mevcut kanalizasyon şebekesini tıkanmasını emrettiği), komşu Teos, Lebedos ve Kolophon'dan Arsinoea'ya insan taşıdığı bilinmektedir. Yine Lysimakhos döneminde inşa edilen yaklaşık 9 km. uzunluğundaki sur duvarlarının aşağı yukarı 2,5 km' lik bir alanı sınırladığı, ancak mevcut topoğrafyanın elverişsizliği nedeniyle bu alanın ancak üçte birlik bölümünün yerleşime uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Ephesos'un Hellenistik Dönem'de imara uygun iki bölgesi bulunmaktadır; bunlardan biri liman bölgesi (Aşağı Kasaba), diğeri ise Panayırdağ ve Bülbüldağ arasındaki vadide bulunan plato bölgesidir (Yukarı Kasaba). Aşağı Kasaba, tiyatro ve stadion gibi büyük kamusal yapılar yanında limana yakın konumunun da doğal bir sonucu olarak kentin ticari merkezi konumundadır. Yukarı kasaba ise, devlet agorası, Prytaneion ve Bouleuterion gibi idari yapıların birarada bulunduğu yönetim merkez konumundadır. Kentin bu iki bölgesi birbirine Kuretler Caddesi ile bağlanmaktadır. Aynı zamanda eski Alay Yolu'nun bir parçası olan Kuretler Caddesi, topoğrafyanın da zorlaması ile ızgara planı çapraz kesecek biçimde Bülbüldağ ve Panayırdağ arasındaki vadiyi takip etmektedir.

Ephesos' un Roma hakimiyetine girişi M.Ö.133' de Pergamon Kralı III. Attalos' un vasiyetiyle olmuştur. III. Attolos'un ölümünün ardından Asya Eyaletinin bir parçası haline gelen Pergamon Krallığı, Roma' nın Anadolu' da sahip olduğu ilk toprak parçası oluşu ile de stratejik bir öneme sahiptir. Ancak Pergamon Krallığı'nın Roma hâkimiyetine girişi civitas libera statüsü ile vergiden muaf tutulmuş olsa da halk tarafından hoş karşılanmamıştır. Pontus Kralı VI. Mithridates'in Roma'ya karşı harekete geçmesi

Anadolu'da ve özellikle de Pergamon Krallığı'nda büyük çöşku yaratmış olmalıdır. Pergamon Krallığı'nda yaşayan İtalikler'in (bu kalkışmada sadece Ephesos'da 80.000 kişinin öldürüldüğünden bahsedilir) öldürülmesiyle sonuçlanan ayaklanma Romalı General Cornelius Sulla tarafından bastırılmış, Ephesos özerk statüsünü kaybetmiş ve vergi ödemeye mahkûm edilmiştir. Ephesos'un, Roma'nın Asya Eyaleti başkenti (Metropolis Asiae) oluşu, M.Ö. 31'de Aktium Savaşı'nda Marcus Antonius ve Kleopatra'nın daha sonra Roma İmparatoru olacak olan Octavianus tarafından yenilgiye uğratılması ile gerçekleşecektir. Octavianus'un zaferi ile sonuçlanan Aktium Savaşı'nın ardından Roma'da Cumhuriyet Dönemi sona erecek ve Asya Eyaleti yeniden düzenlenecektir.

Hellenistik Dönem boyunca Küçük Menderes Irmağı'nın taşıdığı sedimanlarla dolarak hızla batıya çekilen kıyı hattı hem limanının yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmış hem de genişleme alanı kısıtlı olan kentin büyümesine olanak tanımıştır. Roma Dönemi'nde gerçekleştirilen önemli imar faaliyetlerinin başında hiç şüphesiz limanın yeniden düzenlenmesi çalışmalarından bahsetmek gerekir. Kentin Romalı karakterini güçlendirmek için politik bir araç olarak kullanılan mimari projeler, Ephesos'u M.S. 2. yüzyılda gelişiminin doruk noktasına ulaştırmıştır. Bu dönemde kentin nüfusunun yaklaşık olarak 250.000-300.000 civarında olduğu öngörülmektedir. Roma Dönemi'ne ait pek çok anıt bu parlak dönemin temsilcisi durumundadır.

Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından hazırlanan Ephesos kent planları incelendiğinde (Hellenistik ve Roma Dönemi kent planları), Ephesos'un diğer Roma kentlerinin çoğunda görüldüğü gibi düzenli bir plan şemasına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi Roma Dönemi'nde kent arazisine dâhil olan bölgenin planlanması, Hellenistik Kent Planı ile büyük ölçüde uyumlu olacak şekilde tasarlanmıştır. Ephesos kent planı, Milet veya Timgad'da olduğu gibi katı bir geometrik plan olarak değil, arazi ile uyumlu olacak biçimde tasarlanmış ortogonal bir sistem olarak düşünülmelidir. Kentin omurgasını meydana getiren ve yaklaşık 2 km. uzunluğunda olan ana cadde Magnesia Kapısı'nı Koressos Kapısı'na bağlamaktadır. Embolos (Kureler Caddesi) olarak bilinen eğimli ve mermer döşeli cadde, sözü geçen 2 km.'lik arterin, Panayırdağ ile Bülbüldağ arasındaki vadide uzanan bölümünü oluşturur. Yoğun bir arter olduğunu Mekan Dizim Analiz Yöntemi ile elde ettiğimiz 'global ve lokal bütünleşme' analizleriyle nesnel olarak kanıtladığımız Kureler Caddesi, iki tarafı sütunlarla süslenmiş bir caddedir ve bu cadde boyunca dükkanlar, üst gelir grubuna ait konutların bulunduğu bir mahalle, çeşme, tapınak ve anıtlar sıralanır. Tiyatronun önünden düz bir biçimde devam eden (sokak ızgarası

ile uyumlu) Mermer Cadde ile Kureterler Caddesi'nin birleştği kavşakta 'Kütüphane Meydanı' (Library Plaza) bulunmaktadır. Celsus Kütüphanesi'nin çok katlı sütunlu cephesinin hakim olduğu bu küçük meydan, Hadrian Kapısı ile önemli bir odak noktasını oluşturmaktadır (Fikret Yegül, Diana Favro).

Kentin Romalı karakterini güçlendirmek için yapılan düzenlemelerin başında 'cardo-decumanus' hatları gelmektedir. Kuzey-güney doğrultulu sokak hatları 'cardo', doğu-batı doğrultulu sokak hatları 'decumanus' olarak isimlendirilmektedir. Cardio-decumanus hatları, kent planına hâkim eksenler olarak Roma kentlerini Yunan kentlerinden ayıran önemli özelliklerin başında gelir. Genişliği ile sokak ızgarasından ayrılan bu ana arterler, zeminleri mermerle kaplanmış, her iki tarafı sütunlarla süslenmiş ana caddelerdir. Kent trafiğinin en yoğun olduğu, en çok kullanılan arterler de yine bu ana hatlarıdır. Izgara plan ile 'cardo-decumanus' arasındaki ilişki, kamusal alanların kent planında konumlanması planlama aşamasında belirli 'planlama ilkelerinin' gözetildiğini düşündürmektedir.

Şekil 4.92. Celsus kütüphane meydanı rekonstrüksiyonu, gözden geçiren Fikret Yegül [32].

Şekil 4.93. Kureter Caddesi (foto.: Fikret Yegül) [32].

Ephesos’da da kentin çekirdeğini oluşturan agoralar (ticari ve idari merkezler), birçok Roma kentinde olduğu gibi cardo-decumanus hatları yani kentin omurgasını oluşturan ana arterler üzerinde konumlanmıştır. Agoralar kentin yönetsel ve ticari merkezleri olarak yaya ve araç trafiğinin en yüksek olmasını beklediğimiz kamusal alanlardır. Kentin ana arterinin ve agoraların kentsel yoğunluğu ile yarattığı çekim etkisi kentin önemli ticari, dini, idari ve kamusal yapılarının bu odak noktaları çevresinde toplanmasına neden olmuştur.

Çalışmada Mekan Dizim Analiz Yöntemi, Ephesos kentinin mekânsal organizasyon şemasının okunması ve kentin biçimlenme kurgusunun anlaşılması için kullanılmıştır. Düzenli kent planına sahip olduğunu bildiğimiz Ephesos kentinin Hellenistik ve Roma Dönemi kent planları DepthMapX0,80 versiyonu kullanılarak analiz edilmiştir. Analizlerde Ephesos’un son hâlihazır çizimleri altlık olarak kullanılarak fonksiyonel yapılanma özellikleri ile mekânın biçimlenmesi arasındaki ilişki incelenmiştir. DepthMapX programında biçimlenme parametreleri sıcak renklerden soğuk renklere (kırmızı> turuncu> sarı> yeşil> mavi) uzanan bir skala ile ifade edilmektedir.

4.2. Hellenistik Dönem Ephesos Kent Planının Mekan Dizim Analiz Yöntemiyle İncelenmesi

Eksenel hatlar veya ‘bakış aksları’ olarak adlandırdığımız doğrular kümesi kent içinde hareket eden bir kişinin potansiyel olarak en uzağa ulaşan göz hizasını temsil eder. Başka bir deyişle bu doğrular, hareket aksları ile maksimum görüş mesafesinin çakıştığı bir gösterim biçimidir [1]. Hat ağının özelliğini bilmek, kentsel mekânın biçimlenme yapısını anlamamızda, mekân-işlev arasındaki ilişkiyi tanımlamamızda önemlidir [32]. Eksenel haritada, hatların sürekli oluşu ya da olmayışı, farklı potansiyeldeki hareketi, farklı potansiyeldeki hareket de farklı işlevsel yapılanmayı ortaya koyar [10]. Süreklilik gösteren uzun hat sayısının fazlalığı ve hatların birbirlerini 90 dereceye yakın açılarla kesiyor olması mekânsal form yapılanmasında ‘erişilebilirliği’ ve tercih edilen bölgelerin belirlenmesini sağlayacaktır [10].

Ephesos kentinin eksenel haritası incelendiğinde, süreklilik gösteren uzun hat sayısının, topoğrafya el verdiğince fazla olduğu ve bu hatların birbirini neredeyse 90 derecelik açılarla kestiği görülmüştür. Bu, Ephesos kentinde hat ağı yapılanmasının ‘kavranabilir’ ve ‘erişilebilir’ yapıda olduğunun göstergesidir. Kavranabilirlik, insanların kamusal alanlarda (belirli arterlerde, meydanlarda, ortak kullanılan kamusal yapılarda), sözleşmeksizin karşılaşma ve sosyalleşme potansiyelinin yüksek olması anlamına gelir. Kavranabilirlik, sadece kamusal alanlarda, insanların bir araya gelme potansiyelini belirleyen bir değer değildir; aynı zamanda kent kurgusunun ‘okunabilirliği’ anlamına da gelir. Kentin okunabilirliği, kente yabancı dahi olsalar insanların yollarını bulma konusunda zorlanmayacakları ya da kaybolmayacakları anlamına gelmektedir. Hat ağı yapılanması konusunda üzerinde durulması gereken diğer önemli bir husus ‘süreklilik gösteren uzun hat’ sayısının fazla olması konusudur. Sürekliliği olan uzun hatlar, bu hatlara ‘doğrudan ‘ bağlanacak (choice) daha fazla sayıda arterin olması anlamına gelir. Bu ‘doğrudan bağlantı’, sürekliliği olan uzun arterin bütünleşik (sığ) bir arter olması, diğer hatlara olan derinliğinin az olması, daha az mesafede ulaşılabilir olması ve en önemlisi fazla sayıda bağlantının bu artere aktaracağı trafik yükünün de fazla olması anlamına gelir. Trafik yükünün fazla olduğu bu yoğun arterler, kamu ile ilgili yapılar, kent meydanları, ticari alanlar için en uygun lokasyonları oluşturacaktır.

Yegül’e göre, Ephesos kentinin ‘omurgası’, Koressos Kapısı’nı Magnesia Kapısı’na bağlayan arter; Akarca’ya göre ise doğu-batı doğrultulu 9.Cadde (ana arter) ile kuzey-güney doğrultulu 40. Sokak (ikincil arter)’tır. Her iki bilim insanı tarafından farklı önermeler geliştirilen Ephesos kent planının, ‘Mekan Dizim’ (Space Syntax) tekniğiyle analizinden elde edilecek matematiksel verilerle, bu konuya netlik kazandırılması beklenmektedir.

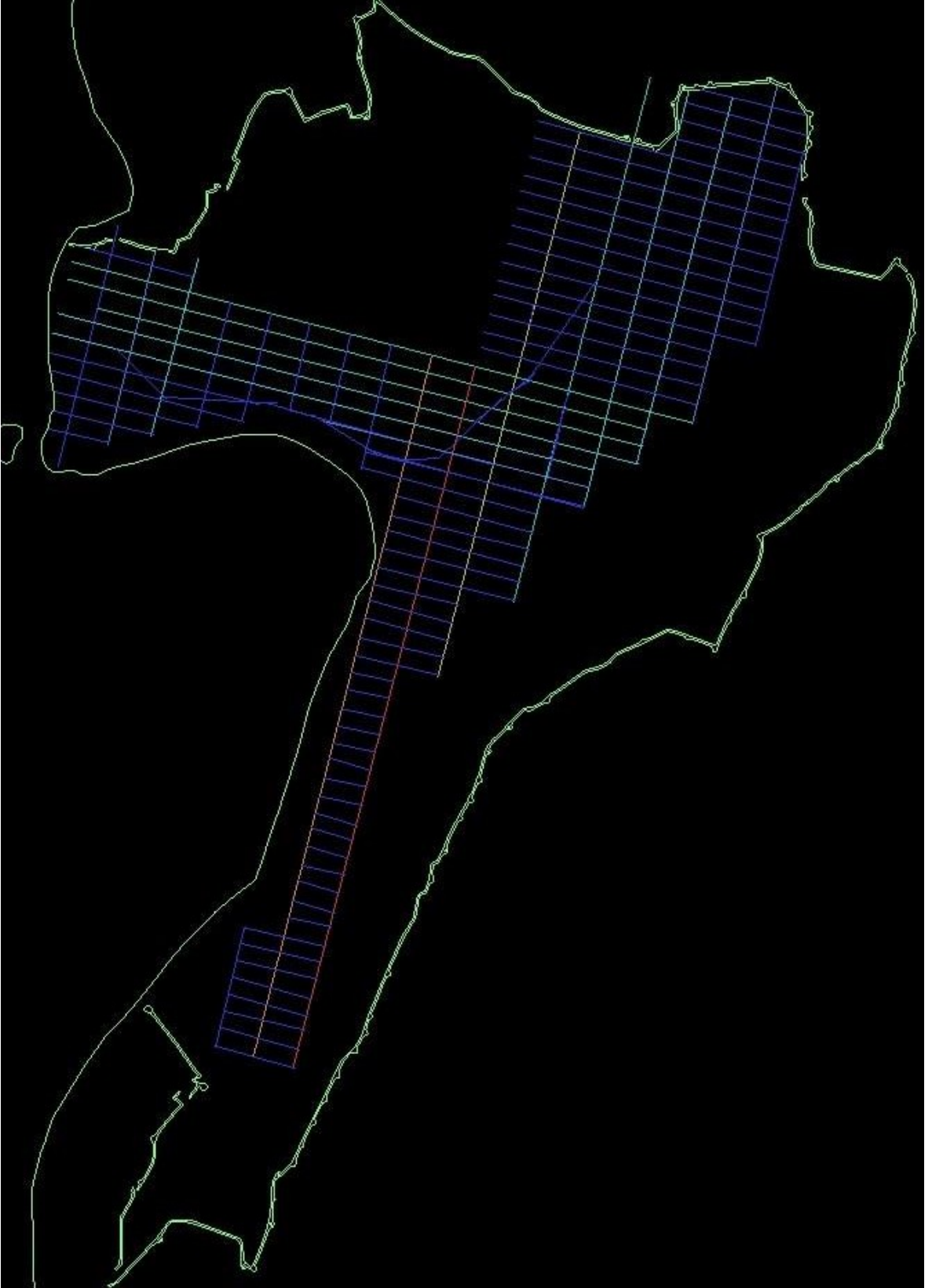
Şekil 4.94. Hellenistik Dönem Global Bütünleşme (R-n) en az çizgi (fewest line map) haritası. (Global Bütünleşme Max. değer: 5,06409; Min. değer: 1,58494)

Şekil 4.95. Hellenistik Dönem Lokal Bütünleşme (R-3) en az çizgi (fewest- line map) haritası. (Lokal Bütünleşme Max.değer: 5,12183; Min. değer: 1,77046)

Şekil 4.96. Hellenistik Dönem Bağlantı (connectivity) (R-1) en az çizgi (fewest-line map) haritası. (Connectivity Max.değer: 53; Min. değer:1)

Şekil 4.97. Hellenistik Dönem Tercih (choice) en az çizgi (fewest-line map) haritası. (Tercih (choice) Max.değer: 2539: Min. değer: 0)

Tablo 4.5. Hellenistik Dönem global ve lokal bütünleşme en yüksek ve en düşük değere sahip arterlerin tercih, bağlantı, uzunluk ve ort. derinlik parametreleri ile karşılaştırılması

		Tercih (choice)	Bağlantı (connectivity)	Uzunluğu (l) / (m)	Ort.Derinlik (mean depth)
GlobalBüt.(R-n) Max. (5,06409)	42.Sokak	917	21	1.558,14	1,82
Global Büt.(R-n) Min. (1,58494)	—	14	8	325,94	3,62
Lokal Büt.(R-3) Max. (5,12183)	15.Cadde	2151	45	1.885,69	1,80
Lokal Büt.(R-3) Min. (1,77046)	—	0	2	161,65	2,58

Tablo 4.6. Hellenistik Dönem global bütünleşme analiz sonucuna göre en yüksek değeri alan ilk on iki arterin sıralaması ve bağlantı, tercih ve ortalama derinlik parametrelerine göre karşılaştırılması.

	Genişlik (m)	Uzunluk (l)	Bütünleşme (integration) (R-n)	Bağlantı (connectivity)	Tercih (choice)	Ort.Derinlik (mean depth)
42.Sokak	3	1.558,14	5,06409	21	917	1,82
40.Sokak	3	1.667,74	5,06409	20	999	1,82
15.Cadde	5	1.885,69	5,00308	45	2166	1,83
44.Sokak	3	1.462,35	5,00308	20	954	1,83
13.Cadde	5	1.885,69	4,94352	44	2539	1,84
46.Sokak	3	1.558,14	4,94352	19	603	1,84
48.Sokak	3	1.448,76	4,66579	17	613	1,89
11.Cadde	5	1.463,35	4,2373	38	1626	1,98
9.Cadde	5	1.413,16	3,84496	33	921	2,08

50.Sokak/ güney böl.	3	712,38	3,77505	13	281	2,10
52.Sokak	3	566,88	3,57979	10	243	2,16
7.Cadde	5	1.119,72	3,48954	25	708	2,19

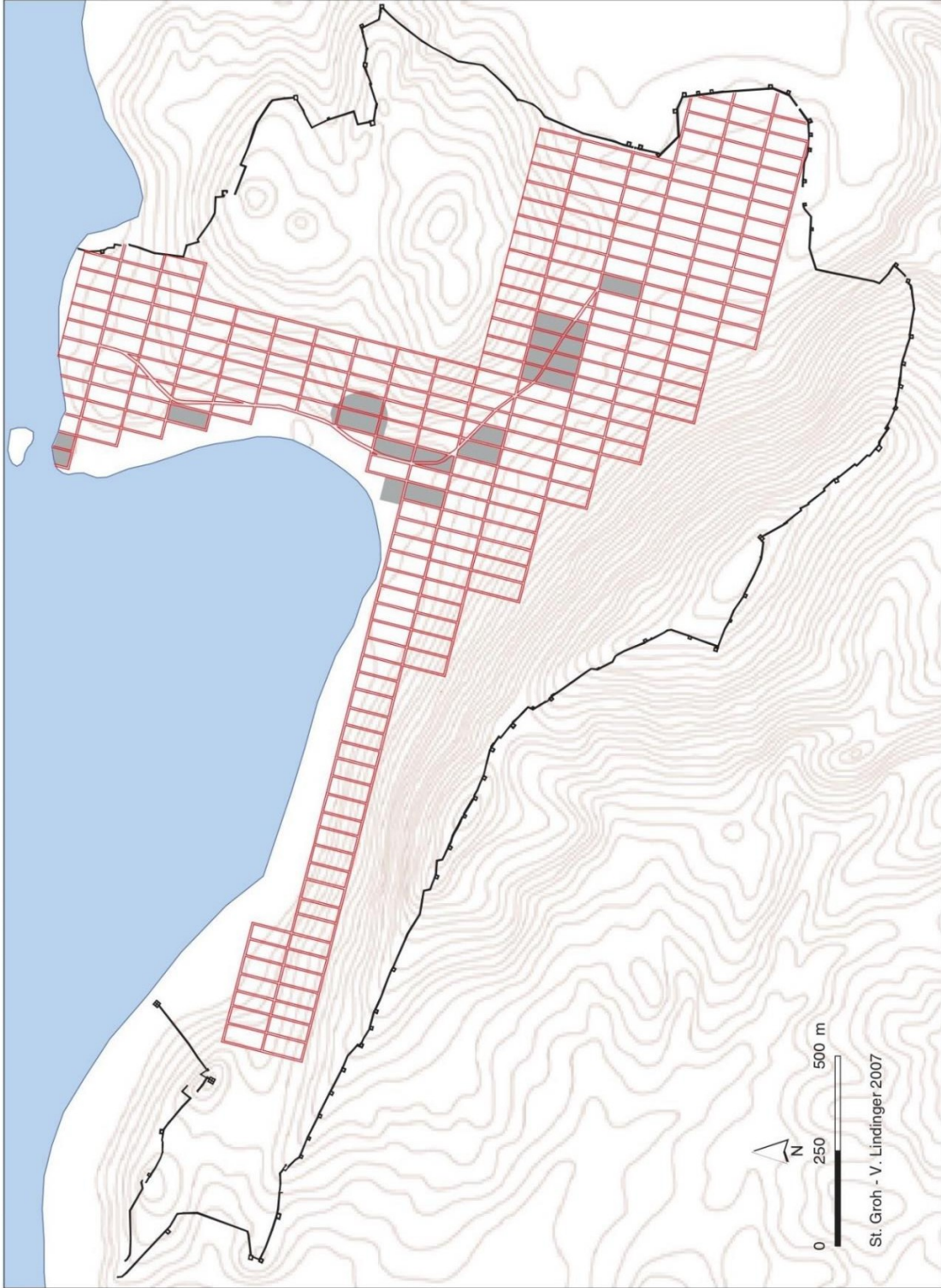
Yukarıda ‘Mekân Dizim’ tekniği kullanılarak Ephesos kentinin, Hellenistik Dönem hat ağı haritaları üzerinden yapılmış analiz sonuçları paylaşılmıştır. Yapılan analizlerle elde edilen ‘eksenel haritalar’ çalışmanın altlığını oluşturmaktadır. DepthMapX programı, eksenel haritadaki her bir eksenel çizgiyi farklı bir referans numarası ile tanımlar ve bütünleşme (integration), bağlantı (connectivity), tercih (choice), hat uzunluğu (line length), ortalama derinlik (mean depth), yoğunluk (intensity), düğüm sayısı (node count) gibi birçok farklı parametre için bu hatların matematiksel değerlemesini listeler ve haritalar biçiminde ortaya koyar. Haritalarda kullanılan gösterim tekniği, en yüksek değerden en düşük değere doğru, kırmızıdan maviye (kırmızı>turuncu>sarı>yeşil>mavi) doğru değişen renk skalası ile eksenel hatların renklendirilmesi biçimindedir.

Ephesos kentinin Hellenistik Dönem hat ağı haritasında 100 farklı hat tanımlanmıştır. Bu hatları, kentsel mekâna ilişkin yorum yapabilmemizde bize en çok yardımcı olan bütünleşme (integration) parametresi çerçevesinde irdelleyeceğiz.

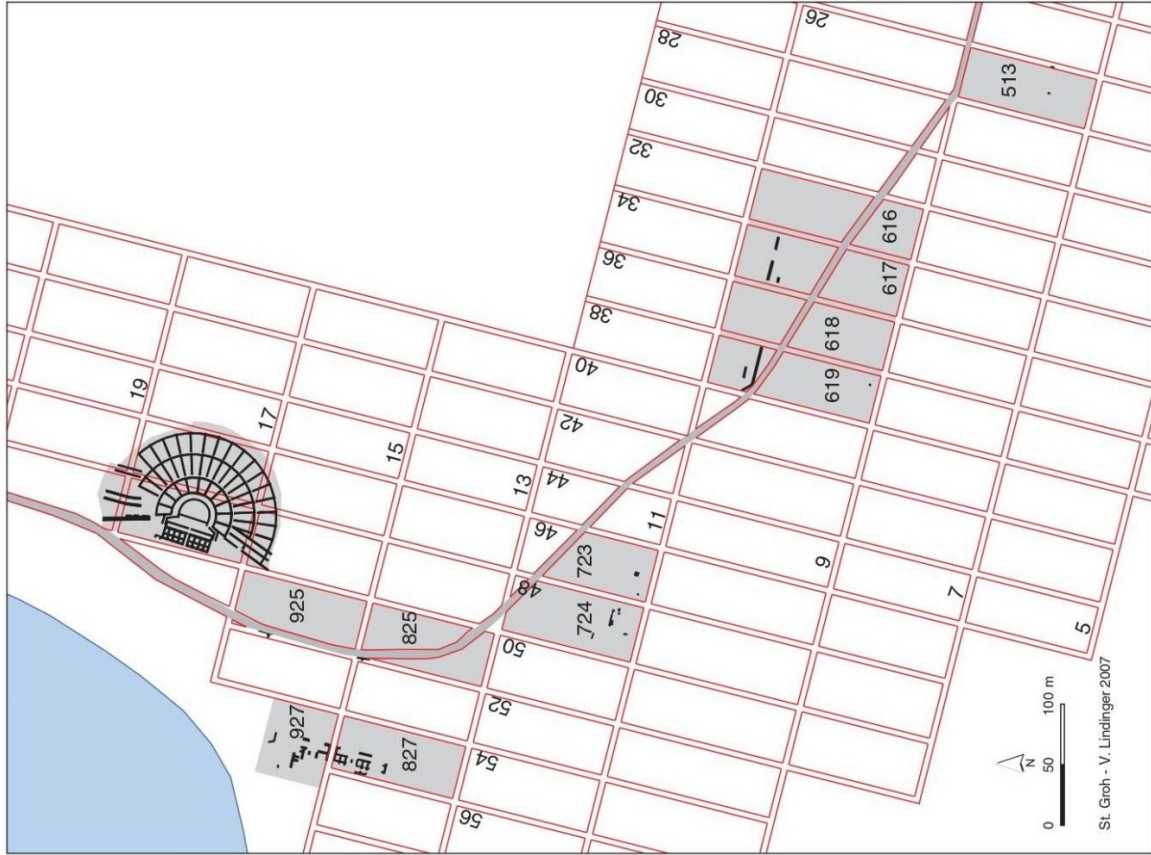
Global bütünleşme (R-n) değeri en yüksek olan hatlar, (5,06409)’lik bütünleşme değeri ile kuzey-güney doğrultulu 42. ve 40. Sokaklardır. Üç metre genişliğe sahip olduğunu bildiğimiz sokaklardan 40. Sokak’ın uzunluğu (1.667,74 m.), 42.Sokağın uzunluğu ise (1.558,14 m.)’ dir. En yüksek global bütünleşme değerine sahip üçüncü ve dördüncü hatlar, (5,00308)’ lik bütünleşme değeri ile 15. Cadde ve 44. Sokak’tır. Doğu-batı doğrultulu 15. Cadde’nin genişliği 5 m., uzunluğu (1.885,69 m.); kuzey-güney doğrultulu 44. Sokak’ın genişliği 3 m., uzunluğu (1.462,35 m.)’dir. En yüksek global bütünleşme değerine sahip beşinci ve altıncı hatlar, (4,94352)’ lik bütünleşme değeriyle 13. Cadde ve 46. Sokak’tır. Doğu-batı doğrultulu 13. Cadde’nin genişliği 5 m., uzunluğu (1.885,69 m.); kuzey-güney doğrultulu 46. Sokak’ın genişliği 3 m., uzunluğu (1.558,14 m.)’dir.

Hellenistik hat ağı yapılanması içinde en uzun iki arter (1.885,69 m.)’lik uzunluğuyla 13. ve 15. Caddelerdir. Doğu-batı doğrultulu bu iki arter, kentsel alanın en batı ucundan en doğu ucuna kadar kesintisiz ve lineer biçimde uzanır. Kırkbeş bağlantı (connectivity) noktası ile en fazla bağlantıya sahip arter 15. Cadde’dir. 15. Cadde’yi kırkdört bağlantı noktasıyla 13. Cadde izler. Daha önce de değindiğimiz gibi arterin uzunluğu, bağlantı sayısının fazla

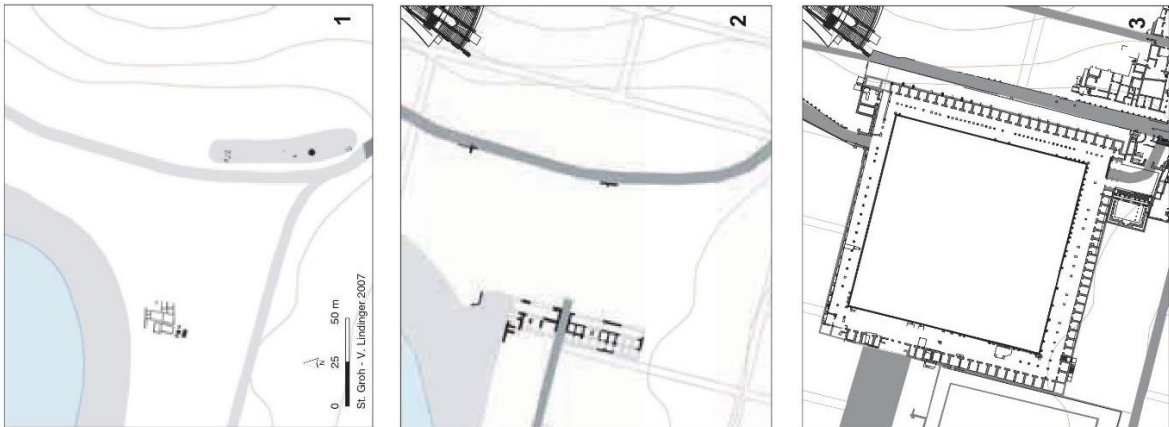
olması, bağlantı sayısının fazla olması arterin daha fazla tercih (choice) edilmesi anlamını taşımaktadır. Bu iki arterden 13. Cadde (2539) tercih değeri ile kentsel sistemde en fazla tercih edilen arter; 15. Cadde ise (2166) tercih değeri ile kentsel sistemde en fazla tercih edilen ikinci arter olarak karşımıza çıkar.

Şekil 4.98. Hellenistik Dönem sokak ızgarası, önerilen sahil şeridi ve Hellenistik Dönem buluntu yerleri [54].

Şekil 4.99. Hellenistik Dönem buluntu yerleri, sokak ve cadde numaraları [54].

Şekil 4.100. Aşağı Agora alanının gelişimi: 1. Klasik Dönem, 2. Hellenistik Dönem, 3. Roma Dönemi [54].

Global bütünleşme en az çizgi (fewest-line map) haritasında kırmızı renkle ifade edilen ve en yüksek bütünleşme değerlerine sahip altı hat, yukarıda sıralanmıştır. Bu hatlardan ikisi doğu-batı doğrultulu diğer dördü ise kuzey güney doğrultulu hatlardır. Yukarıdaki vaziyet planında yerlerini gördüğümüz bu altı arter, Hellenistik Dönem Ephesos’unda görece daha yoğun yapılaşma beklememiz gereken bölgeleri tanımlamaktadır.

En yüksek global bütünleşme değerine sahip yedinci arter (4,66579)’luk bütünleşme değeriyle 48. Sokak’tır. Üç metre genişliğe sahip kuzey-güney doğrultulu arterin uzunluğu (1.448,76 m)’ dir. En yüksek global bütünleşme değerine sahip sekizinci arter (4,2373)’ lük bütünleşme değeriyle doğu-batı doğrultulu 11. Cadde’dir. Beş metre genişliğindeki caddenin uzunluğu (1.463,35 m.)’dir. En yüksek global bütünleşme değerine sahip dokuzuncu arter (3,84496)’ luk bütünleşme değeriyle 9. Cadde’ dir. Doğu-batı doğrultulu 9.Cadde’ nin genişliği 5 m., uzunluğu ise (1.413,16 m.)’dir. En yüksek global bütünleşme değerine sahip onuncu arter (3,77505)’lik bütünleşme değeriyle 50. Sokak’ın 19. Cadde hizasından güneyde kalan bölümüdür. 50. Sokak’ın güney bölümünün uzunluğu (712,38 m.)’dir. En yüksek global bütünleşme değerine sahip onbirinci arter (3,57979)’ luk bütünleşme değeriyle 52. Sokak’ın 17. Cadde hizasından güneyde kalan bölümüdür. 52. Sokak’ın güney bölümünün uzunluğu (566,88 m.)’dir. En yüksek global bütünleşme değerine sahip onikinci arter (3,48954)’lük bütünleşme değeriyle 7. Cadde’dir. Doğu-batı doğrultulu 7.Cadde’ nin genişliği 5,5 m., uzunluğu ise (1.119,72 m.)’dir.

Global bütünleşme (R-n) değerleri, kuzey-güney doğrultusunda, 40. Sokak’ın doğusunda ve 52. Sokak’ın batısında; doğu-batı doğrultusunda ise 15. Cadde’nin kuzeyinde ve 7. Cadde’nin güneyinde görece azalmaktadır. Yukarıda sıraladığımız oniki arter, bu çerçeve içinde kalan bölgeyi tanımlamaktadır. Bu bölge, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından hazırlanan ve Hellenistik Dönem’ e ait buluntuların yerlerini gösteren vaziyet planındaki, yerleşim noktalarıyla da büyük uyum içindedir. Ne yazık ki Hellenistik Dönem Ephesos’una ait bilgimiz son derece kısıtlıdır. Hellenistik Dönem’e ait yapıların büyük bölümü yok olmuş ya da Roma Dönemi yapılaşmasının altında kalmıştır. Kazı ekibi tarafından tespit edilen yerleşim noktaları, Hellenistik Dönem Ephesos kent planını tanımlamak için yeterli değildir. Çalışma kapsamında Hellenistik Dönem’e ait analiz sonuçları, mevcut arkeolojik verilerle birlikte değerlendirilerek öneriler geliştirilmeye çalışılacaktır.

Ancak ondan önce Hellenistik Dönem Ephesos’unda önemli bir yeri ve işlevi olan ‘Alay Yolu’ ndan bahsetmemiz gerekir. Alay Yolu, Artemis Tapınağı’ndan başlayan tören kortejinin yürüyüş güzergahıdır. Koressos Kapısı’ndan kente giren kortej, 31. Cadde üzerinden batıya yönelerek 48. Sokak hattına kadar ilerler. 31. Cadde ve 48. Sokak’ın kesiştiği noktadan güneye yönelen rota, (40) ve (49) Ref. No.’lu arterler ile batıya doğru bir yay çizerek 50. Sokak ile kesişir. Bu Alay Yolu’nun diagonal sistemden ilk ayrılışıdır. 50. Sokak hattında güneye ilerleyen Alay Yolu, Hellenistik Tiyatro’nun ya da başka bir deyişle (SF 1024) kentsel alanının kuzeybatı köşesinden başlayarak, 50. Sokak’ın batısında, üç kentsel alan boyunca uzanan daha büyük bir yay ((58), (64) ve (65) Ref. No.’lu arterler) çizerek 13. Cadde ve 50.Sokağın kesiştiği noktada Kuretler (Embolos) Caddesi ile birleşir. Kuretler Caddesi’ ni, Devlet Agorası’ nın batısındaki meydanlık alanı ve Devlet Agorası’nın geniş açık alanını çapraz olarak geçen (19) Ref. No.’lu arter) Alay Yolu, (SF 513) kentsel alanının (işlevini bilmiyoruz) kuzeybatı köşesinde 9. Cadde ile birleşir. 9. Cadde üzerinden doğuya yönelen Alay Yolu, Magnesia Kapısı’nda son bulur.

Tablo 4.7. Koressos Kapısı’ndan Magnesia Kapısı’na ‘Alay Yolu’nun global bütünleşme, bağlantı, tercih ve ortalama derinlik değerlerinin karşılaştırması

	Genişlik (m)	Bütünleşme (integration) (R-n)	Bağlantı (connectivit)	Tercih (choice)	Ort.Derinlik (mean depth)
31.Cadde	7	2,679067	11	221	2,55
48.Sokak	—	4,665791	17	613	1,89
Ref. No (40)	—	2,457132	5	23	2,69
Ref. No (49)	—	1,821295	6	38	3,28
50.Sokak	8-7	2,471758	7	66	2,68
Ref. No. (58)	—	2,372888	8	16	2,75
Ref. No. (64)	—	2,844215	7	20	2,46
Ref. No. (65)	—	2,786949	5	4	2,49
Kuretler Caddesi-1	9	3,403732	9	82	2,22
Kuretler Caddesi-2	9	3,098920	8	10	2,34
Ref. No. (19)	—	3,009097	10	68	2,38

9.Cadde	5	3,844957	33	921	2,08
---------	---	----------	----	-----	------

Bu veriler ışığında, limanın bulunduğu sahil bölgesinde, kentin ticaret merkezini, Bülbüldağ ve Panayırdağ arasındaki vadide ise Devlet Agorası'nı ve diğer idari yapıları bekleyebiliriz. Liman bölgesi, Ephesos gibi bir metropolü destekleyecek ölçüde donanımlı olmalıdır. Limana inen malların satılacağı ticari bir merkez (belki bir agora), depolama için yeterli depo alanları, atölyeler ve dışardan gelecek yabancıların kente girmeden temizlenebilmesi için bir hamam kompleksi düşünülmüş olmalıdır. Arkeolojik bulgular, bu bölgede büyük bir tiyatro yapısı ile tiyatronun sahne binasına bitişik biçimde inşa edilmiş bir çeşme yapısını ortaya koymaktadır. Tiyatronun önünde inşa edilen çeşme yapısı, bu bölgede bir meydanın varlığını düşündürmektedir.

Bülbüldağ ve Panayırdağ arasındaki vadiyi takip ederek uzanan Kuretler Caddesi, aşağı kasabayı yukarı kasabaya bağlayan en kestirme arter oluşu nedeniyle, Hellenistik Kent planında da stratejik bir yere sahip olmalıdır. Global bütünleşme değeri ile de kent planı içinde önemli bir arter olduğunu doğruladığımız Kuretler Caddesi üzerinde, (SF 723) ve (SF 724) kentsel alanlarında tespit edilen Hellenistik Dönem konut kalıntıları, Yamaç Ev-1 ve 2'nin Hellenistik Evresi'ne işaret etmektedir. Bu bölge Roma Dönemi'nde de yoğun bir yapılaşma yaşadığından, Hellenistik Dönem'e tarihlenen verilere ulaşmak pek mümkün olmamıştır. Ancak bölge, Hellenistik Dönem'de de olasılıkla yoğun bir yapılaşmaya sahne olmuştur.

Yukarı kasabada (SF 616-617-618 ve SF 619) kentsel alanlarında tespit edilen Hellenistik Dönem bulguları, bugün kalıntılarını gördüğümüz Roma Dönemi Devlet Agorası'nın altında Hellenistik Dönem Devlet Agorası'nın olduğunu kanıtlamaktadır. Dört kentsel alana yayılmış idari bina kompleksi, olasılıkla Hellenistik Dönem'e ait Bouleuterion, Prytaneion, tapınak, çeşme ve yöneticilerin ve üst düzey konukların kullanımı için inşa edilmiş bir hamam kompleksini de içeriyor olmalıdır. Ayrıca Magnesia Kapısı'na yakın bir yerde, olasılıkla 'Doğu Gymnasium'unun altında, kente giren yabancıların kullanımı için inşa edilmiş bir hamam kompleksi de beklemeliyiz. Henüz kazısı yapılarak yeri tespit edilmiş olmasa bile, konut mahalleleri için (halkın kullandığı konutlar) düşünebileceğimiz bölgeler, global bütünleşme değerinin düşük olduğu, sistemin bütünü ile başarılı biçimde entegre olamamış bölgeler olacaktır. Zira dönemin genel yaklaşımı, halkın oturacağı konutların, zengin konutlarının aksine küçük, mimari yönden gösteriş ve süslemeden yoksun

yapı toplulukları olarak kentin kıyı bölgelerinde konumlanmasıdır. Bu anlamda yukarı kasabada, 40.Sokağın doğusunda, 13. Cadde'nin (veya 11. Cadde) kuzeyi ile 7. Cadde'nin güneyinde kalan yamaçlar konut ve atölyeler için uygun görünmektedir.

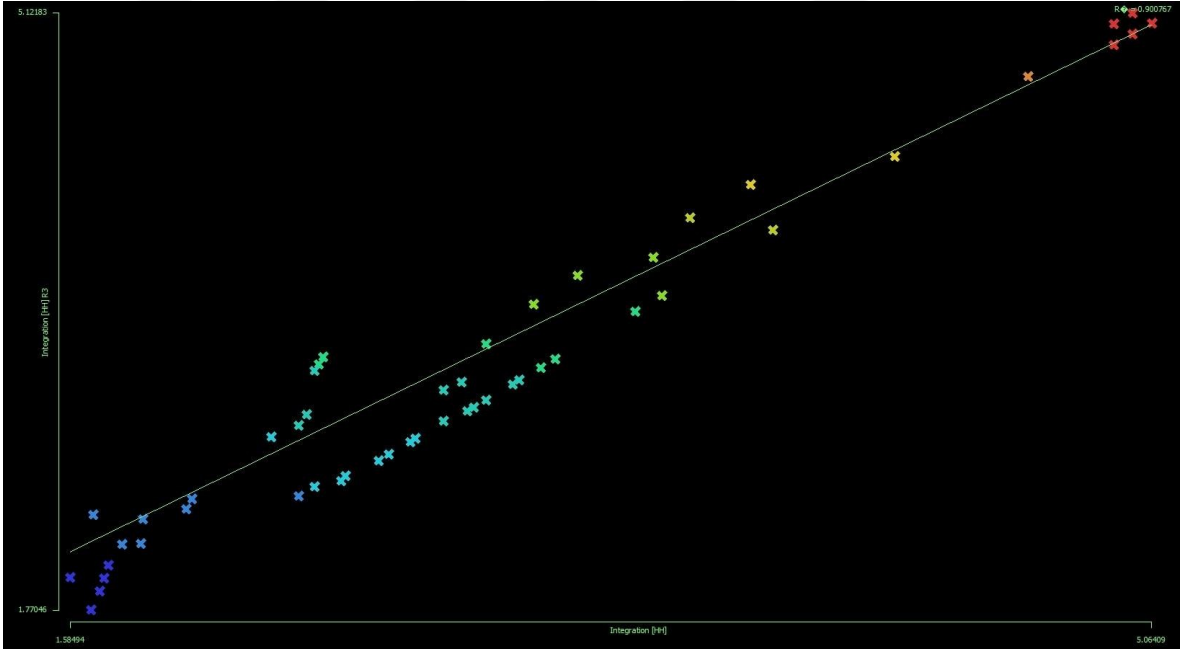
Tablo 4.8. Hellenistik Dönem buluntularının yerleri ve bilinen işlevleri

İşlev		Kentsel Alan	Doğu-Batı	Kuzey-Güney
Kaya Çatlağı Tap.	R17	SF 1729-1730	31.Cadde kuzeyi	58-62.Sokak arası
Tiyatro	R10	SF 1023-1024	17-19.Cadde arası	46-50.Sokak arası
Belirsiz	R14	SF 1426	25-27.Cadde arası	52-54.Sokak arası
Belirsiz	R9	SF 925	15-17.Cadde arası	50-52.Sokak arası
Belirsiz	R8	SF 825	13-15.Cadde arası	50-52.Sokak arası
Belirsiz	R8	SF 827	13-15.Cadde arası	54-56.Sokak arası
Konut	R7	SF 723-724	13-11.Cadde arası	46-50.Sokak arası
Devlet Agorası	R6	SF 616,617,618,619	11-9.Cadde arası	40-32.Sokak arası
Belirsiz	R5	SF 513	9-7.Cadde arası	28-26.Sokak arası

Antik kentlerin mekânsal yapılanma özelliklerinin 'Mekân Dizim' yöntemiyle analiz edildiği çalışmalarda zaman zaman öngörülemeyen sonuçlar da elde edilmektedir. Ephesos kentinin mekansal yapılanma özelliklerinin analiz edildiği çalışma kapsamında da benzer verilerle karşılaşmıştır. Örneğin 9. Cadde'nin, kuzeyinden geçen 11. Cadde'den daha büyük bir bütünleşme değerine sahip olması beklenirken analiz sonucunda bunun aksi bir değere ulaşılmıştır. Devlet agorasının kuzeyinden geçen, doğu-batı doğrultulu 11. Cadde'nin devlet agorasının güneyinden geçen ve Magnesia Kapısı' na bağlanan 9. Cadde'den daha entegre (bütünleşik) bir hat olması, bölgede kazı çalışmaları tamamlanmamış olmasıyla

açıklanabilir. 11. Cadde'nin doğu yönünde ne kadar devam ettiği ya da söz konusu arter üzerinde odak noktası olabilecek önemli kamusal yapı/yapıların olup olmadığı henüz bilinmemektedir.

Hillier, 'lokal bütünleşme' (R-3) değeri ile 'global bütünleşme' (R-n) değeri arasındaki korelasyon ile tanımladığı 'kavranabilirlik' (intelligibility) kavramı için metrik bir cetvel geliştirmiştir [1]. Aralarında yüksek korelasyon bulunan mekanların 'kavranabilirliğinin' yüksek olduğu, kavranabilirliği yüksek olan mekanların insanları bir araya getirme potansiyellerinin daha fazla olduğu önerilmektedir. Mekânın kavranabilirliğinin yüksek olması, aynı zamanda mekânın okunabilirliğinin de yüksek olması anlamına gelmektedir. Kavranabilirliği (okunabilirlik) yüksek bir mekânda kullanıcılar yollarını bulmakta zorluk çekmez, kaybolmaz.

Şekil 4.101. Hellenistik Dönem Kavranabilirlik Saçılım Grafiği ($R^2 : 0,90$).

Yukarıdaki grafikte, (x) eksenini global bütünleşme değerlerini (min. değer (1,58494) ve max. değer (5,06409)), (y) eksenini ise lokal bütünleşme değerlerini (min. Değer (1,77046) ve max. değer (5,12183)) göstermektedir. Global ve lokal bütünleşme değerleri arasındaki korelasyonu ortaya koyan 'Kavranabilirlik Saçılım Grafiği' ile elde edilen ($R^2 : 0,90$)' lik değer, Hellenistik Dönem Ephesos kentinin global ve lokal entegrasyon değerleri arasında çok güçlü bir korelasyonun bulunduğunu, kentin biçimlenme ve yol ağı hat yapılanması açısından %90 kavranabilir (okunabilir) nitelikte olduğunu göstermektedir.

Hellenistik Dönem Ephesos kentinin, birbiri ile kesişen iki ana arterini belirlemek, yapılan analizlere rağmen kolay olmamıştır. Kent, doğu-batı doğrultulu iki baskın artere sahiptir. Bunlar 15. ve 13. Caddelerdir. Bütünlüşme değerleri birbirine oldukça yakın olan bu iki arter, tercih edilme parametresi de dikkate alınarak incelendiğinde, Hellenistik Dönem Ephesos'unun doğu-batı doğrultulu en güçlü arteri '13. Cadde' olarak belirlenmiştir. Doğubatı doğrultulu 13. Cadde'yi dik olarak keserek, kentin ikinci ana arterini oluşturacak kuzeygüney doğrultulu arteri belirlemek için de aynı yöntem uygulanmıştır.

Tablo 4.9. Doğubatı doğrultulu en güçlü iki arterin tercih, bağlantı ve ortalama derinlik değerlerinin karşılaştırması

	Global Bütünlüşme (R-n) Değeri	Tercih Değeri (choice)	Bağlantı Değeri (connectivity)	Ort.Derinlik Değeri (mean depth)
15.Cadde	5,00308	2166	45	1,83
13.Cadde	4,94352	2539	45	1,84

Tablo 4.10. Kuzeygüney doğrultulu en güçlü dört arterin tercih, bağlantı ve ortalama derinlik değerlerinin karşılaştırması

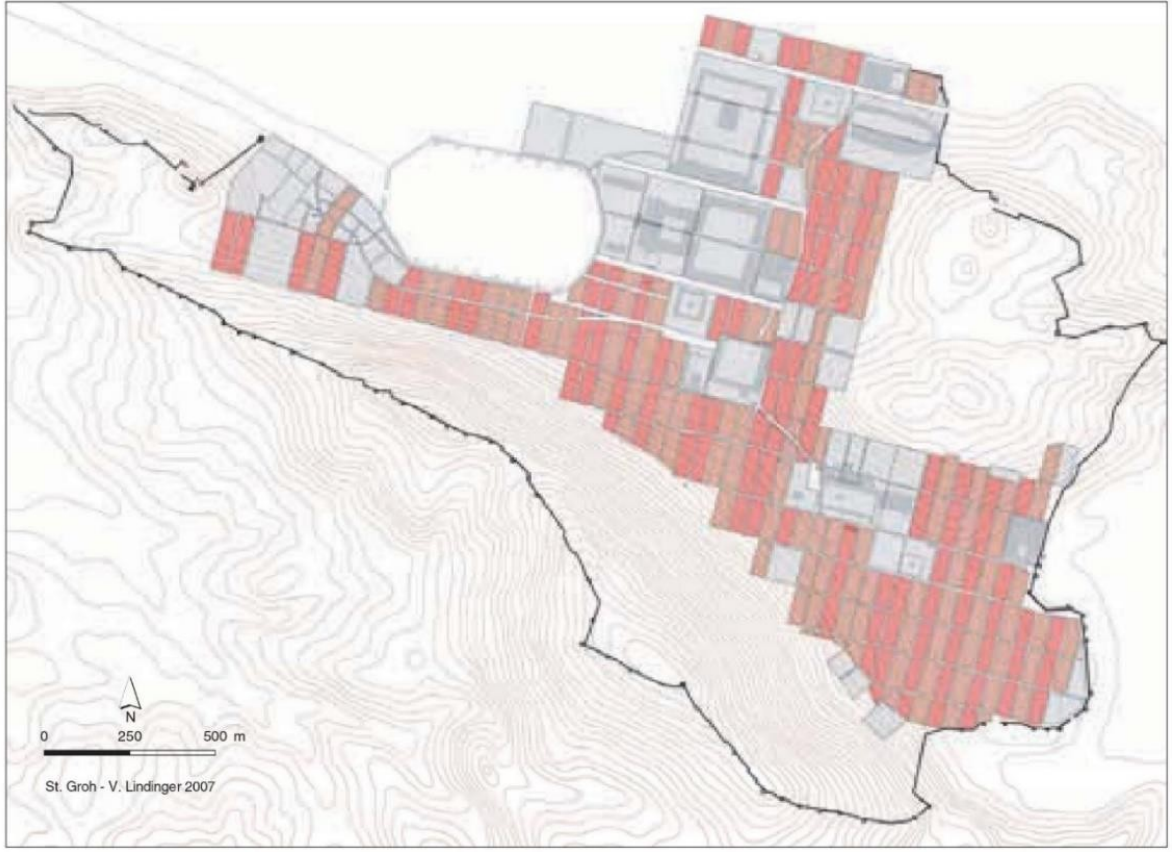
	Global Bütünlüşme (R-n) Değeri	Tercih Değeri (choice)	Bağlantı Değeri (connectivity)	Ort.Derinlik Değeri (mean depth)
40.Sokak	5,06409	999	16	1,82
42.Sokak	5,06409	917	15	1,82
44.Sokak	5,00308	954	15	1,83
46.Sokak	4,94352	603	15	1,84

Birbiriyle aynı global bütünlüşme değerine sahiptir 40. ve 42. Sokaklar, tercih edilme parametresi de dikkate alınarak incelendiğinde, Hellenistik Dönem Ephesos'unun kuzeygüney doğrultulu en güçlü arteri '40. Sokak' olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak, Hellenistik Dönem Ephesos kent planındaki iki ana arterlerin, doğu-batı doğrultulu 13. Cadde ile kuzeygüney doğrultulu '40. Sokak' olduğunu söyleyebiliriz.

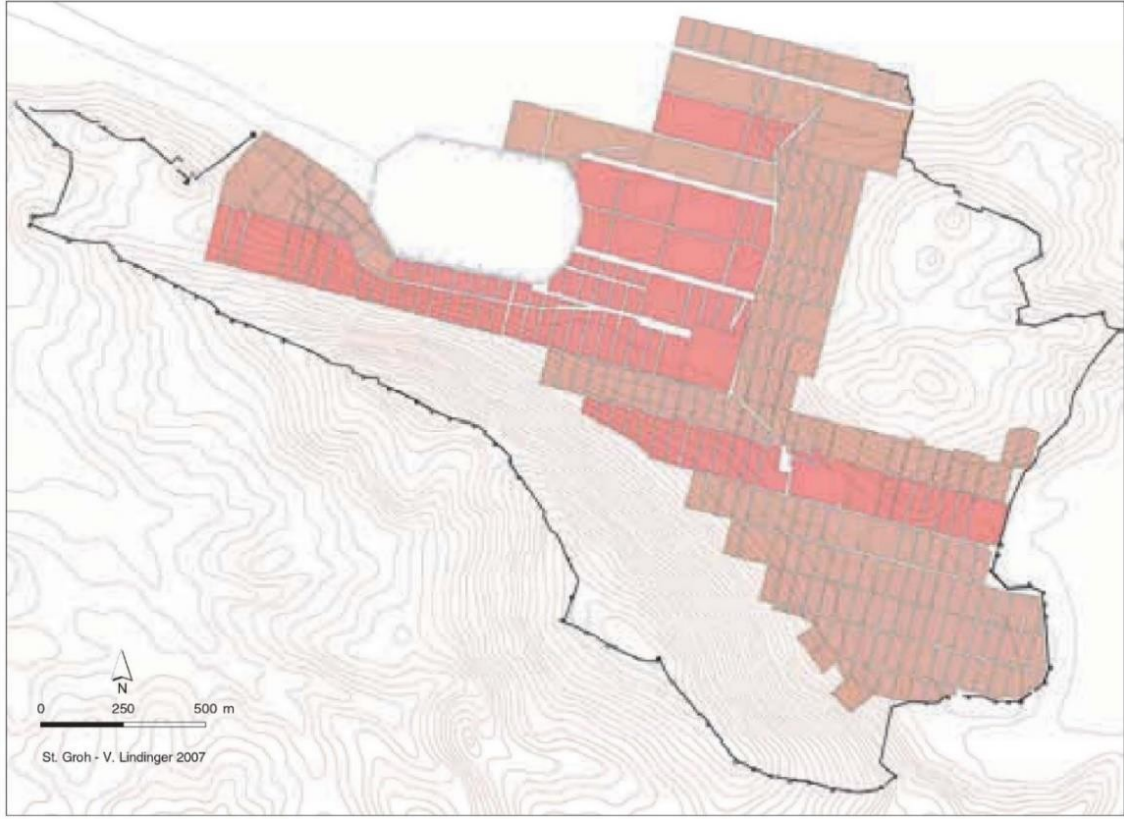
4.3. Roma Dönemi Ephesos Kent Planının Mekan Dizim Analiz Yöntemiyle İncelenmesi

Hellenistik Dönem’de hızla batıya ilerleyen sahil hattının kente kazandırdığı geniş arazi parçası üzerinde Roma Dönemi’nde yaşanan imar faaliyetleri, kentin yeni çekirdeğinin bu bölgede planlandığını göstermektedir. Önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi, Roma Dönemi’nde, kazanılmış bu arazi parçasında Liman Hamamı ve Gymnasiun’u, Tiyatro Gymnasium’u, Olympieion Tapınağı, Liman Kapıları ve limana ilişkin depo yapıları gibi, Roma’ nın gücünü temsil edecek büyük ve ihtişamlı yapılar planlanmıştır. Hellenistik Dönem kent planı tasarlanırken yeterli konut alanı plana dahil edildiğinden bu bölgede konut alanı planlanmamıştır.

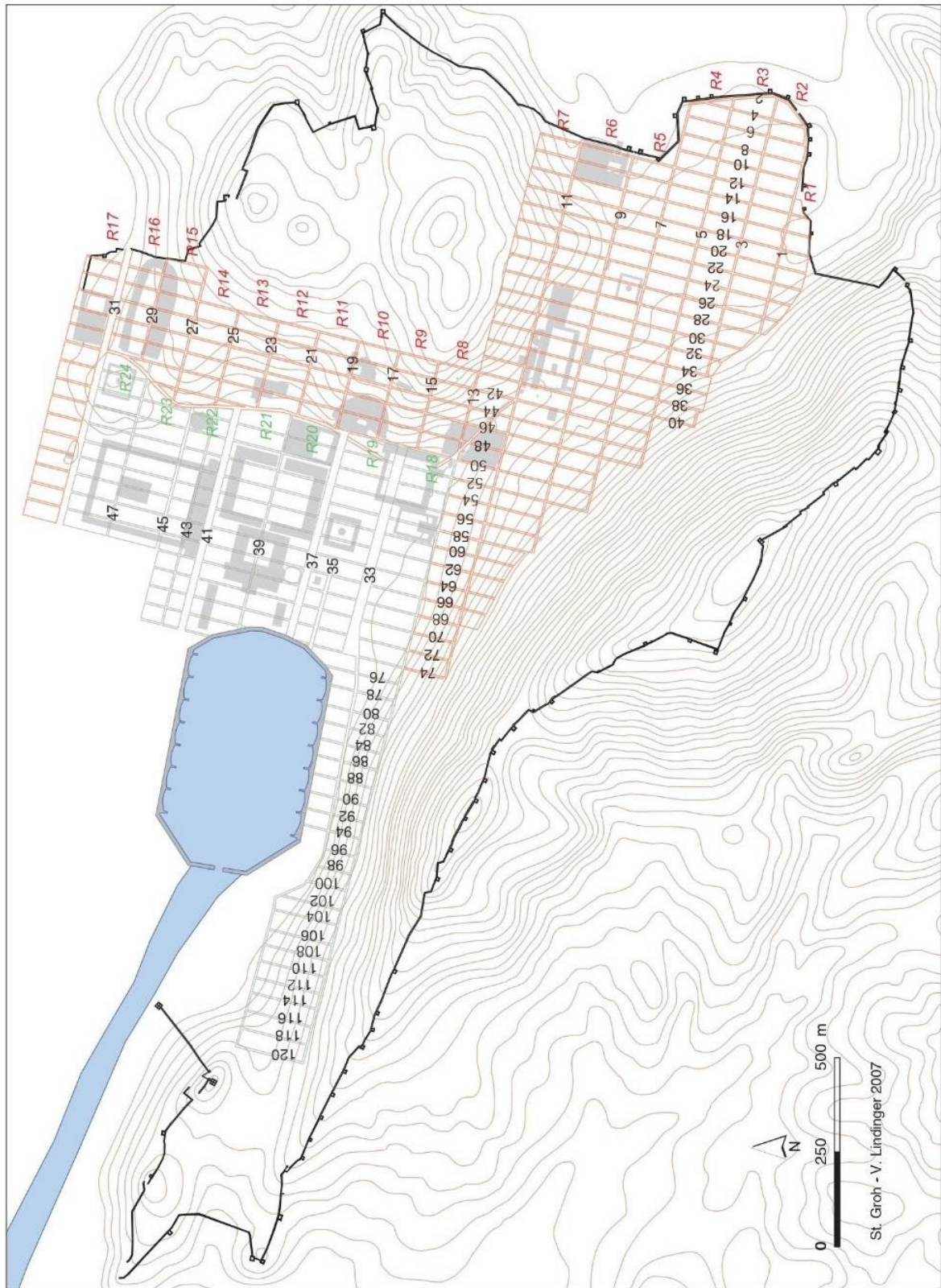
Roma Dönemi Sokak Izgarası, Hellenistik Dönem sokak ızgarasından bağımsız düşünülmemiştir. Kentsel alan ölçüleri açısından bir değerlendirme yapmamız gerekirse Hellenistik Dönem sokak ızgarasında tespit edilen 40 ve 45 m.’lik kentsel alan genişlikleri ile 104-106 m. (ortalama 104,7 m.) ve 136 m.’lik kentsel alan uzunlukları Roma Dönemin’ de de kullanılmaya devam edilmiştir.

Şekil 4.102. Hellenistik ve Roma dönemlerinde kentsel alan genişlikleri (krm.: 45m., khv.: 40m.) [54].

Şekil 4.103. Hellenistik ve Roma dönemlerinde kentsel alan uzunlukları (krm.: 136m., khv.: 104.7m.) [54].

Ancak yukarıdaki vaziyet planında da rahatça görüldüğü gibi, Roma Dönemi Sokak Izgarası (yeşil ile çizilmiş), Hellenistik Dönem Sokak Izgarasını (kırmızı ile çizilmiş) kuzey-güney doğrultusunda takip etse de doğu-batı doğrultusunda kaymalar görülmektedir. Bu kaymalar iki sebepten gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki ve en önemlisi Hellenistik Döneme ait (R8, R9, R10,....,R16) kentsel alan sıralarının 104-106 m.'lik uzunluklarına karşı, (R18), (R19), (R20), (R21) ve (R23) numaralı Roma Dönemi kentsel alan sıralarının 136 m.'lik uzunluğa sahip olmasıdır. Hellenistik Dönem Sokak Izgarası'nda sadece (R6) kentsel alan sırasında (devlet agorasının planlandığı kentsel alan sırası) kullanılan 136 m.'lik ölçü, Roma Dönemi Sokak Izgarası'nda yoğun biçimde kullanılmıştır. Büyük kamusal yapıların planlandığı bu alanda büyüyen yapı ölçüleriyle birlik kentsel alan ölçülerinin de büyümesi şaşırtıcı değildir. Orantı ve simetrinin 'estetik' olgusu ile eş tutulduğu; plan şemalarında katı bir simetrinin gözetildiği ve simetri akslarının son derece önemli olduğu bu dönemde, sokak ızgarasının, inşa edilecek yapılar öngörülerek planlandığını söylemek yanlış olmasa gerek.

Roma ve Hellenistik Dönem Sokak Izgarası'ndaki kaymaların diğer bir nedeni de Roma Dönemi'nde (doğu-batı doğrultulu caddeler) caddelerin, Hellenistik Dönem'e oranla çok daha geniş planlanmasıdır. Roma Dönemi şehircilik anlayışının bir parçası olan ve tüm Roma kentlerinde karşımıza çıkan geniş, taş döşeli, sütunlarla süslenmiş ihtişamlı caddeler Ephesos kentinde de karşımıza çıkar. Aşağıdaki tablolarda Roma Dönemi'ne ait doğu-batı doğrultulu decumanus ve kuzey-güney doğrultulu cardo arterlerinin genişlikleri verilmektedir.

Tablo 4.11. Roma Dönemi'nde doğu-batı doğrultulu 1-45. Caddelerin genişlikleri

Cadde (Doğu-Batı)	Genişlik (m)	Cadde Gövdesi (m)
1	5	
3	5	
5	5	
7	5,5	
9	5	
11	5	
13	5	
33	15	
35	10	
37	22	11
41	22	11
43	10	
45	5	
Alay Yolu	13-22	7-9
Kurekler Caddesi	18	9
Mermer Cadde	13	8
Tiyatro Caddesi	15	7
31.Cadde	22	7

Kaynak: [54].

Tablo 4.12. Roma Dönemi'nde kuzey-güney doğrultulu sokak genişlikleri

Sokak (Kuzey-Güney)	Genişlik (m)
2	5
6	4
8	3
10	3
12	3
14	3
16	3
18	3
20	3
22	3
24	3,5
26	3,5
28	3,5
30	3
32	3,5
34	3,5
36	3,5
38	3,5
40	3
42	3
44	3
46	3
48	3
50	3
52	3
56	3
58	3
60	3
70	3
110	3

Yukarıdaki tablolarda verilen Roma Dönemi cadde genişlikleri ile Hellenistik Dönem cadde genişliklerini karşılaştıracak olursak; kuzey-güney doğrultulu sokakların Roma Dönemi'nde de Hellenistik Dönem'le yaklaşık aynı genişlikte planlandığını; ancak doğu -batı doğrultulu caddelerin (decumanus) Roma Dönemi'nde Hellenistik Dönem'e oranla çok daha (2-3 ve hatta 4 kat) geniş planlandığını görürüz. Bu sonuca dayanarak Hellenistik Dönem'de birbirine oranla büyük ölçüsel farklılıklar göstermeyen, baskın arterlerin kent planında belirleyici olmadığı ortogonal bir sokak ızgarasından bahsederken; Roma Dönemi'nde oldukça geniş planlanmış, güçlü ve baskın arterlerden bahsetmemiz gerekir.

Tablo 4.13. Hellenistik ve Roma Dönemi sokak genişliklerinin karşılaştırılması

	Doğu-Batı/Cadde Genişlik (m)	Kuzey-Güney/Sokak Genişlik (m)	Alay Yolu Genişlik (m)
Hellenistik Dönem	5	3	7-9
Roma Dönemi	5-5,5-10-15-22	3-3,5	13-22

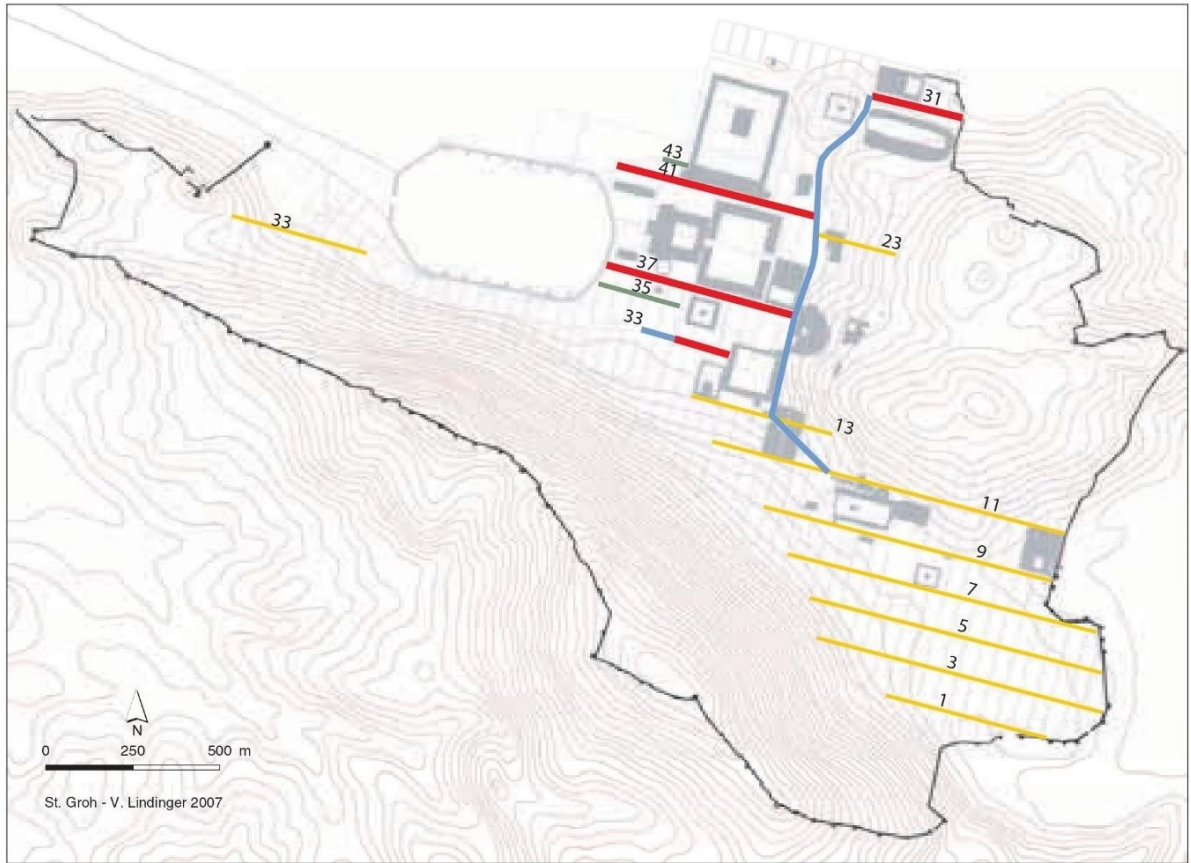
Kaynak: [54]

Panayırdağ'ın yamaçlarını takip eden Alay Yolu'nun Hellenistik ve Roma Dönemlerindeki seyrini, genişliğini ve ortogonal sokak ızgarasıyla entegrasyonunu ele alacak olursak; Hellenistik Dönem'de 7-9 m. olan Alay Yolu genişliğinin, Roma Dönemi'nde 13-22 m. genişliğe ulaşmış olduğunu görürüz. Aşağıdaki tabloda dikkati çeken, Roma Dönemi'ne ait Alay Yolu gövde genişliklerinin, Hellenistik Dönem Alay Yolu genişliği ile uyumlu olmasıdır. Tabloda aktarılan genişlik değerlerine dayanarak Hellenistik Dönem'deki Alay Yolu'nun Roma Dönemi'nde ilave edilen kaldırımlar ve sütunlu salonlarla genişletildiği düşüncesi akıllara gelmektedir.

Tablo 4.14. Alay Yolu'nun ölçülebilir genişlikleri ve gövde genişlikleri

	Genişlik (m)	Cadde Gövdesi (m)
Kuretlar Caddesi	18	9
Mermer Cadde	13	8
Tiyatro Caddesi	15	7
31.Cadde	22	7
Alay Yolu	13-22	7-9

Kaynak: [54].

Şekil 4.105. Roma Dönemi'nde decumanus genişlikleri (sarı: 5 m; yeşil: 10 m; mavi: 15–18 m; kırm.: 22–24 m) [54].

Şekil 4.106. Roma Dönemi Global Bütünleşme (R-n) tüm hat haritası (all line map).

Şekil 4.107. Roma Dönemi Global Bütünleşme (R-n) en az çizgi haritası (fewest line map).

Şekil 4.108. Roma Dönemi Lokal Bütünleşme (R-3) tüm hat haritası (all line map).

Şekil 4.109. Roma Dönemi Lokal Bütünleşme (R-3) en az çizgi haritası (fewest line map).

Şekil 4.110. Roma Dönemi Bağlantısallık (R-1) tüm hat haritası (all line map).

Şekil 4.111. Roma Dönemi Bağlantısallık (R-1) en az çizgi haritası (fewest line map).

Tablo 4.15. Roma Dönem global ve lokal bütünleşme en yüksek ve en düşük değere sahip arterlerin tercih, bağlantı, uzunluk ve ort. derinlik değerlerinin karşılaştırılması

		Tercih (choice)	Bağlantısallık (connectivity)	Hat Uzunluğu (line length) (m)	Ort.Derinlik (mean depth)
Global Bütünleşme (R-n)Max.Değer (3,77971)	50.Sokak	12863	18	1.221,46	2,38914
Global Bütünleşme (R-n) Min.Değer (1,16153)	-	4	3	93,30	5,52036
Lokal Bütünleşme (R-3) Max.Değer (4,17354)	13.Cadde	4299	45	1.896,60	2,18182
Lokal Bütünleşme (R-3) Min.Değer (1,13657)	-	2	3	93,30	2,33333

DepthMapX yazılımı ile gerçekleştirdiğimiz analizlerden; bütünleşme (integration), tercih (choice), bağlantısallık (connectivity), eksen uzunluğu (line length), ortalama derinlik (mean depth), yoğunluk (intensity), düğüm sayısı (node count) gibi birçok ayrı parametreyi değerlendirebileceğimiz veriler elde ederiz. Analizler, her biri farklı bir referans numarası ile tanımlanmış eksenel hatların farklı parametrelere göre aldığı değerleri tablolar ve haritalar biçiminde sunar. Elde ettiğimiz eksen haritasındaki her bir eksen çizgisi sistemdeki diğer çizgilerle benzersiz bir ilişkiye sahiptir. Sistemdeki bir hattan diğerine geçebilmek için gereken adımları sayarsak tüm hatların sistem içinde benzersiz bir derinlik değeri olduğunu görürüz.

Bir eksenel hattın ‘sığ’ olması, sözkonusu hattan şehirdeki diğer hatlara ulaşmak için daha az adım atılması gerekeceği; ‘derin’ olması ise sözkonusu hattan şehirdeki diğer hatlara

ulaşmak için daha fazla adım atılması gerekeceği anlamını taşır. Genel bir ifadeyle ‘sığ hatlar’ şehir merkezine; ‘derin hatlar’ ise kentin çeperlerine yakın olma eğilimindedir.

Daha önce de değinildiği gibi, ‘eksenel analiz’ tipik olarak farklı yarıçap değerleri dikkate alınarak ($R=1,2,3, \dots n$) gerçekleştirilir. Bu, seçilen (R) değeri ile belirlenen yarıçap içinde kalan tüm eksenel hatların, seçilmiş alan içindeki entegrasyon değerlerinin hesaplanması anlamına gelir. Yarıçap 1-3 arası ‘lokal entegrasyon’ değerini, yarıçap (n) ise ‘global entegrasyon’ değerini verir. Özellikle büyük ölçekli kent planlarının incelendiği çalışmalarda, lokal ve global entegrasyon değerlerinin ayrı ayrı analizi önem kazanır. Bu farklı entegrasyon değerleri, kentsel mekanla ilişkilendirdiğimiz aktivite ve kullanım özelliklerini ortaya koymasından dolayı son derece önemlidir. Lokal ve global entegrasyon değerlerinin korelasyonu ‘kentin kavranabilirliği’ ni verir. Efes kent planı özelinde gerçekleştirilen mekan dizimsel analiz çalışması kapsamında, incelenecek alanın ‘lokal entegrasyon’ analizlerini gerekli kılmamasına karşın Ephesos Kenti’nin ‘kavranabilirlik’ değerini ortaya koyabilmek için kentin ‘lokal entegrasyon’ analizleri de gerçekleştirilmiştir.

Eksenel analizin ana işlevi yaya hareketlerini öngörebilmektir. Analiz, belirli bir hat üzerindeki hareket potansiyelini matematiksel bir değer olarak ortaya koyar. Bir eksen haritasının ortaya koyduğu değerler ile gerçek dünya değerleri arasındaki korelasyon oldukça yüksektir. Genel olarak eksenel analiz, uzaydaki tüm hareketlerin %75’ ini açıklayabilir

MDAY.’nin temel kavramlarından olan ‘entegrasyon’ (integration), eksenel analizde birincil ölçümdür ve karmaşık ilişkisel bağlara sahip kentsel araştırmalarda kullanılabilecek güçlü bir analitik araçtır. Entegrasyon, metrik değil, sözdizimsel erişilebilirlikle ilgilidir ve uzaklık ‘mesafe’ yerine ‘derinlik’ kavramı ile ifade edilir. Derinlik, sistemdeki bir hattan diğer tüm hatlara olan ortalama topolojik mesafeyi ölçer. Sistem içindeki her hattın, her bir diğer hattan belirli bir derinliği vardır. Entegrasyon, ilişkisel bir ölçümdür ve bir hattın entegrasyon değeri sistemdeki diğer tüm hatların entegrasyon değerine bağlıdır.

Bir sistemin bir bütün olarak entegrasyonu, tüm eksenel hatların ortalama RRA değeri ile indekslenir. Düşük (RRA) değeri ‘sığ’ veya ‘entegre’ sistemleri; yüksek (RRA) değeri ise ‘derin’ veya ‘ayrışmış’ sistemleri ifade eder. Yani bu iki değer arasında ters orantılı bir ilişki söz konusudur.

DepthMapX yazılımı ile Ephesos’ un Roma Dönemi kent planı analiz edildiğinde, kentin ‘221’ eksenel hatta sahip olduğunu görürüz. Bu 221 hat, yukarıda verilen Global ve

Lokal Bütünleşme en az çizgi haritalarında (fewest line map) görülebilmektedir. Eksenel hat haritalarında farklı renklerle ifade edilen eksenel hatlar, bu 221 hattın bütünleşme, bağlantısallık, tercih, derinlik vb. parametrelere göre oluşturulmuş haritalarında, kendi aralarındaki hiyerarşiyi ifade etmek için kullanılır. Yazılım kırmızıdan maviye doğru (mavi<yeşil<sarı<turuncu<kırmızı) değişen renk skalasını, en yüksekten en düşüğe azalan değerleri ifade etmek için kullanmıştır. Haritalarda kırmızı ile gösterilen hatlar en yüksek değerlere sahip hatları, mavi ile gösterilen hatlar ise en düşük değerlere sahip eksenel hatları ifade eder.

Roma Dönemi Ephesos kent planını, sistemin entegrasyonu açısından değerlendirecek olursak; entegrasyon (bütünleşme) değeri en yüksek arterin 50. Sokak olduğunu görürüz. Macellumun güneydoğu köşesinden başlayıp güneye, kentsel alanın sınırına kadar düz bir hat boyunca ilerleyen arterin (3,77971)' lik global bütünleşme değeri ile kentin en yoğun arteri olduğu anlaşılmaktadır. 50. okak Panayırdağ'ın batısından geçen ve neredeyse kenti bir baştan bir başa kat eden 480,891 m.'lik bir arterdir. Kentin en önemli kamusal yapılarından bazıları (tiyatro, tetragonos agora, tiyatro gymnasiumu, stadyum ve macellum gibi) bu arter üzerinde bulunmaktadır. Yapılan analize göre kentin en yoğun ikinci caddesi, (3,36339)'lik global bütünleşme değeri ile 13. Cadde'dir. Bu cadde, (746,693 m.)'lik uzunluğu ile aynı zamanda kentin en uzun caddesidir ve doğu-batı doğrultusunda kenti baştan başa kat eder. Cadde üzerinde yer aldığını bildiğimiz en büyük kamusal yapı Sarapeion Tapınağı'dır. Global bütünleşme değerlerini yüksekten düşüğe doğru sıralayacak olursak üçüncü sırada (3,25947) global bütünleşme değeri ile 11. Cadde gelir. Doğubatı doğrultulu 11.Cadde'nin, 34. Sokak ile kesiştiği noktanın batısında kalan (371,282 m.)'lik bölümü (3,25947)'lük bütünleşme değerine sahipken, caddenin doğuda kalan (212,192 m.)'lik bölümü (2,316110)' lük bütünleşme değerine sahiptir. Aynı arter üzerinde iki farklı bütünleşme değerlerinin tespit edilmesi, cadde üzerinde bulunan yapıların fonksiyonları ve caddenin sistemdeki diğer arterlerle olan bağlantılarıyla açıklanabilir. Batıda, kentsel alan sınırından başlayan 11. Cadde, yamaç evler -1 ve 2' nin güneyinden geçerek doğuya doğru düz bir hat boyunca ilerler ve Domitian Tapınağı yanında bulunan küçük meydana ulaşır; buradan doğuya devam eden 11. Cadde, devlet agorasının kuzeyinde sıralana idari yapıların (Prytaneion, Bouleuterion) kuzeyinden doğuya doğru kent surlarına kadar devam eder. 11.Cadde'nin rotası üzerinde yer alan yapılar düşünüldüğünde 34.Sokak hizasında son bulan idari yapılarla birlikte yoğunluğun azalması anlaşılır bir durumdur. Sıralamada en yüksek dördüncü bütünleşme değeri, (3,11928) ile kuzey-güney doğrultulu 44. Sokak'dır. Domitian

Tapınağı'nın batısından ve tiyatronun doğusundan geçen arter stadyuma kadar uzanmaktadır. 44. Sokak, (491,768 m.)'lik uzunluğuyla 13. Cadde'den sonra kentin en uzun ikinci arterdir. 72. Sokak (2,97531)'lik bütünleşme değeri ve (285,144 m.)'lik uzunluğuyla sistemdeki en yoğun beşinci arterdir. Kuzey-güney doğrultulu 72. Sokak, Hellenistik Dönem'de hızla karalaşan ve Roma Dönemi'nde oluşturulan planlama ve imar faaliyetleriyle Ephesos Kenti'ne kazandırılmış arazi üzerinde, liman kapıları (kuzey, orta ve güney liman kapıları) ile Liman Hamam-Gymnasium kompleksi arasında yer almaktadır. Bölgede henüz detaylı kazı çalışmaları yapılmadığından alanla ilgili bilginiz de sınırlıdır. Bölgede yapılan kazı çalışmaları kapsamında, 72. Sokak'ın geçtiği aks üzerine, (R20) ve (R21) kentsel alan sıralarında, Liman Hamam-Gymnasium kompleksinin batısında ortaya çıkartılan (25x60 m.) ve (25x 120 m.) boyutlarında, üç koridorlu ve ara bölme duvarı bulunmayan iki büyük yapı, limanla ilişkili ticari yapılar olarak yorumlanmaktadır. Ele geçen bulgular ve henüz kazısı yapılmamış alanda bulunması muhtemel depo yapıları, 72. Sokak'ın, limandan gelen yoğun ticari hareketi depo yapıları ve limanla ilişkil diğer ticari yapılara aktaran güçlü bir arter olduğu verisini desteklemektedir. Doğu-batı doğrultulu 7. Cadde, (444,805 m.)'lik uzunluğu ve (2,93765)'lik bütünleşme değeri ile kentin en yoğun altıncı arteridir. Alay Yolu'nun son bölümü olan ve Magnesia Kapısı ile son bulan 9. Cadde'nin güneyinde yer aldığı önerilen ve dört kentsel alanı (SF 512, 513, 514 ve SF 515) kapladığından yukarı kasabanın ticari merkezi olarak yorumlanan bölgenin hemen güneyinden geçen 7. Cadde, 9. Cadde ile birlikte yukarı kasabanın en yoğun iki arterini oluşturur. Bölgede detaylı bir kazı çalışması henüz yapılmadığından, 7. Cadde üzerinde tanımlayabildiğimiz tek kamusal alan, içinde bir de Macellum bulunduğu önerilen ve dört kentsel alana yayılan ticari merkezdir; kazı çalışmaları detaylandırıldığı takdirde 7. Cadde'nin kuzeyinde (R5) ve/veya güneyinde (R4), bir kent merkezini desteklemesi beklenen diğer kentsel donatılarla karşılaşmayı umabiliriz.

Yedinci sırada (2,93023) global bütünleşme değeri ve (133,88 m.)'lik uzunluğuyla Kuretler Caddesi (Embolos) gelir. Aşağı kasaba ile yukarı kasabayı birbirine bağlayan cadde, topoğrafyanın zorlamasıyla (Panayırdağ ve Bülbüldağ arasındaki vadiyi takip eder) ortogonal sokak ızgarasını çapraz olarak keser; devlet agorasını tetragonos agoraya (ticari agora) bağlar. Kuretler Caddesi'nin Yukarı Agora (devlet agorası) ile birleştiği noktada 'Domitian Meydanı', Aşağı Agora (ticari agora) ile birleştiği noktada ise 'Kütüphane Meydanı' bulunur. Cadde, gerek doğrudan Kuretler Caddesi üzerinde bulunan yapılara gitmek isteyenlerce gerek aşağı kasabadan yukarı kasabaya gerekse yukarı kasabadan aşağı

kasabaya gitmek isteyenlerce kullanılacağından kentin en yoğun arterlerindendir. Kuretler Caddesi, Roma Dönemi'nde de Hellenistik Dönem'de olduğu gibi Alay Yolu'nun bir parçasıdır ve Tiyatro Caddesi, Mermer Cadde, 31. Cadde ve 9. Cadde ile birlikte 'Alay Yolu'nu meydana getirir. Gövde genişliği yaklaşık 9 m. olan Kuretler Caddesi' nin kaldırımları ve sütunlu salonlarıyla birlikte toplam genişliği yaklaşık 18 m.'ye ulaşır. Kuretler Caddesi üzerinde bulunan önemli yapılar ve anıtlar; 'Hydreion, Trajan Nymphaeumu, Hadrian Tapınağı, Latirne, Alytarchenstoa, Oktogon, Androklos Heroonu ve Hadrian Kapısı' olarak sıralanabilir. Bunların dışında, Kuretler Caddesi'nden ulaşılan 'Yamaç Evler konut bölgesi, genelev, Scholastika Hamamı gibi başka kamusal ve özel yapılar de sayılabilir.

Sekizinci sırada (2,92285) global bütünleşme değeri (Kuretler Caddesi'nin bütünleşme değeri ile eşdeğerdir) ve (433.777 m.)'lik uzunluğu ile 9. Cadde gelir. Doğu-batı doğrultulu 9. Cadde, devlet agorasının ve Doğu Gymnasium'unun güneyinden; (SF 517) kentsel alanındaki anıtsal çeşmenin ve (SF 512, 513, 514 ve SF 515) kentsel alanları üzerinde olduğu düşünülen ticari merkez ve Macellumun kuzeyinden geçerek Magnesia Kapısı'na bağlanır. Daha önce de değinildiği gibi yukarı kasabanın en önemli iki arterinden birisidir ve Kuretler Caddesi'nde de olduğu gibi Roma Dönemi'nde de Hellenistik Dönem'de de Alay Yolu'nun bir parçasıdır.

Global bütünleşme değeri en yüksek dokuzuncu arter, (2,86511) lik bütünleşme değeri ve (285,147 m.)'lik uzunluğuyla 70. Sokak'tır. Kuzey-güney doğrultulu 70. Sokak, 72. Sokak'ın ve liman yakınında kalıntılarına ulaşılan (25x60 m.) ve (25x120 m.)'lik ticari yapıların hemen doğusundan, Liman Hamam-Gymnasium kompleksinin ise hemen batısından geçmektedir. Arter, 72. Sokak gibi liman ile ilişkili ticari hareketliliğin yoğun olmasını beklediği bir güzergahtır. Ayrıca Roma Dönemi'nde inşa edilmiş en büyük iki yapı olan Liman Hamam-Gymnasium kompleksi ile Olympieion Tapnağı'na yönelen trafiğini de bu arteri kullandığı düşünülebilir.

Litaratürde 'Arkadiane Cadde' adı ile anılan, Avusturya kazı ekibi tarafından üretilen kent planlarında 37. Cadde olarak geçen arter, (2,81643)'lük bütünleşme değeri, (528 m.)'lik uzunluğu ve 22 m.'lik genişliği ile kentin entegrasyon değeri en yüksek onuncu arteridir. Ephesos'un üç liman kapısından (kuzey, orta ve güney liman kapıları) en eskisi olan ve İmparator Hadrian döneminde inşa edilen 'orta liman kapısı', Arkadiane Cadde'nin sonunda yer almaktadır [40]. Ephesos liman kapıları, ticari olmaktan çok, Roma şehirciliğinde öne

plana çıkan mimari yapıların ve bir bütün olarak kent planlarının Roma' nın gücünü ve zenginliğin ifade eden araçlar olarak kullanılması yaklaşımının bir ürünüdür. Arkadiane Cadde'nin 22 m.'lik genişliği, M.S.6. yy'da caddeyi aydınlatabilmek için cadde boyunca yerleştirilen elli adet sokak lambası (daha önce sadece Konstantinopolis ve Asi Nehri üzerindeki Antiocheia'da uygulanmıştı) ve yine aynı dönemde Arkadiane Cadde'nin yaklaşık olarak orta kısmında inşa edilen Dört Sütunlu Hıristiyanlık Anıtı aynı anlayışın ürünleridir. Orta liman kapısından tiyatroya kadar düz bir hat boyunca uzanan Arkadiane Cadde, Geç Cumhuriyet ya da Erken İmparatorluk Dönemlerinde de zaten mevcuttu. Cadde 'Arkadiane' adını, M.S. 359 ve 366 yıllarında yaşanan ve Ephesos'da önemli yıkımlara neden olan depremlerin ardından İmparator Arcadius (395-408) tarafından gerçekleştirilen kapsamlı tadilatdan sonra almıştır. Bu tadilat kapsamında Arkadiane Cadde boyunca tahrip olan eski salonlar, devşirme malzemeler kullanılarak yeniden inşa edilmiştir [40].

Arter, deniz yolu ile kente gelen tüccarların, gezginlerin ve ziyaretçilerin kent merkezine ulaşmak için kullanabileceği en direkt ve kestirme yoldur. Bu, Arkadiane Cadde'yi denizden gelen trafiğin kente aktarılmasında en fazla tercih edilen arter yapar. Bunun yanında, Arkadiane Cadde'nin kuzeyinde yer alan ve girişleri Arkadiane Cadde üzerinden bulunan Liman Hamam-Gymnasion kompleksi ile Tiyatro Gymnasionu; Arkadiane Caddesi'nin son bulduğu noktada yer alan Tiyatro meydanı ve büyük Tiyatro ile arterin güneyinde yer alan Tetragonos Agora, kentin en büyük ve en önemli kamusal yapıları olarak bu arterin neden yoğun olduğunu açıklamaktadır.

Tablo 4.16. Yeni yerleşim bölgesi decumanus hatlarının analiz sonuçları

	Bağlantı Biçimi	Genişlik (m)	Global Bütünleşme (R-n) (integration)	Tercih (choice)
33.Cadde	Dolaylı	15	2,270785	1258
35.Cadde	Dolaylı	10	1,970070	142
37.Cadde	Doğrudan	22	2,816435	5248
39.Cadde/liman	Dolaylı	—	1,953487	716
39.Cadde/hamam	Dolaylı	—	2,453216	401
41.Cadde	Dolaylı	22	2,506201	3029

Diğer iki liman kapısının (kuzey ve güney liman kapıları) üzerinde yer aldığı 35. ve 39. Caddeleri inceleyecek olursak; M.S.200'lere tarihlenen ve Ephesos Limanı'nda inşa

edilen ikinci liman kapısı olan ‘güney liman kapısı,’ 35. Cadde’nin sonunda yer almaktadır [40]. Cadde, (1,970070)’lik bütünleşme değeri ve 10 m.’lik genişliğiyle tüm sistem içinde (221 eksenel hat içinde) en bütünleşik 117. arterdir. Sıralamadaki yeri, 35. Cadde’nin kentsel sistem içinde güçlü bir entegrasyona sahip olmadığını göstermektedir. Güney liman kapısından kente giren doğu-batı doğrultulu arter, doğuya doğru yaklaşık beş kentsel alan boyunca devam eder ve (SF 1931) kentsel alanında sonlanır. Bu noktada yer aldığını (SF 1931, 1930 ve SF 1929) bildiğimiz (Avusturya kazı ekibi tarafından hazırlanmış kent planına dayanarak) ve plan şeması doğrultusunda Macellum olarak yorumlayabileceğimiz yapıya dair neredeyse hiçbir bilgiye sahip olmadığımızdan, analizler kapsamında söz konusu yapının girişi, baskın bir arter oluşu nedeni ile Arkadiane Caddesi’nden düşünülmüştür. 35. Cadde’nin bu bölgede bulunan ancak henüz kazılarak ortaya çıkartılmamış depo alanlarına ve limanla ilişkili ticari yapılara ulaşımı sağladığı düşünülebilir. O halde güçlü bir arter olmadığı analizlerden anlaşılan bu caddenin sonunda neden bir liman kapısı planlanmıştır?

Bu soruya iki ayrı senaryo ile cevap verilebilir. Bunlardan ilki ve daha akılcı olanı; 35. Cadde’nin ağırlıklı olarak, bu bölgede planlanmış yoğun ticari yapılaşmaya hizmet ettiği; güney liman kapısının ise orta liman kapısından daha geç bir tarihte, tümüyle mal sevkiyatına yönelik yani ticari gerekçelerle inşa edilmiş olduğudur. Bu planlama ile kentin görsel anlamda en güçlü ve gösterişli arterlerinden olan Arkadiane Cadde ve Orta Liman Kapısı, tümüyle ticari faaliyetin dışında tutulmuş olacak (mal sevkiyatından kaynaklanacak kirlilik, gürültü ve kargaşanın bertaraf edilmesi), Ephesos’un zenginliğini ve gücünü temsil eden prestij unsurları olarak işlev görecektir.

Bir diğer senaryo ise, güney liman kapısından kente giren doğu-batı doğrultulu 35. Cadde’nin aslında (SF 1931) numaralı kentsel alanda sonlanmadığı, devam ettiği ve mevcut kent planının ilerleyen dönemlerde (detaylı araştırmalar sonrasında) revize edilebileceği varsayımına dayanır. 35. Cadde (SF 1931) kentsel alanında sonlanmıyor ve doğuya doğru devam ederek 50. Sokak ile birleşiyorsa, analiz sonuçları bu arterin daha yüksek bir bütünleşme değeriyle daha yoğun ve daha çok tercih edilen bir arter olduğunu gösterecek biçimde değişecektir. Bu olasılık kazı ekibi tarafından hazırlanan ve yayınlanan planların kısmen de olsa hatalı olabileceği anlamını taşır. Yayınlanmış verilerde düzeltme ve revizyon zaman zaman yaşanabilen bir durumdur.

39. Cadde’ nin sonunda yer alan ve ele geçen bir yazıta göre, bir prokonsül tarafından ‘Asya için bir şeref kemeri’ olarak, M.S.250’lerde inşa ettirilen ‘Kuzey Liman Kapısı’, aynı

zamanda Ephesos Limanı'nda inşa edilen en son liman kapısıdır [40]. Kuzey Liman Kapısı'nın da orta liman kapısı gibi bir prestij kapısı olduğu düşünüldüğünde, güney liman kapısının ilk senaryoda önerildiği gibi ticari maksatla inşa edilmiş olması ihtimali güçlenmektedir. Bu öneri, liman kapıları günümüze ulaşamasa bile yazılı kaynaklardan ve çizilmiş gravürlerinden teyit edilebilir. Beklenen orta liman kapısının ve kuzey liman kapısının güney liman kapısına oranla daha büyük ve gösterişli olmasıdır.

Kuzey liman kapısının üzerinde yer aldığı 39. Cadde, Roma Dönemi'nde inşa edilmiş en büyük ve önemli yapılardan biri olan Liman Hamam-Gymnasion kompleksinin simetri ekseninden geçmektedir. Hamam-Gymnasion kompleksi İmparator Domitian Dönemi'nde (81-96) inşa ettirilmiştir. 4.yy'ın ortasına kadar sadece küçük ölçekli yenilemelerle ulaşan yapı, 359 ve 366 depremleriyle büyük hasar almış, plan şemasının da (özellikle giriş bölümünde) değiştiği kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir. Bu restorasyon çalışması öncesinde, liman yönünden girilen yapı kompleksine, onarımın ardından Arkadiane Caddesi'nden ulaşmayı sağlayan yeni bir giriş bölümü eklenmiştir. Bu giriş Arkadiane Caddesi'nin kuzey revak hattında mimari olarak vurgulanmıştır [40]. Hamam yapısının doğusunda geniş bir peristil avlu etrafında gelişen bir kompleks bulunur. (90 x 90 m.) boyutlarındaki alana, hamam kompleksinin simetri ekseninden bir geçitle girilmektedir. Peristil avlunun üç tarafını (kuzey, güney ve doğu) eğitim amacıyla kullanılacak odalarla çevrelenmiştir. Peristil avludan, Verulanus salonlarına geçiş, yine hamam kompleksinin simetri eksenini üzerinden bir geçitle sağlanmaktadır. Verulanus Salonları, (200x 240 m.) boyutlarında bir komplekstir ve üç nefli (orta nef daha geniş) revaklı salonlarla çevrelenmiştir [40].

Spor aktiviteleri için kullanılan yapının bahçe kısmında peyzaj düzenlemesinin yapılmış olması da çok muhtemeldir. Böylesi büyük ve simetrik plan şemasına sahip bir yapı kompleksinin simetri eksenini, kent planı içinde 'baskın' bir arter olarak kendini gösterir. Bu arterin liman ile birleştiği noktada bir de prestij kapısının inşa edilmiş olması, mimari bakış açısı ile bu arterin devamlılığını gerekli kılar. Yapı kompleksinin orijinal planında (Domitian Dönemi) yapıya liman yönünden giriliyor oluşu, 39. Cadde'yi kesintiye uğratmaksızın yapıların birbirine geçitlerle bağlanmış oluşu kent planlaması ve mimari yaklaşım açısından doğru bir tavidir. Ancak tez çalışması kapsamında kullanılan kent planları (Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından hazırlanmış), alandan elde edilen veriler doğrultusunda hazırlandığından, yapının revize olmuş son planını içermektedir. Yapının değişen plan şeması, liman yönündeki girişin iptal olmasına, bu da hamam yapısında sonlanan 39.

Cadde'nin hamamın batısında ve doğusunda kalan iki arter biçiminde analiz edilmesine neden olmuştur. Yapılan analizler sonucunda 39. Cadde'nin batı bölümünün (1,953487)'lik bütünleşme değerine; doğu bölümünün ise (2,453216)'lik bütünleşme değerine sahip olduğu görülmektedir. Liman Hamam-Gymnasion kompleksi orijinal planı korunmuş olsaydı, 39. Cadde'nin kentsel sistem içinde daha entegre ve daha yoğun bir arter olduğunu görecektik. Yani sadece yapı özelinde iyileştirme amacı taşıyan bu plan tadilatı, kent planını göz ardı etmiş, kentin verimli işleyen bir arterinin (39. Cadde) işleyişine zarar vererek sistemden ayrışmasına neden olmuştur.

Mermer Cadde, Tiyatro Caddesi (50. Sokak), Kuretler Caddesi ve 9. Cadde'den sonra 31. Cadde'yi de inceleyerek Alay Yolu'nu meydana getiren tüm parçaları tamamlamış olacağız. Koressos Kapısı'ndan kente girdiğimizde, Alay Yolu'nun ilk bölümü olan 31. Cadde ile karşılaşırız. Bu cadde, (2,032174)'lik global bütünleşme değeri ile Alay Yolu'nun entegrasyonu en zayıf arteridir. Caddenin genişliği Hellenistik Dönem'de yaklaşık 7 m. iken Roma Dönemi'nde kaldırımlar ve sütunlu salonlarla genişletilerek 22 m.'ye çıkartılmıştır. Tiyatro Caddesi 15 m., Mermer Cadde 13 m., Kuretler Caddesi 1 m. ve 9. Cadde 5 m. genişlikte iken, kentsel sisteme görece en az entegre olmuş 31. Cadde'nin 22 m. genişlikte planlanmasının bir nedeni olmalıdır.

Kara yolu ile geldiğimizde kente giriş yapabileceğimiz iki kapı bulunmaktadır. Bunlardan biri kuzeyde yer alan Koressos Kapısı diğeri ise doğu kapısı olarak da anılan Magnesia Kapısı'dır. Koressos Kapısı'ndan kente 22 m. genişliğindeki 31. Cadde ile; Magnesia Kapısı'ndan ise 5 m. genişliğindeki 9. Cadde ile girilir. İki arteri global bütünleşme değerleri açısından karşılaştıracak olursak, 9. Cadde'nin (2,92285) lik bütünleşme değerinin, 31. Cadde'nin (2,032174)'lik bütünleşme değerinden oldukça yüksek olduğunu görürüz. Bütünleşme değeri daha yüksek olan ve bunun sonucunda yaya hareketliliğinin daha yoğun olmasını beklediğimiz 9. Cadde'nin 5 m. genişlikte (Roma Dönemi'nde Alay Yolu'nun en dar bölümü) bırakılmasını, Hellenistik Dönem'de hassasiyetle planlanmış ve yoğun biçimde yapılaşmasını tamamlamış olan yukarı kasabada, caddenin genişletilmesi için uygun boş alanın bulunamaması ile açıklanabiliriz. Peki 31. Cadde görece düşük entegrasyonuna rağmen neden Alay Yolu'nun en geniş bölümü olarak planlanmıştır? Kent planlarının belli ilkeler ve politikalarla şekillendiği ve büyük önem arz ettiği Roma Dünyası'nda bu kararın rastgele alınmış olamayacağı muhakkaktır. Roma'nın gücünü ve ihtişamını tasarladığı büyük ve gösterişli yapılar, geniş caddeler, gösterişli kent içi kapılar ve meydanlarla somutlaştırdığı Roma şehircilik ilkeleri doğrultusunda, Artemis

Tapınağı'ndan başlayan Alay Yolu'nun kente girdiği nokta olan Koressos Kapısı'nın ve 31. Cadde'nin neden önemli olduğu da anlaşılmaktadır. Kente dışardan gelen önemli ziyaretçilerin, ya da sıradan vatandaşların kente dair algısını yönlendirmek ve kentin gücünü vurgulamak amacıyla kent planında stratejik önem taşıyan bu noktalar, fonksiyon gözetilmeksizin vurgulanarak ön plana çıkartılmıştır.

Tablo 4.17. Alay Yolu'nun global bütünleşme, bağlantı ve tercih değerleri

	Cadde Genişliği/(m)	Cadde Gövde Genişliği/(m)	Global Büt. (Integration) (R-n)	Bağlantısallık (Connectivity)	Ort.Derinlik (Mean Depth)
31.Cadde	22	7	2,032174	7	3,583710
Tiyatro C.	15	7	3,779711	18	2,389140
Mermer C.	13	8	3,779711	18	2,389140
Kuretler C.	18	9	2,930230	16	2,791855
9.Cadde	5	—	2,922849	34	2,796380

Tablo 4.18. Roma Dönemi'nde yeni bölgede planlanan caddelerin bütünleşme, bağlantı ve tercih değerleri

	Cadde Genişliği/(m)	Cadde Gövde Genişliği/(m)	Global Büt. (Integration) (R-n)	Bağlantısallık (Connectivity)	Ort.Derinlik (Mean Depth)
33.Cadde	15		2,270785	18	3,312217
35.Cadde	10		1,970070	10	3,665158
37.Cadde	22	11	2,816435	17	2,864253
39.Cadde/l	—		1,953487	6	3,687783
39.Cadde/h	—		2,453216	6	3,140271
41.Cadde	22	11	2,506201	15	3,095023
43.Cadde/t	10		1,389666	11	4,778281
43.Cadde/l	10		1,747547	4	4,004525
45.Cadde	5		2,032174	10	3,583710
47.Cadde	5		2,539105	7	3,067873

Kentsel mekânın şekillenme yapısının anlaşılmasında, 'eksenel hat ağı'nın özelliklerini bilmek önemlidir. DeptMapX yazılımı kullanılarak yapılan analizler, kente ait

hat ağının özelliklerini, birçok farklı parametreye göre değerlendirmemizi sağlayan matematiksel veriler sunar. Bir yerleşimde hat ağının özelliklerinin analiz edilebilmesi, o yerleşimde ‘mekân-işlev’ ilişkisinin tanımlanması anlamına gelir. MDAY.’nde, biçimlenme parametrelerinin hesaplanmasında ‘eksenel haritalar’ kullanılır. Yerleşimdeki tüm konveks alanların dışında kalan dolaşım arterlerinden geçecek biçimde çizilen ve birbirleriyle kesişen bu eksenel çizgiler, kentsel mekânda hareket eden bir kişinin potansiyel olarak en uzağa ulaşan göz hizasıdır. ‘Eksenel hatlar’ ya da ‘bakış aksları’ olarak adlandırdığımız bu çizgiler, hareket halindeki kullanıcının hareket alanları ile maksimum görüş alanının çakıştığı bir gösterim biçimidir aynı zamanda [10].

Eksenel haritada hatların sürekli oluşu veya olmayışı farklı potansiyeldeki hareketi, farklı potansiyeldeki hareket de mekândaki işlevsel yapılanmayı belirler [1]. Eksenel haritanın analizi, kentin mekansal gelişiminin ve yapılanma özelliklerinin tanımlanmasında büyük önem taşır. Bu alanda yapılmış çalışmalar, süreklilik gösteren uzun hat sayısının fazlalığının ve bu hatların birbirlerini 90 dereceye yakın açılarla kesiyor olmasının mekansal yapılanmada ‘tercih edilen’ bölgeleri ortaya koyduğunu göstermiştir. Ayrıca uzun hatların fazla olduğu diogonal bir sokak ızgarasının, ‘erişilebilir’ ve ‘kavranabilir’ bir sistemin göstergesi olduğu da ifade edilmelidir [1].

Yukarıdaki değerlendirmeler doğrultusunda Ephesos kenti ‘eksen haritası’ incelendiğinde; birbirini 90 derece ile kesen ve sürekliliği olan lineer hatların kent planına hâkim olduğu görülür. Engebeli arazi yapısına rağmen ızgara planının başarı ve kararlılıkla uygulandığı Ephesos kentinin bu hat yapılanması, kentin mekansal kurgusunun ‘erişilebilir’ ve ‘kavranabilir’ yapıda olduğunun göstergesidir. Ayrıca bu hat yapılanması, kent içinde tercih edilen bölgeleri de ortaya koymaktadır. Analiz sonucunda en çok tercih edilen 11 hattın genişlik, uzunluk ve bağlantı değerlerini içeren tablo ile kentin bütününde tercih parametresi için analiz sonuçlarını gösteren harita aşağıda verilmiştir.

Tercih (choice) değerlerinin sıralandığı tablo incelenecek olursa, ilk iki tercih değerinin sıralamadaki diğer hatlardan açık farkla daha yüksek değerlere sahip olduğu dikkati çeker. Bu iki arter, ‘birbiriyle kesişen iki caddeli plan tipi’ne sahip olan Ephesos kentinin iki ana arteridir. Bu arterler, en yüksek tercih değeri ile 13. Cadde ve ikinci en yüksek tercih değeri ile 50. Sokak’tır. Plan tiplerinin anlatıldığı bölümde değinildiği gibi ‘birbiriyle kesişen iki caddeli plan tipi’ nde caddelerden biri diğerine oranla daha baskındır, aynı zamanda daha uzundur ve çoğunlukla daha geniştir. Ephesos kent planında daha baskın

olan arter doğu-batı doğrultulu 13. Cadde'dir. Beş metre genişlikteki 13. Cadde, (1.896,60 m.)'lik uzunluğu ile kentin en uzun arteridir. Kuzey-güney doğrultulu 50. Sokak ise (1.221,46 m.) uzunluğu ile kentin en uzun üçüncü arteridir. Kenti kuzey-güney doğrultusunda bir baştan bir başa geçen 50. Sokak'ın genişliği, Alay Yolu'nun önemli bir bölümünü oluşturması nedeniyle Roma Dönemi'nde önemli ölçüde genişletilmiştir.

Tablo 4.19. Roma Dönemi'nde tercih değeri en yüksek ilk onbir hattın tercih ve bağlantı değerlerinin karşılaştırılması

	Hat Uzunluğu (m) (line length)	Genişlik (m) (width)	Tercih (choice)	Bağlantı (connectivity)
13.Cadde	1.896,60	5	13119	45
50.Sokak	1.221,46	13-15	12478	18
11.Cadde/ batı bölümü	943,06	5	7087	29
7.Cadde	1.129,80	5,5	6766	34
9.Cadde	1.101,79	5	6744	34
37.Cadde	577,22	22	5248	17
Hellenistik sok. ızg. kalan, (SF 2125-2225 ve kısmen SF 2325) doğusundaki hat	365,25	—	3911	13
44.Sokak	1.249,10	3	3809	19
72.Sokak	724,26	3	3615	19
Hellenistik sok. ızg. kalan, (SF 2425 ve kısmen SF 2325) doğusundaki hat	179,62	—	3269	9
41.Cadde	623,34	22	3029	15

Şekil 4.112. Roma Dönemi aksenel hat ağı haritasının, Tercih (choice) parametresine göre hiyerarşisini gösteren harita.

Elimizdeki verilerle, fonksiyonel yapılanma açısından bu iki arteri değerlendirecek olursak; 50. Sokak'dan ulaşılabilen yapılar Stadion, Macellum, Tiyatro Gymnasionu, Tiyatro Gymnasionu'nun kuzeyinden 39. Cadde ile ulaşılan Liman Hamamı-Gymnasion kompleksi, Tiyatro, tiyatro meydanı vasıtasıyla Hellenisti çeşme, Nero Salonu, Kütüphane Meydanı ve Kütüphane Meydanı vasıtasıyla Tetragonos Agora, Celsus Kütüphanesi, T.Claudius Flavianus Dionysos Rhetor'un (Hadrian döniminin tanınmış sofist) mezarı ve Rotunda (monopteros) çeşmesi ya da su saati olarak sıralanabilir [40].

13.Cadde'nin bulunduğu bölgede detaylı bir çalışma yapılmadığından bu arterin fonksiyonel yapılanmasına dair bir bilgi aktaramıyoruz. Ancak limanın güneyinde bulunan parsellerde, liman ile bağlantılı depo alanları, atölyeler ve ticari mekanlardan oluşan yoğun bir yapılaşma beklenmektedir. Bu öngörü, limandan kaynaklanan yoğun ticari trafiği doğrudan kent merkezine aktaran en kestirme arter olan 13. Cadde'nin, yoğunluğunu açıklamaktadır. 13. Cadde, 50. Sokak ile kütüphane meydanının güneydoğu köşesinde kesişir. Bu nokta, aynı zamanda Kuretler (Embolos) Caddesi'nin 50. Sokak'la ve 13. Cadde ile birleştiği noktadır. Yani kentsel alanın en batı ucuna uzanan ve bugüne kadar tanımlanmış tek lineer arter olan 13. Cadde'nin limanın güneyindeki geniş araziden kaynaklanacak tüm trafik yükünü kent merkezine, buradan da 50. Sokak ile kentin kuzey bölümüne ya da Kuretler Caddesi' ile yukarı kasabaya aktardığı unutulmamalıdır.

Ephesos kenti hat yapılanması, muhakkak ki sadece bahsi geçen iki ana arterden (13. Cadde ve 50. Sokak) ibaret değildir. 13. Cadde ve 50. Sokak dışında kentsel sistemi destekleyen, sisteme başarılı biçimde entegre olmuş ve yüksek tercih değerlerine sahip arterler bulunmaktadır. Bahsi geçen arterler, ufak tefek sıralama farklılıkları ile kentin en bütünleşik (integration) arterleri, en fazla tercih edilen (choice) arterleri ve aynı zamanda en fazla bağlantı noktasına sahip (connectivity) arterleridir. Sistemde öne çıkan bu arterler, 7. Cadde, 9. Cadde, 11. Cadde (batı bölümü), 33. Cadde, 37. Cadde (Arkadiane), 41. Cadde, 44. Sokak, 70. Sokak, 72. Sokak ile Kurteler Caddesi'ni de dahil edebileceğimiz, Hellenistik Dönem Sokak Izgarası'ndan kalan ve Roma Dönemi Sokak Izgarası'na entegre edilen ve aynı zamanda bir kısmı eski Alay Yolu'na ilişkin bir kısmı ise Roma Dönemi'nde de Alay Yolu olarak işlev gören arterler biçiminde sıralanabilir.

Global bütünleşme (R-n) değeri; biçimlenme analizinde, eksenel hatların genel biçimleniş içindeki yerini tanımlayan değerdir ve mekânsal kurgunun anlaşılmasında en önemli parametredir. Bütünleşme değeri yüksek arterler 'bütünleşik' ya da 'sığ'; bütünleşme

değeri düşük arterler ‘ayrışık’ ya da ‘derin’ olarak ifade edilir. Ayrışık (derin) arterler daha az, bütünleşik (sığ) arterler daha fazla hareket çeker. Bütünleşik arterlerin yaya hareketliliğinin yoğun olduğu kent merkezlerinde, ayrışık arterlerin ise yaya hareketliliğinin daha az olduğu kent çeperlerinde olması beklenir. Bu değerlendirmeler doğrultusunda Ephesos’un en bütünleşik arterlerinin, en yoğun kullanılan hatlar olarak kentin merkezinde yer alması ve agoralar (forum) başta olmak üzere, tiyatro, hamam, stadion gibi büyük ölçekli kamusal yapıları etrafında toplanması beklenir.

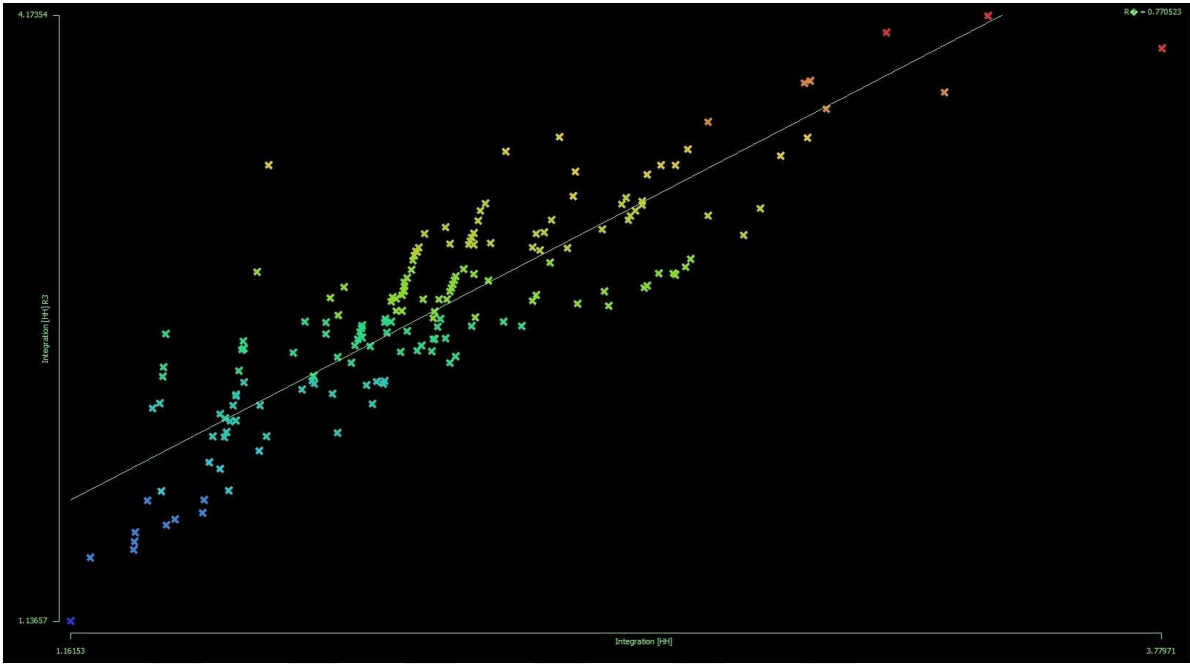
Tablo 4.20. Roma Dönemi’nde en yüksek bütünleşme ve tercih değerlerine sahip iki arterin sıralamadaki yerleri

	Büt. Sıra	Büt. Değer	Tercih Sıra	Tercih Değer	Bağlantı Sıra	Bağlantı Değer	(I) Sıra	(I) Değer
50.Sokak	1.	3,77971	2.	12478	11.	18	3.	1.221,46
13.Cadde	2.	3,36339	1.	13119	1.	45	1.	1.896,60

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi kentin en bütünleşik iki arteri aynı zamanda kentin en fazla tercih edilen iki arteridir. Bu arterler kütüphane meydanının güneydoğu köşesinde kesişir ve ‘birbiri ile kesişen iki ana caddeli plan tipi’ ne sahip Ephesos’ un birbiri ile kesişen iki ana arterini oluşturur. Arter uzunlukları ve bununla doğru orantılı olarak artan ve azalan bağlantı sayıları söz konusu artere aktarılabilecek insan yükünü belirler. Uzun arterlere daha fazla sokak bağlanır, ki bu da artere akan trafik yükünü artması anlamına gelir. Artere aktarılan insan yükü doğrudan arterin kullanıcı tarafından tercih edilme yoğunluğunu belirler. Daha fazla hareket çeken yani daha çok tercih edilen arterler aynı zamanda daha sığ (bütünleşik) arterlerdir.

Lokal bütünleşme (R-3) değeri, kentsel alan içindeki her bir hattın kendine 3 hat derinlikte olan arterlerle ilişkisini veren değerdir. Bütünleşme (integration) değerleri, kentsel sistem içinde global ve lokal görünümünün şekillenme yapısını tanımlamamıza yardımcı olur [1]. Mekânın biçimsel algısı, biçimlenme parametreleri arasındaki korelasyonla açıklanabilir.

Bir mekanın ‘okunabilirliği’ yada ‘kavranabilirliği’; mekansal biçimlenmenin sistemin parçalarından nasıl görüldüğü (lokal bütünleşme) ve bütün sistem içindenki yeri (global bütünleşme) arasındaki ilişkinin analiz edilmesi ile ölçülebilir. [1].

Şekil 4.113. Roma Dönemi Kavranabilirlik Saçılım Grafiği ($R^2 : 0,77$)

Bu ‘bütünleşmenin dağılımı’ şeklinde tanımlanmaktadır. Hillier, lokal bütünleşme (R-3) ve global bütünleşme (R-n) değerleri arasındaki korelasyonla açıkladığı ‘kavranabilirlik’ (intelligibility) kavramı için, metrik bir cetvel geliştirmiştir [1].

Kentsel mekan kurgusunun, yüksek ‘kavranabilirliğe’ sahip olması, kullanıcıların kamusal alanlarda kendiliğinden biraraya gelme potansiyelinin yüksek olduğu anlamına gelir. Ancak ‘kavranabilirlik’ sadece kamusal alanların kullanıcıları biraraya getirme potansiyelini belirleyen bir değer değildir; aynı zamanda kentin ‘okunabilirliğinin’ yüksek olması, buna bağlı olarak kullanıcıların kenti tanımasalar bile kentte yolları bulabilmeleri, kentin mekansal kurgusunu algılayabilmeleri anlamına gelmektedir.

Yukarıdaki grafikte, (x) ekseni global bütünleşme değerlerini (min. değer (1.16153) ve max. değer (3,77971)), (y) ekseni ise lokal bütünleşme değerlerini (min. Değer (1.13657) ve max. değer (4.17354)) göstermektedir. Global ve lokal bütünleşme değerleri arasındaki korelasyonu ortaya koyan ‘Kavranabilirlik Saçılım Grafiği’ ile elde edilen ($R^2 : 0,77$)’lık değer, Roma Dönemi’ nde Ephesos kentinin global ve lokal entegrasyon değerleri arasında güçlü bir korelasyonun bulunduğu, kentin biçimlenme ve yol ağı hat yapılanması açısından %77 kavranabilir (okunabilir) nitelikte olduğu, insanların kamusal alanlarda bir araya gelip etkileşim içinde bulunduğu ve keni tanımasalar bile kentte kolay kolay kaybolmayacakları anlamına gelmektedir.

4.4. Sonuç ve Bulgular

Antik kentlerin fonksiyonel yapılanmasını belirli ilkelerle açıklama çabası, arkeolojik bulgularla kent planlama ilkelerinin birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Mekân dizim tekniği ile arkeolojik alanlarda yapılan analiz çalışmaları, mekanın biçimlenme özellikleri ile antik kentlerin işlevsel yapılanma özellikleri arasındaki ilişkinin tanımlanmasında kullanılmıştır.

Tez çalışması özelinde, Batı Anadolu'nun en önemli liman kentlerinden biri olan Ephesos' un Hellenistik ve Roma Dönemi kent planları, 'Mekân Dizim' tekniği ile analiz edilerek, mekânın biçimlenme özellikleri ile fonksiyonel yapılanma özellikleri arasındaki ilişki tanımlanmaya çalışılmıştır. Analizler sonucunda ulaşılan bulgular:

Tablo 4.21. Birbiri ile kesişen iki ana caddeli plana sahip Hellenistik Dönem Ephesos'unun MDAY. tanımlanmış ana arterleri.

Hellenistik Dönem Ephesos Kent Planı	Yönlenme	Glb. Bütünleşme (R-n)/(integration)	Bağlantı Değ. (connectivity)	Tercih Değ. (choice)
13.Cadde	Doğu-Batı	4,94352	45	2539
40.Sokak	Kuzey-Güney	5,06409	20	999

Tablo 4.22. Birbiri ile kesişen iki ana caddeli plana sahip Roma Dönem'i Ephesos'unun MDAY. tanımlanmış ana arterleri

Roma Dönemi Ephesos Kent Planı	Yönlenme	Glb. Bütünleşme (R-n)/(integration)	Bağlantı Değ. (connectivity)	Tercih Değ. (choice)
13.Cadde	Doğu-Batı	3,36339	45	13119
50.Sokak	Kuzey-Güney	3,77971	18	12478

Yukarıdaki tablolarda, mekân dizim yöntemi ile tanımlanmış iki ana arterin, Hellenistik Dönem ve Roma Dönemi'nde farklılaştığı görülmektedir. Bu, Hellenistik

dönemde, 17 sıra kentsel alan, doğu-batı doğrultulu 16 cadde (1.,3.,5.,7.,...,31. Cadde), kuzey-güney doğrultulu 60 sokak (2.,4.,6.,8.,...,120. Sokak) ve 240 kentsel alan ((R6) kentsel alan sırasında bulunan 26 adet kentsel alan (40/45x136 m.), geriye kalan 214 kentsel alan tamamı (40/45x104,7 m.) ile planlanan Hellenistik Dönem Sokak Izgarası'nın, Roma Dönemi'nde, değişen sahil hattı ile birlikte kazanılan yeni arazi parçası üzerinde devam ettirilmesi, başka bir deyişle Roma Dönemi'nde kentin, Panayırdağ'ın batı eteklerinden batı yönüne doğru genişlemesi ile açıklanabilir.

Roma Dönemi'nde gerçekleştirilen büyümenin, Hellenistik Dönem'den gelen kent planı ve yapı stoğundan maksimum fayda sağlama motivasyonu ile ele alındığı anlaşılmaktadır. Ele geçirdiği coğrafyalarda gücünü ve zenginliğini mimari yapılar ve ihtişamlı kent planlarıyla somutlaştırmayı bir politika haline getirmiş olan Roma'nın, hâkimiyeti altına aldığı çok sayıdaki kentte benzer düzenlemeler gerçekleştirmesinin kaçınılmaz olduğu düşünüldüğünde elindeki maddi kaynakları dikkatli kullanma yönündeki tavırı anlaşılmaktadır.

Hellenistik ve Roma Dönemi kent planları incelendiğinde, ilk dikkati çeken sahil şeridinde ve limanda gerçekleşen dramatik değişimdir. Kaystros nehri ağzında hızla ilerleyen siltasyon, kısa sürede büyük sorunlara neden olmuş, Ephesos ekonomisinin can damarı olan limanın fonksiyonunu yerine getirebilmesi için tekrar tekrar düzenlemelerin yapılması ve birtakım önlemlerin alınması gerekli olmuştur. Bu Roma Dönemi'nde limanın taşınmasına kadar gitmiştir. Alüvyon sorunu Ephesos için o denli büyük bir sorun haline gelmiştir ki, Geç Antik Çağ'da 'sıtma' Ephesos'da endemik bir hal almıştır [40].

Limanın Hellenistik Dönem'deki konumundan, batıya çekilmesi ve artık bir kanal yolu ile Akdeniz'e bağlanıyor olması, Panayırdağ'ın batı eteklerinin batısında ve sekizgen biçiminde duvarlar örülerek korunmaya çalışılan liman havzasının kuzeyinde ve güneyinde kazanılmış yeni alanların planlanmasını gerekli kılmıştır. Roma Dönemi'nde planlanan alan, Hellenistik Dönem Alay Yolu'nun batısında, 31. Cadde ile 13. Cadde arasında kalan arazi parçasıdır. Roma Dönemi Sokak Izgarası, 7 kentsel alan sırası (R18, R19, R20, R21,...R24), doğu-batı doğrultulu 8 cadde (33., 35., 37., 39., 41., 43., 45. ve 47. Caddeler), 5 kentsel alan sırasında kullanılan (R18, R19, R20, R21 ve R23) (40/45 x136 m.)'lık kentsel alan ölçüsü ile (R22) ve (R24) kentsel alan sıralarında kullanılan (40/45 x 104,7 m.)'lık kentsel alan ölçüsü ile özetlenebilir. Roma Dönemi Sokak Izgarası'nın, Hellenistik Dönem Sokak

Izgarası'nın devamı biçiminde planlandığı, kullanılan kentsel alan ölçüleri ile kuzey-güney doğrultulu sokak aksları ve sokak genişliklerinin aynen alınmasından da anlaşılmaktadır.

Roma Dönemi'nde gerçekleştirilen planlamanın büyük bölümü, yeni kazanılmış arazi üzerinde ilk kez yapılmış planlamaları içerir. Hellenistik Dönem sokak ızgarası üzerinde gerçekleştirilen revizyon, limanın güneyinden batıya uzanan bölge ile Hellenistik Alay Yolu'nun batısında kalan küçük bir alanı kapsamaktadır.

Hellenistik Dönem Ephesos'unda kentin omurgasını oluşturan iki ana arter 13. Cadde ile 40. Sokak'tır. 13. Cadde'nin olasılıkla limandan kaynaklanan yoğunluğu kent merkezinde önerilen ticari merkeze ((SF 827), (SF 927), (SF 825) ve (SF 925)) taşıdığı düşünülebilir. Ayrıca 13. Cadde üzerinden merkeze akan trafiğin Kuretler Caddesi yoluyla yukarı kasabaya ya da Alay Yolu veya 50. Sokak üzerinden kentin kuzeyine aktarılması da mümkündür. Hellenistik Döneme ait bulgular sınırlı olduğundan, 13. Cadde ile 40. Sokak'ın kesiştiği noktadaki yapılaşma konusu henüz belirsizliğini korumaktadır. Ancak yukarı kasabanın merkezini oluşturan Devlet Agorası ve idari yapılardan oluşan kompleksin (SF 619-618-617 ve SF 616) 40. Sokak'ın hemen doğusundan yer alıyor olması anlamlıdır.

Roma Dönemi Ephesos'unda kentin omurgasını oluşturan iki ana arter 13. Cadde ile 50. Sokak'tır. 13. Cadde'nin, hem Hellenistik Dönem Sokak Izgarası'nda (2539), hem de Roma Dönemi Sokak Izgarası'nda (13119) en fazla tercih (choice) edilen arter oluşu, her iki dönem için de kentin 'decumanus' hattı olduğunu ve hattın önemini Roma Dönemi'nde de yitirmediğini göstermektedir. 13. Cadde, olasılıkla Hellenistik Dönem'de de olduğu gibi liman ile ilişkili trafiğin merkeze aktarıldığı arter olarak işlev görmektedir. Ancak Roma Dönemi'nde, Hellenistik Dönem'den farklı olarak liman büyümüş ve ticari kapasitesi artmış olmalıdır. 13. Cadde ile 50. Sokak'ın kesiştiği bölgede 'Tetragonos Agora' nın inşa edilmiş olması (olasılıkla Hellenistik Dönem'de de bu bölge ticaret merkezi idi) ve kentin pek çok önemli ve büyük yapısının bu iki arter çevresinde toplanmış olması, Hellenistik ve Roma Dönemi kent planlarında sıklıkla karşılaştığımız bir uygulamadır.

Ephesos'un kuzey-güney doğrultulu ana arteri (cardo), Hellenistik Dönem'de 40. Sokak iken, kentin batı yönünde geliştiği Roma Dönemi'nde beş kentsel alan kadar (227 m.) batıya kayarak 50. Sokak olmuştur. Hellenistik ve Roma Dönemi kent planlarını düşünecek olursak, cardo hattındaki batıya kayışı, cardo-decumanus hatlarının kesişim noktasını kentin ağırlık merkezinde tutma çabası yanında, kentin genişleme alanı olan batı kesiminde planlanan ve Ephesos kentinin yeni merkezini ağırlıklı olarak bu bölgede tanımlayan Roma

Dönemi fonksiyonel yapılanması çerçevesinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. 50. Sokak, Hellenistik Dönem tiyatrosunun hemen önünden geçmektedir. Şüphesiz tiyatro bir kentin en büyük ve en önemli temsili ve kamusal yapılarından biridir. Mevcut tiyatronun varlığı yanında yukarı kasaba ile aşağı kasabayı birbirine bağlayan en kestirme arter oluşu ile her zaman stratejik bir öneme sahip olmuş olan Kuretler Caddesi' nin, diagonal sistemle birleştiği noktada yer alan 50. Sokak'ın, Roma Dönemi Ephesos'unun 'cardo' hattı olarak belirlenmesinde önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Böylelikle 'cardo' hattı olarak belirlenen kuzey-güney doğrultulu 50. Sokak'ın doğusunda Panayırdağ yamacında kentin tiyatrosu, batısında ise planlamaya tümüyle açık geniş ve düz bir arazi bulunacaktır. Bugün geldiğimiz noktada, 50. Sokak'ın batısında, cardo-decumanus hatlarının kesiştiği noktada Tetragonos Agora ile Celsus Kütüphanesi' nin, 37. Cadde (Arkadiane Caddesi) ile birleştiği noktada Tiyatro Gymnasiumu'nun ve kuzeyde 31. Cadde yakınında doğuda Stadion yapısı ile batıda bir Macellum' un planlandığını biliyoruz.

Sonuç olarak Roma Dönemi'nde batıya doğru gelişen kentsel alan, Ephesos'un yeni çekirdeği ile birlikte Hellenistik Dönem sokak ızgarasının da batıya kaydığını analiz sonuçlarıyla kanıtlamıştır. Global ve Lokal Bütünleşme değerleri arasındaki korelasyonu ortaya koyan 'Kavranabilirlik Saçılım Grafiği' ile elde edilen sonuçlar; Ephesos'un hem Hellenistik Dönem'de hem de Roma Dönemi'nde kavranabilir mekansal doku ve kavranabilir sokak ağı şebekesine sahip olduğunu ispatlamıştır. Araştırmaları yüz yılı aşkın bir süredir devam eden Ephesos, hem Anadolu'nun köklü bir kült merkezi hem de önemli limanları ve yol ağı bağlantıları ile geniş bir ticari hacme sahiptir. Bu nedenle, Ephesos'ta aktif bir sosyal hayatın varlığından ve insanların birbiriyle etkileşim içinde bulunduğundan bahsedebiliriz. Tezde Mekan Dizim Analiz Yönteminin Ephesos'ta ilk kez uygulanmasıyla saptanan bulgular söz konusu ilişkilerin görünür kılınmasına katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- [1] B. Hillier and J. Hanson, *The social logic of space*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- [2] O. Şuta, *İkincil konutların değişim sonrası mekan organizasyonunun sentatik analiz yöntemiyle incelenmesi: Çanakkale-İzmir arası kıyı yerleşmeleri*, Edirne, 2020.
- [3] E. Çil, «Bir kent okuma aracı olarak mekan dizim analizinin kuramsal ve yöntemsel tartışması,» *Megaron*, pp. 218-233, 2006.
- [4] K. Lynch, *The image of the city*, Londra: The M.I.T. Press, 1960.
- [5] A. Rapoport, *The meaning of the built environment: a nonverbal communication approach*, New York: Plenum Press, 1982.
- [6] T. Garling and G. Evans, *Environment, Cognition and Action: The need for integration*, Oxford: Oxford University Press, 1992.
- [7] H. Brückner, A. Herda, M. Kerschner, M. Müllenhoff and F. Stock, "Life cycle of estuarine islands from the formation to the landlocking of former islands in the environs of Miletos and Ephesos in western Asia Minor (Turkey)," *Journal of Archaeological Science: Reports*, pp. 876-894, 2017.
- [8] T. Varoudis, "DepthmapX multi platform spatial network analysis software version 0.30 open source," Available at: <http://varoudis.github.io/depthmapX>, 2012.
- [9] Ö. Öztürk, F. Gülgen, S. Bilgi ve B. Kiliç, «Accessibility analysis of street networks using space syntax,» %1 içinde *Proceedings, 7th International Conference on Cartography and GIS, 18-23 June 2018*, Sozopol, 2018.
- [10] B. Hillier, R. Burdett, J. Peponis ve A. Penn, «Creating Life: Or, does architecture determine anything,» *Arch. & Comport./Arch. Behav.*, cilt 3, no. 3, pp. 233-250, 1987.
- [11] D. Seamon, "A lived hermetic of people and place: phenomenology and space syntax," in *6th International Space Syntax Symposium Istanbul 2007*, İstanbul, 2007.
- [12] M. Gündoğdu, «Mekan dizimi analiz yöntemi ve araştırma konuları,» *Art-Sanat*, no. 2, pp. 251-274, 2014.
- [13] Y. D. Şahin, *Ovalık Klikeya bölgesi Roma antik kentlerinin mekan dizim yöntemi ile analizi*, Adana, 2019.
- [14] E. Kaya, *Kentleşme kentlileşme*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.

- [15] F. Baz, «Tarihsel süreç içerisinde kent,» *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 3, no. 20, pp. 203-210, 2019.
- [16] H. Pirenne, *Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- [17] G. Childe, "The Urban Revolution," *The Town Planning Review*, vol. 21, no. 1, pp. 3-17, 1950.
- [18] L. Mumford, *The city in history: its origins, its transformations and its prospects*, Harcourt Brace: Harcourt, Brace & World, 1969.
- [19] H. Nissen, *Ana hatlarıyla Mezopotamya*, İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları, 2015.
- [20] R. Adams and H. Nissen, *The Uruk Countryside The natural setting of urban societies*, Londra: The University of Chicago Press, 1972.
- [21] J. Aruz, *Art of the first cities The third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, New York: Metropolitan Museum of Art Antik Yakın Doğu Sanatı Bölümü, 2003.
- [22] N. Naiboğlu, «Kentleşmenin kökeni Mezopotamya'da ilk kentler,» *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 3, no. 20, pp. 211-224, 2019.
- [23] M. Frangipane, "The development of centralised societies in Greater Mesopotamia and the foundation of economic inequality," in *Tagungen des Landesmuseums Für Vorgeschichte Halle*, 2016.
- [24] N. Aydın, *Hammurabi Yasaları*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- [25] B. Hrouda, *Der Alte Orient*, Bassermann, 2003, pp. 187-215.
- [26] N. Naiboğlu, *Anadolu kent modelinin yayılımı*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2018.
- [27] A. Akarca, *Şehir ve savunması*, Ankara: TürkTarih Kurumu Basımevi, 1987.
- [28] F. Özbay, «Hippodamos tarzındaki kent planı ve Klazomenai M.Ö.4. yüzyıl yerleşiminin bu kent planı içindeki yeri hakkındaki düşünceler,» *Seleucia ad Calycadnum Olba Kazısı Serisi*, no. 5, pp. 11-29, 2015.
- [29] H. M. Hansen, *Polis an introduction to the ancient Greek city-state*, Oxford: Oxford University Press, 2006.
- [30] M. A. Ağaoğulları, *Kent devletinden imparatorluğa*, Ankara: İmge Kitapevi, 1994.

- [31] F. Yegül ve D. Favro, Roman architecture and urbanism, New York: Cambridge University Press, 2019.
- [32] Strabon, Strabon Geography Cilt.I Kitap 1-2, Cambridge: Harvard University Press, 1917.
- [33] E. Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017.
- [34] Z. M. Tanaç, *Batı Anadolu antik yerleşimlerinde kentsel mekan kurgusu araştırması*, İzmir, 2000.
- [35] B. S. Benli, *Erken imparatorluk döneminde Ephesos:mimari propoganda ve imparatorluk kültü*, Ankara, 2018.
- [36] Herodot, Herodot Tarihi, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1973.
- [37] Polybius, Roma ve Hellenistik Dünya denemeler ve düşünceler, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- [38] C. Kahraman, «Selçuk Şehrinin Fonksiyonel Gelişimi,» *Coğrafya Dergisi*, no. 23, pp. 34-54, 2011.
- [39] W. V. Letzner, Eine antike Metropole in Kleinasien Ephesos, Mainz: Philipp Von Zabern, 2011.
- [40] M. Kerschner ve W. Prochaska, «Efes Artemis Tapınağı Evreleri Arkaik ve Klasik Dönem Sunakları ve Yapı Malzemeleri,» *Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Yıllık Kitapları Cilt 80*, pp. 73-154, 2011.
- [41] S. Akyurt, *Columnae Caelatea*, İstanbul, 2017.
- [42] K. Sporn, S. Ladstatter ve M. Kerschner, «Natur Kult Raum,» %1 içinde *Paris-Lodron Üniversitesi Salzburg Uluslararası Kolokyum* , Salzburg, 2012.
- [43] E. Karaketir, «Persler Anadolu'da: Büyük Kyros'un Lydia Seferi ve Sonuçları,» *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 2, no. 1, pp. 1-27, 2018.
- [44] Y. Arlı, «Klasik Dünya'da Anadolu'nun Kentleşme Serüveni,» *Kent Akademi Dergisi*, cilt 4, no. 16, pp. 368-374, 2018.
- [45] O. Tekin, Büyük İskender Doğu Seferi ve Hellenistik Çağ, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayıncılık, 2019.
- [46] A. Bora, «Lysimakhos ve Belevi: Arkeolojinin Bitmeyen Mücadelesi ve Etkileşime Dair Bazı Düşünceler,» *Çeşmi Cihan Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, cilt 6, no. 1, pp. 19-35, 2019.

- [47] M. Arslan ve D. Yıldızlıturan, «Magnesia Savaşı ve Sonuçları,» *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 23, pp. 305-322, 2020.
- [48] M. Orhun, «Pergamon Kralı III.Attalos'un Bağışı ve Roma'nın Asya Eyaleti'nin Kuruluşu,» *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, cilt 5, no. 14, pp. 275-324, 2018.
- [49] M. Kerschner, Arkaik ve Klasik Dönemlerde Efes İşlikleri Üzerine Yeni Araştırma:Arkeolojik Bulgular ve Yazılı Kaynaklar, Malta: Melita Press, 2016.
- [50] M. Kerschner, "İonia'daki diğer Erken Demir Çağı yerleşmelerinin arka planına karşı Ephesos'un mekansal gelişimi," in *Erken Yunan Dünyasında Yeni Bir Anlayışa Yönelik Bölgesel Hikayeler Prof.Jan Bouzek onuruna düzenlenen Uluslararası Sempozyum*, Volos, 2015.
- [51] F. Hueber, Ephesos Gebaute Geschichte, Mainz: Philipp Von Zabern, 1785.
- [52] M. Gündoğdu ve K. Özkök, «Antik Kentlerde Fonksiyonel Yapılanma Özellikleri İle Mekanın Biçimlenme Özellikleri Arasındaki İlişki: Pompeii Kenti Örneği,» *Art-Sanat*, no. 8, pp. 51-72, 2017.
- [53] S. Groh, V. Lindinger, K. Löcker, W. Neubauer ve S. Seren, «Efes'te Şehir Planlaması Üzerine Yeni Araştırmalar,» *Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Yıllık Kitapları*, pp. 47-116, 2007.
- [54] A. Külzer, "Yoolar ve Güzergahlar:Efes İç Bölgesinde İletişim Ağları," *Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Cilt 58*, pp. 149-272, 2012.
- [55] H. Friesinger and F. Krinzinger, "Küçük Menderes Levhalarının Alüvyal Jeomorfolojisi ve Küçük Menderes Sahilinin Jeo-Arkeolojik Yorumları," *Avusturya Bilimler Akademisi Yayınları*, pp. 373-377, 1999.

